

KO VLADA KU KLUX KLAN
JE VSAK OD NAS CIGAN

ROMA

EDITORIAL

- 7 **Ana Podvršič:** Unthinking of the »Roma«
- 13 **Patrick Williams:** Paris-New-York. The Social Organisation of Two Gypsies Communities
- 27 **Henriette Asséo:** Gypsy Studies and European Minority Law
- 40 **Martin Olivera:** The Expert Fabrication of the »Roma Question« – Multiculturalism and Neoliberalism Interwoven
- 49 **Rada Iveković:** Castes in Europe, the Roma in Humanity
- 54 **Tjaša Pureber:** Segregation today: Reflection upon the Systemic Violence over Roma Communities in Dolenjska
- 67 **Mira Muršič:** Maribor Roma – from Immigration to Modern Practices
- 83 **Ana Podvršič:** Process of Labour Power Commodification during the Slovenian Transition: Construction of the Roma and the Deconstruction of the Working Class
- 103 **Vesna Leskošek:** The Impact of the Social State on the (Non)dependency of Workers from the Market Condition of Employment
- 113 **Huub van Baar:** Contesting Neo-liberal Practices in Central and Eastern Europe: Romani Minority Governance Between Activation and Activism
- 139 **Hazemina Minka Đonlić:** Reflection upon Different Experiences of Social-cultural Work with Other Ethnic Minority Communities and Immigrants
- 149 **Olivier Legros:** »Integration Villages«: A Turning Point in the Policy towards Roma Immigrants in the Paris Region?
- 168 **Gáspár Miklós Tamás:** On Post-Fascism: How Citizenship is becoming an Exclusive Privilege

REVIEWS

- 183 **Gašper Kralj:** Eurocentrism, the battlefield of Samir Amin
- 186 **Miro Samardžija:** Right to Membership as Human Right
- 190 **Živa Humer:** Research of Marginalized Social Groups: Roma in European Context
- 193 **Majda Hrženjak:** Research of Marginalized Social Groups: Roma in European Context
- 196 **Darja Zaviršek:** Understanding the Pluralism of Identities
- 199 **Metka Mencin Čeplak:** Respecting Differences instead of Respecting Equality?
- 202 **Miro Samardžija:** Gypsy Music and the Music of the Gypsies

212 SUMMARIES

ROMI

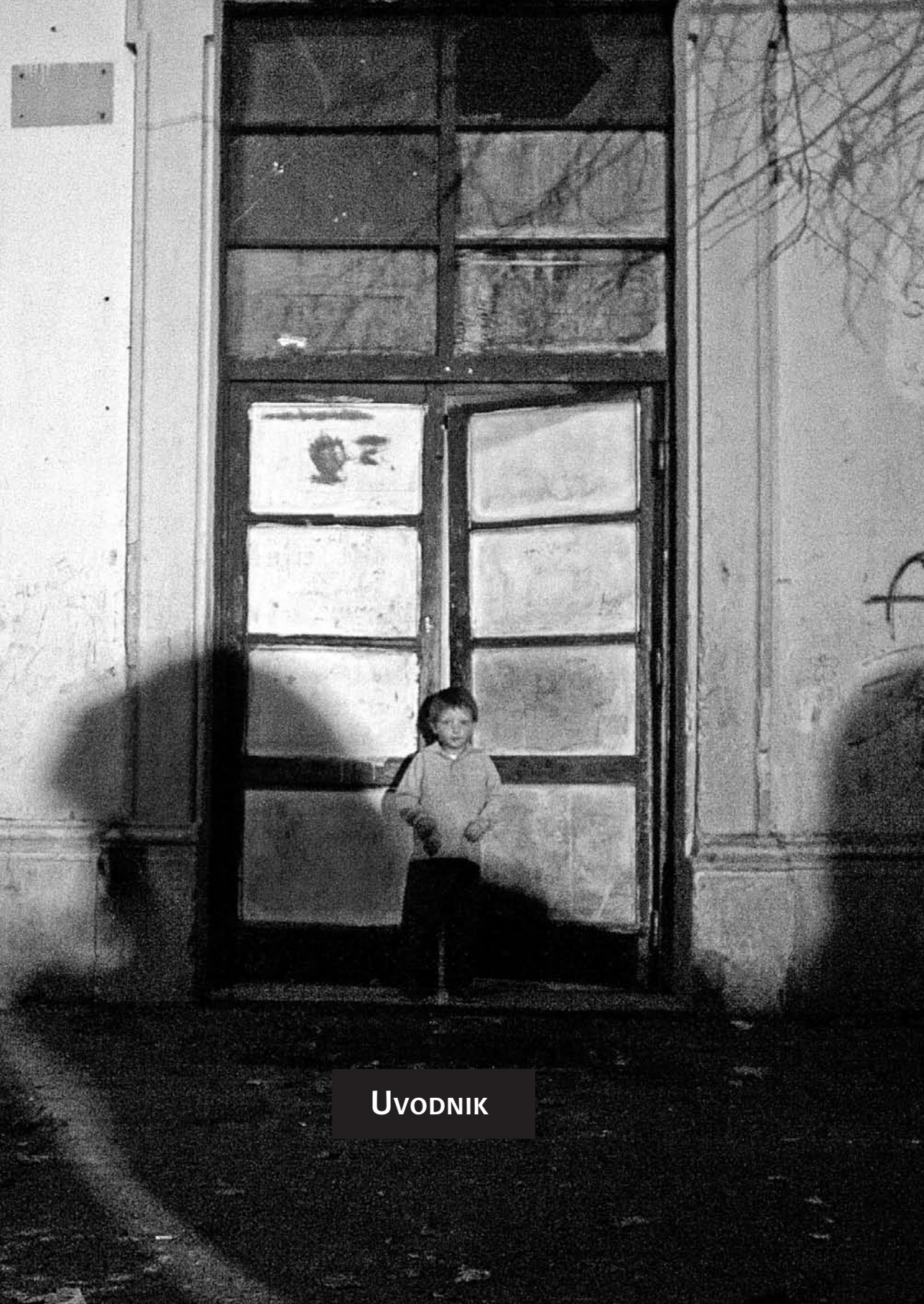
UVODNIK

- 7 **Ana Podvršič:** Od-pre-mišljanje »Romov«
- 13 **Patrick Williams:** Pariz – New York: organizacija dveh ciganskih skupnosti
- 27 **Henriette Asséo:** *Gypsy Studies* in evropsko manjšinsko pravo
- 40 **Martin Olivera:** Strokovna fabrikacija »romskega vprašanja« – prepletenost multikulturalizma in neoliberalizma
- 49 **Rada Iveković:** Kaste v Evropi in Romi v humanizmu
- 54 **Tjaša Pureber:** Segregacija danes: refleksija systemskega nasilja nad Romi na Dolenjskem
- 67 **Mira Muršič:** Mariborski Romi – od priseljevanja do sodobnih praks
- 83 **Ana Podvršič:** Proces komodifikacije delovne sile v slovenski tranziciji: konstrukcija Romov in dekonstrukcija delavskega razreda
- 103 **Vesna Leskošek:** Vpliv socialne države na (ne)odvisnost delavcev od tržnih pogojev zaposlovanja
- 113 **Huub van Baar:** Kritični spoprijem z neoliberalnimi praksami v srednji in vzhodni Evropi: upravljanje romske manjšine med aktivacijo in aktivizmom
- 139 **Hazemina Minka Đonlić:** Razmislek o različnih izkušnjah iz socialno-kulturnega dela z drugimi etničnimi manjšinskimi skupnostmi in priseljenci
- 149 **Olivier Legros:** »Integracijske vasi«: preobrat v politiki do romskih priseljencev v pariški regiji?
- 168 **Gáspár Miklós Tamás:** Postfašizem: Kako državljanstvo postaja ekskluzivni privilegij

RECENZIJE

- 183 **Gašper Kralj:** Evrocentrizem, bojišče Samira Amina
- 186 **Miro Samardžija:** Pravica do članstva kot človekova pravica
- 190 **Živa Humer:** Raziskovanje marginaliziranih družbenih skupin: Romi in Rominje v evropskem kontekstu
- 193 **Majda Hrženjak:** Kaj evropeizacija »romskega vprašanja« prinaša Romom in Rominjam?
- 196 **Darja Zaviršek:** Razumevanje pluralnosti identitet
- 199 **Metka Mencin Čepлак:** Spoštovanje razlik namesto enakosti?
- 202 **Miro Samardžija:** Romska glasba in glasba Romov

207 POVZETKI

UVODNIK

Od-pre-mišljanje »Romov«

Slovenske sociološke razprave »Rome«¹ po navadi obravnavajo kot homogeno skupnost z enotno kulturo/identiteto, ki obenem predstavlja ekonomsko in družbeno marginalizirano manjšino. Najpogosteje omenjeno rešitev tega nezavidljivega položaja naj bi predstavljalo pravno-politično priznanje posebnosti »romske« skupnosti, ki bi jim omogočilo pridobitev posebnih pravic in možnosti za uveljavitev lastnih interesov. Podobno monotonost obravnavanih problematik odkrijemo tudi v slovenskih antropoloških študijah o »Romih«, ki ostajajo znotraj okvirov tradicionalno orientiranih raziskovalcev jezika, kulture, zgodovine, politike itn. Na eni strani si tako prizadevajo zlasti za oblikovanje esencialistične teorije o prisotnosti »Romov« na določenem geografskem ozemlju, na drugi pa podpirajo idejo somatotipa kot razločevalne poteze med dvema etničnima skupinama.

Zdi se, da so neposredna povezanost z državno zakonodajo, prepričanje o nujnosti znanja, ki naj utemelji potrebno prevzgojo tako imenovane manjšinske [integracija v okolje] ali večinske [strpnejši odnos] skupine in praktično ignoriranje tuje antropološke produkcije o obravnavanem predmetu preučevanja glavne značilnosti slovenskih razprav o »Romih«, ki so ponoven zalet dobile z državno osamosvojitvijo in urejanjem posebnega političnega statusa »romske« skupnosti. Poleg tega bi lahko dejali, da so se tukajšnje debate, ki predstavljajo nekakšen *bricolage* političnih aktivistov, znanstvenikov in zakonodajne oblasti (in, dodajmo, obilice prostovoljcev oziroma neplačanih študentov!),

¹ V akademskih krogih se pojma »Cigan« in »Rom« ne izenačuje. To prakso še posebej zavračajo tuji socialni antropologi in socialni zgodovinarji, ki uporabljajo različne denominacije, lastna poimenovanja in ljudske taksonomije pri preučevanju posameznih skupin, medtem ko jim pojem »Cigani« služi kot generični pojem za skupine, ki nečlane svoje skupnosti imenujejo Gadže. S tem želijo poudariti dimenzijo družbene moči in gospostva, ki se vzpostavlja v intersubjektivnih razmerjih. V slovenskem prostoru splošno rabljeni pojem »Romi« pa je sad pravno-političnih dogovorov, ki deluje ravno na način generaliziranja raznolikosti skupin, brisanja zgodovinskih posebnosti in reproduciranja pravne ideologije. Ravno vsesplošna nerefektivnost rabe pojma v državnih dokumentih in znanstvenih besedilih najzorneje dokazuje neznanstvenost obstoječe produkcije o »Romih«. V članku bomo v narekovajih pisali poimenovanje »Romi« in izpeljani pridevnik »romski«, s čimer želimo opozoriti na njuno ideološko in redukcionistično dimenzijo v uveljavljeni rabi. Podobno velja tudi za zapis »romologije«, slovenske antropologije o »Romih«, kjer želimo z narekovaji spomniti na njeno domnevno znanstvenost. Več o »navidezni znanstvenosti« slovenskih »romoloških« študij v Janko Spreizer, Alenka (2002): Vedel sem, da sem Cigan - rodil sem se kot Rom : znanstveni razisem v raziskovanju Romov. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis - Fakulteta za podiplomski humanistični študij.

prepustile splošni kulturalizaciji obravnav družbene realnosti, kjer kultura in identiteta, ki naj bi bili družbeno avtonomni, predstavljata izhodiščno točko preučevanja: predpostavlja se namreč, da bi spremembe v kulturni in/ali pravno-politični sferi lahko vplivale na spremembe ekonomskih odnosov.

Tematska številka o »Romih« želi odpreti prostor debate in razširiti – bolje, premestiti – horizont mišljenja onkraj obstoječih uveljavljenih problematik, ki se zgoščajo ob preučevanju »Romov«. Tega se loteva tako, da hkrati zgrabi, pojmuje in analizira realnost, kot se dá videti, in problematizira na prvi pogled skrite, nesamoumevne procese, ki jo ustvarjajo.

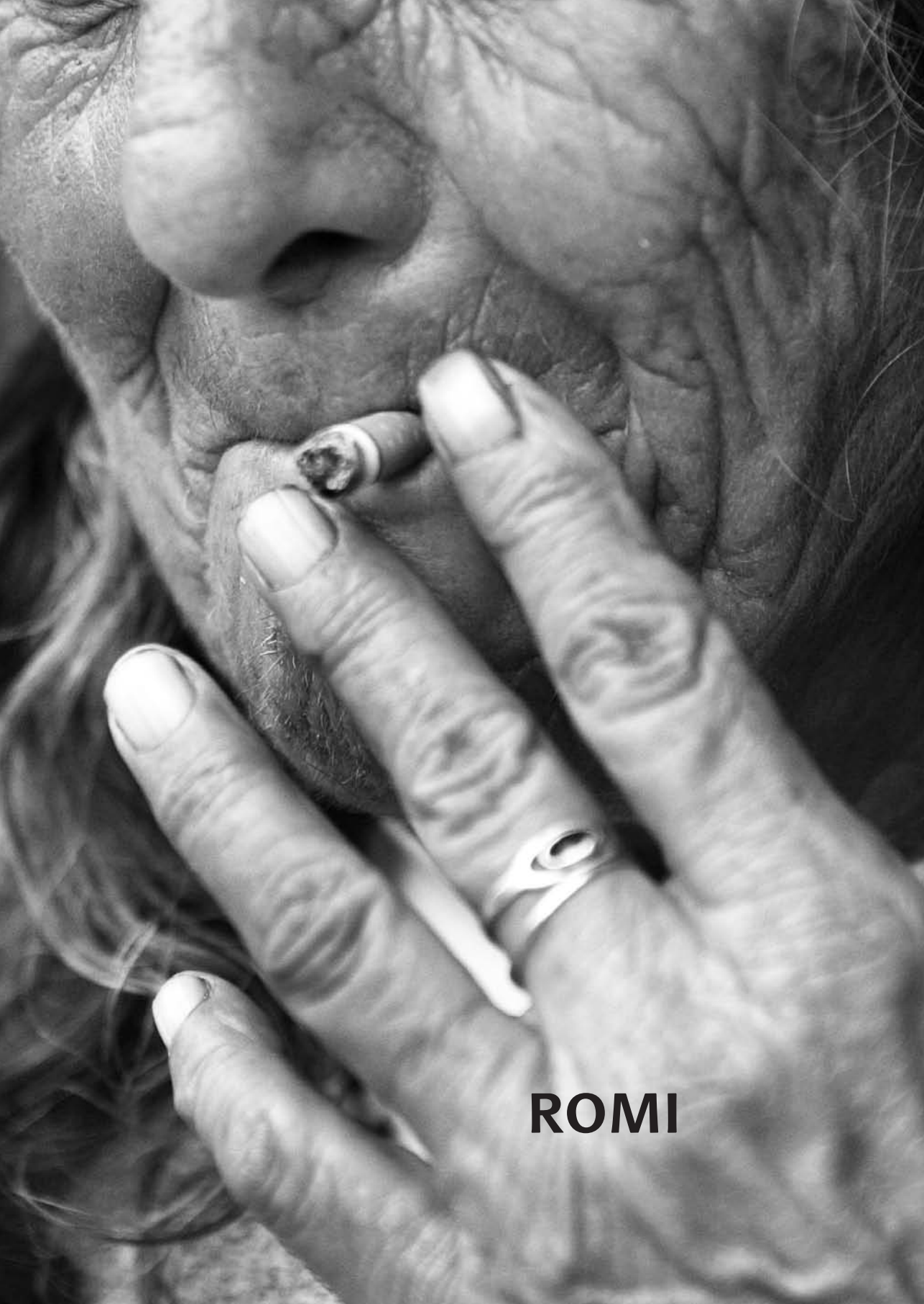
Intelektualno popotovanje začnemo ravno s premislekom o kulturi in identiteti. Prispevek *Patricka Williamsa* z antropološkega vidika primerja oblikovanje družbene organizacije v dveh različnih romskih skupnostih. Antropologija je namreč vprašanja posameznikove identitete in etničnosti, ki zaposlujejo sodobne družboslovce, rešila že zdavnaj: ideja o obstoju izolirane etnične skupine je antropologom absurda, saj etničnost predpostavlja kontakt dveh strani, ki oblikujeta razliko. A vseeno je bilo preučevanje Romov v tem polju še do nedavnega odrinjeno na obrobje akademskega interesa, razlog pa gre iskati v zgodovinskem razvoju vede: Romi so bili preveč domači »Drugi«, saj niso živeli na kakšnem eksotičnem teritoriju, kjer so antropologi pred dekolonializacijo po navadi opravljali svoje raziskave. To nezanimanje etnologov in antropologov pa je še toliko bolj vredno obžalovanja, kolikor bi ravno etnografsko preučevanje posameznih skupin lahko ponudilo najboljši protiarargument prevladujoči tendenci administrativnih aparatov, tradicionalnih »romskih« študijev in političnih aktivistov po kulturnemu homogeniziranju in etniciziranju »Romov«. Willamsov prispevek tako pod vprašaj postavi tudi uveljavljeni vednostni *establishment* o »Romih«, ki ga podrobneje preučujeta *Henriette Asséo* in *Martin Olivera*. Če njuna prispevka kritično analizirata multikulturno navezo znanstvenih in mednarodnih političnih institucij z manjšinskim pravom ter mednarodnimi organizacijami, pa kratka, a ostra refleksija *Rade Iveković* kaže učinke dekontekstualiziranja in ahistoričnega obravnavanja socioloških kategorij s primerjanjem obravnave Romov v Evropi in kasto »nedotakljivih« v Indiji.

Drugi sklop je namenjen konkretnim analizam *Tjaše Pureber*, *Mire Muršič* in *Ane Podvršič*, ki iz različnih perspektiv osvetljujejo položaj »romskih« skupnosti v Grosuplju, Mariboru in Novem mestu, se pravi tistih skupnosti, ki doslej niso predstavljale večjega znanstvenega zanimanja. Neprecenljiva vrednost prispevkov zagotovo izhaja iz njihove metode neposrednega opazovanja predmeta preučevanja in njegove zgodovinske kontekstualizacije. Naj spomnimo, da o Romih v Mariboru doslej pravzaprav ni bila opravljena še nobena natančnejša študija, Grosuplje in Novo mesto pa sta najpogosteje le predmet žurnalističnih intervencij in poročil študentov ter profesorjev Fakultete za socialno delo v Ljubljani o praksah lokalnih politik in nasilnih izgredih.

Predstavljene raziskave načnejo temo vloge države v zagotavljanju pravic in sprejemanju odgovornosti za blaginjo ljudi, ki jo podrobneje obravnavajo prispevki tretjega dela. Tako *Vesna Leskošek* predstavi zgodovinski razvoj sistema socialne zaščite, ki je danes predmet čedalje hujših zaostrovanj in pogojevanj – med drugim z uvedbo prisilnega dela za socialnovarstvene prejemnike. Verjetno ni treba posebej poudarjati, da kritike socialne države največkrat prihajajo s strani mednarodnih finančnih institucij, ki preko direktiv Evropske unije ali pa kar neposredno pogojujejo državne politike, obenem pa ostajajo zunaj dosega političnega vpliva državljanov. Na primeru Slovaške in evropske aktivne politike zaposlovanja, ki jo izvajamo tudi v Sloveniji, se *Huub Van Baar* loti kompleksnega preučevanja neoliberalne »socialne« politike mednarodnih organizacij, njihove implementacije v nekaterih perifernih državah Evrope in vloge različnih nevladnih organizacij. Podobno se o možnostih izvajanja socialnega dela v sodobnih okoliščinah sprašuje *Ha-*

zemina Minka Donlić, ki na podlagi lastnih izkušenj analizira kulturne, infrastrukturne, finančne in kadrovske omejitve projektov za delo zlasti z »romskimi« otroki. Če mednarodne organizacije diktirajo politike posameznim državam, pa te določajo okvir manevriranja politik mestnih oblasti. Organizacija mestnega prostora tako ni nekaj samoumevnega in naravnega, temveč vedno vsebuje razredno dimenzijo, o čemer pričajo tudi politike ravnanja s prebivalci barakarskih naselij. *Oliver Legros* ugotavlja, da so »integracijske vasi« novo orodje regulacije revščine, ki kljub humanitarni maski jasno kažejo, kakšna pravica do mestnega prostora (ne)gre socialno ogroženim prebivalcem v zahodni Evropi.

Tamatsko številko zaključuje *Gáspár Miklós Tamás* z analizo oblike državljanstva, ki jo je razvila država v pogojih vladanja mednarodnega kapitala in politike sredinskega ekstremizma. Prispevek lahko razumemo tudi kot popotnico za nadaljnjo refleksijo o možnosti upora trenutnemu sistemu, ki nenehno veča družbene neenakosti in zaostrojuje razmere izkoriščanja, obenem pa spodbuja identitetno pluralnost – bolje sektaštvo –, ki hromi moč delavskega razreda in odpravlja družbeno solidarnost. Kot pravi avtor, potrebujemo nove, alternativne načine boja, ki bodo svoja dejanja in misli zmogli artikulari zunaj horizonta, ki ga določata postfašizem in njegov priljubljen teren – etničnost.

ROMI

Nika Autor: Breze v jeseni

Pariz – New York, organizacija dveh »ciganskih« skupnosti

Predgovor k prevodu*

Ob prevodu članka, ki sem ga prvič objavil pred petindvajsetimi leti, bi se lahko vprašali, ali je danes sploh še pertinenten oziroma »aktualen«. Ampak kako naj aktualiziramo prispevek, katerega ena glavnih ugotovitev je, da je sleherna družbena konfiguracija začasna, da so položaji enih in drugih slučajni in spremenljivi ter da moramo biti pozorni tako na igro odnosov kot tudi na »struk-turo« družbe? »Zdi se, da so nikoli vase zaprte skupnosti mesto in proizvod sestavljanja, ki se vedno znova sestavlja.« Gibanje zgo-dovine odplavlja družbo – sleherno družbo, a z različno hitrostjo. Aktualizirati prispevek bi pomenilo, da ponovno zaženemo celo-tno analizo, ki pa je vezana na posebno zgodovinsko konfiguracijo, o kateri razpravljamo na naslednjih straneh.

Članek je drugi prispevek, ki sem ga objavil po svojem dok-torskem delu¹. Razprava, ki je v sedemdesetih letih potekala o »Ciganih«, je bila naslednja: kateri od kriterijev, etničnost ali marginalizacija, je primernejši za obravnavo Romov? Z dokto-ratom sem želel dokazati, da Romi poznajo notranjo organizacijo, da imajo lastne vrednote in diskurz ter da vse to deluje kot družba – za študenta je bila to vznemirljiva in hrabra teza. To sem se odločil pokazati s preučevanjem Romov med njimi samimi, med ritualom snubitve, ki je hkrati zelo cenjeno politično pogajanje in praznik. Članek iz leta 1982² na dokumentaren način dopolnjuje ta portret Romov Kalderaš iz Pariza.

Članek »Pariz – New York ...« uvaja drugo vrsto del, ki ne govorijo več o odnosih med Romi, ampak o odnosih do drugih: o Romih v družbi.³ Z osredotočanjem na veliki in različni prestolnici (pomagal sem si z deli ameriških piscev, zlasti z Renom Gropperjem (1975)) nisem le dodal novega etnološkega terena tistemu, ki sem ga sam preučeval, ampak sem tudi vpeljal novo

* Predgovor je bil napisan decembra 2011.

¹ Delo sem zagovarjal v juniju 1980, objavljeno pa je bilo leta 1984 pod na-slovom *Mariage tsigane. Une cérémonie fiançailles chez les Rom de Paris*, Pariz: L'Harmattan-Selaf.

² »The invisibility of the Kalderash of Paris: some aspects of the settlement pat-tern of the Kalderash of Paris suburbs«, New York, *Urban Anthropology*, let. 9, št. 3–4, str. 315–346.

³ To smer raziskovanja razvijam tudi v prispevkih »D'un continent à l'autre: les Rom Kalderash dans le monde occidental«, 1986, *Bulletin de liaison*, št. 8, Départe-ment H, Pariz, Orstom, str. 101–112, in »Les couleurs de l'invisible. Étude d'une ethnie en milieu urbain«, v: Jacques Gut-wirth in Colette Pétonnet (ur.) (1987), *Che-min de la ville. Enquêtes ethnologiques*, Pariz, Éditions du CTHS, str. 52–72.

⁴ »Mangimos« pomeni snubitev. Članek »Les couleurs de l'invisible ...« (glej op. 3) s preučevanjem oblik urbanih etničnih identitet pokaže, kako si Romi, ki živijo v mestu, kolikor toliko prizadevajo za ohranjanje te predstave o sebi.

** Čeprav je Svetovni romski kongres v Londonu leta 1971 določil, da je politično korektno uporabljati pojem »Romi«, pa se v akademskih krogih pojma »Cigan« in »Rom« ne izenačuje. To prakso še posebej zavračajo tuji socialni antropologi in socialni zgodovinarji, ki uporabljajo različne denominacije, lastna poimenovanja in ljudske taksonomije pri preučevanju posameznih skupin, medtem ko pojem »Cigani« uporabljajo kot generično ime za skupine, kamor prištevajo *Rome, Gitane, Travellers* itn. Pisec članka nadalje meni, da izraz *Tsiganes* deluje kot totalno družbeno dejstvo in ne dopušča, da bi zaobjeli posamičnosti skupin, ki jih ta pojem označuje. V članku tako samostalniki *Tsigane* in pridevniki *tsigane* prevajamo kot »Cigan« oziroma »ciganski«, samostalniki *non-Tsigane*, ki označuje nečlane skupine *Tsigane*, in iz njega izhajajoči pridevniki *nontsigane* pa kot »Necigan« oziroma »neciganski«. Z narekovaji želimo pojmom odvzeti njihovo negativno konotacijo, ki jo imajo v slovenskem jeziku. *Prev. op.*

*** Besedilo je bilo objavljeno leta 1985 v reviji *L'Homme*, št. 95, julij-september.

perspektivo. Primerjalna metoda od nas namreč zahteva, da med seboj povežemo oblike notranje organizacije skupnosti in njen položaj v družbi, kjer jo srečujemo. Tako lahko obravnavamo hkrati specifično identiteto skupnosti in njeno pripadnost okolju. S preučevanjem prevladujoče ekonomske dejavnosti, ki povezuje Rome z »necigansko« družbo, lahko torej spoznamo notranje razlike med oblikami organizacije in vsakodnevnim življenjem Romov Kalderaš iz Pariza in tistih iz New Yorka.

Menim, da lahko s tem pristopom prispevamo nekaj novega k etnologiji »Ciganov« in antropološki teoriji o družbah:

Za etnologijo »Ciganov« je namreč značilno, da določeno število metodoloških načel izvira iz analiz, ki temeljijo predvsem na vestni etnografiji. A zgolj s preučevanjem »Ciganov« med njimi samimi ne moremo oblikovati sklepov o njihovem položaju v globalni družbi in o njihovem odnosu s to družbo. Nadalje, primerjava med »ciganskimi« skupnostmi pokaže, da je globalna družba prisotna v sami notranjosti organizacije teh skupnosti. Predstavljanje te družbe kot preprostega okolja potemtakem ni ustrezno, saj moramo napraviti epistemološki rez ob zavedanju, da »ciganska« družba, ki jo preučujemo, pripada tej družbi. Obenem pa s tem dobimo tudi prikaz, da je predstava, ki si jo Romi ustvarijo o sebi med ceremonijo snubitve, naj je še tako močna, utopična, saj ne more zbežati iz barake, kjer se odvija *mangimos*⁴.

Glede antropološke teorije: Ko trdimo, da se organizacija Romov Kalderaš pojavlja kot sestavljanje, ki se nenehno sestavlja, poudarjamo variabilno in nikoli popolno dimenzijo tega, kar se je takrat imenovalo »družbene strukture«. Tega nepopolnega značaja organizacije Romov nismo predstavili kot zgodovinsko nesrečo (kot znamenje »dekulturacije« ali »destrukturacije«), ampak kot njim lastno lastnost. Danes je poudarjanje te izhlapljive narave

organizacijskih shem postalo običajno v naši disciplini – je skoraj navada, ki pozna svoja pretiravanja, ki vodijo na primer do vprašanj, kot je: »Ali družbene skupine sploh obstajajo?« Sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja to ni bilo tako. Avtorji, ki so preučevali romske skupine, niso bili edini, ki so podpirali tako pojmovanje; vendar, ali so ugotovitve, ki jih je etnologija o »Ciganih« doprinesla k tej teoretični refleksiji, tudi zadosti upoštewane?

Pariz – New York: organizacija dveh »ciganskih«^{**} skupnosti^{***}

S preučevanjem del o »Ciganih« ugotovimo, da v njih prevladujeta dva pristopa: prvi upošteva odnos med »Cigani« in »Necigani«, drugi pa preučuje zaprte skupnosti. V prvem primeru se zanimamo le za položaj, v katerega so »Cigane« potisnile družbe, v katerih so razpršeni, pri čemer »Cigane« zreduciramo ali na njihov družbeni status ali pa na predstavo zunanje družbe o njih. V drugem primeru pa se pozablja, da morajo »Cigani« neprestano zadostiti pogojem, ki jim jih nudijo ali vsilijo družbe, ki jih srečujejo. Tako se jih preučuje, kot če bi živeli v zaprtem prostoru

in v nespremenljivem času (zato se je tudi nekatera etnografska dela označilo kot »folkloristična«⁵). Vendar, če želimo razumeti pojave, ki določajo življenje »ciganskih« skupin, kot tudi načine, s katerimi se te skupine organizirajo, moramo uporabljati oba pristopa hkrati, obenem pa upoštevati tako notranje ureditve skupin kot tudi njihovo razmerje z zunanjim svetom.

»Romski sistem«⁶

Odkar so Romi zapustili severozahodno Indijo, svoj izvorni kraj, in se, kot predvidevamo, začeli seliti v 10. stoletju našega štetja, so sledili različnim potem, soočeni so bili z različnimi situacijami in niso bili podvrženi istim vplivom. Predniki Romov Kalderaš⁷ so bili od 14. stoletja sužnji v romunskih kneževinah. Dela zgodovinarjev (Panaitescu, 1941; Vaux de Foletier, 1970) nas poučijo, da so bili verjetno »sužnji države ali princa, kraljevi Cigani« (Vaux de Foletier, *op. cit.*: 87), se pravi obrtniki – kovači ali kotlarji –, ki so se lahko svobodno gibali in posedovali dobrine. Do njihove emancipacije pride v 19. stoletju, ko se Romi Kalderaš ponovno podajo na pot, ki jih je takrat vodila proti vzhodu in severu (Rusija, Poljska), kasneje, povsem na koncu 19. stoletja, pa proti zahodu (zahodna Evropa, ameriški kontinent). Danes so razpršeni po vsem svetu, zlasti v industrijskih deželah. Romi Čurara so prišli neposredno iz romunskega podeželja v zahodno Evropo. Romi Mačvaja, ki so se nastanili v Severni in Južni Ameriki, so se pred prečkanjem Atlantskega oceana začasno naselili v Srbiji.

Vsi ti Romi se delijo v *vice*⁸, t.j. entitete, ki jih opisujejo kot patrilinearne sorodstvene skupnosti. Takšna skupina nosi včasih ime po svojem predniku ustanovitelju, na primer Yonešti, »potomci Yona«. A isti pojem *vica* se uporablja tudi za poimenovanje celotne skupine Romov Kalderaš ali Čurara in tudi skupine Romov nasploh. Ker se Romi delijo na Rome Kalderaš, Rome Čurara, Rome Mačvaja itn. in ker znotraj Kalderaš najdemo *Yonešte*, *Banešte*, *Midešte* itn., so nekateri avtorji *vico* prevajali kot rod (Cohn, 1972: 6; Liégeois, 1976: 45) in govorili o modelu segmentarne družbe (Lemaire de Marne, 1966: 322).

Različne *vice* se med seboj mešajo v skupnostih, ki so jih Romi oblikovali na različnih koncih sveta; vsaka *vica* ni predstavljena v vseh skupnostih in vse *vice* niso predstavljene v vsaki skupnosti. Ta razpršitev uvaja nianse v kulturi in – kar bo tudi predmet našega preučevanja – v sistemu organizacije skupnosti. Romi se selijo, da bi zadostili pogojem, ki so jih oblikovali »Necigani« (denimo odvzem pravice do bivanja na nekem kraju), ali pa zaradi ekonomskih motivov (iskanje novih virov preživetja) oziroma družinskih zadev. Tako posamezniki hodijo od ene skupnosti do druge in najdejo zatočišče v skupnosti, ki jih sprejme. Zgodi se, da mnoge med njimi navežejo stike (v Parizu nomadski Romi bivajo ob Romih, ki živijo v hišah) in zdi se, kot da se meje posamezne skupnosti za nekaj časa ukinejo: skupnosti si delijo teritorij, njihovi člani navezujejo običajne odnose znotraj skupnosti. Ta zmožnost posameznikov, da se odtrgajo od ene skupnosti in se integrirajo v drugo – kar včasih od posameznika zahteva, da zapusti eno *vico*, da je lahko sprejet v drugo – je temeljna poteza sistema organizacije Romov.

⁵ Potem ko je T. Acton postavil razliko med »gypsylogistom« in »gypsyologistom«, je nekaterim nedavnim ameriškim raziskavcem (Cohn, 1973; Gropper, 1975; Sutherland, 1975) očital – na tem mestu ne bomo obravnavali pravilnosti ali zmožnosti tega početja – da je »arkadijska slika iz obdobja taborjenja« vse, kar pokažejo o Romih. (Acton, 1978: 27)

⁶ Naš opis se navezuje na tisto organizacijo Romov, ki jo lingvisti uvrščajo v kategorijo *Vlax* (Calvet, 1968). A. Hajdu (1962) jih v zvezi s priseljevanji umešča v »drugi ciganski val«. Obstajajo romske skupine, ki so poznale drugačne zgodovinske poti: njihova organizacija je verjetno drugačna od te, ki jo bomo predstavili.

⁷ Poimenovanja »Kalderaš«, »Čurara« itn. se najpogosteje nanašajo na neki tehnični kriterij, ki je lahko še danes pertinenten – nekaj Kalderašev je še danes kotlarjev, Čurara pa so nekoč izdelovali sita.

⁸ V transkripciji jezika, ki ga uporabljajo Romi Kalderaš, znak *c* označuje okluzivni zvoneči sičnik: *vica* se izgovori »vitsa«.

Vice so hkrati endogamne in eksogamne. Poroke definirajo položaj posameznikov glede na njihove starše in njihove sorodnike. Družini obeh zakoncev se javno dogovarjata o ureditvi zveze. Dekle zamenjajo za neko vsoto denarja. Skupnost tako določi zakonsko nadomestilo, katerega višina je od zveze do zveze skoraj identična. Ko je dekle zamenjano proti temu »normalnemu« nadomestilu, Romi menijo, da je princip egalitarnosti med družinskima vodjema izpolnjen: dekle gre živet v moževo družino, otroci, ki prihajajo iz te zveze, pa pripadajo sorodnikom po očetovi strani: vseeno pa so spori glede ženinega položaja in vednja otrok pogosti med partnerjema. Modalnosti zveze ne upoštevajo vedno te idealne enakosti družinskih vodij. Neenakost se vzpostavi v prid moževemu očetu, ko je znesek nadomestila višji od »normalne« številke: starši dekleta zgubijo pravice nad njo in otroci, ki so rojeni v tej zvezi, prav nič ne upoštevajo sorodstvenih vezi po materini strani. Če je znesek nižji, se neenakost uveljavi v prid ženinemu očetu in vezi po materini strani prevladajo. Zgodi se, da je znesek enak nič (ko je fant sirota ali pa je njegova družina brez premoženja; ko se poroči proti volji svojih staršev itn.): v tem primeru mož živi v ženini družini, otroci tega para pa postanejo člani materine sorodstvene skupine, kot če njihovi sorodniki po očetovi strani ne bi obstajali. Vzporedno s temi primeri, kjer so zakonski dogovori javno naznanjeni, se velikokrat zgodi, da pod pretvezo načela enakosti vsak od očetov upa, da se bo lahko v prihodnosti okoristil z okoliščinami, imel odločilen vpliv na življenje zakoncev in si pridobil potomce. Romi nimajo predpisanega pravila vzpostavljanja zakonske zveze. Očeta se odločita ustanoviti zvezo, ker verjameta, da bo vsak sprejel zahteve drugega – v nekem trenutku je lahko koristno ali celo nujno sprejeti inferioren položaj. Ko se razmerje enakosti ravna po idealu, je včasih treba upoštevati že obstoječe zveze med sorodstvenima skupinama, s katerima se možka povezujeta. Zgodi se tudi, da drznost otrok določa izbiro očetov. Poroke, do katerih je prišlo na iniciativo mladih (fant »ukrade« dekle in skupaj zapustita skupnost za nekaj dni), ne ogrožajo načel, o katerih smo ravnokar pisali. Predstavljajo namreč edini način, da si Rom svojega zakonca poišče zunaj romske skupine.

Vica se ne kaže kot patrilinearno sorodstvo zaradi obstoja nekega »načina sklepanja patrilinearnih vezi« (če bi sprejeli to misel, bi morali v primerih, ko ne pride do zakonskega nadomestila, domnevati, da so posamezniki člani skupine zaradi vezi s sorodniki po materini strani!), ampak zaradi tega, ker se večina porok ureja z modalnostmi, ki kljub upoštevanju načela enakosti družinskih vodij pripisujejo večjo pomembnost moževemu očetu in njegovi strani ter lahko celo spodbudijo to možnost izbire. Zato v veliko primerih sorodniki po očetovi strani predstavljajo prevladujočo referenco. Model organizacije, kot se kaže v diskurzu Romov, ustreza modelu segmentacije unilinearnih skupin. Tak model priskrbi splošni teoretski okvir: omogoča globalno razumevanje družbe in vzpostavi orientacijske točke ter nudi iluzijo o nekakšnem obvladovanju in redu, četudi dejstva sam model izpodbijajo; njegova trdnost namreč pokaže svoje hibe takoj, ko opazujemo združevanja in razhajanja med skupinami na ravni, kjer so ta vidna – raven skupnosti, stikov med skupnostmi. Romi se združujejo na različne načine in le nekateri upoštevajo genealoški vidik. Vsakič se združijo na drugačen način in pogosto le začasno.

Družbena identiteta posameznika temelji na njegovem položaju znotraj kopice odnosov, ki jih vzpostavlja posameznik. Da bi Romi svoje ime – ime, s katerim se posameznik ne razlikuje od drugih, saj ga deli z mnogimi drugimi – identificirali, označili, ga postavijo v odnos s tistim imenom, ki ga vzpostavijo posamezniki ali skupine v razmerju do celotne skupnosti: o *Fardi Iankosko* »Fardi od Ianka« (Ianko je Fardijev oče); o *Fardi Yoneštengo* (Yoneštengo je Fardijev oče). Odnos je enkrat natančno določen: o *Fardi, Iankosko šav* »Fardi, sin Ianka«; enkrat je le omenjen: *Ianskoko šav* »Iankov sin«; včasih je več odnosov natančneje navedenih: o *Fardi Ianskoko, Mašako rom, Noneski* »Fardi od Ianka, Mašinega moža, Noneve hčere«. Tako vzpostavljena razdalja

vsakemu omogoča, da privzame določeno vedênje nasproti drugemu posamezniku in da lahko pričakuje določena dejanja z njegove strani. Imenovati pomeni hkrati dati identiteto, omogočiti prisotnost določene konfiguracije družbenih ureditev in določiti vedênje.

Posameznik ni vedno označen z isto formulo: ko se ga postavi v razmerje s tem ali onim, se ga postavi v različne družbene vezi in se mu podeli različne identitete. Najpogosteje identiteta, ki se jo nekemu posamezniku prizna, izhaja iz modalitet, ki so določale zvezo njegovih staršev. A vsak posameznik se lahko v nekem trenutku odloči, da bo dal prednost tistemu razmerju, ki mu bo dal tak položaj, kot ga želi imeti v mreži, s katero razpolaga. Tako lahko »potuje« skozi družbene strukture. Praksa ustreza upravljanju modalnosti starševske zveze. Enkrat je izbira aktivna: če želimo vsiliti novo obliko družbene ureditve; drugič je pasivna: če se podredimo oblikovanju novih družbenih ureditev, v katerih smo. Znotraj skupnosti se oblike stalno spreminjajo: vsak dogodek, zlasti konflikt, ne postavlja nasproti oziroma ne povezuje istih skupin in posameznikov ne deli na mehanski način – te distribucije so predmet nenehnih debat med Romi. Ko gre posameznik iz ene skupine, kjer so očetovi sorodniki številni in dobro situirani, v drugo, kjer so slednji maloštevilni ali pa niso zastopani, nasprotno pa imajo sorodniki po materini strani trden položaj, bo raje poudarjal svoje vezi s slednjimi na račun vezi s prvimi. Tako »Fardi od Ianka od Yoneštijev« postane »Fardi od Belka od Mileštijev«, ali bolje »Fardi od Aljoše od Mileštijev« (Aljoša je oče Fardijeve matere).

Med trenutkom, ko se stari starši zedinijo, in časom, ko vnuki postanejo odrasli, se lahko vzajemno položaj sorodnikov po očetovi in po materini strani spremeni (skupina, ki je v eni skupnosti močna, to ni več v drugi) in identiteta, ki jo je posameznikom podelil star dogovor med družinskima vodjema, prve tako postavlja v političen položaj, ki ga ne želijo prevzeti. Četudi poroka javno potrdi odnose med očetoma zakoncev, jih ne ustvarja. Razmerje enakosti in neenakosti je podrejeno spremenljivim dejavnikom, prestižu, bogastvu, moči ..., torej se lahko spreminja; sicer pa se pogosto podrejenost sprejema le z védenjem, da je začasna. Prestiž in avtoriteta se ne navezujeta na noben vnaprej določen statut, tekmovalnost med družinskimi vodji se nikoli ne neha in obseg pravic nad potomci je predmet te tekmovalnosti.

Ali lahko potemtakem še vedno govorimo o skupinah? Razmerje, ki obstaja v nekem določenem trenutku med sorodniki po materini in po očetovi strani, utemelji posameznikovo identiteto – in to velja tako daleč nazaj, kolikor daleč gremo, generacijo za generacijo, na obeh straneh. Modalnosti starševske zveze vedno identificirajo člene v verigi: pod okriljem tega razmerja posamezniki delujejo, da si pridobijo različne identitete. Zdi se, da so nikoli vase zaprte skupnosti mesto in proizvod sestavljanja, ki se vedno znova sestavlja.

Primerjava dveh različnih skupnosti nas pripelje do razmisleka o odnosu Romov do okoliške družbe in, natančneje, o njenem vplivu na posamezne ureditve, ki se vzpostavljajo tu in tam. Primerjanje Romov iz predmestja Pariza in Romov iz newyorške aglomeracije se zdi umestno iz naslednjih razlogov: pred manj kot enim stoletjem so se njihove poti sicer ločile, a danes obstajajo stiki med eno in drugo celino. Vendar se naša primerjava ne opira na te vrste argumentov. Pri skupnosti v Parizu izhajamo iz neposrednega opazovanja, ki je sad dolgotrajnega poznanstva s skupnostjo. Kar zadeva New York, izhajamo iz objavljenih del, torej že interpretirane realnosti; predvsem se sklicujemo na opise Rena C. Gropperja (1975). Med drugim – in to še povečuje metodološko neravnotežje – v tej »organizirani realnosti« dajemo prednost tistim potezam, ki se nam zdijo pomembnejše, se pravi, ki služijo našemu početju. Seveda je šele odkritje dejstev omogočilo začetek analize; a ne moremo si kaj, da te prioritete dejstev ne zamajamo v trenutku, ko predstavimo analizo in dejstva, ki jo podpirajo in ji dajejo veljavnost. Tej metodološki hibi se ne moremo izogniti vsaj v okviru članka – pa vseeno je ne smemo prikrivati.

Pariz

V vzhodnem predmestju Pariza se je naselitev skupnosti Romov – tiste, kateri člani se sami imenujejo »Romi iz Pariza« – začela po drugi svetovni vojni. Hišice, v katerih bivajo danes, so nasledile bivše šotore in barake. Ta razvoj proti gradnji bivališča iz trdnega materiala je potekal hkrati s širjenjem skupnosti v prostoru. Matéo Maximoff je leta 1947 naletel na eno skupnost Romov v predmestju Pariza; leta 1965 Philippe Lemaire de Marne na šest, leta 1979 pa smo srečali enajst skupnosti. Oba omenjena fenomena lahko pojasnimo s pritiski zunanjega sveta – zahtevo po prilagoditvi na splošne pogoje urbanizacije (vseeno Romi raje živijo sami zase, nihče ne prebiva v stanovanjskem bloku), in obenem z notranjimi dejavniki – željo po bolj udobnih življenjskih pogojih in večanjem števila članov skupnosti zaradi na eni strani demografske rasti že naseljenih družin in na drugi čedalje številnejših prihodov novih družin. Ocenimo lahko, da je leta 1981 ta skupnost štela blizu tisoč oseb. Vsi se predstavijo kot »Romi Kalderaš«; a nekateri izpodbijajo članstvo drugim skupinam, ki jih določijo za »Rome Čurara«.

Moški pripadniki Romov Kalderaš so obrtniki: ukvarjajo se s pocinjenjem, so kovači in brusarji. Svojo obrt opravljajo skladno z upravnimi predpisi, saj so vpisani v register obrtnikov. So neodvisni delavci. Menze podjetij, restavracije in specialistični pripravljavci jedi so stranke tistih, ki se ukvarjajo s pocinjenjem; brusarji in vzdrževalci orodij ponujajo svoje storitve tovarnam, ateljejem in pisarnam; nekateri Romi pa izdelujejo usnjene predmete, ki jih prodajajo različnim trgovinam in prodajalcem starin. Nobena od teh aktivnosti ne zahteva posebnega materiala ali izpopolnjenih naprav; obenem številni opravljajo svoje delo doma, na dvorišču svojih hišic; avti zadostujejo za transport naročenega blaga. Ti možje zagotavljajo večino življenjskih virov in le nekaj starejših žensk še zmeraj vedežuje.

Ko se Romi odpravijo na službeno pot, se nikdar ne ravnajo po vnaprej določenem načrtu. Svoje delo ponujajo v različnih ustanovah, vse dokler ne dobijo naročila. Tedaj pot zaključijo, material, ki ga je treba popraviti, pa odpeljejo. Delo opravijo in izročijo v kar najkrajšem času. Če neki Rom in podjetje skleneta pogodbo, uradno ali pa na podlagi tihega dogovora, bo Rom za to podjetje delal z rednimi prekinitvami. »Pogodba« upravičencu priskrbi izključno pravico dela za to ali ono podjetje, ki jo morajo drugi spoštovati. Vseeno si Romi ne morejo rezervirati nekega teritorija: vsakdo lahko svobodno išče odjemalce tam, kjer se mu zdi najboljše. Če se nekomu posreči dobiti naročilo tam, kjer je drugemu to spodletelo nekaj dni prej, prvemu nihče nič ne očita: je pač spretnejši ali pa ima več sreče. Pariški Romi se ne vedejo kot lastniki pariške regije: vsak Rom, ki se prehodno ustavi v Parizu, lahko tu išče delo, pri čemer se lahko ali pa tudi ne poveže z drugimi.

Delati v sodelovanju z drugimi ni pravilo, je pa navada, način, ki se zdi Romom naraven. Zveze so kratkotrajne. Ko se Rom zjutraj odpravi od doma, vedno ne ve, s kom se bo povezal: tega ali onega sreča in ga povabi k sodelovanju; če je bila službena pot plodna, se lahko zgodi, da zveze trajajo nekaj dni ali tednov; če to ni, bo še istega večera razpadla – četudi se lahko kasneje ponovno vzpostavi. Kljub temu da se zveze najraje oblikujejo znotraj istega rodu, se lahko vsaka odrasla oseba poveže z nekom drugim, naj bosta sorodnika ali ne. Zgodi se, da se nekdo še posebej želi povezati z nekom zaradi njegove spretnosti pri opravljanju tiste vrste del, za katera je prejel naročilo; neredko se povežeta posameznika, kjer se eden spozna na sklepanje poslov, drugi, ki mu to nikakor ne uspe, pa se odlikuje na tehničnem področju. A prestiž gre predvsem tistemu, ki je uspešen v trgovskih poslih.

Po pravilu se dobiček deli enakovredno. Zasluženi denar je razdeljen na strogo enaka dela med partnerjema, ne glede na pomembnost opravljene naloge in čas, ko sta med sprejemom naročila

in dostavo sklenila sodelovanje. Brez izjeme se upošteva le status odraslega Roma. Pravilo delitve praktično nikoli ne postane predmet ugovorov, saj je tako strogo zapovedano, da se Romom zdi naravno. Ko pride do nekega spora – nekateri želijo delati v podjetju, ki je povezano z drugimi na podlagi tihega dogovora ali navade; nekdo se sam vrne na kraj, kjer je prej že delal s partnerji, ne da bi jih o tem obvestil ... –, se zatečejo k temu pravilu: enakost med odraslimi je treba varovati.

Glede na to, da se zveze neprestano vzpostavljajo in prekinjajo, da to gibanje med sabo meša vse družinske vodje skupnosti in da se dobiček vsakič enakovredno razdeli, bi moralo priti do popolnoma razdeljenega bogastva in enotnega življenjskega standarda. A realnost je drugačna. Dejansko moški, ki so uspešnejši v sklepanju poslov, stremijo k združevanju. Tisti, ki se posvetijo obrtniškem delu, naj bo še tako spreten, ostane odvisen od drugega, ki mu uspe dobiti naročila. Vseeno pa se ekonomska stratifikacija, ki bi se lahko vzpostavila med temi »srečneži«, kot jim pravijo Romi, in preostalimi, izravnava z redistribucijo denarja, ki prihaja od dela, med sorodniki. Za razliko od tistega, ki se pojavi med sodelavcema, to razdeljevanje ni obvezno in se ga ne izvaja v enakih deležih: vsak nameni, kar želi in s komerkoli to želi. Moškim to predstavlja zlasti način večanja prestiža, ki so si ga že pridobili z denarjem, a tudi način organiziranja zabav ali izkazovanja potratnosti, ko drugim v baru plačajo nemalo pijače.

Konflikte uravnava kolektiv, včasih *kris*. *Kris* je skupščina, ki jo sestavljajo tisti, ki jih skupnost označuje kot »pomembne može«: tiste, ki imajo več kot petdeset let; katerih bratje ali sinovi so podobno kot oni družinski vodje; ki imajo prestižne izdatke; ki so pokazali sposobnost presojanja sporov. V Parizu jih s težavo naštejemo nekaj deset; od ene *kris* do druge se tisti, ki posredujejo, spreminjajo in le redko vsi sodelujejo v eni izmed njih. Tožniki prosijo za zasedanje *kris*, vendar pa do nje pride le, če se »pomembnim možem« spor zdi vreden truda. Med skupščino prideta do izraza glas skupine, glas legitimnosti, saj se znotraj skupnosti odločitve skupine spoštuje. Poziv k aktivnemu sodelovanju v *kris* krepi prestiž in avtoriteto, a ne podeljuje moči: tisti, ki danes predseduje *kris*, se lahko jutri znajde v položaju tožnika ali obtoženega. Vseeno pa se po mnenju samih Romov *kris* v Parizu sestaja čedalje bolj poredko: menijo, da ne gre več za »resnični« *kris*, ampak prej za »dogovore«. Ko pride do konflikta, odraslim, ki niso vanj vključeni, dejansko uspe s pomočjo srečanj in debat prepričati nasprotnike, da privolijo v kompromis. Gre namreč za to (in to je dogovor med Romi), da se nasprotniki, če so člani skupnosti pariških Romov, srečujejo že dvajset, trideset let in zdi se, da bodo to delali še številna leta; verjetno je, da so povezani na podlagi sorodstvenih ali zakonskih odnosov: če bi želeli spor nadaljevati do konca ali pa ga hitro rešiti tako, da bi lahko bila ena od strank globoko in dolgo prizadeta, bi to ogrozilo obstoj skupnosti. Tudi če se motivi sporov pogosto pojavljajo, se diskusija, ki jih želi zmanjšati, nikoli ne neha. Nenehna debata, ki vzpostavlja soglasnost in mir, ki pa nista nikoli zagotovo dosežena, zagotavlja skupnosti njeno kohezijo in ravnotežje. Razen enega so bili vsi konflikti v zadnjih desetih letih, ki so zoperstavili Rome iz Pariza, odstranjeni z »dogovori« ali zglajeni s pomočjo tradicionalne avtoritete, *kris*.

Iskanje soglasja – ki ni nikoli popolnoma dosežen – sovпада s stremljenjem k enakosti – ki ni nikoli popolnoma zagotovljena. Ker položaj enega v razmerju do drugih ni odvisen od kakršnegakoli vnaprej določenega statusa, saj so teoretično vsi enaki, sta tekmovalnost in ugovarjanje, katerih zastavek je večanje prestiža, stalno prisotna. Videli smo, da lahko poslovni uspeh povzroči določeno neenakost, vendar pa si moški z denarjem pridobi prestiž le, če ima od denarja korist celotna skupnost (distribucija, organiziranje zabav itn.). Politični uspeh uvaja tudi razliko – med tistimi, ki se jih med *kris* posvetuje, in preostalimi –, ki se vedno ne ujema z ekonomskim uspehom. Vendar pa je spoštovanje tistih, ki »delajo« zakon, oziroma avtoritete, ki se jo prizna, odvisno od

⁹ Že A. Sutherland (1975) je v zvezi s skupnostjo Romov iz Kalifornije širjenje endogamije povezal z manjšo pomembnostjo zakonskega nadomestila.

njihove sposobnosti, da posredujejo v skupnosti in da predstavljajo njen ideal: avtoriteto lahko namreč izgubijo, če jo uporabljajo za partikularne namene. Le skupnost lahko vsili svojo voljo: takoj ko zapustimo družinski krog (oče in njegovi otroci, prvorojenec in njegovi otroci, a obstajajo tudi izjeme tej sestavi), si noben posameznik ne more umišljati, da bo vsilil svojo voljo drugim.

Med vsemi obstoječimi *vici* v Parizu obstajajo sorodstvene vezi. P. Lemaire de Marne (1996: 334) je celo omenjal »recipročne sorodstvene vezi«. Poroke med člani skupnosti so ga prepričale o obstoju porok z Romi Kalderaš ali preostalimi Romi iz Francije in tujine. A zveze med Romi v Parizu in tistimi iz drugih dežel so čedalje redkejše; od nekaj ducat zvez tega tipa, sklenjenih v zadnjih desetih letih, se jih več kot dve tretjini ni obdržalo, bivša zakonca pa sta se pridružila skupnosti svojih staršev. Endogamija izhaja iz ponavljanja zvez: vsaka poroka, takojšnja ali odložena, postane torej menjava. Mreža zvez, ki se jo v skupnosti pariških Romov tke že trideset let, je tako gosta, da je vsak družinski vodja, ki dá svojo hčer – seveda ne gre za individualni dar, ampak je *vica* tista, ki dáje –, že prejel (on ali pa nekdo izmed njegovih starih staršev, bratov, bratrancev) ali pa bo nekega dne prejel dekle s strani tistih, ki so danes njegovi sodelavci. Kot v večini primerov se ideal enakosti med dvema očetoma spoštuje (kar ne izključuje njune tekmovalnosti za nadzor nad potomstvom), medtem ko zakonsko nadomestilo izginja.⁹

V skupnosti v Parizu je vsakemu zagotovljen enak delež, ne glede na to, ali gre za ženske ali pa za denar, ki so ga zaslužili v kratkotrajnih delovnih zvezah. Drži, da člani, ki se jih ima za »pomembne«, stremijo k združevanju svojih otrok, vendar pa ostaja kroženje žensk uravnoteženo, in to zaradi dveh razlogov: najprej, ker »pomembnost« ni nikoli dokončno dosežena in ker se prestiž med generacijami ne prenaša, četudi se zveze iz ene generacije v drugo ponavljajo. In drugič, ker vezí, ki so nastale zaradi mladega para, ki je pobegnil in se poročil brez privoljenja skupnosti, veljajo toliko kot preostale vezí, enkrat ko je zveza mladih sprejeta.

Če se tendenca k endogamiji skozi leta krepi, je mogoče to zato, ker se poroke tvorijo s spoštovanjem ideala, endogamija pa vsakemu zagotavlja stalnost njegove identitete. Redna distribucija posameznikov, zahvaljujoč modalnosti zveze, utrjuje stabilnost skupin in – ker gre pri porokah, ki so skladne z normo, žena živet k moževi družini – krepi njihovo predstavo o patrilinarnih sorodstvenih skupinah, predstavo, ki bi drugače lahko ogrozila zveze z Romi iz preostalih skupnosti.

Za Rome iz vzhodnega dela predmestja Pariza je raba pojma skupnosti popolnoma ustrezna: distribucija zadeva celoto posameznikov na področju ekonomije in poročnih menjav; na političnem področju se vedno pozove avtoriteto skupnosti, da uredi konflikt. Tendenca k endogamiji, stabilnost sorodstvenih skupin, spoštovanje ideala enakosti, vzdrževanje tradicionalne avtoritete, odsotnost pridrževanja pravic nad določenim teritorijem, izvajanje ekonomske dejavnosti, ki ohranja neodvisnost skupnosti nasproti »neciganski« družbi, in ujemanje te dejavnosti z aktualno zakonodajo skupnosti določajo to skupnost znotraj romske celote.

New York

Romi so v Severni Ameriki prisotni od konca 19. stoletja: Mačvaja so prišli iz Srbije, Kalderaši so do prečkanja Atlantika sledili istim putem kot Kalderaši iz Pariza. R. C. Gropper (1975) meni, da so si prihodi sledili od leta 1880 do 1914. Do začetka tridesetih let so Romi živeli nomadsko življenje in so se šele postopoma nastanili v velikih mestih. V New Yorku vsi Romi niso nastanjeni v enem predelu, ampak so prej razseljeni po različnih mestnih predelih; zdi

se, da družine ohranjajo dokaj visoko mobilnost znotraj mestnega naselja: »obdobjem koncentracije prebivalstva sledijo obdobja razseljevanja prebivalstva« (*op. cit.*: 21). Kalderaši so številnejši, vendar pa imajo Romi Mačvaja po mnenju ameriških romologov in pariških Romov Kalderaš, ki so prišli iz New Yorka, dominanten položaj tako na političnem kot ekonomskem področju.

Delo žensk je prevladujoče in predstavlja osnoven vir prihodkov. V svojih butikih, *ofisah*, ženske vedežujejo. Ti poslovni lokali, ki jih najemajo od »Neciganov«, so ločeni od bivanjskih prostorov oziroma so, kar je še boljše, v drugi stavbi. Da bi bila *ofisa* donosna, je dobro, da je v popularni in ljudski četrti: glede na četrti in njihovo rentabilnost morajo biti ti butiki bolj ali manj oddaljeni drug od drugega. Romi so vzpostavili resničen poslovni kod, ki ga vsi spoštujejo. Ko posli nič več ne uspevajo, se prostor začasno ali dokončno zapusti; včasih se ga lahko tudi s pomočjo finančnega dogovora prepusti drugim romskim družinam, ki bodo imele več sreče ali pa bodo bolje znale izkoristiti svoj prihod v mestno četrt. Izkoriščanje *ofise* je najpogosteje kolektivno (od dve do pet žena se poveže ali dela skupaj) in družinsko (te ženske so sorodnice); neredko ista žena dela v različnih *ofisah*. Prislужeni denar se med sodelavkami deli na enake deleže oziroma na različne po vnaprejšnjemu dogovoru, ki upošteva različne dejavnike: strošek najemnine (ki ga lahko krije le ena od žensk), čas, ki ga vsaka dnevno preživi v butiku ...

Vedeževanje ne spodbudi žensk k ukvarjanju z vsem, kar bi lahko imenovali infrastruktura: dejansko morajo moški iskati ugoden kraj in lokacijo (pogosto si morajo nadeti psevdonim, saj lastniki oklevajo, kadar gre za oddajo prostorov »Ciganom«, zlasti za odprtje *ofise*), poskrbeti za oglaševanje (mladi delijo letake) in zlasti za vzpostavljanje dobrih odnosov z lokalnimi administrativnimi oblastmi in policijo. V državi New York je prejemanje plačila v zameno za vedeževanje dejansko nelegalno dejanje (*ibid.*: 41). Vzpostavljanje *ofise* tako predpostavlja rabo zvijač (Romi denimo zaprosijo za licenco za knjigarno in razstavijo brošure o astrologiji), ki jih zaščitijo oziroma jim priskrbijo vsaj uradno odobranje. A obenem so Romi pogosto prepuščeni milosti lokalnih avtoritet, ki lahko ob vsakem trenutku prekinejo svojo dobrohotnost in jih prisilijo, da prekinejo svojo dejavnost, da zapustijo mestno četrt ali pa pristanejo na sodišču.

Vsem družinskim vodjem ne uspe vzpostaviti privilegiranega odnosa z oblastmi. Tisti, ki ga dosežejo, pa so si pridobili moč, od katere ima lahko korist celotna skupnost: vsem Romom se jamčita mir in možnost opravljanja zelene dejavnosti znotraj nekega omejenega območja. A včasih se moč izkoristi za osebne namene: družina uveljavi premoč na nekem teritoriju z izpodrivanjem preostalih družin ali pa jih sprejme le pod določenimi pogoji (zavezati se morajo, da jih bodo v primeru sporov podprli, da jim bodo dali žene, da jim bodo namenili neki delež od dobička itn.). V obeh primerih gre za pojav pridrževanja teritorija, ki ima svojo vodjo, ta pa lahko neposredno intervenira v življenje celotne romske družine zaradi pridobitve moči od zunaj. Zgodí se, da vodje zahtevajo od družin, ki so odvisne od njihovega teritorija, finančni prispevek, pravšnji davek, zato da bi pokrili del stroškov, ki nastanejo zaradi njihovega intenzivnega angažmaja tako pri »Neciganih« kot Romih (njihova družina denimo sprejema številne obiskovalce in ljudi, ki kaj zahtevajo ali prosijo, vse pa je treba pogostiti – to zahtevata tradicija in prestiž) (*ibid.*: 73).

Te vodje so izbrane med družinskimi vodji, ki izvršujejo tradicionalno avtoriteto. In četudi ne pride vedno do konflikta med novo – osebno – močjo in tradicionalno – kolektivno – avtoriteto, se zdi, da se slednja vseeno čedalje težje uveljavi. Govori se celo o krizi instance, ki ohranja in izraža to avtoriteto: *kris*. Vendar se *kris* pogosto sestaja: dejansko so prepiri, ki zadevajo delo v *ofisah*, izjemno pogosti: ugovori glede delitve denarja med ženskami, ki si delijo isti butik, spori

¹⁰ Nekateri avtorji kot R. C. Gropper (1975) omenjajo številne *kris* v New Yorku; drugi, kot D. W. Pickett (1974), nasprotno menijo, da se ta skupščina sestaja manj pogosto kot nekoč. Iz teh kontradiktornih opazovanj lahko napravimo podoben zaključek glede slabljenja tradicionalne avtoritete. Številne *kris*: tradicionalna avtoriteta se mora uveljaviti kar se da pogosto, vendar jo sama ponavljanja slabijo, saj se izkaže, da je nemočna pri manjšanju števila konfliktov (za T. Actona (1978) je množenje *kris* reakcija na »hitro družbeno spremembo«). Manj številnejše *kris*: znamenje, da si Romi pri urejevanju konfliktov čedalje redkeje pomagajo s tradicionalnimi načini.

¹¹ »[N]jihovi člani lahko večkrat v življenju spremenijo članstvo v neki *vitsa*.« (Gropper, 1975: 66)

glede spoštovanja različnih teritorijev¹⁰... Nekateri Romi si kdaj pomagajo z »neciganskimi« oblastniki, da bi njihovo mnenje prevladalo v konfliktu z drugimi Romi. Vsa pričevanja, tako etnološka kot novinarska, govorijo o izjemno zapletenih strategijah Romov, ki vključujejo tudi interveniranje policije. Ta praksa ima lahko škodljive posledice za skupnost: uradni organi oblasti, utrujeni od vseh prošenj in različnih afer, na katere se prav nič ne spoznajo, navsezadnje postanejo sovražni do vseh »Ciganov« (in zahtevajo zaprtje *ofis* ali izgon).

Za Rome, ki so na novo prišli v newyorški okoliš, ali pa za tiste, ki so brez moči, je povezovanje s tistimi, ki zasedajo dominanten položaj, najboljši način za to, da dobijo dostop do opravljanja ekonomske dejavnosti ali pa mogoče nekega dne celo do moči. A v skupnost so sprejeti le tako, da dajo svoje ženske. R. C. Gropper je opazil, da lahko ta praksa na dolgi rok daje prednost hipergamiji: Kalderaši dajo številne ženske Romom Mačvaja, obratno pa se zgodi le redko (*op. cit.*: 141).

Upravljanje identitete ima velik pomen v situaciji, kjer je nastanitev neprestano ogrožena, kjer so konflikti pogosti in kjer tradicionalno skupnostno oblast izpodriva moč nekaterih družin. Ameriški etnologi (Coker, Gropper, Cohn) so prvi poudarjali daljnosežnost fenomena, ki posameznikom omogoča, da zavzamejo različne položaje z dajanjem prednosti določenim sorodstvenim vezem pred drugimi, skladno z razdaljo, ki jo želijo uveljaviti do tistih, ki jih srečujejo. Tako politični nestabilnosti ustreza strukturna nestabilnost. Razmerja med družinami in posamezniki, vedênja, ki jih imajo eni do drugih, se prej ravna po natančnih in partikularnih interesih kot pa skladno z normo, ki naj določi pripadnost neki skupini in ki naj obenem predstavlja genealoško referenco ter politično entiteto. Vse se odvija, kot če bi skupine privrele na dan kot učinek nemira [*agitation, prev. op.*] posameznikov. Referenca na notranjo »genealoško« povezanost postane tako nepotrebna. Vsi avtorji se strinjajo, da je v ZDA identifikacija Romov s tem, kar R. C. Gropper (1975) imenuje »the tribe [pleme, *prev. op.*]«, zelo nejasna, da je identifikacija z *vico* prožnejša¹¹ in da so številna razločevanja, ki se jih je tradicionalno uporabljajo v zvezi z Romi v Evropi, zastarela. Nadalje menijo, da v New Yorku osnovno enoto družbene organizacije pri Romih predstavlja to, kar imenujejo *razširjena družina* – R. C. Gropper to še zlasti poudarja. Takšno »družino« sestavljajo zakonski par, otroci, ki še niso zreli za poroko, poročeni sinovi in njihove žene ter otroci. Glede na zgodnost porok pri Romih in njihovo plodnost lahko družina šteje tudi do štirideset ljudi. Taka enota lahko avtonomno obstaja določen čas, nato pa se brez težav razdre in nato ponovno sestavi; lahko se tudi združi z identičnimi enotami in se zmeša z večjo skupnostjo, četudi hkrati ohranja močno solidarnost med člani; taka enota je torej osnova močnega ekonomskega in političnega položaja.

Ali lahko v zvezi z Romi iz newyorškega naselja govorimo kot o skupnosti? Ali ne obstaja mogoče ravno toliko pridržanih posesti, kolikor je vodij in dogovorov med avtoritetami (posesti, ki so prav tako začasne kot ti dogovori)? Toda Romi imajo enako razmerje do zunanjega sveta in vsi sodelujejo v enaki tekmi, saj svoje vire prihodkov pridobivajo iz enake dejavnosti. Teritoriji, ki naj bi bili rezervirani in v lasti družin z vodstvenim položajem, vseeno niso popolnoma zaprti; spori kdaj napravijo prostor tekmovalnosti. R. C. Gropper (*op. cit.*: 68) omenja primer Coney Islanda, ki konec pomladi in med poletjem nudi delo vsem Romom, medtem ko v zimskem

času ponovno postane teritorij, namenjen izključno eni družini. Romi vedno skupaj proslavljajo določene praznike in ceremonije; skupaj torej ohranjajo vedênje, ki jim je lastno. Bolj ali manj uspešno se še vedno obračajo na tradicionalno avtoriteto in vrednotijo svoja dejanja glede na skupne vrednote. Zveze med Romi navsezadnje tkejo mrežo sorodstvenih vezi, četudi medsebojna tekmovalnost pusti svoj pečat na ciklu menjav in kljub temu da pretok žensk ne uspe vzpostaviti enakosti pri delitvi.

Družbo Romov v New Yorku potemtakem določajo nelegitimnost prevladujoče ekonomske dejavnosti, iskanje naklonjenosti »neciganskih« oblasti, pojavljanje vodstev in obstoj rezerviranih teritorijev, nenehni in pogosto težavni konflikti med skupinami, temeljna vloga razširjene družine, neenakost zakonskih menjav.

★

Tako sta se v Parizu in New Yorku uveljavila dva različna sistema organizacije. Menimo, da ta razlika izhaja iz narave prevladujoče ekonomske dejavnosti, ki povezuje Rome z »necigansko« družbo. A zakaj je ta v eni skupnosti v domeni moških – obrt – in v drugi v domeni žensk – vedeževanje? Obe aktivnosti tradicionalno pripadata Romom in obe skupnosti sta v liberalnih industrijskih družbah. Odgovor je bržkone v natančni zgodovini stikov med Romi in »Necigani«. Tu bomo dali le nekaj znamenj, ki zadevajo skupnost vzhodnega predmestja Pariza in ki kažejo na raznolikost dejavnikov, ki vplivajo na organizacijo in življenje »ciganske« skupnosti.

Ko beremo vrstice, ki jih je P. Lemaire de Marne (1966: 353–354) posvetil vedeževanju, imamo občutek, da je ta dejavnost med Romi pogosta. A ko smo jih leta 1969 srečali, je moška dejavnost že določala romsko skupnost, in lahko smo opazili, da so se zlasti zrele ženske ukvarjale z vedeževanjem. Odtlej se je pomembnost njihove dejavnosti zmanjšala do te mere, da je danes praktično zanemarljiva. Med vzroki za ta razvoj lahko omenimo:

- Naraščajočo blaginjo skupnosti: odnos s strankami, ki omogoča dolgotrajno nastanitev družin, vpliva na to, da dejavnost moških čedalje bolj zagotavlja reden pritok dohodkov. Pariz in pariška regija nudita praktično neusahljiv vir restavracij, menz podjetij in tovarn ter ateljejev. Od konca druge svetovne vojne so romske družine imele korist tudi od oblik družinskih pomoči in socialnih doklad; zagotovo so te doklade izpodrinile vedeževanje kot vir dodatnega prihodka.
- Predstavo o ugledu skupnosti, ki si jo slednja počasi ustvari o sebi in ki jo skuša razširiti tako med »Necigani« kot »Cigani«: mogoče je prišlo v nekem trenutku do nezdružljivosti dejavnosti, ki posamezniku omogoča neopaznost (v stiku s stranko nič ne naznanja etnične posebnosti romske obrti), s tisto, ki pritegne pozornost (Rominja mora najprej veljati za »Gitanko«, da se sploh lahko uveljavi kot dobra vedeževalka), dejavnosti, ki v širši družbi velja za častno, s tisto, ki se jo ima za nedopustno. Želja po ugledu je denimo člane pariške skupnosti ob vsaki priložnosti gnala v to, da so se ločili od Romov, ki so po letu 1960 prišli iz Jugoslavije in del katerih se je ustavil v vzhodnem predmestju Pariza. Jugoslovanske Rominje so s svojimi otroki beračile na ulicah Pariza – mogoče je, da so se ženske Kalderašev odpovedale vedeževanju zaradi skrbi, da se jih ne bi zamenjalo z jugoslovanskimi Rominjami. Ko so Romi postopoma namenjali večjo veljavo moški dejavnosti, so se prilagodili modelu, ki poteka v francoski družbi. Bolj ko je nastanitev trajna, bolj ta dejavnost zagotavlja hkrati blaginjo, brezskrbnost glede administrativnih zadev, ugled s strani okolice; bolj so Romi nagnjeni k iskanju te blaginje, brezskrbnosti in ugleda.

- Urbanizacijo vzhodnega predmestja: v šestdesetih letih je prišlo v občinah, ki mejijo na glavno mesto, do pomembnih gradenj, ki so bile del modernizacije. Četrti, kjer so bivališča Romov, so bile predmet obnovitvenih del in Romi so pogosto morali zapustiti kraj, kjer so bili nastanjeni. Ta fenomen kot tudi želja po tem, da bi obdržali neodvisno bivališče (tisti, ki so bili pregnani, so vedno zavrnili selitev v kolektivne zgradbe, ki jo je predlagala uprava), sta povzročila razkropitev članov skupnosti.

Če zaključimo in primerjamo procese, ki so se vzpostavili v »Parizu« in »New Yorku« (gl. tabela 1), ugotovimo, da v obeh primerih prihaja do enakih teženj po zagotavljanju avtonomnega obstoja skupnosti in po njenem zapiranju pred preostalo družbo. V »Parizu« se ta težnja izraža na ravni skupnosti, in ker ta deluje skladno z egalitarnim idealom, ki zagotavlja recipročnost menjav na vseh področjih, lahko vsak posameznik ohranja nespremenjeno identiteto. V »New Yorku« pa skupnost obstaja le na ravni »posesti«: v vzpostavljenih odnosih dominacije se vsak dejavnik, ki vpečuje nekaj novega, sprejme ali zavrne. V obeh primerih pa se odprtost do drugih vzorcev romske družbe pojavi kot grožnja, ki bi prevrnila družbeni ureditvi. V zadnjih petih letih je prišlo do petih porok med Romi v Parizu in Romi v New Yorku: dve sta se končali z ločitvijo. Če bi razvoj opazovali skozi daljše obdobje, bi romska družba s svojim »pariškim« vzorcem in s svojim »newyorškim« vzorcem predstavljala dva popolnoma drugačna sistema. Ali bi se člani obeh skupnosti še zmeraj lahko stopili v eno samo, če bi se ti skupnosti srečali zaradi nenadnega preobrata, ki jih je bilo v zgodovini »Ciganov« že mnogo in ki silijo posameznike, da nenadno krenejo na pot? Kajti ko Romi iz Pariza in Romi iz New Yorka vzpostavljajo dva neenaka organizacijska sistema, v vsakdanjem življenju tudi izražajo dva načina vedénja, to pa predvsem zaradi vlog, ki so na ekonomskem področju tu in tam dodeljene ženskam in moškim: Romi tako niso podrejeni istim kulturnim vzorcem. In s tega vidika je naše preučevanje prispevek k razumevanju geneze »ciganskih« skupin.

Tabela 1: Primerjava romskih skupnosti

Pariz	New York
<ul style="list-style-type: none"> • ekonomska dejavnost v skladu z zakonodajo • neodvisnost nasproti »neciganskih« oblasti • odprt teritorij • spoštovanje tradicionalne skupnostne avtoritete • ideal enakosti v ekonomskih menjavah • endogamija: uravnotežena delitev žensk • stabilnost referenčnih skupin 	<ul style="list-style-type: none"> • ekonomska dejavnost ni v skladu z zakonodajo • odvisnost od »neciganskih« oblasti • »posestva«; tekmovalnost za pridobitev ekskluzivne pravice nad teritorijem • pojav vodstvenega položaja; kriza tradicionalne avtoritete • uporaba vodstvenega položaja in pravica do ozemlja pri kopičenju bogastva • hipergamija • nestabilnost oziroma razkosenje referenčnih skupin

Vendar pa se pojavlja tudi druga hipoteza. Značilnost »ciganskega« sistema je, da se tvori glede na različne in reverzibilne procese ter s sestavljanjem in razkrajanjem tistega, kar je le vsota številnih gibanj, ki za seboj potegnejo določene elemente. »Strukture« niso nikoli popolnoma realizirane. Odvisno od trenutka in kraja postaja njihova čistost jasnejša ali pa se zabrisuje, regularnost sistema se utrjuje ali pa razbija. Stabilnost teoretičnega modela je vedno

znova ogrožena, ker slednji ni sposoben upoštevati tistega vidika, po katerem je družbena organizacija vedno nedokončana, potencialna. Tak sistem omogoča romski družbi, da nenehno obstaja, hkrati pa ostaja sposobna, da se odzove na različne situacije, ki ji jih nudijo ali vsiljujejo »neciganske« družbe. Tak sistem omogoča pretakanje posameznikov, slednje pa predstavlja obenem nenehno prepletanje in razpletanje družbene konfiguracije. Družba tako ne obtiči v organizacijah, ki se zapirajo vase in katerih število bi bilo skladno s številom skupnosti. Zato da bi to družbo lahko preučevali, moramo potemtakem gibanju dati prednost pred družbeno postavitvijo, spremenljivosti pred enotnostjo: le nemir [agitation, *prev. op.*] posameznikov ustvarja in vzdržuje tako pariško enoglasnost kot newyorške moči.

Prevedla Ana Podvršič

Literatura

- ACTON, T. A. (1978): »Réussite littéraire et insuccès politique«, *Hommes et Migrations*, št. 124, str. 21–31.
- BALANDIER, G. (1974): *Anthropo-logicus*. Pariz: PUF.
- BROWN, I. (1929): »The Gypsies of America«, *Journal of the Gypsy Lore Society*, letn. 8, št. 3, str. 145–176.
- CALVET, G. (1968): »Le cours de langue tsigane«, *Études tsiganes*, letn. 14, št. 1, str. 3–6.
- COHN, W. (1972): »Marriage chez les Roms nord-américains: quelques conséquences du 'prix de la mariée'«, *Études tsiganes*, letn. 18, št. 2–3, str. 3–11.
- COHN, W. (1973): *The Gypsies*. Massachusettes: Adison Wasley.
- COKER, G. (1966): »Romany Rye in Philadelphia: A Sequel«, *Southwestern Journal of Anthropology*, št. 22, str. 85–100.
- GROPPER, R. C. (1968): »Urban Nomads. The Gypsier of the New York City«, *Transactions of the New York Academy of Science*, ser. II, št. 29, str. 1050–1056.
- GROPPER, R. C. (1975): *Gypsies in the City*. Princeton: Darwon Press.
- HAJDU, A. (1962): »Le Folklore tsigane«, *Études tsiganes*, letn. 7, št. 1–2, str. 1–33.
- LEACH, E. R. (1966): *Rethinking Anthropology*. London: The Athlone Press.
- LEMAIRNE DE MARNE, P. (1966): »Premières approches des Rom sédentaires de la banlieue Est de Paris«, *Art et Traditions populaires*, letn. 14, št. 4, str. 319–358.
- LIÉGEOIS, J.-P. (1976): *Mutations tsiganes*. Bruselj: Éd. Complexe.
- MAXIMOFF, M. (1947): »The Gypsies of Montreuil-sous-Bois: some observations on his Own Tribe«, *Journal of the Gypsy Lore Society*, letn. 26, št. 3, str. 37–42.
- MAXIMOFF, M. (1961): »The Kalderaš of Montreuil-sous-Bois«, *Journal of the Gypsy Lore Society*, letn. 40, št. 3, str. 109–111.
- NEMETH, D. (1974): »Gypsy Justice in America«, *Journal of the Gypsy Lore Society*, letn. 4, št. 1, str. 3–14.
- PANAITESCU, P. N. (1941): »The Gypsies in Walachia and Moldavia, a chapter of Economic History«, *Journal of the Gypsy Lore Society*, letn. 20, št. 3, str. 58–71.
- PICKETT, D. W. (1974): »Changing Patterns of Social Sanctions with the reference to Group Solidarity and Social Cohesion among the Rom in New York«, povzetek prispevka s konference *American Anthropology Association Meetings*, Novi Orléans, 28. 11–2. 12. 1973, *Études tsiganes*, letn. 20, št. 4, str. 52.
- SAHLINS, M. D. (1961): »The Segmentary Lineage: An Organisation of Predatory Expansion«, *American Anthropologist*, št. 63, str. 332–334.
- SALO, M. T in S. SALO (1977): *The Kalderash in Eastern Canada*. Ottawa: Candian Center for Folk Culture Studies.

- SUTHERLAND, A. (1975): *Gypsies. The Hidden Americans*. London: Tavistock Publications.
- VAUX DE FOLETIER DE, F. (1970): *Mille ans d'histoire des Tsiganes*. Pariz: Fayard.
- WILLIAMS, P. (1984): *Mariage tsigane. Une cérémonie de fiançailles chez les Roms de Paris*. Pariz: L'Harmattan-SELAF.

Gypsy Studies in evropsko manjšinsko pravo*

* Besedilo je bilo objavljeno leta 2004 v »Faut-il avoir peur des Cultural Studies«, *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, vol. 51, št. 4.

Ne preseneča nas, da se je »cigansko vprašanje« v Evropi ponovno pojavilo z izginevanjem ruralnega gospodarstva in migrant-skih družin ter iz strahu pred nenadzorovanimi migracijami z vzhoda. A z običajnim razmišljanjem o političnih krizah ne pridemo do spoznanja, da so ti procesi potekali hkrati s pretresom zgodovinskih identitet narodov, ki so sestavni del evropskega prostora. Preoblikovanje zahodno-evropskega sistema po padcu berlinskega zidu sicer zopet zbuja imaginarij o *principu evropske cirkulacije*, ki dopolnjuje proizvodnjo nacionalnih identitet, toda Evropejci še vedno izbirajo med tem, da bi upoštevali svojo zgodovinsko ukoreninjenost, in spodbujanjem akademskega svetovljanstva.¹ Tako notranje fronte *pax europaea* [povojno obdobje miru v Evropi, prev. op.] niso stabilne in to obdobje negotovosti spodbuja sovražnost do okolice.

¹ Zahvaljujem se Stevanu Kaplanu za vabilo na Univerzo v Cornellu, kjer sem spoznala raznolikost interesnih področij kulturnih študij.

Romi so ena izmed simbolnih figur tega nenehno spreminjajočega se razmišljanja o mejah nastajajoče evropske civilizacije. Na eni strani predstavljajo klateški narod, ki se ga po krivici izganja, na drugi pa revne in svetu nepotrebne družine, katerih število hitro narašča. Takšen pogled predpostavlja neko ontološko nestalnost, ne glede na to, ali dobrohotno razmišljamo o svobodi prihajanja in odhajanja po lastni volji ali pa zagovarjamo nekakšen družbeni arhaizem. Nič ne more odpraviti te izmišljene predstave, neuspešne so celo statistike, ki potrjujejo, da tri četrtine od osmih milijonov v Evropi prebivajočih Romov ni potovalo že stoletja.

Romi v Evropi so torej podvrženi protislovnim pritiskom, ki prihajajo s strani diskurzov o svobodni mobilnosti in o novi administrativni normalnosti. Opazimo lahko jasno nasprotje med naraščajočo družbeno marginaliziranostjo, ki sovpada z etničnimi čistkami v vseh državah bivšega sovjetskega bloka, in voluntarističnim delovanjem članov romskih organizacij, da bi s pomočjo evropskih pristojnih organov skovali skupen političen izraz. Maud de Boer-Bequicchio, pridružen generalni sekretar Evropskega sveta, je v deklaraciji, ki so jo pripravili v Strasbourgu 8. aprila 2003, Rome spodbudil k polnemu sodelovanju pri aktualnih spremembah, da bi lahko sami krojili svojo usodo. Tako je deklaracija zato, da bi afirmirala manjšinsko pravo, tistim

² Tako v polju križanja kriminologije in kulturnih študijev kot tudi v feminističnih študijah. Glej Carrabine, Lee in South (2000) ter Button in Reed (1999), zlasti 11. poglavje, ki se ukvarja s figuro Romi-rije v angleškem življenju in literaturi.

»brez pravic« svetovala, naj se oprimejo politike. Nova določila v deklaraciji so pripomogla, da so Romi stopili iz nevidnosti in vzbudili nov interes v družboslovnih vedah.

Mnogi bi radi uporabili politični koncept multikulturalizma za mnogolično populacijo, ki je v resnici ne poznamo in ki kljubuje etnografskim zakonom. Z vidika miroljubne širitve družb, ki so se odprle druga drugi z vsesplošno menjavo ljudi in idej, daje to razumevanje prednost identiteti ter skuša ohranjati etnične in kulturne razlike s političnim programom, ki institucionalizira kulturne razlike in deli družbe v skupine. Ideja domnevno superiorne vrednosti odprte družbe nad zaprto družbo je povezana z analizo oblik totalitarizma, ki sta jo po drugi svetovni vojni opravila Hannah Arendt in, kar se naše razprave tiče, tudi Karl Popper. Slednji je leta 1945 v delu *Odprta družba in njeni sovražniki* (*The Open Society and Its Enemies*) trdil, da je *dobra družba* odprta družba, katere regulacija je osnovana na načelu tolerantnosti in pluralizma (Popper, 1945). Teoretiki multikulturalizma so želeli abstrahirati idejo o tolerantnosti kot načinu družbene regulacije in predlagali, da se abstraktna sfera državljanstva nadomesti s splošno spravo o partikularnih pravicah *vseh* kulturnih skupnosti, ki se kot take uveljavijo v odprti družbi. To neskončno veriženje zahtev po vzajemnem političnem priznanju presega celo nauk o *Genossenschaftsrecht*, ki je želel ponuditi idealiziran pogled na srednjeveške korporacije kot načinu družbene regulacije. Giovanni Sartori tako upravičeno trdi, da politične rabe multikulturalizma ne spodbujajo širjenja pluralizma, temveč ga ravno nasprotno negirajo (Sartori, 2003).

Raziskave o romskem svetu so torej že kakih deset let del tega intelektualnega trga, ki je v polni ekspanziji, kar je Stuart Hall leta 1996 poimenoval kot »pravo diskurzivno eksplozijo koncepta identitete«. Kulturne študije (*Cultural Studies*) se umeščajo v definicijo tega »drugega«, če želijo preseči logiko »vladajoči-vladani« in si prizadevajo za vzpostavitev interdisciplinarne problematike, s pomočjo katere bi preučevale kulturo in kar je v njej skritega.

Prihod Romov v akademsko polje se tako izvaja pod pritiskom anglosaksonske miselnosti o političnem modeliranju družbe. Ta miselnost je kritično perspektivo, kot so jo koncipirali Richard Hoggart, Rolf Lindner in Stuart Hall, z ostanki evrokomunizma odvrnila od prvotnega namena (glej Hobsbawm, 2002). Četudi naj bi kulturne študije prvotno priskrbele natančne okvire za diskurzivno analizo, njihova trenutna nedefiniranost zapostavlja historično analizo in povzroča nenehno vznikanje teoretskih modelov. To zmešnjavo žanrov sestavljajo aplikativna zgodovina, ki se navdihuje po temeljni čikaški sociologiji, *mejni predmet*, ki je preformulirano Barthovo² poimenovanje *borderline* [mejna, prev. op.] identitete, in preučevanje logik interakcije Howarda Beckera in Edwina Goffmana, ki so dani skupaj v skledo mnogovrstnih del in protislovnih zaključkov.

Evropski laboratorij: manjšinsko pravo in multikulturalizem

Kulturna sociologija je tako srečala romski svet znotraj polja manjšinskega prava. Četudi Romi skozi stoletja niso vzbujali posebnega zanimanja – razen v povezavi z nenehnim policijskim sumničanjem –, njihov prihod iz nevidnosti hkrati oblikuje predmet analize in analizo samo. Očitni namen tega početja je preoblikovanje nedoločljivega sveta Romov v koherentno politično skupnost s kompetentnimi predstavniki. Ti izbrani sogovorniki morajo zagotavljati povezavo med nastajajočim mednarodnim pravom in regionalnimi zahtevami po družbeni emancipaciji.

³ Glej tudi Patrick Thornberry (1991) in tematsko številko *Dialectical Anthropology*, ki jo je uredil Y. Liatsos (2003).

⁴ Želela bi spomniti, da je Christophe Delclitte prvi, ki je pod mentorstvom Elene Varikas preučeval politično oblikovanje evropske romske skupnosti. Glej tudi M. Garo (2004: 525, 781).

A še ne izoblikovana politična Evropa se izkaže za široko polje intelektualnega in praktičnega eksperimentiranja z raznovrstnimi variantami anglosaksonskega kulturalizma, saj so se njene elite potihoma spreobrnil h gibanju za priznanje identitet. Ta kulturalističen pobeg je posledica gradnje evropskega imperija na podlagi zavrnitve lastnih političnih tradicij, do katere je prišlo zaradi strahu pred uničenjem vodilnega položaja nacionalnih vlad v procesu oblikovanja superiorne oblasti. To medsebojno dopolnjevanje komisij, vlad in evropskega parlamenta je naklonjeno surrealističnemu in nerazumljivemu množenju predpisov in uredb.

Nekaj prerokov Zavoda za odprto družbo in multikulturalizma je tako izmenično poklicanih, da priskrbijo nepogrešljivi blagoslov humanističnega politologa in »certifikat« demokracije. Teze Willa Kymlicke (1995) o mednarodnem pravu in manjšinah so postale biblija Mednarodnega centra za študije manjšin in medkulturne odnose (*International center for Minority Studies and Intercultural Relations*).³ V harem prestiznih mednarodnih pravnih institutov se oblikujejo razmišljanja o kozmopolitski pravici, ki se opira na argument o Romih kot mednarodni manjšinski skupnosti. Tako je W. Michael Reisman leta 1993 v reviji *Yale Law Journal* objavil članek o *Cross-Cultural Studies* na primeru skupnosti Romov Vlach v ZDA. Pisec je profesor mednarodnega prava na univerzi Yale in član posebne skupine, ki se ukvarja z mednarodnim terorizmom. Še posebno ga zanima usoda evropskih Romov, zlasti dramatična usoda beguncev iz bivše Jugoslavije, ki so jih napadle vse vpletene strani in ki trenutno kampirajo v Črni gori in Makedoniji brez kančka upanja o vrnitvi.

Teoretični razmislek o kozmopolitski pravici spremlja kompleksno gibanje za obrambo človekovih pravic. To se opira na različne vire, ki vsi raziskujejo bedo Romov v Evropi. Adena Preda je pokazala, da sta razvoj »samodekolonialne« miselnosti evropskih ljudstev in porast pritožb, ki naj bi zacelile zadane rane, posledica premika k samoodločbi narodov v Evropi, ki je sledil sprejetju resolucije 1514 v decembru 1960 in oktobru 1970 ter konventu o človekovih pravicah iz leta 1966. Visoki komisar za begunce je vključil Rome v celoto tako imenovanih ogroženih skupin in poročilo iz leta 1993 potrjuje, da so bili »Romi nedotakljivi v Evropi«! Ko je nevladna organizacija Zdravniki sveta (*Médecins du monde*) predstavila obširen sanitarni program, imenovan Romeurope, katerega učinkovitost še ni znana, je hkrati objavila poročilo, ki je predstavljalo Rome kot »manjšino v bedi«. Ta žalostna ugotovitev je nazadnje ponudila opravičilo številnim pobudam za zagotavljanje enakopravnosti, ki jih je vodila fundacija Georgea Sorosa.⁴

Programi pomoči in razvoja so vključevali ukrepe v smeri kulturalizma in tako upravičevali sodelovanje kompetentnih strokovnjakov. A pomanjkanje akademskih znanstvenikov je vodilo v večje povpraševanje po številnih samozvanih poznavalcih. Prav tako so vodje romskih organizacij iskali načine, kako bi s pomočjo uveljavljanja logike kulturne pripadnosti legitimirali svojo prisotnost v evropskih institucijah.

Mednarodno javno pravo je področje, ki zelo nazorno prikazuje razvoj pravnega obravnavanja Romov, čeprav politična skupnost še vedno ne ve, kakšen status naj jim nameni. Privrženci »pravice manjšin« sicer vztrajajo na prednostih priznanja posebnega statusa, a hkrati pozabijo, da ta obrazec postavlja romske družine v dokončno drugačnost, ki še krepi njihovo popolno in gotovo izolacijo.

V besedilih evropskih institucij (Dandakli, 1994) lahko opazimo zanimiv razvoj uporabljenih definicij, ki kaže na teoretske spremembe v rabi pojma etnija. S tem ko besedila mešajo etnične in družbene aspekte, širijo hibriden pogled na kulturno manjšino. Do osemdesetih let prejšnjega

⁵ Zasedanje parlamentarne skupščine 30. septembra 1969, poročilo skupine o socialnih vprašanjih in zdravstvu, potrjeno 30. septembra 1969, glej Marielle Dandakli (ur.), *op. cit.*, str. 114–115.

stoletja sta bila v rabi pojma »nomadi« ali »*voyageurs*« [popotniki, *prev. op.*]. Resolucija 563 (1969) Evropskega sveta je Rome obravnavala kot skupino, za katero je značilen nomadizem. Do družbene in ekonomske integracije bi tako lahko prišlo le z opustitvijo tega načina življenja in stalno naselitvijo. Evropski ekonomsko-socialni odbor je vztrajal pri tem, da je »za Rome in druge nomade stalno bivališče skorajda nujen pogoj za pridobitev dobre izobrazbe in za prilagoditev na moderno življenje«.⁵

Resolucija 75 (13), ki jo je Svet ministrov sprejel 22. maja 1975 in ki se ukvarja s socialnim položajem nomadskega prebivalstva, je njihovo splošno revščino pripisala neuspeli prilagoditvi na urbano in industrijsko družbo, diskriminatorna dejanja pa moči splošnih predsodkov do premikajočega se načina življenja. Hkrati je še omenila, da »negativni predsodki ali diskriminatorna ravnanja do te populacije niso popolnoma izginili med stalno naseljenim prebivalstvom držav članic« (ibid.: 111–113).

Po letu 1989 se v besedilih skupaj s pojmom »evropska manjšina« pojavlja tudi termin »teritorialna manjšina«, ne da bi se avtorji predlogov resno vprašali o resnični naravi spremembe termina. Splošne opazke, ki jih je gospa Verspaget objavila v svojem poročilu za priporočilo 1203 (1993) parlamentarne skupščine Evropskega sveta glede Romov v Evropi, so služile za model vsem nadaljnjim besedilom. Potem ko je omenila, da je spodbujanje oblikovanja »resnične evropske kulturne identitete« eden izmed ciljev Sveta Evrope, je zatrdila, da »Romi zasedajo posebno mesto med manjšinami. Ker bivajo po vsej Evropi, ne da bi imeli svojo lastno državo, tvorijo resnično evropsko manjšino, ki pa vseeno ne ustreza določilom za nacionalne ali jezikovne manjšine« (ibid.: 116–119).

Tako se je v imenu dobre evropske družbe kot »odprte družbe« Rome stisnilo v transnacionalni položaj, ki se požvižga na zgodovinska dejstva. Ta politična konstrukcija je bila naklonjena mitu o indijskem izvoru, ki je služil raznim identitetnim manipulacijam. Prispevala je k okrepitvi kulturalističnega mita o izvorihi, ki je enkrat poudarjal biološki vidik identitete, drugič pa lingvističen. Tako je poročilo za Fundacijo Maurice Schuman, ki govori o temeljih pravnega statusa Romov v mednarodnem pravu, predstavilo zgodovino Romov na podlagi te bežne in splošno rabljene formulacije: »Romi predstavljajo skupino, ki prihaja iz Indije in ki se je po svojem prihodu v Evropo v 14. stoletju postopoma naselila po celotnem kontinentu« (Timisrenko, 1997: 18–33). Odsotnost skupne države in geografska razpršitev jih »razločujeta od katerekoli druge manjšine in jih postavljata na raven evropske manjšine« (Fenet, 1995: 60).

Namesto da bi omenjene teoretske izbire spodbujale politično avtonomijo, so povzročile zgodovinsko »deteritorializacijo« Romov glede na preostale obstoječe narode, ne da bi pri tem vodile do dodelitve resničnih pravic. Reorganizacija držav bivšega sovjetskega bloka na etnični osnovi in proizvodnja partikularističnih identitet na Zahodu, ki sta potekali sočasno, sta bili dejansko naklonjeni vzpostavitvi takega manjšinskega prava, ki bi Romom priskrbelo le instrumentalno mesto. V najboljšem primeru, na Madžarskem, se je Rome uporabilo za politično vodstvo v konkurenčnem boju med etničnimi skupinami. V najslabšem primeru, v Jugoslaviji, so postali »nesporne žrtve« tranzicije. V teh kot tudi drugih primerih je izguba zgodovinskega spomina natančno sorazmerna inflaciji narodne dediščine.

Kar zadeva voditelje romskih organizacij, pa so ti želeli obiti zaničevanje, ki so ga bili deležni na lokalni ravni, tako da so svoje ravnanje inteligentno legitimirali na treh koncih: na eni strani so se oprli na mednarodne organizacije za boj proti lokalnim oblikam diskriminacije, zato da bi sodelovali pri ozaveščanju o žalostnih ponovitvah čezmernega nasilja zoper osebe in dobrine;

⁶ Glej Liégois (1976) in za modernejšo obravnavo Acton (2000).

⁷ Nedolgo tega je minister za okolje iz Schröderjeve vlade obiskal Auschwitz, da bi se poklonil spomenu na likvidacijo *Ziguenlagerja* v noči iz 1. na 2. avgust 1944.

na drugi strani jih je tekma za »demokratično ponovno sestavo«, h kateri so se zavezale tranzicijske države, prisilila k iskanju pomoči držav, ki so vodile procese priključevanja novih držav in torej zlitja z njihovo miselno shemo; navsezadnje so računali tudi na lokalno zmedo, ki je nastala kot posledica boja za prevlado (v vseprisotni korupciji finančnih institucij tranzicije). Romski vodje tako hkrati uveljavljajo načelo transnacionalnega priznavanja skupin in zahteve po lokalnem zastopstvu. Nahajajo se natančno na prerezu sredobežnih sil, ki so povezane s soočanjem kulturalističnih diskurzov. Tako so prisiljeni, da za talce vzamejo realne romske skupnosti, pri tem pa se sklicujejo na njihov relativen demografski pomen (v Romuniji ali na Slovaškem tvorijo do 10 odstotkov celotne populacije).

Kulturalističen diskurz prav tako popačijo mediji, ki še toliko bolj zadovoljno posegajo po temah družbene negotovosti in nestabilnosti, kolikor za govor o Romih ne velja noben tabu. Poleg tega se mora romska mladina, katere število eksplozivno narašča v državah s hitro rastjo starajočega prebivalstva, soočati z učinki degradacije globalne družbe in romskega sistema. Alaina Lemon jasno pokaže na ambivalenco pri asimilaciji Romov v postsovjetski Rusiji in »negridnostjo« (Lemon, 1995). Mladi Romi se identificirajo s črnopoltnimi Američani, pri katerih občudujejo načine oblačenja in potrošnje (tudi nedovoljene) ter predrznost. Ne vidijo, da ta akulturacija daje prednost propadu njihove kulture tako, da jih potisne v še globljo getoizacijo. Le manjšinska romska elita nostalgичno obuja spomine na preteklo razkošje aristokratske družabnosti in svobodo step (Lemon, 2000).

Dejansko se noben od obeh federativnih narodov srednje Evrope in Balkana, ki naj bi oblikovala politični model multikulturalizma, ni uprl procesu tranzicije. Češkoslovaška in Jugoslavija sta bili uničeni pod pritiski etničnega ekskluzivizma, ki se je očitno izvajal s protislovnima modeloma (Rothéa, 2000). V prvem primeru je odcepitev potekala pod demokratično in miroljubno izbiro, v drugem so Hrvatje in Srbi, nato pa prebivalci Kosova, vodili avtoritarno politiko etničnega čiščenja. Spremembi nacionalnosti navsezadnje niso bili nikoli naklonjeni. Vaclav Havel je med drugim dejal, da bo politika do Romov preizkus demokracije. Vseeno je bilo 30. junija 1994 več kot 75.000 češkim Romom odvzeto državljanstvo z izgovorom, da naj bi izvorno prihajali iz slovaških regij, ki so bile del starih habsburških ozemelj.

Romsko elito so oblikovali trije vladajoči kulturalistični tokovi⁶: gibanje za obrambo pravic do drugačnosti, ki je bilo neposredno pod vplivom intelektualcev angleške radikalne levece v sedemdesetih letih, na primer Thomasa Actona in Donalda Kenricka; delovanje španskih aktivistov romskega izvora, ki so se oprli na baskovske in katalonske privržence avtonomije ter razvoj andaluzijske identitete; trenutno gibanje intelektualcev srednje in vzhodne Evrope pod vplivom avstro-marksizma (Hanckok, 1998: 36–56). Povezavo s Horkheimerjevo kritično sociologijo je zagotovila nemška radikalna leвица, ki z vnemo, polno občutkov krivde, podpira gibanje za emancipacijo Sintov in Romov.⁷

Romski voditelji in privrženci manjšinskega prava se strinjajo, da je treba krečiti esencializem, četudi ta nasprotuje zgodovinskim dejstvom in deluje proti vsem, ki se ne prilagodijo tej perspektivi. Ta pogled se je oblikoval na podlagi židovske formule (*jewish narative*) o neki izvorni izgubljeni domovini, ki so jo lingvisti soglasno umestili na sever Indije: Neko pleme je zapustilo svojo domovino in njegovi člani s konca srednjega veka so se postopoma razpršili po vsem svetu (le Japonska ne pozna Romov, jim je pa etnografski muzej v Osaki posvetil en oddelek). Po kratkem obdobju sprejema je sledilo dolgo obdobje usmrteitev, ki je svoj vrh doseglo z nacističnim genocidom.

⁸ Nicolae Gheorghe je bil glavni tajnik federacije Romov iz Romunije (Beck, 1993: 165–191).

⁹ Gradnja »zidu sramu« v mestu Ústí nad Labem na severu Češke je pritegnila veliko mednarodne pozornosti. Evropsko sodišče za človekove pravice je obsodilo Češkoslovaško, da je sistematično pošiljala romske učence v šole za mentalno ovirane otroke. A obenem je uradno priznani Evropski center za pravice Romov (ERRC) od leta 1990 zabeležil 17 rasističnih umorov, za katere je bil na sodišču obsojen le eden.

Vendar pa se pot do priznanja Romov od sionističnega procesa razlikuje v tem, da so romski vodje opustili sanje, četudi zelo ljube, da bi zgradili neki »Romastan«. Trenutno vse skupine podpirajo mednarodno zahtevo Nicolaeja Gheorghe, vodje Zveze Romov, ki jo je izrazil po padcu berlinskega zidu: »Sedaj je Evropa naša domovina.«⁸ Vztrajal je, da »romska manjšina v Evropi ne zahteva nobenega lastnega ozemlja«. Mednarodna zveza Romov je leta 1979 tako v Organizaciji združenih narodov kot tudi v nevladnih organizacijah dobila posvetovalni status, katerega moč se je nadalje okrepila leta 1993. Status deluje za »skupno dobro« Romov in v prid njihovemu mednarodnemu in evropskemu priznanju. Gibanje si torej prizadeva za pravni status, ki bi ustrežal politič-

nemu zastopstvu vsake skupnosti v državah, na katere se status nanaša. Je opora intelektualcem, denimo Günterju Grassu in njegovi Fundaciji za Rome (*Foundation for Roma People*), ki so se zavzemali za novo mednarodno gibanje v imenu »kritike stalino-bismarckovskega in jakobinskega pogleda na nacionalno dejstvo«.

Potemtakem lahko opazimo, da so mednarodne institucije z neko etnično in transevropsko definicijo oblikovale zahtevo po posebnem statusu za Rome, ne da bi predlagale pravno rešitev, ki bi izhajala iz resnične politične tradicije. Združen pritisk teorij multikulturalizma in manjšinskega prava je prispeval k temu, da se je romske populacije vrglo v brezizhodno situacijo, ki pojasni nezaslišan val preganjanja in fizičnega nasilja s konca 20. stoletja, za katerega ne obstaja nobena kazen kljub opozorilom Evropskega sodišča za človekove pravice.⁹

Prihod Romov v politiko je torej del intelektualnega in nejasnega spajanja pravice do samoodločbe narodov in mednarodnega državljanstva. Škodljivi par demokratičnega poslanstva in partikularizma pa bo še enkrat neizogibno vodil k praktičnemu preganjanju preveč opaznih romskih družin v evropskem prostoru. Pravica do drugačnosti tako ostaja pravica močnejšega, da izbere, kdo je drugačen.

Nove dvoumne oblike akademskega priznanja

Nevarnosti, ki smo jih omenili, so torej povezane s političnim prihodom Romov v času, ko je bila Evropa v nekem posebnem položaju. A pojasnimo jih lahko tudi z novimi dvoumnimi oblikami akademskega priznanja in različnim vrednotenjem vrlin zmernega kozmopolitizma. Številni raziskovalni centri, še zlasti tisti v vzhodni Evropi, so odvisni od finančne mane, ki jo delijo evropske institucije in nevladne organizacije v imenu boja proti »diskriminacijam«. Izvedenci, ki se izogibajo temu, da bi pozornost namenili disfunkcionalnosti elite, ki jim odobrava štipendije, pometajo s preveč preprosto idejo, da so Romi žrtve ekonomske tranzicije in izginjanja socialnih pravic. Nekateri doktorski študentje so dokaz presenetljive intelektualne prožnosti pri sprejemanju idej, ki ugajajo tehnokratom in ki jih še dopolnjujejo z dvoličnim diskurzom o dosežkih kulturalističnega pristopa. Vzemimo za primer študijo o prisilni sterilizaciji romskih žensk na Slovaškem, ki so jo izvedli v okviru izjemno znanega Evropskega centra v Budimpešti. Ker je raziskava potekala znotraj študijev spola, avtorica ne razlikuje med dvojno izkoriščanostjo, ki so jo trpele romske ženske zaradi podrejenosti arhaičnemu patriarhalnemu redu in evgeničnim pritiskom nacionalističnega vzdušja na Vzhodu (Mihalache, 2002–2003). Raba kulturnih

¹⁰ Knjiga, izdana v angleškem jeziku leta 1972, je francoski prevod doživela leta 1995 v zbirki »Tel« in nosi naslov *Destins gitans, des origines à la solution finale*.

¹¹ Glej Lucassen in Lucassen (1999), zlasti poglavje L. Lucassen: »Eternal Vagrants? State Formation, Migration, and Travelling Groups in Western-Europe, 1350–1914«, str. 225–251.

študij na področju pravic do priznanja je uveljavljena. Zanimivo je, da »kreativni učinek« klasifikacije družboslovnih znanosti, ki ga omenja Erwin Goffman (1973), ne prispeva k razvrednotenju proizvajalcev teh diskriminatornih diskurzivnih shem, temveč nasprotno meče senco dvoma na sam obstoj Romov kot zgodovinskih entitet. Kulturalistična analiza konfliktov obravnava družbene akterje kot ločene entitete: tu imamo večinsko družbo, tam Rome oziroma tiste, ki so tako poimenovani. A razmerje diskurzivnih moči se izkaže za neenako dobrino: na eni strani omenjamo celotno družbo in na drugi kulturno skupnost s spreminjajočim se imenom, z nejasnimi funkcijami, katere sam obstoj lahko navsezadnje postavimo pod vprašaj z izgovorom, da družboslovne znanosti za te skupine ne predlagajo nobene jasne definicije.

Povedano drugače, pripisovanje prevelike vrednosti kulturalistični normi vodi do obratnega učinka od pričakovanega. Številni avtorji predpostavljajo, da poimenovanje »Cigani« v sebi nosi breme diskriminacije in deluje kot stigma. Ker se historična analiza z vidika splošnega konteksta teh semantičnih vsebin zavrača, nominalistični moralizem vodi do slabonamernih debat, še zlasti kadar gre za politiko iztrebljanja, ki se je izvajala med drugo svetovno vojno.

Tako med naslednjimi tremi pristopi pisci izberejo tistega, ki najbolje služi njihovi politični analizi »globalne družbe«, tako, da družbeni nadinterpretaciji dodajo politično nadinterpretacijo:

- *Esencialni kulturalizem* meni, da Romi tvorijo razpršeno ljudstvo, ki ga povezujejo skupne kulturne poteze. Te so izvor, jezik, navade in običaji, ki se skozi stoletja bistveno ne spreminjajo. Ta starodavni zaklad tvori etnično identiteto. Razložiti je treba še stalnost teh značilnosti, ki bega raziskovalce, ki zapisujejo kroniko neizbežnega »izginjanja kulture«, četudi je bilo že toliko ljudstev izbrisanih iz evropskega spomina.
- Drugo interpretacijo imenujemo *organicistični esencializem*. Kot smo lahko videli, ta pristop Rome razume kot raso, povezano s krvjo, katere kontinuiteta ostaja neprekinjena od odhoda iz severne Indije okoli 10. stoletja vse do danes. Ta pogled vodi, denimo, k rekonstruiranju usod Romov od njihovih izvorov do nacistične »končne rešitve«, kot sta to leta 1974 storila Conald Kenrick in Grattan Puxon¹⁰.
- *Konstruktivističen pogled* temelji na inverzni afirmaciji, po kateri Romi ne obstajajo kot realno ljudstvo, ampak so nenehno spreminjajoči se klišeji družboslovja in institucionalnih praks, namenjeni opisovanju določenih oblik še posebej nezaželene nomadske nestalnosti. To tendenco razvija ena izmed najnovejših historiografskih struj, ki preučuje zgodovino migracij. Tako želi zbornik, ki sta ga uredila Jan Lucassen in Leo Lucassen, predstaviti raziskave, ki izhajajo iz »študij suženjstva, etnične zgodovine, študij makroekonomskih migracij in ciganskih študij«. ¹¹ Leo Luccassen ima odločno konstruktivistično pozicijo, ki Romom ne prizna nobene organske identitete. Meni, da diskurzivna kategorija, ki so jo skonstruirale države, omejuje posameznike, ki so zaznamovani s potovalnim načinom življenja. Te ideje podpira tudi Wim Willems, ki zavrača »the power of labelling« [moč označevanja, *prev. op.*] (Willems, 1997: 1–21), drugače tudi učenec Jana Lucassena in aktivni član Centra za zgodovino imigrantov (*Centre for History of Imigrants*) Univerze v Amsterdamu.

Problem je v tem, da lahko ti trije načini podpirajo pozitivno politično idejo o Romih, kot lahko tudi prispevajo k slabšalnemu vrednotenju njihove identitete. Tako esencialistična ideja poudarja vrednote avtentičnosti in jasno izražene kulturne identitete ter podpira zahteve manjšinskega prava, hkrati pa lahko spodbuja dvomljive argumente priljubljene sociobiologije

¹² Glej povzetek raziskave iz leta 1971 o življenjskih pogojih Romov na Madžarskem, ki ga je pripravil Kemeňy (1976).

v državah Vzhoda, ki meni, da lahko princip dedovanja pojasni sprieno vedenje domnevno kriminogene populacije. Komisija za človekove pravice, vere in nacionalne manjšine parlamenta v

Romuniji je tako v svojem zaključku raziskave o pogromih v Hadareni leta 1993 odgovornost za nasilje pripisala romskim družinam, ki so po poročevalčevem mnenju nesposobne družbeno sprejemljivega vedenja!

Proti koncu 19. stoletja je zapleteni postopek oblikovanja prenosne »identitete na papirju« s poudarjanjem vloge etničnosti preoblikoval kategorijo »nomadi«. Ker je vsak nacionalni konstrukt prispeval svojo obsesivno plat, je historična primerjava med državami postala še bolj zapletena. Toda če za primer vzamemo popis Romov, ki ga je kraljevina Madžarska izvedla leta 1893, ugotovimo, da ne nomadski način življenja, ne brezboštvo in niti številno gospodinjstvo niso mogli podkrepiti organicističnih tez. Vendar se je stereotipna podoba o plodni rasi z arhaičnim in potepuškim življenjem ohranila, četudi je popolnoma nepovezana z realnostjo romskega kolonata (Johnson v Berkovics, 1999: 5–6). Ta podoba se je z dogodki razcepila v dve fantazmagorični veji. Tako je po vojni na Madžarskem resolucija Komunistične stranke iz leta 1961 poudarila, da je »romsko vprašanje« le eden izmed družbenih problemov, ki se mu lahko pride do dna z gradnjo stanovanj po »nižji ceni«. A v istem obdobju sta policija in sociologija, ki sta se ukvarjali s kriminalom, brez pomislekov z močnimi rasnimi konotacijami govorili o »ciganski delikvenci«. V istem obdobju si je Madžarska za pripravo seznama dednih »kriminogenih potez« tudi priskrbelo opremo za identifikacijo oseb, ki si jo je sposodila od zahodnih policijskih tehnik. Fizična antropologija, ki je bila v očitnem zatonu v zahodnih družbah, je takrat pripomogla k pripravi posebnega dosjeja o Romih. Kritična sociologija, ki se je razvila v času vladanja Jánoša Kádárja, pa je ponovno odkritje Romov uporabila kot primer neuspešnosti socializma pri odpravljanju revščine. Pod vodstvom Istvána Keménya je bila leta 1971 oblikovana skupina sociologov. Ker sta Rome določala diskriminacija in življenje, ki je bilo manj vredno od življenja preostale populacije, so postali primer »kulture revščine«. Etnične poteze so bile dejansko le družbeni odgovor, ki se je oblikoval s strategijo preživetja.¹² Referenca na delo Richarda Hoggarta je bila jasno izražena.

Romi divjega vzhoda so ostali uganka za antropologe, ki so pospešeno odhajali v tranzicijsko Evropo z idejo o ruralnem etnografskem rezervoarju, ki ga je komunizem zamrznil. Poraz tranzicijske inteligence, ki je bila odvisno od kraja in časa obtožena subverzije oziroma kozmopolitskih kompromisov, danes dopušča popolno svobodo delovanja (Kurti, 1996: 11–15).

Oblike določanja identitete in kriza sistema pripadnosti

Še bolj nas vznemirja dejstvo, da obstaja vzporednica med instrumentalizacijo ideje o »drugacnem državljanstvu« in marginalizacijo zgodovinskega pristopa. Tu moramo omeniti tautološki kulturalistični pristop, v katerega so številni pripravniki družbenih znanosti zaprli svet Romov (prim. Sway, 1981: 41–50). Določeni avtorji tako trdijo, da izjava, ki pripiše nekomu identiteto, nujno proizvede izjavo izključitve. Analiza diskurza o etnogenezi kot zgodovinsko določenih procesih je prestavila probleme procesov samodefinicije proti mehanizmom identificiranja na podlagi etnične pripadnosti. Določena raba historične analize za rekonstrukcijo zastarelih konceptov lahko en mit nadomesti z drugim: diskurzivni fetišizem je nadomestil imperializem dejstev.

Ta organicistični nominalizem pojasni, zakaj je akademska antropologija dolgo časa obravnavala Rome kot »izgnane primitivce«, za katere se je menilo, da so ne vredni resne pozornosti, in

¹³ Jan Yoors je bil njegov informator, vendar je Philippe Lemaire de Marne ugotovil nekaj nekoherentnosti.

¹⁴ Za to referenco se zahvaljujem Apolu Napoli.

ki so jemali pogum bistrumnosti najboljših avtorjev. Eden izmed prvih tekstov F. Bartha (1955) se je sicer ukvarjal z Romi, a preko preučevanja skupine norveških »Tatarov«, ki se jih ni imelo za prave Rome. Barthov članek je segel izven kanalov tradicionalne romologije in je ostal nepoznan, dokler ga ni Rehfish (1975) ponovno objavil. Luc de Heusch je v svoji knjigi prišel do zaključka, da obstajajo določene »družbe obsedenega stanja« (Heusch, 1966).¹³ Kar se tiče komentarjev prestižnega Evans-Pritcharda, je ta v uvodu k neki publikaciji nenavadno nekonsistenten (Evans-Pritchard, 1975: ix–xii).

Vsa novejša dela se nazadnje nanašajo na slavni tekst F. Bartha *Etnične skupine in njihove meje* (*Ethnic Groups and Boundaries*), v katerem avtor Romom nameni le obrobno mesto in jih vrže v kategorijo družbene sodrge na Zahodu, kjer zasedajo skrajni položaj, v katerem se lahko znajdejo manjšine. »Pri evropskih pripadnikih sodrge preteklih stoletij (rabljih, mešetarih mesa ali konjskega usnja, pobiralcih človeških iztrebkov, ciganih itn.) odkrijemo večino naslednjih potez: splošna družba jih zavrača, saj kršijo njene temeljne tabuje.« (Barth v Poutignat in Streiff-Fenart, 1995: 237–238)

Nato še doda: »Kljub tem pomembnim mejam se ne zdi, da bi te skupine razvile zadostno notranjo kompleksnost, da bi jih lahko obravnavali kot popolnoma ločene etnične skupine; le cigani, ki so s kulturnega vidika tujci, tvorijo tako skupino.« (ibid.: 238) Razlog je naslednji: »Vedenje, ki ga družba ne odobrava in ki Cigane umešča med sodrgo, je raznovrstno, a temelji zlasti na njihovem potovalnem načinu življenja, ki je bil prvotno v nasprotju s tlačanskimi odnosi v Evropi, in kasneje tudi na njihovi očitni kršitvi puritanske etike odgovornosti, dela in morale (Ibid. 238).«

Vseeno pa je na neki strani presenetljivo, da govorimo o neodobravanju Romov v srednjem veku, ki je bilo, nasprotno, srečno obdobje sprejemanja vojvod in knezov iz »Malega Egipta« in njihovih skupin – četudi so bili odločno nomadski in niso počeli nič drugega kot romali po vsej Evropi in s prepustnicami prosili za začasen sprejem v srednjeveških mestih. Na drugi strani ni jasno, kako bi lahko preprosta umestitev skupine na rob družbe zadostovala za vzdrževanje etnične in kulturne razdalje obenem. Dejansko lahko nezanimanje za evropski romski svet razložimo z ugotovitvijo, do katere je prišlo mnogo opazovalcev, in sicer o nezmožnosti prilagoditve antropoloških teorij na različne oblike pripadanja. Če pustimo ob strani navdušenje pisateljev-popotnikov, ki so dojemljivi za »fenomenologijo prostora« (Bachelard, 1957: 171–172)¹⁴, je bilo preučevanje nomadskih družb prednostno področje antropologije, ki je bila utemeljena na konvencionalni ločitvi med »toplimi družbami« in »mrzlimi družbami«. Percepcija nomadstva dejansko temelji na paradoksu. Nomadske svetove pogosto povezujemo z idejo stagnacije in zaostalosti, medtem ko za kulture, ki se »premikajo«, menimo, da so superiorne tistim, ki se ne premikajo (Lévi-Strauss, 1961: 41–50).

Tisti antropologi, ki v zvezi z Romi vztrajajo na predpostavki o nomadstvu, ne želijo priznati zgodovinskega pomena upravljanju svetovljanstva, ki zadeva odnose in družino. Leta 1985 je Aparna Rao objavila pregledni članek o peripatetičnih družbah. Nomadizem naj bi bil strategija prilagoditve na grozne dogodke. »Mogoče so nekatere skupnosti same izbrale peripatetično življenje, vendar pa so v večini primerov pritiski sedentarne in včasih pastirske družbe tisti, ki so povzročili nastanek [peripatetičnih družb] in ki danes vodijo v njihovo bolj ali manj hitro izginjanje.« (Rao, 1985: 110)

Vendar je v isti izdaji Patrick Williams predlagal povsem drugačno interpretacijo mentalnega »nomadizma« Romov Kalderaš iz pariške regije. Pravi, da lahko njihovo družbeno organiza-

cijo dojamemo le skozi številne odnose s skupnostmi, ki so naseljene po vsem svetu. Vsaka od teh skupnosti vzpostavi posebno organizacijo celotne skupnosti. Ta konfiguracija je dejansko določena z odnosi, ki se vzpostavijo z okoliško neromsko družbo. Osnovni namen preučevanja pa je vseeno predstavljal način, po katerem se avtonomija romskega sistema ohranja (Williams, 1985: 121–140, glej tudi Jaulin, 2000). Tiste družine, ki že dolgo časa bivajo v ZDA, so dejansko »ameriški Romi«.

Razumeti moramo še, kako se družbene reprodukcije romskih družin organizirajo. Tako se je Leonardo Piasere, eden največjih poznavalcev romskega sveta, vprašal, ali lahko o Romih razmišljamo z antropološkega vidika (Piasere, 1999, glej tudi Piasere, 2004). Zmešnjava v etnografski produkciji nastopi že z rabami termina »Rom«. Pojem je heteronim, ki ima nestabilno predvsem semantično polje. Ne obstaja država, ki ne bi imela »Romov«, in vsaka pokrajina pojem napolni z drugačnimi pomeni. Od sedemdesetih let dalje je Judith Okely, ki je poučevala antropologijo v Oxfordu, koncept akulturacije označila kot neprimeren, saj ta predpostavlja, da so Romi obstajali že enkrat prej, neodvisno od obkrožajoče kulture in družbe (Okely, 1983). Eksperimentalna etnografija pa je produkcijo na terenu izpopolnila z domačnostjo, do katere je prišlo z rednimi obiski neke skupine (Barany, 2002). Veljavnost »opazovanja z udeležbo« je povzročila spremembo v zastavitvi raziskovanja in zbudila posebno zanimanje za preučevanje jezika. Kot meni Patrick Williams, smo popolnoma notri ali pa ostanemo nepreklicno zunaj.

Vidik dinamike in interakcije, ki ga predlagata F. Barth in E. Goffman, temelji na ideji, da je etnija kategorija pripisa. Njena kontinuiteta je odvisna od vzdrževanja neke meje in torej od neke kodifikacije, ki jo razlika v kulturi dveh sosednih skupin neprestano obnavlja. Patrick Williams in Leonardo Piasere pa poudarjata obstoj »romskega sistema«, ki se požvižga na skozi čas spreminjajoče se etnične toponime, in z oblikovanjem pogojev za avtonomijo in stalnost sistema raje govori o »modulirani« osebni identiteti. Različne formule služijo temu, da ostanemo to, kar smo. Tako je Patrick Williams pokazal, da *vica* ni enaka patrilinearnemu sorodstvu, kar mimogrede implicitno postavi pod vprašaj sam koncept sorodstva.

Strukturna fleksibilnost med ekonomskimi praksami in konstrukcijo sveta zagotavlja koherenco romskega sistema (Stewart, 2001). Michael Stewart v študiji, ki je bila namenjena prvemu opisu *romipena* [identiteta Romov, *prev. op.*] »proletariziranih« Romov, poudarja »odlepljenje« eksistenčnih pogojev od ideologije skupnosti (*id.*: 1997). Stewart pokaže, da si Romi polje svojega izkustva organizirajo kot horizont pričakovanja, ki kljub temu ni nikoli projiciran v prihodnost. Madžarski Romi iz Harangosa so tako znali zagotoviti prostor *rompiena* v času komunistične vlade med letoma 1965 in 1985. Koordinatorska funkcija pri organizaciji Center za demokracijo in družbo (*Center for Democracy and Society*) kot tudi lastne raziskave so Stewarta pripeljale do tega, da je postavil pod vprašaj pojem »etnične distance« (*id.*, 1995: 312–341). Pozornost, ki jo člani skupine posvečajo mehanizmu reprodukcije, dokazuje ustvarjalen značaj skupine in raznolikost vzpostavljenih dispozitivov, ki zagotavljajo zaščito postopkov priključevanja njenih članov.

Vsak tako priskrbi le delni pogled na »mare Roma«, na »moje Rome«. Ključ do kalejdoskopa, ki ga ti pogledi oblikujejo, pa leži v notranjosti dispozitivov moči romske civilizacije. *Romipen* ni prestrašen odgovor na zunanje pogoje izključevanja, temveč anticipacija prezirljivega vedenja na podlagi tehtnega premisleka. Spremembe organizacije, ki so nujne za trajnost romskega sistema, upoštevajo spremembe okoliške družbe, ne da bi pri tem kadarkoli vanjo tudi posegale. Mobilnost ali sedentarizem, z vsemi vmesnimi položaji, sta spremenljivki, ki se prilagajata imperativom družbenosti. Potreba po vzdrževanju družinskega stika je najpomembnejši

pogoj za zagotavljanje nadaljnega obstoja romskega sveta, saj se tako prepreči konkurenca na ekonomski ravni, hkrati pa se lahko skupina v kateremkoli trenutku ponovno združi, če bi bilo to potrebno. Glede pomanjkanja prijaznosti med *Gadže* je to pač obžalovanja vredna stalnica.

Pravna anglosaksonska kultura je *Gypsy Studies* [romske študije, prev. op.] odkrila pod pritiskom dveh dogodkov, ki sta nedolgo tega spremenila pogled na stvari. Prvi je aparat pregona in sodnih tranzgodovinskih dokazov, ki vodijo v obravnavanje zločinov proti človečnosti in vplivajo na zapoznelo povrnitev škode. Drugi je povezan z vprašanjem beguncev in pravico do azila ter s simboličnim napredovanjem Romov na raven žrtev, ki služijo kot model preganjanih oseb. Nedokončana reorganizacija evropske civilizacije je zopet odprla Pandorino skrinjico utopije o »etnični demokraciji« in hkrati zrušila stare navade tolerantne brezbriznosti, ki je bila simbol *načela evropske cirkulacije*. Tako je napetost med produkcijo manjšinskega prava in negotovostjo, ki izhaja iz teritorializacije pripadnosti, ustvarila eksplozivno situacijo.

Dekompozicija demokratskih nacionalnih imaginarijev in notranji izbruhi transnacionalnih totalitarnih imaginarijev so potemtakem pustili ogromno mesto hitri množitvi identitet. A nobeno človeško bitje ne moremo zreducirati na diskurz, ki se nanj nanaša, in kulturne študije nas ne smejo prestrašiti nič bolj kot splošno družboslovje. Toda trenutna težnja, da bi zamenjali religijo o »novem človeku« s politično religijo identitete, presega polje znanosti in povzroča uveljavljanje utopične morale. Zgodovinarjev položaj je navsezadnje še zlasti primeren za spoznanje, da nasprotno od neprestanih želja filozofov gostoljubnost in sočutje ne bosta nikoli vladala družbi.

Prevedla Ana Podvršič

Literatura

- ACTON, T. (2000) (ur.): *Scholarship and the Gypsy struggle, Commitments in Romani Studies*. Univesity of Hertfordshire Press.
- BACHELARD, G. (1957): *La poétique de l'espace*. Pariz: PUF.
- BARANY, Z. (2002): *The East European Gypsies, Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARTH, F. (1955): »The Social Organisation of a Pariah Group in Norway«, *Norveg Journal of Norwegian Ethnology*, št. 5, str. 125–43.
- BECK, S. (1993): »Racism and the Formation of Romani Ethnic Leader«, v: G. E. MARCUSE (ur.), *In Perilous States. Conversations on Culture, Politics and Nations*, Čikago: University of Chicago Press, str. 165–191.
- BERKOVICS, B. (1999): *Représentation des Tsiganes dans le discours des sciences humaines en Hongrie et en France de l'après-guerre*. Pariz: EHESS, osnutek raziskav za DEA.
- BUTTON, M. D. in T. REED (UR.) (1999): *The Foreign Woman in British Literature: Exotics, Aliens, and outsiders*. Greenwood Press.
- CARRABINE, E., M. LEE IN N. SOUTH (2000): »Social Wrongs and Human Rights in Late Modern Britain: Social Exclusion, Crime Control, and Prospects for a Public Criminology«, *Social Justice*, letn. 27, št. 2, str. 193–211.
- DANDAKLI, M. (1994) (ur.): *Textes des Institutions internationales concernant les Tsiganes*. Pariz: Centre de Recherches tsiganes in CRDP.
- EVANS-PRITCHARD, E. E. (1975): uvod k E. B. Trigg, *Gypsy Demons and Devinites. The Magic and Religion of the Gypsies*. London: Sheldon, str. IX – XII.
- FENET, A. et al. (1995): *Le droit et les minorités : analyses et textes*. Bruselj: Bruylant.

- GARO, C. (2004): *L'émergence de la nation rom: de l'ostracisme à la reconnaissance nationale, utopie ou combat politique?* Doktorska disertacija pod mentorstvom Béatrice Giblin, Université de Paris VIII.
- GOFFMAN, E. (1973): *Stigmates. Les Usages Sociaux des handicaps* (1963). Pariz: Éditions de Minuits.
- HANCOCK, I. (1998): »The struggle for the control of Identity«, *Transition, Changes in PostCommunist Societies*, letn. 4, št. 4, str. 36–56.
- HEUSCH, L. D. (1966): *À la decouverte des tsiganes, Une expédition de reconnaissance*. Bruselj: Inštitut za sociologijo na Univerzi Libre.
- HOBBSAWM, E. (2002): *Interesting times, A Twentieth-Century Life*. London: The Penguin Press.
- JAULIN, B. (2000): *Les Roms de Montreuil, 1945-1975*. Pariz: Éditions Autrement.
- KEMÉNY, I. (ur.) (1976): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben vezgett kutatásról*. Budimpešta: MTA Szociologiai Kutató Intézete.
- KLAUBER, V. (2001): *Les Roms de Hétes. Sociographie d'un quartier d'Ozd, ancienne ville sidérurgique hongroise*, magistrsko delo pod mentorstvom Michala Wieworka. Pariz: EHESS.
- KURTI, L. (1996): »Homecoming: Affairs of Anthropologists in and of Eastern Europe«, *Anthropology Today*, letn. 12, št. 3, str. 11–15.
- KYMLICKA, W. (1995): *Multicultural Citizenship*. Oxford: Clarendon Press.
- LEMON, A. (2000): *Between two fires. Gypsy performance and Romany memory from Pushkin to Postsocialism*. Durham: Duke University Press.
- LEMON, A. (1995): »What are they writing about us blacks? Roma and Race in Russia«, *Anthropology of East Europe Review*, vol. 13, št. 2, Čikago: De Paul University, posebna številka Culture and Society in the Former Soviet Union.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1961): *Race et histoire*. Pariz: Gonthier-Médiations. Slov. prev. *Rasa in zgodovina ; Totemizem danes*, prev. Zoja Skušek, Ljubljana: ŠKUC, 1994.
- LIATSOS, Y. (UR.) (2003): »Revizije državnosti in kulturne identitete v sodobni Evropi«, *Dialectical Anthropology*, vol. 27, št. 3 in 4, Amsterdam: Elsevier Scientific Pub.
- LIÉGOIS, J.-P. (1976): *Mutation tsigane. La révolution bohémienne*. Bruselj: Complexe.
- LUCASSEN, J. IN L. LUCASSEN (ur.) (1999): *Migration, Migration History, History, Old Paradigm and New perspectives*. Bern: Peter Lang.
- MIHALACHE, I. (2002–2003): *Faces of Discrimination. The Case of Forced Sterilisation of Roma Women in Slovakia*, magistrsko delo, Budimpešta: Centralna evropska univerza.
- OKELY, J. (1983): *The Travellers-Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PIASERE, L. (1999): *Un mondo di mondo. Antropologica delle culture rom*. Neapelj: L'Ancora.
- PIASERE, L. (2004): *I Rom d'Europa, Una storia moderna*. Rim: Laterza, 2004.
- POPPER, K. (1945): *The Open Society and its Enemies*. London: Routledge, 2.vol.
- POUTIGNAT, P. IN J. STREIFF-FENART (1995): *Théories de l'Ethnicité*. PUF, zbirka »La sociologie«, str. 203–247.
- RAO, A. (1985): »Des nomades méconnus. Pour une typologie des communautés péripatétiques«, *L'Homme*, julij-september, št. 95, str. 92–120.
- REHFISH, F. (ur.) (1975): *Gypsies, Thinkers and Other Travellers*. London: Academic Press.
- REISMAN, W. M. (1993): »Autonomy Interdependence, and Responsibility«, *Yale Law Journal*, letn. 103, Yale: The Yale Law Journal Company, Inc.
- ROTHÉA, X. (2000): *Les Roms: de la République fédérale socialiste yougoslave aux États nés de son éclatement*, magistrsko delo pod mentorstvom Carol Ianu, 3. vol, Montpellier: Univerza Paul Valéry-Montpellier III.
- SARTORI, G. (2003): *Pluralisme, multiculturalisme et étrangers. Essai sur la société multiethnique*. Pariz: Syrtès.

- SILVERMAN, C. (1988): »Negotiating 'Gypsiness': Strategy in context«, *The Journal of American Folklore*, letn. 101, št. 401, julij-september, str. 261–275.
- STEWART, M. (1995): »Persistant Gypsies: A Critique of Barth's bounded ethnic group model«, v: L. PIASERE (ur.), *Comunita girovaghe, comunita zingate*, Naples: Liguosi, str. 315–341.
- STEWART, M. (1997): *The Times of the Gypsies*. Oxford: Westview Press.
- STEWART, M. (2001): »Underclass, race and 'the Roma' in post-communist Europe«, v: C. HANN (ur.), *Postsocialism: Ideas, Ideologies and Practices in Europe and Asia*, London: Routledge.
- SWAY, M. B. (1981): »Simmel's concepts of the stranger and Gypsies«, *Social science Journal*, letn. 18, št. 1.
- THORNBERRY, P. (1991): *International Law and Rights for Minorities*. Oxford: Oxford University Press.
- TIMISRENKO, A. (1997): *Les fondements du statut juridique des Tsiganes en droit international et en droit français*. Poročilo za fundacijo Fondation Robert Schuman. Bordeaux.
- WILLEMS, W. (1997): *In search of the truth Gypsy: from Enlightenment to Final Solution*. London: Franck Cass.
- WILLIAMS, P. (1985): »Paris – New York, L'organisation de deux communautés tsiganes«, *L'Homme*, julij-september, št. 95, str. 121–140.

Strokovno izdelovanje »romskega vprašanja« – prepletanje multikulturalizma in neoliberalizma*

* Besedilo je bilo objavljeno februarja 2011 v *Lignes*, št. 34, Éditions Lignes.

¹ Za primer glej kolumno M. Lelloucha: »Romi – svoboda gibanja, dolžnost integriranja«, *Le Figaro*, 24. avgusta 2010.

Naslovnica 51. številke revije *Monde magazine* (september 2010) nosi naslov »Romi: tisti, ki jih je Evropa preklela«, poseben dosje, ki ga od letošnjega poletja ponuja stran *LeFigaro.fr*, pa »Romi: evropska problematika«. Naslova predstavljata splošno mnenje,

ki danes vlada glede slavnega »romskega vprašanja«: stoletja zavračanja in marginalizacije naj bi pojasnila težak položaj, v katerem naj bi se nahajalo od 8 do 10 milijonov članov te »skupnosti« ali »transnacionalne manjšine«. V diskusiji, ki izhaja iz te trditve, se ponavadi niha med defenzivno držo zavračanja (»Oddaljite te nesrečnike, ki jih ne moremo integrirati...«) in militantno humanitarnim stališčem (»To so Romi, nekaj je treba narediti za njih...«), nekateri pa s spretnim žongliranjem celo uspešno združujejo oba pogleda.¹

Retorika, ki govori o »Romih, žrtvenem ljudstvu«, ni nova. Pojavila se je na začetku devetdesetih let in se je razširila s prvimi odprtimi pogajanjmi z nekdanjimi komunističnimi državami vzhodne Evrope, ki so tedaj kandidirale za vstop v Evropsko unijo. Z daljše zgodovinske perspektive lahko na »romsko vprašanje« gledamo kot na neposrednega dediča »ciganskega problema«, ki se je v zahodni Evropi pojavil na začetku prejšnjega stoletja. Ciljna »publika« ostaja ista (»te različne skupine, ki so iz Indije prišle v Evropo na koncu srednjega veka«) in predstavlja »izziv«, ki naj si ga večinske družbe zastavijo: kako vključiti/integrirati Rome/Cigane?

V zadnjem stoletju so se simbolni konteksti seveda spremenili, prav tako tudi besedišče, ki je v rabi:

- s »ciganskim problemom« so se še posebej ukvarjali nacionalisti in policija, ki so želeli kontrolirati, zatreti ali asimilirati skupine, ki so jih dojemali kot tuje in asocialne (Asséo, 2007);
- »romsko vprašanje« pa se nahaja na konici boja za »spoštovanje manjšin«, promocijo »multikulturalizma« in »vključevanja« najšibkejših.

Vendar pa je poletje 2010 pokazalo, da »ciganski problem« nikoli ni bil pretirano ločen od »romskega vprašanja«. Evropska komisarka in obsodbe številnih evropskih institucij so zagotovo

prizadejale hude udarce francoski vladi. A vseeno se vsi strinjajo, da so »Romi« še naprej problematični in da je treba ukrepati, ne glede na to, ali gre za njihovo izganjanje ali pa vključevanje.

Ta prispevek želi preučiti izdelovanje »romskega vprašanja« v zadnjih dvajsetih letih, zlasti pa vlogo, ki jo pri tem igrajo učenci in preostali izvedenci. Tako kot se je »ciganska politika« s prve polovice 20. stoletja opirala na tedanjo vednost o Romih, da bi upravičila nujnost svojega obstoja, se tudi njena preobražena sodobnica opira na vplivno znanstveno delovanje, ki čedalje bolj postaja strokovno početje za potrebe evropskih in mednarodnih institucij. Kdo proizvaja »vednost« o tem znanstvenem objektu? Na kakšen način to počne? In s kakšnim namenom?

² Temeljno besedilo, ki odpre to perspektivo, je zagotovo delo I. Hancocka, *Pariah syndrom: an account of gypsy slavery and persecution*, Karoma Publishers, 1987. Vseeno se šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja pojavi resnično literarno polje, ki obravnava zgodovinsko zavračanje romskih ali ciganskih skupin. Glej na primer C. Auzias, *Les Poètes de grand chemin*, Éditions Michalon, 1997 ali I. Fonseca, *Pokoplji me pokončno: Romi in njihovo potovanje*, prev. Tina Volarič, Sanje, Ljubljana, 2007.

Prvo dejanje: boj proti diskriminaciji (1990–2000)

Prva besedila, ki govorijo o »dramatičnem položaju« Romov, zlasti tistih iz vzhodne Evrope, ne prihajajo iz znanstvenih obravnav. Večinoma so to bila pričevanja zahodnjakov, ki so (ponovno) odkrivali ozemlja, osvobojena izpod komunizma². Zdi se, da je padec berlinskega zidu pri tem igral podobno vlogo, kot jo je imelo slabljenje moči otomanskega imperija na nadaljnji potek 19. stoletja: v tem obdobju so se številni popotniki (diplomati ali pisatelji) bali potovati po območjih vzhodno od Dunaja, saj naj bi bila po njihovem mnenju še vedno zacementirana v srednjem veku. To je bil učinkovit način za povečevanje zahodnih razsvetlencev v primerjavi z nazadnjaškim Vzhodom (Wolff, 1996; Todorova, 1997). Isti simbolni postopek (in, presenetljivo, isto besedišče) najdemo na delu v devetdesetih letih.

Nepotrebno prečkanje države iz enega konca na drugega. Suceava–Bukarešta z vlakom. Ni kaj videti. Vse je ravno [...] zarjavele cevi, zarjaveli prostori. Ponovno se mi meša. Kaj naj počnem v tej deželi? Romi so na določenih krajih resnično umazani, vsepovsod odlagajo svoje smeti. A Moldavijci delajo isto. Te navade, ki jih niso sami iznašli, privzemajo od kmetov. Nerazvita dežela, kjer to mlahavo celoto razsvetljujejo le madeži škrlatnih kril tradicionalnih Cigank s svojo živahnostjo. Koliko generacij bo potrebnih, da se bodo civilizirali? (Auzias, 1998: 325).

Tako se je razumevanje starih socialističnih držav samodejno umestilo v široko zgodovinsko obdobje, ki naj bi pojasnilo »zaostanek« Vzhoda v ekonomskem in družbenem razvoju od konca srednjega veka. Ta območja bi se morala zdaj, ko so osvobojena turških, ruskih in komunističnih vplivov, »končno« pridružiti zahodnemu delu celine v modernosti in liberalni demokraciji preko bolj ali manj dolge – in boleče – tranzicije, odvisno pač od vsake države posebej (obstajajo namreč »dobri« in »slabi učenci«).

Romi, ki se jih dojema kot »večne tujce v deželi«, zasedajo v teh diskurzih ambivalenten položaj. Na eni strani predstavljajo pogubne posledice komunizma (ta je povzročil nastanek skupin podpirancev, ki same ohranjajo mehanizme za reprodukcijo svoje revščine), na drugi so postali prav tako privilegirani oskrbovanci zahodnega humanizma in njegovega civilizacijskega poslanstva: v tem se njihov položaj, za katerega se zdi, kot da je plod zatiranja, razlikuje od položaja »avtohtonih večin«. Razvoj človekovih pravic in demokracije v teh državah pomeni predvsem reševanje »rom-

³ Seveda niso edini, ki si prizadevajo za »oblikovanje zavesti o romskem vprašanju«. V istem obdobju pri tem sodelujejo tudi druge mednarodne organizacije, kot so UNICEF, OVSE, UNESCO in različne nevladne organizacije (Francijo zastopata zlasti organizaciji Zdravniki sveta (*Médecins du monde*) in Katoliška skupnost proti lakoti in za razvoj (*Comité catholique contre la faim et pour le développement*)).

⁴ Dostopno na <http://www.ceu.hu/about/whyceu>.

⁵ Evropski svet leta 1969 sprejme prvo priporočilno besedilo, ki zadeva Rome. Vseeno šele od leta 1994 začne organizacija razvijati poseben program, namenjen »Romom in Voyageurs«. Tri polja njegovega delovanja so: »varstvo manjšin, boj proti rasizmu in netolerantnosti, boj proti socialni izključenosti« (predstavitvena brošura). Za več podrobnosti glej J.-P. Liégeois, *Le Conseil de l'Europe et les Roms, 40 ans d'action*, Svet Evrope, Strasbourg, 2010.

⁶ Glej zlasti dela J. Okely, P. Williamsa, L. Piasera, H. Asséo, M. Stewarta, L. Lucassena.

skega vprašanja« z bojem proti diskriminacijam in rasizmu. Tu se pojavita dva akterja, ki sta še posebej pomembna v zvezi s predmetom, ki nas zanima: Svet Evrope in Zavod za odprto družbo (*Open Society Institute*), pobudnika in financerja regionalnih, nacionalnih in mednarodnih kampanj za senzibilizacijo prebivalstva³.

Ameriški milijarder G. Soros je leta 1993 ustanovil Zavod za odprto družbo z namenom podpiranja lokalnih ustanov, ki so obstajale že v starih komunističnih državah, tako imenovane *Open Society Foundations*. Te ustanove promovirajo model »odprte družbe«, za katerega se je v zvezi s tranzicijo od totalitarizma do liberalne demokracije zavzemal K. Popper, tako da razvijajo načela »dobrega upravljanja« in »opolnomočenja« ter se bojujejo proti diskriminacijam. Dve leti pred ustanovitvijo Zavoda za odprto družbo je isti Soros soustanovil Centralno evropsko univerzo (CEU) s sedežem v Budimpešti: »CEU v svojem poučevanju in raziskovanju poudarja hkrati univerzitetno odličnost in javno politiko (*public policy*). Osredotočamo se na glavne izzive 21. stoletja, vse od klimatskih sprememb do demokratičnega upravljanja, od mednarodne varnosti do boljšega razumevanja zgodovine in filozofije.«⁴

Svet Evrope se je leta 1994 opremil z razlikovanjem med »Romi in Voyageurs [popotniki, prev. op.]« (*Roma and Travellers*)⁵. Leto kasneje pa je ustanovil odbor izvedencev (imenovan MG-S-ROM), ki se srečuje dvakrat na leto v družbi predstavnikov držav članic. Ta odbor mora:

- preučevati, analizirati in ocenjevati izvajanja politik (predstavljenih v nacionalnih programih in/ali načrtih) in praks držav članic glede Romov in *Gens du voyage* [popotniki, prev. op.];
- oblikovati smernice za razvoj in/ali izvajanje politik, ki bi promovirale pravice Romov in *Gens du voyage*, pri čemer mora upoštevati rezultate nadzornih mehanizmov, ki so del kompetentnih pravnih instrumentov Sveta Evrope;
- nadzorovati procese ocenjevanja položaja Romov in *Gens du voyage* v državah članicah skladno s kompetentnimi pravnimi instrumenti Sveta Evrope.

Kot toliko drugih tudi ti organizaciji definirata »Rome« na naslednji način: »Romi so evropsko ljudstvo indijskega izvora, katerih predniki so zapustili dolino Gangesa na severu Indije pred približno 800 leti. Danes obstaja v Evropi približno 12 milijonov Romov, ki običajno živijo v zelo težkih pogojih in se vsakodnevno soočajo z diskriminacijo.« Povedano drugače, izraz »Romi« se nanaša na natančno tiste osebe, ki so jih učenjaki do leta 1990 imenovali »Cigani« (the Gypsies). S tega vidika je kratko malo tradicionalna vednost o Ciganih, ki se je oblikovala ne začetku 19. stoletja, tista, ki avtorizira oblikovanje Romov/Ciganov kot *objektivne populacije* na podlagi skupnega, davnega izvora, ki se ga pripadniki te populacije prav nič ne spominjajo. Ne bomo se vračali k problemom, ki jih postavljajo ta kategorizacija in njeni izvori, a vseeno moramo spomniti na zgodovinske, sociološke in antropološke raziskave zadnjih štiridesetih let, ki so pod vprašaj postavile veljavnost tega primordialističnega pristopa v analizi in razumevanju zgodovinskih in sociološko-kulturnih realnosti tako označenih družbenih skupin.⁶ Poleg tega si ti pristojni organi, ki

se med drugim neprestano opirajo na *strokovna mnenja*, v svojih razpravah nikoli ne postavijo vprašanja o upravičenosti kategorije Romi/Cigani. Predgovori k različnim izdajam pogosto omenjajo raznoličnost skupin, ki pa je končna priporočila na upoštevajo, saj izhajajo iz načela, da so te skupine, pa naj bodo katalonske, irske, češke ali bolgarske, izpostavljene enakim težavam, med katerimi se v prvi vrsti pojavlja diskriminacija.

Simptomatično je Svet Evrope leta 2000 organiziral okroglo mizo z naslovom »Romi in statistika«. Glede na povzetke sta bila dva dneva naporov in na trenutke živahnih diskusij posvečena upravičenosti in političnim zastavkom zbiranja novih statističnih podatkov o tej »populaciji« (tveganja slabonamerne uporabe teh podatkov, povečevanje diskriminacije itn.), kljub temu pa se vprašanje o sami veljavnosti analiziranih vzorcev in njihovi reprezentativnosti ni nikoli pojavilo.

Vseeno pride konec devetdesetih let do razvoja statističnih raziskav, ki naj bi »romsko vprašanje« obravnavale s sociološko-ekonomskega vidika. Številne organizacije so želele v tem obdobju dejansko razširiti svoje delovanje preko boja proti rasizmu, saj so menile, da diskriminacijam ne bo konca brez boljše »vključenosti« Romov v tržno ekonomijo (Kirova, 2007). Ta obrat doseže svoj vrh z »Desetletjem vključevanja Romov, 2005–2015«, ki ga izvajajo v dvanajstih državah Evropske unije v sodelovanju s Svetovno banko, Programom Združenih narodov za razvoj (UNDP), Zavodom za odprto družbo, Svetom Evrope, UNHCR, UNICEF... Dva izmed glavnih proizvajalcev statističnih podatkov o omenjeni temi sta Svetovna banka in UNDP, njuna skupna cilja pa opredelitev »zavore«, ki preprečujejo »integracijo« Romov, in iskanje rešitev.

⁷ Poročilo *Poverty and ethnicity, a cross-country study of Roma poverty in Central Europe* [Revščina in etničnost, študija o revščini Romov v državah srednje Evrope] iz leta 2002 je bilo v razširjeni obliki ponovno objavljeno leta 2005 z naslovom *Roma in expanding Europe, breaking the poverty circle* [Romi v razširjeni Evropi, prekinitev kroga revščine].

⁸ Če v vseh treh državah velja, da je »Rom« sinonim za »podproletarca« (underclass), avtorja pokažeta na razlike med državami v etnični konstrukciji revščine, zlasti v načinih identifikacije.

Drugo dejanje: od socialnega razvoja do vključevanja (2000–2010)

Poročilo Svetovne banke (2002)⁷ že v svojem uvodu poudarja:

Za Rome je značilna raznolikost [...] Zato je analizirati Rome kot eno skupino problematično. Celota uporabljenih podatkov v tej študiji omogoča razlikovanje med različnimi skupinami Romov, na primer glede na jezik ali način bivanja. Vendar so tudi te skupine preobsežne, da bi ustrezno izmerili raznolikost Romov, in zato lahko podamo le začasne zaključke. (Ravenga *et al.*, 2002: 2)

Študija vseeno preučuje »naravo in pogoje revščine Romov v treh državah srednje in vzhodne Evrope, v Bolgariji, Romuniji in na Madžarskem, zato da bi se lahko pripravili programi in politike za reševanje romskih problemov« (ibid.) (pod. avt.). Uporabljeni podatki so vzeti iz raziskave, ki jo je leta 2000 izvajal oddelek za sociologijo Univerze Yale. V tej raziskavi so bili za vsako državo opravljeni razgovori iz oči v oči, na podlagi katerih se je izpolnilo na tisoče vprašalnikov. V izvorni raziskavi, ki jo je oblikoval I. Szélenyi, je bilo vprašanju identifikacije intervjuvancev namenjeno osrednje mesto: dejansko se je raziskava bolj kot s »položajem Romov« v teh državah ukvarjala z družbenim in etničnim konstruiranjem revščine (Szélenyi in Ladanyi, 2001).⁸

Ta dimenzija v poročilu Svetovne banke ni zaobjeta. Vseeno pa avtorji poročila opozarjajo, da se v Romuniji 61 odstotkov vprašanih nima za Rome (v Bolgariji znaša ta delež 24 odstotkov in na Madžarskem 38 odstotkov). Avtorji so s pomočjo danes velikokrat uporabljene hipoteze

⁹ *Comunitatile de Romi din România – O hartă a saraciei comunitare prin sondajul*, PROROMI, ANR, 2005.

¹⁰ Te nikoli ne pozabijo posvetiti nekaj prostora vprašanju, kdo so Romi, kjer omenjajo njihovo raznolikost in problematičnost definicij, ki Rome označijo kot homogeno entiteto. Tako lahko najdemo v poročilu UNDP »popravek« zunaj besedila (box5, »Who is Roma?«, str. 24), ki izhaja iz površnega branja članka, ki sta ga napisala Szélenyi in Ladanyi (glej op. 14). Pisec popravka vseeno zaključí (glede na širši okvir poročila je ta zaključek gotovo presenetljiv!), da je »potrebnih več raziskav, da bi se pojasnilo, kdo so Romi[.] Družboslovci bi morali paziti, da z izenačevanjem romske etničnosti z ekonomskimi težavami in diskriminacijo ne skrbijo za nadaljnje širjenje stereotipov, s čimer zaradi nepazljivosti povečujejo stigmatizacijo.«

zaključili, da veliko Romov ne želi razglašati svoje »etnične pripadnosti« zaradi negativnih predstav, ki so tradicionalno vezane na Rome. Prav tako menijo, da se mogoče »samo nekatere skupine Romov imenujejo Romi« (sic) (Ravenga *et al.*, 2002: 5). Sicer pa tudi sami izpraševalci niso prepričani o identiteti anketirancev: če je bilo na Madžarskem 94 odstotkov »prepričanih ali skoraj prepričanih«, da so izpraševali Rome (87 odstotkov v Bolgariji), jih je bilo v Romuniji le 68 odstotkov... Nazadnje še spomnimo, da so bili zbrani podatki del širšega premisleka o revščini: potentakem »Romov« za anketirance seveda niso določili po naključju.

Kot je značilno za večino poročil in kvantitativnih študij, ki so bile izdelane v zadnjih dvajsetih letih, tudi v tem primeru ne gre toliko za to, da bi videli, ali so »Romi« kratko malo revni in segregirani (to zagotovo so), ampak za merjenje obsežnosti njihove marginaliziranosti. To avtorji študije Programa ZN za razvoj (UNDP) *The Roma in Central and Eastern Europe, Avoiding the dependency trap [Past odvisnosti – kako se ji izogniti – Romi*

v srednji in vzhodni Evropi] (2002) trdijo od prvih vrstic dalje: »Izzivi, ki so povezani z romsko manjšino, so dobro znani: odprava revščine, izboljšanje dostopa do izobraževanja in razvijanje trgu prilagojenih kompetenc.« Vprašanje identifikacije »ciljne populacije« obravnavajo na hitro. V opombi na koncu prve strani je zapisano:

V različnih državah so romske populacije definirane na različne načine (*Tsiganes*, Romi, Romani, *Gitani* itn.). Ne obstaja niti konsenz o jezikovnih vidikih tega problema. Avtorji študije so se namerno izognili diskusiji o subtilnih pomenih različnih terminologij, ki se s konteksti še spreminjajo, tako da uporabljajo izraz »Romi« kot širši izraz za definiranje populacije romskega ali sintskega izvora, ne glede na specifičnost podskupine (te so pogosto zelo različne med seboj), ki ji posameznik lahko pripada. (str. 9)

Tako kot v poročilu Svetovne banke se tudi v poročilu UNDP analizirani podatki nanašajo na vzorce kakih tisoč oseb iz petih držav (Češka, Slovaška, Romunija, Madžarska in Bolgarija), ki so bili identificirani kot Romi in izprašani s pomočjo enotnega vprašalnika. Študiji kažeta enako metodologijo sestavljanja baje reprezentativnega vzorca: preučevana populacija je definirana kot »Romi« (po lastni identifikaciji in/ali zunanji identifikaciji) *in* prebivajoča na krajih, ki so označeni kot romske/ciganske četrti in ki so že po definiciji vsaj prostorsko marginalizirani.

Podobno tudi raziskava, ki jo je leta 2005 opravila Državna agencija za Rome (ANR) v Romuniji, da bi ocenila »revščino romskih skupnosti«, obravnava le skupine, sestavljene iz vsaj dvajsetih družin, ki se *lokalno povezujejo*⁹. Od 1800 izpolnjenih vprašalnikov jih je bilo več kot 500 izključenih iz analize, ker so prihajali iz »neenotnih« skupnosti, ki so bile razseljene med sosednimi populacijami (»razširjene med drugimi etničnimi skupinami«, str. 12), medtem ko jih je bilo 253 zavrženih zaradi kriterija šibkosti skupnosti (manj kot 20 družin).

Posledično rezultati teh raziskav ne govorijo toliko o *splōšnem* položaju Romov v teh državah kot pa o socialnih in ekonomskih problemih prebivalcev prikrašanih območij, za katera se predpostavlja, da jih naseljujejo Romi ali Cigani. Vseeno pa lahko vidimo, kako je niansa, ki je bolj ali manj prisotna v analitskem aparatu študij,¹⁰ nevtralizirana s samo ambicijo teh poročil

(ki zadeva *a priori* vse Rome v določeni državi ali v določeni regiji) in *de facto* pozabljena v končnih predlogih, ki dobijo obliko nasveta za »izboljšanje položaja Romov«.

Kljub iznakaženi prizmi, ki je na delu v teh študijah, pa vendarle že sami zbrani podatki vzbudijo dvome o podobi homogene in globalno marginalizirane »skupnosti«:

- delež brezposelnosti med Romi, ki so bili intervjuvani v okviru raziskave UNDP, nasprotuje ideji o populaciji, za katero je značilna skoraj splošna brezposelnost: v povprečju je 60 odstotkov oseb iz vzorca zaposlenih (ekstremne vrednosti: 36 odstotkov na Slovaškem, 76 odstotkov v Romuniji);
- podobno razrede z večinoma romskimi otroki obiskuje le povprečno 19 odstotkov šolajočih otrok (ekstremne vrednosti: 12 odstotkov v Republiki Češki, 27 odstotkov v Bolgariji). Visoka deleža sta še vedno skrb zbujujoča, vendar hkrati nasprotujeta splošnemu prepričanju, da romski otroci nimajo dostopa do šol ali pa da so sistematično premeščeni v posebne institucije;
- glede na omenjeno študijo ima povprečno 79,5 odstotka vprašanih urejeno zdravstveno zavarovanje (ekstremne vrednosti: 53 odstotkov v Bolgariji, 97 odstotkov na Slovaškem); 75 odstotkov pa jih meni, da so »dobrega« ali »odličnega« zdravja (93 odstotkov, če dodamo osebe, ki ocenjujejo svoje zdravje kot »zadovoljivo«).

Kljub temu poročilo zaključí: »Uspešna integracija bo mogoča le, če bo mednarodna skupnost skupaj z nacionalnimi vladami in privatnim sektorjem prevzela odgovornost za iskanje rešitev za marginalizirane skupine, kot so Romi.« (Zaključki, str. 5) Tako so torej brez kakšne dodatne obravnave prešli iz nekega posebnega vzorca, ki kljub vsemu kaže na kompleksnost in raznolikost državnih in regionalnih situacij, na »Rome Evrope« *sui generis*. Na žalost pa to ni preveč presenetljivo, kajti etnicizacija revščine *utemeljuje* sam obstoj teh študij. Avtorji le tu pa tam omenjajo te nevarnosti, vendar se njihova opreznost izkaže za nemočno proti dobro podmazanemu kolesju, ki poganja »romsko vprašanje«.

»Romsko vprašanje« – laboratorij neoliberalne socialne pomoči?

Že dvajset let so potemtakem Svetovna banka, Mednarodni denarni sklad, Program ZN za razvoj, OVSE, Zavod za odprto družbo, Inštitut Georga Sorosa ... glavni razširjevalci podatkov o »romskem vprašanju«. S pomočjo statističnih poročil, ki že na samem začetku ne upoštevajo raznolikosti lokalnih situacij, želijo gojiti podobo o masivno marginalizirani populaciji, njihovi diskurzi pa se opirajo na dejavnosti »priznanja in promocije manjšin«, ki jih vodijo evropske institucije (s Svetom Evrope na čelu) in različne nevladne organizacije. Ker spotoma še namerano prezrejo celoto prodornejših znanstvenih del, ki se že več kot trideset let posvečajo vednosti o tako poimenovanih skupinah, uspešno ločujejo »Rome« od evropskih zgodovinskih, družbenih in kulturnih realnosti, obenem pa se še sklicujejo na neko strokovno objektivnost (zagotavljale naj bi jo številke!), ki temelji na študijah, omejenost katerih smo ravnokar pokazali.

Izvedenci tega »vprašanja«, politični vodje romskih organizacij, evropske institucije in mednarodne organizacije, kot sta, denimo, Zavod za odprto družbo ali Svetovna banka, se tako kratko malo medsebojno priznavajo in legitimirajo. Kot je pokazal Nicolas Guilhot, »te nove oblike nevladnega povezovanja, ki razkazujejo vse značilnosti moralnega aktivizma in mednarodnosti, navidezno ob poslušanju realnih potreb ljudi, hkrati tvorijo glavne osi novega simbolnega imperializma« (Guilhot, 2001). Ta pa je popolnoma vpet v neoliberalno ekonomsko ortodoksijo

¹¹ O etnizaciji, ki je povezana z »dobrimi praksami« v sklopu spreminjanja sistema socialne zaščite v teh državah, je pisal A. Nacu, *La construction sociale de la pauvreté en Roumanie et en Bulgarie après 1989*, doktorska disertacija, IEP Pariz, 2006.

¹² Glej analizo »odjemalizacije [chalandisation, *prev. op.*]« socialne pomoči M. Chauvièra, *Trop de gestion tue le social, Essai sur une discrète chalandisation*, Pariz, La Découverte, 2010.

(Washingtonski konsenz), kot to nazorno kaže delovanje Zavoda za odprto družbo. Kot neposredno nadaljevanje Rockefellerjeve politike izpred enega stoletja je učena filantropija, ki jo promovira Soros, prej kot kritika družbenih ved del utilitarističnega načrta, ki se odreka analizam strukturnih razlik ali razlik med družbenimi razredi.

Podobno kot so na prehodu iz 19. v 20. stoletje filantropi poskušali zmanjšati nasprotje med kapitalom in delom v korist prvega, tako da so se ukvarjali z znanstvenimi ideologijami o njegovem presežku (empirične in aplikativne družbene znanosti, pragmatični reformizem), si danes veljaki mondializacije prizadevajo – moramo priznati, da z določenim uspehom –, da bi zmanjšali nasprotje med finančnimi institucijami in nevladnimi organizacijami, tako da aktivno prispevajo k njihovemu zbliževanju z uvažanjem nekega »skupnega polja« za formacijo vodilnih elit mondializacije (Guilhot, 2001).

Glede Romov v srednji in vzhodni Evropi lahko rečemo, da se zaradi etnizacije revščine in njenega razumevanja v okviru neke prastare zgodovine zavračanja pozablja na visoko ceno, ki jo vsi ljudski sloji starih komunističnih držav plačujejo med to neskončno »ekonomsko tranzicijo« – spomnimo lahko, da je delež migracij med Romi iz Romunije povsem primerljiv z državnim deležem, ki znaša 10 odstotkov.¹¹

Na drugi strani celine, v Franciji, pa se zaradi osredotočanja na »imigrantske Rome« – moramo spomniti, da jih je izredno malo? – v zadnji plan odrinejo strukturne težave, s katerimi se morajo Romi, kot tudi vsi, ki živijo v prekarnih razmerah (tujci ali ne), soočati na brutalen način: odsotnost resnične stanovanjske politike, pritiski upravljalnih in računovodskih logik v zdravstveno-socialnem sektorju, ki ostaja brez sredstev¹², okrnjen trg dela zaradi financiarizacije ekonomije itn.

Tako niso »Romi« tisti, ki bi potrebovali voluntaristično in usklajeno politiko na evropski ravni. Večina tako imenovanih romskih ali ciganskih skupnosti je tako na Zahodu kot na Vzhodu na različne načine izjemno dobro vključena v svoje okolje in prosi le, da bi lahko živela svoje življenje, ne da bi bila ujetnica neke enopomenske kategorizacije, vsiljene od zunaj. Le resnične socialne politike, utemeljene na ideji redistribucije, bi lahko izboljšale položaj tistih – in ti obstajajo –, ki trpijo zaradi povečanega izganjanja v zadnjih dvajsetih letih. Dejansko ničemur ne služi, da se borimo proti diskriminacijam ali da omenjamo vključevanje, dokler bo sam sistem, tak kot je, tisti, ki marginalizira najšibkejše in s prstom kaže nanje (Fondation Copernic, 2008).

»Romi« proti anticiganizmu: nevarna zagata?

Poleg socialnega vprašanja se akterji-izvedenci »romskega vprašanja« hranijo z istim multikulturalističnim pristopom, ki

daje prednost identiteti in skuša ohranяти etnične in kulturne razlike s političnim programom, ki institucionalizira kulturne razlike in deli družbe v skupine [...] Tako se je v imenu dobre evropske družbe kot 'odprte družbe' Rome stisnilo v transnacionalni položaj, ki se požvižga na zgodovinska dejstva. (Asséo, 2004: 72)

Tako uporabljen multikulturalizem dejansko pretvori »priznanje romske identitete« v dvo-mljivo past, kjer »emancipacija« postane določitev. Past je še toliko učinkovitejša, kolikor ista kategorizacija deluje že več kot stoletje. Novo besedišče in to, da se Romom, v nasprotju z njihovimi ciganskimi predniki iz 20. stoletja, ne prepisuje več odgovornosti za položaj, v katerem živijo, temveč se jih priznava kot žrtve zgodovine, ne razrešita dileme: včeraj in danes, problematični marginalci Evrope so »Romi« in *vice-versa*.

Kako naj torej odslej zavračamo »etnizacijo« polemike in javnih politik, če pa ne želimo dvomiti o obstoju obravnavane etnične entitete? Kako lahko bolje spoznamo te, ki smo jih včeraj imenovali Cigani, danes pa »Romi in *Voyageurs*«, ko pa hkrati vztrajamo na gledišču, ki nam onemogoča, da bi jih spoznali (Olivera, 2010)? Kako naj premagamo klišeje, ne da bi pri tem obravnavali tudi model, ki jih oblikuje? To so vprašanja, ki si jih danes lahko zastavijo vsi tisti, vključno z raziskovalci, ki se želijo učinkovito boriti proti anticiganizmu. Ta namreč ne temelji na preprostem nepoznavanju. Slednje je le posledica kategorizacije. Povedano drugače, stereotipi (negativni ali pozitivni) niso zmotna interpretacija realnosti, ki bi jo bilo treba popraviti, ampak se *a priori* hranijo z neko držo, hkrati pa jo v izolaciji krepijo. In v tem okviru ostaja razum nemočen vpričo ljudske domišljije in političnih instrumentalizacij.

Prevedla Ana Podvršič

Literatura

- ASSÉO, H. (2004): »Les Gypsy Studies et le droit européen des minorités«, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, št. 51-4, str. 71–86.
- ASSÉO, H. (2007): »L'Invention des 'Nomades' en Europe au XXe siècle et la nationalisation impossible des Tsiganes«, v: G. NOIRIEL (ur.), *L'Identification. Genèse d'un travail d'État*, Pariz: Berlin.
- AUZIAS, C. (1998): *Les Poètes de grand chemin*. Éditions Michalon.
- CHAUVRIÈRE, M. (2010): *Trop de gestion tue le social : Essai sur une discrète chalandisation*. Paris: La Découverte.
- COMUNITATILE DE ROMI DIN ROMÂNIA – O HARTĂ A SARACIEI COMUNITARE PRIN SONDAJUL, PROROMI, ANR, 2005.
- FONDATION COPERNIC (2008): *L'Indigent et le délinquant. Pénalisation de la pauvreté et privatisation de l'action sociale*. Syllepse.
- GUILHOT, N. (2001): »La promotion internationale de la démocratie: un regard critique«, *Mouvements*, št. 18, str. 28–31.
- GUILHOT, N. (2004): »Une vocation philanthropique«, *Actes de la recherche en sciences sociales*, št. 151/152, str. 36–48.
- KIROVA, I. (2007): »La décennie de l'inclusion des Roms. Combattre la discrimination racial par le bias du développement«, *Chroniques de l'ONU*, št. 3.
- LIÉGEOIS, J.-P. (2010): *Le Conseil de l'Europe et les Roms, 40 ans d'action*. Strasbourg: Svet Evrope.
- NACU, A. (2006): *La construction sociale de la pauvreté en Roumanie et en Bulgarie après 1989*, doktorska disertacija, IEP Pariz, 2006.
- OLIVERA, M. (2010): »Les Roms comme minorité ethnique? Un questionnement roumain«, *Etudes tsiganes*, letn. 39, FSNAT.
- RAVENGA, A., D. RINGOLD in W. M. TRACY (2002): *Poverty and ethnicity, a cross-country study of Roma poverty in Central Europe*. Svetovna Banka.

- ROBERT, C. (2007): *Eternels étrangers de l'intérieur? Les groupes tsiganes en France*, Desclée de Brouwer.
- SZÉLENYI, I. IN J. LADANYI (2001): »The social construction of ethnicity in Bulgaria, Romania and Hungary during the market transition«, *Review of Sociology*, št. 2, str. 78–89.
- TODOROVA, M (1997): *Imagining the Balkan*. Oxford: Oxford University Press.
- WOLFF, L. (1996): *Inventing eastern Europe*. Stanford: Stanford University Press.

Internetni viri

<http://www.ceu.hu/about/whyceu>.

http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/mgsrom_FR.asp.

Kaste v Evropi in Romi v humanizmu*

* Besedilo je bilo objavljeno poleti leta 2011 v *Cultures et conflicts*, št. 81/82, str. 139–143.

Naše sociološke kategorije imajo določeno zgodovino. Pogosto so normativne in zaznamujoče. O Romih se ni veliko govorilo vse odtlej, ko so jih več let brutalno preganjali v Italiji, odkar so jih na Slovaškem in v Romuniji zdravili s sumljivimi sredstvi ter od poletja 2010, ko so jih izganjali iz Francije. Omenjeno dogajanje je seveda sprožilo različne proteste in peticije. A vseeno javnost za Rome ne kaže večjega zanimanja, in sicer zaradi istih razlogov, zaradi katerih so obravnavani tako, kot so. Na trenutke se s strani javnosti sicer pojavijo ogorčene reakcije in »alibiji«, a nihče resno ne razmišlja o tem, da bi rešili ta evropski problem obravnavanja Romov, saj je sestavni del naših družb. Romi sami bi se morali mobilizirati, vendar pa živijo razkropljeno, njihova združenja pa so »kulturalizirana«, »pomilovanja vredna« in depolitizirana. Romi segajo daleč onkraj »globokih meja (lignes abyssales)«, kot bi dejal Boaventura de Sousa Santos (2007).

Evropa je ponosna na svoj humanizem, a vanj ni sposobna sprejeti vsega sveta. Kljub načelu univerzalnosti vedno znova odkrije nove izjeme. Sicer pa je ravno to način, kako univerzalizem deluje, saj ima vsaka zahteva po univerzalnosti nujno neki določen, partikularni izvor. Primer teh izjem kažejo tako splošne obravnave migrantov in muslimanov (z nizkotno »univerzalizacijo« tako imenovanih islamistov) kot tudi obravnavanje Romov. Romi, populacija, ki se nahaja tako na robu države kot tudi prava in humanizma, dejansko prebivajo v nekem resnično evropskem limbu. Niso ne znotraj ne zunaj. Njihova posebna obravnava dokazuje vso hinavščino in meje evropskega humanizma. Kajti z Romi v Evropi je prav tako kot s kastami v Indiji, še zlasti s kasto »nedotakljivih« (danes *daliti*). Toda evropski koncept kaste je normativni koncept evropske sociologije, ki je namenjen Indiji. Neposredno ne ustreza ničemur v »indijski« kulturi ali izkušnji. Posledično ga ne smemo nikoli uporabljati za Evropo (ta predpis je strog in samo-umeven) in ga uporabljamo le za časovno in prostorsko oddaljene dežele, podobno kot to velja za pojme »etnijska«, »pleme« itn. Je del tistih konceptov, ki jih uporabljamo le za druge. Seveda to ne pomeni, da je Indija egalitarna družba, a to sedaj niti ni naša tema.

¹ Glej različna dela vse od Bougléjevega *Eseja o kastni ureditvi* (1908) do Dumontovega *Homo hierarchicus* (1969). Teoretiki »kast« depolitizirajo ta koncept in družbo, ki ji ga pripisujejo. Max Weber je bil previdnejši in je uporabljal koncept *Stand* (Weber, 2003).

² Bruneteaux P. in U. Zander, *Quel colonialisme dans la France d'outre-mer?*, razpis za prispevke za tematsko številko »Asylon(s)«, dostopno na <http://www.reseau-terra.eu/article1081.html>, 26. maj 2011.

³ Bajura vidi družbo na jugu Jemna kot družbo, v kateri vlada neke vrste »kastnost«, četudi avtor zavrača tako pojem kaste kot razreda. Skupina »Attas« ustreza stereotipom o skupini *kšatriya* v sistemu *varna*, »Basahl« ustreza stereotipom o *brahmanih*, »Masakin« o *vaišya*, »Hirthan« o *baniya*, medtem do »Akhdam« ustrezajo *sūdra*.

Med lokalnimi sistemi izobraževanja in njim ustreznimi družbenimi hierarhijami so se oblikovale instrumentalne, toda realne, se pravi zgodovinsko produktivne stalnice z zgodovinsko kolonialnimi vrednostmi in vednostmi. Te so želele zahodnim znanostim odvzeti vsakršno breme politične odgovornosti tako, da so jim dodelile vlogo zdravilcev predmoderne »neracionalnosti« na samem kraju dogajanja. V sami konstrukciji ideološkega koncepta »kaste« so bile družbene skupine sistematično depolitizirane.¹ Ta koncept nič več ne vsebuje elementov družbenega razreda, političnih in ekonomskih neenakosti – zreduciran je na navade, običaje in etnijo. S tem je bila indijska družba depolitizirana, okupator pa rešen vsakršne odgovornosti. Tako se je ohranjala nacionalna imperialna vladavina, ki se je izrazila v pravnem sistemu kolonialistične nacije, ta pa ji je omogočal, da se je »izgnala« na tuje teritorije, ne da bi pri tem uveljavila podobno pravo v koloniziranih narodih. To pravo temelji na samoumevnem in primarnem privilegiju, ki si ga dodelujemo, in sicer privilegiju do posesti, ki se ga je kolektivno uporabljalo za kolonije. Kot vse kolonialne države smo tudi mi Indijo kar

najbolj estetizirali, etnicizirali in mitologizirali. Nanjo smo gledali izključno skozi religijsko mrežo, socialno in politično pa smo jo zreducirali na moralno sfero.

Normativnost in nezgodovinskost koncepta, ki je prišel iz zahodne sociologije, sta zagotovo prispevala k njegovi ukoreninjenosti in sta v Indiji imela celo povratne učinke. Izogibali smo se temu, da bi koncept uporabljali za evropske družbene konfiguracije, četudi se nekatere – danes še zlasti ravnanje z Romi – popolnoma skladajo z idejo, ki smo si jo o tem konceptu ustvarili. Kar se tiče Romov, smo v zvezi z denimo fizičnim delom, imaginarno nečistostjo in simbolnim vzpostavili podobne prepreke, kot so bile določene pri »kastah«. Vseeno pa pojma ne smemo uporabljati za Evropo in ga le redko povezujemo s kakšnimi drugimi regijami razen z Indijo. Slednjo včasih le primerjamo z »oddaljenimi« deželami Afrike, francoskih Karibov² ali Japonske (ko bežno namigujemo na položaj avtohtonih populacij ali Korejcev) –, se pravi s tamkajšnjim obravnavanjem avtohtonih ljudstev (Bajura, 1971).³ A to primerjanje nikakor ne odpravlja družbenega, političnega in ekonomskega dejstva o obstoju neizprosne diskriminacije, ki se vrši glede na skupino rojstva in ki jo najdemo v Indiji in tudi v Evropi glede Romov. Tako pri oblikovanju spoznanj o oddaljeni deželi »turističen« pogled dopolnjujemo z »odrešilnim«.

Pojem kaste torej redko uporabljamo za druge dežele, čeprav je ideja fizične umazanije in odvratnosti lastna obema skupinama – tako *dalitom* kot Romom znotraj prevladujočega okolja, kjer živijo. Razlika obstaja le v tem, da so se *daliti* v Indiji uspeli uveljaviti na izjemno živahnem in zastopanem političnem polju (bolj živahnem od naveličane, obupane ali otopele politične sfere v Evropi). *Daliti* so kot skupina (in kot kolektivni subjekt) postali politično vidni in vplivni, četudi so mnogi še pred nekaj desetletji menili, da je to nemogoče, medtem ko tega za Rome, ki so razdrobljeni z mejami in državnimi politikami, dejansko še ne moremo trditi. V stari Jugoslaviji je sicer obstajala neka oblika uradnega predstavnitva, a se je od razpada federacije njihov položaj v teh regijah le slabšal. Tudi z globalnega vidika se njihov položaj v Evropi ni ravno izboljšal. V vojnah v Jugoslaviji v devetdesetih letih 20. stoletja so bili Romi edini narod, ki ni zahteval lastnega teritorija. Kar je zagotovo vplivalo na njihovo nadaljnjo usodo.

Romi prav tako ne ustrezajo preprostemu dvojnemu odklanjanju, ki ga Balibar odkriva v Evropi (Balibar, 2010: 80).⁴ Družbeno zavračanje Romov ne izhaja le iz neodobravanja fizičnega dela nasproti intelektualnemu, ki ga imamo za bolj »šik«, saj takšnega zavračanja niso deležne ženske v Evropi, ki podobno kot njihovi partnerji opravljajo *fizično gospodinjstvo* tudi, ko so intelektualne delavke. Rome se odrija na margino zaradi nekega rasnega predsodka, ki je globoko zasidran in ki ni prav nič nov (ta starodavnost ima pomembno vlogo, ki nosi svojo težo) in se pogosto prenaša z »nezavedno« kulturo in nepremišljenimi družbenimi praksami. A ravno to se dogaja pri obravnavanju *dalitov*. V tem je izključevanje Romov iz javnosti bolj podobno izključevanju žensk kot pa drugim skupinam – nosi visoko simbolno breme. Poleg tega tako kot ženske tudi Romi opravljajo dela, ki jih drugi ne želijo. Oziroma vsekakor so ga opravljali, saj je tradicionalnih poklicev, ki so jih Romi opravljali, čedalje manj, Romi pa se čedalje pogosteje znajdejo v kategoriji »izmečkov«, se pravi tistih, ki jih ne moremo izkoriščati.

Na diskriminacijo, ki se vrši glede na rojstvo, lahko naletimo tudi drugje. Zadostuje, da pomislimo na »modro kri«, na mit, ki je v tem primeru bodisi pozitiven bodisi ga obravnavamo kot neškodljivega. Mit o »modri krvi« predstavlja razlikovanje glede na izvor, ki ga najdemo pri obravnavanju kraljevih oziroma aristokratskih družin in njihovih sanjsko lepih porokah, ki zbuja želje prebivalcev v Združenem kraljestvu, na Švedskem itn.

Vse to se nam zdi zanimivo iz dveh razlogov: v Evropi imamo mehanizme odpora in kastne vedenja, a jih tako ne poimenujemo in jih kot take tudi ne prepoznavamo. Iz koncepta kast delamo kaznovalen, diskriminatoren, normativen in rasističen model, s katerim stigmatiziramo Indijo kot »kastno družbo«. Toda tudi drugi koncepti, ki jih uporabljamo, so prav tako normativni, kot denimo koncept političnega. Dejansko »kasto« obravnavamo, kot da izvira iz družbenega in ne iz političnega. Potemtakem smo dvojno opravičeni: če bi v Evropi že morali govoriti o kastah, to le ne bi bilo tako tragično, saj bi te izhajale iz sfere družbenega, ki so jo družbene znanosti z neko ukano ločile od politične sfere.

Seveda obstajajo tudi druge podobe notranjega-zunanjega v tem limbu, *Ne qui ne altrove* [*Niti tu niti tam, prev. op.*]⁵, in položaj Romov je v različnih ozirih podoben položaju sodobnih migrantov ali nekaterih drugih skupin, vključenih na način podrejanja: Evropa bo morala, zato da bi presegla te ločnice, ki se širijo, videti in preseči svoj lasten kastni sistem oziroma svoj *apartheid* (Balibar, 2001); ta se nanaša na vse, katerih položaj je že dolgo časa najslabši, na tiste, ki se jih ne obravnava kot ljudi preprosto zato, ker sploh niso *zaznani*. Seznan teh je dolg in raznolik, a je daleč od tega, da bi se že zaključil. Da bo Evropa svoj kastni sistem lahko prepoznala, bo morala najprej nase prevzeti zgodovinsko dediščino modernosti, zaradi katere je protislovna in notranje razdeljena (Derrida, 1991): zgodovina kolonializma, konec hladne vojne, situacija v Palestini in Izraelu, položaj žensk, Romov itn. Evropa si je priskrbelo nezavedni polobli (vzhod, zahod), ki se nista bili sposobni integrirati v konstrukcijo njene družbe (zaradi njune nezavednosti in pomanjkanja medsebojnih vezi), kot tudi neko ločitev od Azije, arabskega sveta in Afrike, s katerimi je na različne načine teritorialno in zgodovinsko povezana.

⁴ Balibar govori o različnih vrstah izključevanja ali neenakosti v Evropi: ena vrsta izhaja iz ločevanja intelektualnega dela od fizičnega, druga je določena s spolom. Balibar omenja tudi vrsto izključevanja v zvezi z migranti, ki so stalno podvrženi rasistični obravnavi. Več o Romih glej tudi v Balibar E., *Foreword to Romani Politics*; dostopno prek <http://www.reseau-terra.eu/article1048.html>, 26. maj 2011.

⁵ Mezzadra S. in Brett Neilson B., »Ne qui ne altrove – Migration, Detention, Desertion: A Dialogue«, *Borderlands*, internetni časopis, letn. 2, št. 1: www.borderlandsejournal.adelaide.edu.au/issues/vol2no1.html, 26. maj 2011. Za italijanski prevod glej ponovno izdajo *Diritto di fuga. Migrazioni, cittadinanza, globalizzazione*, Vérone, Ombre corte 2001, dopolnjeno z intervjuji iz Buenos Airesa (2006, isti urednik) z Brettom Neilsonom, Etiennom Balibarjem in *Colectivo Situaciones*.

V Indiji ni ne več ne manj kast kot v Evropi. Obstajajo družbe, ki so neegalitarne na različne načine in ki druga drugi ravno ne morejo dajati lekcij. Indijska družba je vsekakor izjemno, tragično in tudi zgodovinsko neenaka. A tu nismo razpravljali o njej.

Stockholm, 21. januar 2011

Prevedla Ana Podvršič

Literatura

- BALIBAR, É. (2001): *Nous citoyens d'Europe? Les frontières, l'Etat, le peuple*. Pariz: La découverte. Slov. prev. *Mi, državljani Evrope? : meje, država, ljudstvo*, prev. Katarina Rotar. Ljubljana: Sophia, 2007.
- BALIBAR, É. (2010): *La proposition de l'égaliberté. Essais politiques 1989–2009*. Pariz: PUF.
- BOUGLÉ, C. (1908): *Essai sur le régime des castes*. Pariz: PUF; dostopno na http://classiques.uqac.ca/classiques/bougle_celestin/essai_regime_des_castes/essai_regime_castes.html, 21. januar 2011.
- BRUNETEAUX, P. IN ZANDER, U.: *Quel colonialisme dans la France d'outre-mer?*, razpis za prispevke za tematsko številko časopisa *Asylon(s)*; dostopno na <http://www.reseau-terra.eu/article1081.html>, 26. maj 2011.
- BUJRA, A. (1971): *The Politics of Stratification*. Oxford: Oxford University Press.
- DE SOUSA SANTOS, B. (2007): »Beyond Abyssal Thinking: From Global Lines to Ecologies of Knowledge«, *Review*, letn. 30, št. 1; dostopno na <http://www.ces.uc.pt/bss/documentos/AbyssalThinking.pdf>, 26. maj 2011, in <http://www.eurozine.com/pdf/2007-06-29-santos-en.pdf>, 26. maj 2011.
- DERRIDA, J. (1991): *L'autre cap*. Pariz: Minuit.
- DUMONT, L. (1969): *Homo hierarchicus. Essai sur le système des castes*. Pariz: Gallimard.
- MEZZADRA, S. IN B. BRETT NEILSON: »Ne qui ne altrove – Migration, Detention, Desertion: A Dialogue«, *Borderlands* internetni časopis, letn. 2, št. 1, dostopno na www.borderlandsejournal.adelaide.edu.au/issues/vol2no1.html, 26. maj 2011.
- WEBER, M. (2003): *Hindouisme et bouddhisme*. Pariz: Flammarion.

Nika Autor: Macesen

Segregacija danes

Refleksija systemskega nasilja nad Romi na Dolenjskem

»Romi radi pravimo, da smo bili do zdaj pozabljeni, pozabljeni celo od boga. Kaj ti pomaga, če ti nekdo da socialno pomoč? Češ, to ti dam, zdaj pa bodi tiho. Bodi tiho in ne dvigaj svojega glasu. In te ni. Ampak mi imamo stališče in vizijo. In na tej poti nas ne bo nihče ustavil.«

Dušica Balažek, novomeška romska svetnica

¹ Recimo tiste, ki jih pripravlja Amnesty International.

² Poleg krovnega zakona je vlada pripravila številne strategije, usmeritve in programe s področja odpravljanja neenakosti, preprečevanja diskriminacije, zdravstvenega varstva, izobraževanja Romov itn. (Urad Vlada RS za narodnosti).

³ Koncept nevidnosti pogosto uporabljajo uporni mehiški staroselci. Zapatisti, ki na jugovzhodu Mehike gradijo egalitarne skupnosti z avtonomnim šolstvom, zdravstvom, naravnim kmetijstvom itn., so si na začetku svojega oboroženega upora nadeli maske, saj pravijo, da so bili prej v svoji bedi nevidni in jih ni nihče poslušal. Pod masko anonimnosti pa se skrivajo boji različnih skupin, od žensk, staroselcev, otrok, delavcev (glej Marcos, 1998/2003: 335). Ko govorimo o nevidnih v Sloveniji, pa ne moremo mimo izbrisanih in migrantskih delavcev.

Zaradi prostorske segregacije Romov se Slovenija redno uvršča na mednarodne sezname kršiteljev človekovih pravic.¹ Država se kritike loteva z eno neuspešno strategijo za drugo,² pri čemer reševanju težav nameni veliko denarja, a vse skupaj praviloma vodi le v ohranjanje *statusa quo*. Na drugi strani poteka teroriziranje romske skupnosti preko ideološkega vsiljevanja dobredelnega diskurza, češ ubogim je treba pomagati, kar iz njih dela žrtve in vsakič znova pogloblja njihovo izključenost in preprečuje, da bi si zgradili dostojanstveno življenje in se začeli boriti proti izkoriščanju, prilaščanju, odtujenosti in razčlovečenju, ki ga s seboj prinaša kapitalistični produkcijski način.

A v resnici v Sloveniji poteka še ena segregacija. Tista, ki je skrbno pometena pod preprogo in ne le spominja, ampak je fašistoidna oblika tako imenovanega sobivanja. Občutijo jo predvsem najbolj nevidni prebivalci, ki nimajo glasu, saj jim je ta sistemsko odvzet.³ To je zgodba romskega para, ki ga v novomeškem baru nočejo postreči s pijačo. Ker sta pač cigana. To je zgodba mladega Roma, ki ga v priporu pretepejo. Kar dokazuje z zdravniškim

poročilom. Pa se ne zgodi nič. To je zgodba otrok, ki jih pošiljajo v šole s prilagojenim programom. Zgodba družin, ki svojcev ne morejo pokopati, kjer želijo. Ker so pač cigani. Zgodba romskih otrok, ki novoletnih daril ne smejo prejeti v istem prostoru kot preostali otroci. Zgodba ljudi, ki umirajo in zbolevalo zaradi kožnih bolezni. Ker jim onesnažujejo edini vir pitne vode v naselju. Je zgodba ponižanja v zdravstvenem domu, kjer so kartoni romskih otrok ločeni od drugih. To je zgodba vseh tistih, nad katerimi okolica izvaja nasilje, skrito pod krinko institucionalnega ravnanja z deprivilegirano populacijo.

Spodnji zapis še zdaleč ne zaobjame vseh primerov fašistoidnega ravnanja z Romi,⁴ saj je večinoma omejen zgolj na incidente na Dolenjskem v zadnjih nekaj letih. Gre za poskus mapiranja najbolj očitnih primerov, ki nakazujejo, da je v družbi zmanjkalo manevrskega prostora za interpretacije politikov, ki v trenutku, ko ta ali ona kršitev le pride v širšo javnost, poskušajo ljudi prepričati, da gre za individualne izpade sprevrženih posameznikov. Če pogledamo, v katerih sferah vse prihaja do družbenega nasilja nad Romi, hitro vidimo, da gre za sistemski okvir, ki ne le tolerira, temveč celo spodbuja marginalizacijo populacije, ki je tako ekonomsko kot socialno odrinjena ne le na družbeni rob, temveč globoko čez njega.

Prvi način ločevanja: prostor, voda in elektrika

V Združenih državah Amerike termin geto praviloma označuje instrument in produkt »manifestacije logike etnično-rasnega izključevanja« (Wacquant, 2009a: 81). Slumi na drugi strani predstavljajo predvsem (čeprav ne izključno) segregacijo na podlagi ekonomske deprivilegiranosti (Davis, 2010). Na Dolenjskem romska naselja predstavljajo preplet obeh. Po eni strani se namreč skladajo z definicijo geta, saj Romi v Mestni občini Novo mesto v veliki meri živijo v geografsko od večinskega prebivalstva ločenih naseljih.⁵ Po drugi strani ta naselja ustrezajo definiciji sluma, kot ga razumejo v Združenih narodih. Opredeljujejo ga namreč kot urbano naselje, v katerem prebivalci nimajo dostopa do vodovodne in komunalne infrastrukture, nimajo dovolj velikih bivalnih prostorov, njihova bivališča pa niso zakonsko urejena (Združeni narodi, 2008).⁶

Romi v Novem mestu živijo v sedmih naseljih: Žabjak - Brezje, Šmihel,⁷ Jedinščica (Poganci),⁸ Ruperč vrh (Stranska vas),⁹ Otočec¹⁰ in Gotna vas (Ob potoku).¹¹ Do pomladi 2011 so živeli tudi v naselju Ragovo, a jih je občina od tam preselila. Največje je naselje Žabjak - Brezje, kjer naj bil leta 2011 živel okoli 550 Romov.¹² V resnici gre za dve naselji, ki ju v grobem ločuje cesta. Na eni strani je Brezje, ki je večinoma legalno,¹³ na drugi pa Žabjak, kjer so objekti nelegalizirani. Žabjak je najstarejše romsko naselje v novomeški občini. Lastnica zemljišč je bila v preteklosti Jugoslovanska ljudska armada, ki je imela v bližini vojašnico, ki pod ministrtvom za obrambo deluje še danes. V Žabjaku živi okoli 300 ljudi v le šestih zidanih in petih montažnih hišah. Preostali bivajo v 70 lesenih barakah (Doltar, 2011), kontejnerjih, lopah in vagonih. Naselje je brez osnovne infrastrukture. Elektrike in vode (uradno) ni. V naselje je sicer

⁴ Z uporabo termina fašistoidnih politik se ne nanašamo zgolj na klasično obliko zgodovinske fašistične pojavnosti, temveč želimo opozoriti na rasistični diskurz tako imenovanih zmernosredinskih strank, ki se pogosto manifestira tudi v njihovih ekonomskih politikah. Še posebno v času gospodarske krize namreč uveljavljajo ukrepe, ki močno posegajo v socialno državo, prizadenejo pa najšibkejše dele prebivalstva: ženske, Rome, mlade, starejše, migrante itn. Torej ljudi, ki so že tako ali tako marginalizirani in jim je dostop do produkcijskih sredstev otežen.

⁵ Po podatkih Mestne občine Novo mesto jih leta 2004 od 760 Romov, kolikor jih je bilo takrat v občini, le 18 oziroma pet družin ni živelo v enem izmed romskih naselij (Spletno mesto za romske svetnike).

⁶ Predstavniki civilne regijske iniciative za reševanje romske problematike, ki pogosto grozijo s »scenarijem Ambrus«, so za poimenovanje romskega naselja Žabjak iznašli ime »rezervat« (Park, 2011). Konotacije termina verjetno ni treba posebej razlagati.

⁷ Gre za tretje največje romsko naselje v novomeški občini. V njem biva okoli 114 ljudi. Na črno je zgrajena le ena stavba, zemljišča so večinoma v lasti Romov oziroma občine. Zgrajenih je devet zidanih stanovanjskih in enajst lesenih hiš, dve baraki in osem manjših stanovanj s skupnimi sanitarijami. Občina meni, da stavba s temi stanovanji ni več primerna za bivanje, zato jo nameravajo v letu 2012 porušiti. Če bodo dobili denar iz državnih virov, jo bodo nadomestili s kontejnersko stavbo, ki bo imela urejene sanitarije (Doltar, 2011). Ni pa jasno, kaj se bo zgodilo z izseljenimi ljudmi, če tega denarja ne najdejo.

⁸ V tem naselju živi okoli 67 Romov. In to le v dveh zidanih in eni montažni hiši. Preostali bivajo v 18 lesenih barakah. Občina za stanje v naselju pravi, da »ne zagotavlja osnovnih sodobnih življenjskih standardov« (Ibid.). A hkrati menijo, da pred legalizacijo ni mogoče storiti nič za izboljšanje njihovega položaja. Lastnika zemljišč sta Center biotehnike in turizma ter Sklad kmetijskih zemljišč in gozdov Republike Slovenije. Ko in če se lastništvo prenese na novomeško občino, naj bi ta uredila infrastrukturo.

⁹ Gre za naselje s 46 prebivalci, ki živijo v osmih zidanih in štirih montažnih hišah ter štirih lesenih barakah. Večina naselja je v lasti tam živečih Romov, del pa ima v lasti občina, ki jim je omogočila odplačevanje zemljišč na obroke (ibid.). Skozi naselje imajo speljano relativno novo in asfaltirano cesto.

¹⁰ Gre za najmanjše novomeško romsko naselje. V njem živi 17 ljudi v petih zidanih hišah, enem zidanem hlevu in eni leseni baraki. Lastniki zemljišč so večinoma Romi, deloma pa tudi Rimskokatoliška cerkev. Čeprav sporov glede zemljišč ni (ibid.), je občina v svojem prostorskem načrtu predvidela, da to naselje izgine (Odlok o Občinskem prostorskem načrtu Mestne občine Novo mesto, 36. čl.).

¹¹ V tem naselju živi okoli 31 ljudi. Zgrajene imajo tri zidane in dve montažni hiši, živijo tudi v štirih lesenih barakah. Romi so lastniki večine zemljišč, večjih sporov glede lastništva zemljišč pa ni (Doltar, 2011).

¹² Mestna občina Novo mesto operira s podatki o približnem gibanju romskega prebivalstva od leta 1995, ko jih je bilo v Žabjaku 309. Število ljudi je v naselju od takrat vsako leto naraščalo (Mestna občina Novo mesto 2011a).

¹³ V Brezju živi 250 ljudi v 37 zidanih hišah, treh bivalnih kontejnerjih in osmih lesenih barakah. V naselju je tudi otroški vrtec (Doltar, 2011).

¹⁴ Pred leti je v Žabjaku zaradi neprimerne napeljanih žic elektrika stresla otroka, ki je umrl.

¹⁵ Leta 2007 so po prijavi policije na Elektru prebivalcem razposlali dopise, da morajo nelegalne kable odstraniti ali pa bodo elektriko odklopili tudi na legalnih priključkih, zaradi česar bi brez elektrike ostalo 72 gospodinjstev. Prebivalci Žabjaka so tako morali kable začasno odstraniti (Stanković 2007). Leto kasneje je odklop spet grozil 28 gospodinjstvom, saj so inšpektorje tokrat klicali večinski prebivalci naselij v okolici Žabjaka (Regina 2008).

¹⁶ Socialna pomoč za prvo odraslo osebo družine znaša 229 evrov, za vsako naslednjo 160 evrov in slabih 69 evrov za otroka (Center za socialno delo Ljubljana Šiška).

napeljana voda, a je postavljenih le osem priključkov. Ker je za priključitev na vodovodno in električno omrežje potrebno gradbeno dovoljenje, se gospodinjstva nanj ne morejo priklopiti (Mestna občina Novo mesto, 2011a).

Težave z infrastrukturo prebivalci rešujejo različno. Električno si večina napelje od bližnjih sosedov iz Brezja, ki imajo priključke, drugi si pomagajo z generatorji na bencin, kar pa za večino družin predstavlja prevelik strošek, tretji elektrike sploh nimajo. Ker si morajo električne žice napeljati sami, so te pogosto prepletene in visijo po drevesih, kar je sicer nevarno,¹⁴ a praktično edini način, da ljudje sploh imajo elektriko. Namesto da bi občina našla način, da jim omogoči dostop do elektrike, inšpektorji prebivalcem že vrsto let pišejo kazni zaradi nelegalnega električnega napajanja, ki znašajo tudi do 400 evrov.¹⁵ Če vemo, da v naselju Žabjak po podatkih novomeškega centra za socialno delo ni zaposlen niti en prebivalec in vsi prejemalec socialno pomoč (Mestna občina Novo mesto 2011a), je jasno, da takšnega zneska ljudje ne morejo odplačati.¹⁶

Težave so tudi zaradi pomanjkanja vode, ki si jo morajo nositi iz prečenskega pokopališča, ki je oddaljeno nekaj kilometrov, ali bližnjih bencinskih postaj. »Ko ženska tja po vodo pride drugič, jo zaposleni že podijo, ker pravijo, da niso dolžni plačevati vode zanje. Razumem ženske, ki ne vedo, ali bi deset litrov vode, ki jih prinesejo iz pokopališča, porabile za osebno higieno ali bi umile otroka, skuhale ali pomile tla barake,« razlaga novomeška romska svetnica Dušica Balažek (2011). Ljudje so brez umivalnikov, stranišč, tušev. Žabjak je seveda tudi brez kanalizacije, ki do leta 2008 ni bila napeljana niti v sosednjem naselju Brezje. Ker je bilo greznic tam le malo, so bile fekalije izpuščene po terenu, kar je za prebivalce predstavljalo zdravstveno tveganje (Mestna občina Novo mesto, 2011b: 4).

Novomeška občina je leta 2009 sprejela občinski prostorski načrt, ki predvideva ohranitev petih romskih naselij, od katerih naj bi se Brezje in Jedinščica lahko tudi širila. Dokument pa hkrati navaja, da se »na območju Žabjaka, Drgančevja in Otočca površine obstoječih romskih naselij sanirajo in namenijo novi rabi.« (Odlok o občinskem prostorskem načrtu Mestne občine Novo mesto, 36. čl.) Čeprav je takratni romski svetnik nasprotoval ideji o ukinitvi naselja Žabjak in se zavzemal za njegovo legalizacijo, za kar naj bi si deloma prizadevala tudi občinska uprava (Jakše Gazvoda, 2009), so svetniki na koncu izglasovali ukinitve celotnega naselja. Pod besedo »nova raba« se namreč skrivajo načrti o gradnji 70 hektarjev velike industrijske cone, občinsko vodstvo pa ni skrivalo, da pod besedo »sanacija« razume tudi preseljevanje Romov.¹⁷

Kljub strahu in odporu večine prebivalcev naselja¹⁸ je občina predvidela, da bi jih selili v stanovanja na Brezje, ki naj bi se v ta namen širilo. A občina bi ljudi s tem potisnila na povsem degradirano območje, saj bi novogradnje stale na nekdANJI deponiji odpadkov, ki ni ustrezno sanirana, zaradi česar imajo prebivalci že danes težave z občasnimi izpusti onesnažene vode (Jakše Gazvoda, 2009).

V začetku leta 2011 so novomeški občinski svetniki sklenili, da bodo naselje Žabjak vseeno legalizirali, kar pa še vedno ne pomeni, da bodo ljudje lahko obdržali vse svoje objekte. Legalizirali bodo namreč le zidane stavbe, lesene barake (v njih biva več kot 70 družin) pa bi, kot pravi novomeški župan Alojzij Muhič, »počistili in zgradili večstanovanjske objekte, v katere bi naselili ljudi, ki sedaj živijo v barakah in šotorih, poleg tega pa bo Žabjak pridobil vso komunalno infrastrukturo« (Romske novice, 2011). Ali bo o tem kdo vprašal tudi prebivalce Žabjaka, ni jasno, znano pa je, da občina postopke urejanja komunalne infrastrukture, vode in elektrike ne bo začela, dokler ministrstvo za obrambo zemljišč lastniško ne prenese nanjo. Zapleta se tudi zaradi nestrpnega nasprotovanja okoliških krajanov, ki so zbrani v civilno iniciativo za reševanje romske problematike. Pred mestno hišo so organizirali protestni shod, 116 ljudi pa je podpisalo peticijo proti legalizaciji romskega naselja Žabjak (Siol.net, 2011).

Čeprav država in občina prebivalcem Žabjaka do zdaj nista omogočili legalizacije njihovih bivališč, so objekte po naročilu inšpektorata za okolje in prostor pridno rušili. Leta 2004 so tako ob spremstvu stotih pripadnikov specialnih policijskih enot porušili hišo Bojana Brajdiča. Dve leti kasneje so zaradi groženj o rušenju Romi sami odstranili dva objekta, leta 2009 pa so inšpektorji izdali tri odločbe o rušenju. Leto kasneje so ponovno v spremstvu oboroženih specialcev porušili hišo, v kateri je živel mlad par z otrokom, ki si sicer že leta prizadeva za legalizacijo svojih objektov (Stanković, 2010b).

Romom v novomeški občini po eni strani rušijo hiše in jih podijo iz naselja, po drugi jim ne omogočijo legalne ureditve bivanjskih razmer ali pa preprečujejo izselitev zunaj območij romskih naselij. Leta 2007 je novomeška občina poskušala s finančnimi sredstvi neki družini pomagati, da se preseli iz romskega naselja, a je v javnost prišel interni dokument, ki je razkrival, da bodo to storili le pod pogojem, da se naselijo v kakšno drugo občino. Preselitve nato niso izpeljali zaradi nasprotovanja vodstva žužemberške občine, kamor so jih želeli preseliti. Varuh človekovih pravic je ta dejanja označil za diskriminatorna, saj se novomeški občini zdi morebiten odpor lokalnega prebivalstva sprejemljiv, s tem pa po mnenju varuha »aktivno spodbuja prebivalstvo, da se do vprašanja, ali se je nekdo upravičen priseliti v neko okolje, sploh lahko opredeljuje. To pomeni, da se v občini ustvarja razmere, v katerih lahko pride do izrazov nestrpnosti in njihovega razpihovanja.« (Varuh človekovih pravic RS, 2007). Urad je obe občini pozval, naj poskrbita, da se tovrstna praksa, ki spodbuja prostorsko in socialno ločitev romske populacije, opusti. Župan Občine Žužemberk varuhu ni odgovoril, novomeška občina pa mnenja ni želela sprejeti (ibid.). Romi beležijo še več tovrstnih primerov. »Ljudje preselitev preprečijo s shodi, peticijami, grožnjami po ustanovitvi civilnih iniciativ, fizično preprečujejo prihod na zemljišče, grozijo trenutnim lastnikom češ, ciganom pa ne boste prodajali. Nekateri se znajdejo tako, da zemljišča ali stare zapuščene hiše kupijo preko posrednikov« (Balažek, 2011).

¹⁷ Ne le sanacija, za selitev Romov so uporabljali še ostale podobno sporne termine. Novomeški župan Alojzij Muhič je tako denimo dejal, da »občina ne bo nikogar selila, stvar tistega, ki bo hotel postaviti obrat pa je, da bo počistil zemljišče« (Jakše Gazvoda, 2009).

¹⁸ Tedanji romski svetnik Danko Brajdič je poskus selitve v stanovanje označil z besedami: »Vam povem, da bo to milijon procentov vojna.« Župan Muhič je sicer priznal, da občina za nakup stanovanj nima denarja, hkrati pa zatrjeval, da bodo selili le tiste, ki bodo na to pristali (Lokalno.si, 2009). Oziroma tiste, ki želijo biti po njegovih besedah »socializirani«. Razmišljal je tudi, da bi jih selili v druge občine (Stanković, 2009).

¹⁹ Pri tem omenja primer, ko je bil eden od Romov po umoru svojega tasta na begu z orožjem in ga je namesto policije našel in ji ga izročil Tudija. Omenja tudi primer Rominje iz Dobruške vasi, ki je mami v oskrbo dala svojega otroka, nato pa ga čez kakšno leto vzela nazaj, kar je mama policiji prijavila kot ugrabitev (po romskem običaju je namreč otrok, za katerega skrbiš, tvoj ne glede na biološko sorodstvo), in hčerki (ker ni mogla priti do vnuka, za katerega je skrbela) odvzela njenega drugega otroka. Tudija je nato otroka dobil nazaj, starejša Rominja pa se je predala policiji na podlagi njihovih obljub, da je ne bodo sodno preganjali, saj je menila, da po njihovih običajih ni storila nič kaznivega. Policija jo je vseeno ovadila, ženska pa je nato pred koncem sojenja umrla zaradi raka (Tudija, 2011).

²⁰ Eden od primerov: v Beli krajini je policist ustavil Roma približno sto metrov pred njegovo hišo. Ker ni ustavil, mu je policist sledil do doma, kjer ga je vklestil, nato pa ga za lisice potegnil navzgor in mu pri tem zlomil ključnico. V priporu mu je zdravnik dejal, da je z njim vse v redu. Izkazalo se je, da bo trajen invalid. Tudija je o incidentu poročal lokalnim medijem: »Ne vem, če se bo kaj zgodilo. Saj veste, kako obravnavajo take primere, tudi če ne gre za Rome. Policija vedno zaščiti svoje« (ibid.).

Drugi način ločevanja: represija

Geto deluje kot socialni zapor, medtem ko zapori predstavljajo pravosodni geto. Obe instituciji služita za zapiranje stigmatizirane populacije za nevtraliziranje materialne ali simbolične grožnje, ki naj bi jo ti prebivalci predstavljali (Wacquant, 2009b: 198). Nekdanji romski svetnik Bojan Tudija vleče vzporednice med situacijo dolenskih Romov in Afromeričanov, ki v primerjavi z belci na sodiščih večinoma dobivajo višje kazni. Pred leti je spremljal obsodbe novomeškega sodišča. Ugotovil je, da so bili za isto kaznivo dejanje Romi praviloma obsojeni na višje kazni kot pripadniki večinskega prebivalstva. »V osemdesetih je Rom za uboj Neroma dobil kazen 20 let zapora. V obratni situaciji je Nerom dobil osem let, enkrat pa celo oprostilno sodbo. Ko je Rom ubil Roma, je bila kazen štiri leta. Okoli leta 1983 je Rom za krajo litra žgane pijače dobil zaporno kazen enega leta in pol. Seveda se stvari potem opravičuje z olajševalnimi okoliščinami ali pa s tem, da je človek povratnik« (Tudija, 2011).

Policija je eno ključnih orodij, s katerim se država loteva discipliniranja Romov. Dolenski Romi opozarjajo, da pri delovanju znotraj naselij pogosto nastopajo zastraševalno. »Policija se pripelje v naselje tudi takrat, ko to ni potrebno, recimo ob enih, dveh zjutraj, pa jih nihče ne kliče« (Tudija, 2011). Policija ne skriva, da je povečano patroljiranje ena izmed njenih strategij. Leta 2004 so na območju Ljubljane in Novega mesta tako izvajali projekt Zagotavljanje varnosti ljudi in premoženja na območjih z večletnimi skupnostmi, v okviru katerega so povečali prisotnost policije v romskih naseljih, kar je po mnenju urada za narodnosti zmanjšalo število prekrškov in povečalo var-

nost (Urad vlade RS za narodnosti). Novomeška policijska uprava ima pri delovanju v romskih naseljih posebno strategijo, ki temelji predvsem na 24-urnem patroljiranju z avtomobili, opazovalnem delu policistov (kar pomeni, da se peš sprehajajo po naselju), dva do trikrat na mesec pa se jim iz ljubljanske policijske uprave pridružijo še policisti na konjih (Stojakovič, 2011). Kadar pa jih Romi pokličejo sami, je po besedah Tudije njihov odzivni čas daljši, nato pa se prikažejo v velikem številu, neprebojnih jopičih in z orožjem v roki (Tudija, 2011).

Del policijske strategije je poleg izobraževanja policistov o diskriminaciji, obveščanja drugih organov o črnih gradnjah, odvezanih psih itn. tudi sodelovanje z romskimi svetniki (Stojakovič, 2011). A Tudija meni, da jih je policija pri tem le izkoristila: »Ko nas je policija potrebovala, smo ji pomagali.¹⁹ Ko pa je policija agresivno nastopala do Romov, Romom nismo mogli pomagati. Še vedno so bili agresivni« (Tudija, 2011). Romi so večkrat opozorili na to, da je policija uporabila prekomerno silo.²⁰

Eden odmevnejših je bil incident na Ruperč vrhu, ko je leta 2009 večje število policistov na božični večer vdrlo v naselje. Prekinili so praznovanje in zaradi neplačane kazni (za plačilo ni imel denarja) za prekoračitev hitrosti aretirali Bogdana Mikliča. Čeprav se jim ni upiral, so uporabili silo – modrice so bile vidne še po tednu dni (Brajdič, 2010: 24). Čeprav je policija to zanikala, so Romi poročali, da je policija proti okoli stoječim krajanom, tudi otrokom, uporabila solzivec.

Duška Hudorovca so vkenili, nato pa mu po njegovih besedah v oči razpršili solzivec. Z baterijo so ga udarili po glavi že v naselju, nato naj bi ga davili in topli še v priporu. Odpeljali so ga k zdravniku, ki je poškodbe potrdil, a je zdravniški karton ostal v priporu (Pureber, 2009a). Miklič je takrat opozoril, da »so policisti prekorčili svoja pooblastila, kar se ni zgodilo prvič. V zadnjih mesecih je to pogost pojav, a naša beseda v primerjavi z besedo policista ne velja nič« (Miklič v Brajdič, 2010: 24). Romi so zahtevali odstop komandirja novomeške policijske uprave, ki jim je odgovoril, da o njegovem odstopu ne bodo odločali občani (Pureber, 2009a). Istega komandirja so nadrejeni odstavili slabo leto dni kasneje. Razlog: potem ko je vinjen povzročil lažjo prometno nesrečo, kjer je škoda znašala 50 evrov, ni počakal policistov na kraju nesreče (Berdon, 2010).

²¹ Balažkova ocenjuje, da je zdravstvo v zadnjih letih zaspalo. Šele v zadnjem času se vodstvo zdravstvenega doma angažira za zdravje žensk, preventivne ukrepe pri povišanem holesterolu itn. Meni, da počasi prihaja do napredka, predvsem zaradi angažmaja vodstva zdravstvenega doma.

²² Kartoni otrok večinskega prebivalstva so razdeljeni po abecednem vrstnem redu.

Tretji način ločevanja: zdravje, vera in smrt

Zdravstveni domovi in bolnišnice so – paradoksalno – ena izmed redkih priložnosti, ko večinsko prebivalstvo prihaja v stik z Romi. Ti so tam izpostavljeni šikaniranju: »Odnos nekaterih delavcev do Romov je neprimeren. Še nedavno smo bili deležni šikaniranja v zdravstvenih ordinacijah. Določene ljudi očitno odvrča že stil oblačenja ali vonj. Ko so Romi odšli iz ordinacij, so sestre namreč ustavile druge paciente z besedami, počakajte, da vse prezračimo in razkužimo. To je bilo poniževalno.« (Balažek, 2011) Zastopnik pacientovih pravic v novomeškem zdravstvenem domu Robert Sotler potrjuje, da je odnos zdravstvenih delavcev nesprijemljiv. Opaža, »da imajo moji sodelavci in sodelavke ob stikih z Romi predsodke in težave. V času svojega delovanja v zdravstvu sem jih mnogokrat opozarjal, naj bodo prijaznejši in spoštljivejši, za kar pa sem bil največkrat deležen očitkov, da sem zaščitnik Romov in duševnih bolnikov« (Sotler v Miklič, 2010). Veliko težav nastane, ker Romi nimajo urejenega zdravstvenega zavarovanja, zato jih poskuša romska svetnica usmeriti na pristojne organe, da se jim ne bo več treba toliko zatekati k dežurni službi.²¹

V začetku leta 2010 je ena izmed Rominj pred vodstvom novomeškega zdravstvenega doma in zastopnikom pacientovih pravic protestirala, ker so imeli zdravniki oziroma njihove medicinske sestre v ordinaciji otroškega dispanzerja zdravstvene kartone romskih otrok ločene od preostalih v posebnem predalu z napisom Romi.²² Vodstvo zdravstvenega doma je takrat zagotavljalo, da o tem ne ve ničesar (Miklič, 2010). Sotler je kasneje situacijo preveril in ugotovil, da so kartoni res ločeni. Nikoli pa ni bilo pojasnjeno, ali je šlo tu za samovoljo delavcev ali navodila vodstva zdravstvenega doma. A to ni edini tovrsten primer ločevanja pacientov. Še v devetdesetih letih je imela novomeška porodnišnica posebno sobo, ki je bila brez ustrezne opreme in namenjena izključno Rominjam po porodu (Balažek, 2011).

Romi ostajajo ločeni od večinskega prebivalstva tudi po smrti. Številni krajani Žabjaka so pokopani na prečenskem pokopališču, kjer pa je večina romskih grobov strnjena na manjšem delu ob vhodu na stari del pokopališča, medtem ko je večinsko prebivalstvo pokopano na drugih predelih. V zadnjih letih se zapleta tudi z bedenjem ob pokojniku. Romi imajo namreč navado, da morajo ob svojcu prebedeti tri noči na njegovem domu. Pogrebne službe pa vztrajajo, da se ta čas skrajša na največ dve noči (Tudija, 2011).

Eden odmevnejših zapletov pri pokopu se je zgodil v začetku leta 2010, ko je umrla Rominja iz Dobruške vasi. Ker je bližnje pokopališče v Škocjanu že vrsto let polno in novih pokopov ne izvajajo, so jo svojci želeli pokopati najprej v Šentjerneju, kjer so jih zavrnil z bese-

²³ Po podatkih popisa prebivalcev iz leta 2002 več kot 65 odstotkov pripadnikov romske skupnosti v Sloveniji nima končne osnovnošolske izobrazbe, od tega 70 odstotkov žensk in 60 odstotkov moških (Urad vlade RS za narodnosti 2006).

dami, da imajo že dovolj svojih Romov, nato v Tomažji vasi, kjer jim je pokop preprečil župnik. Končno so poskusili s pokopom še na Otoku pri Dobravi, kjer pa se je protestno zbralo okoli sto krajanov. Svojo nestrpnost so opravičevali z argumentom, da so s svojim denarjem zgradili mrliško vežico in zagotovili mesta za

pokop, zato bi v primeru, da se tam pokopava druge, zmanjkalo prostora zanje. Pokop so nato z zamudo in ob spremstvu policije vendarle izvedli (Stanković, 2010a).

Dolenjski Romi so večinoma katoliške veroizpovedi in praviloma zelo verni. Prebivalci naselja Žabjak spadajo v pristojnost župnije Prečna. In tudi tu prihaja do ločevanj. Ob veliki noči le redki Romi prinesejo hrano k blagoslovu v glavno prečensko cerkev, če pa jo že, podobno kot ob mašah praviloma ločeno stojijo v zadnjem delu cerkve tik pred izhodom. Namesto tega župnik njihove jedi blagoslavlja v posebnih obredih ob kapelici v romskem naselju (Balažek, 2011).

Četrty način ločevanja: izobraževanje in zaposlitev

Znotraj izobraževalnega sistema se reproducirajo obstoječa družbena razmerja, vključno s sistemom hierarhij in neenakosti. »Izobraževalni sistem po svoji notranji logiki podreja in celo 'marginalizira' nekatere skupine – pravzaprav je sistem, ki opravlja 'racionalizirano' hierarhizacijo in delno tudi marginalizacijo prebivalstva po obrazcih 'racionalnosti', ki spontano delujejo v družbenem sistemu« (Močnik, 2006: 30). Romi iz izobraževalnega sistema pogosto izpadejo že v prvih razredih osnovne šole,²³ kar kasneje še dodatno otežuje njihov morebiten dostop do trga dela, ki je determiniran že z nestrpnim odnosom večinskega prebivalstva do Romov. Čeprav danes drži, da je večina Romov brezposelna, v preteklosti to ni bilo tako. Osem Romov iz naselja Žabjak prejema pokojnino iz naslova delovnega razmerja (Mestna občina Novo mesto, 2011a). Še v osemdesetih letih so največja dolenjska podjetja, kot so (bila) Krka, Revoz, Novoteks in Adria, zaposlovala Rome. Po osamosvojitvi so prišla prestrukturiranja in delo so kot tehnološki presežek najprej izgubili prav oni (Tudija, 2011).

Država se poskuša težav z brezposelnostjo lotiti že na stopnji izobraževanja. Eden ključnih elementov strategije vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji je večja vključenost otrok v predšolsko vzgojo (Urad vlade RS za narodnosti). Pred leti so otroci iz Žabjaka obiskovali poseben oddelek vrtca zunaj naselja, ki je bil namenjen le Romom. Za otroke je bil sicer organiziran prevoz, a v vrtec jih ni hodilo več kot pet. Nezaupanje staršev, kaj se dogaja z njihovimi otroci, je bilo precejšnje. Kasneje so v romskem naselju Brezje odprli vrtec, ki ga lahko trenutno obiskuje 28 otrok (Balažek, 2011). Tu se seveda odpira dilema: je bolje, da Romi vrtec obiskujejo v svojem naselju, kjer jim je omogočeno dvojezično poučevanje, ali to predstavlja dodaten element segregacije? Bi bilo bolje, če bi v naselju vrtec obiskovali le eno leto, nato pa se prešolali v vrtec z večinsko populacijo? Po eni strani gotovo drži, da bi oziroma je bil obisk večinskih vrtecev zunaj naselja manjši, kot je zdaj, a se moramo hkrati vprašati tudi, ali so večinski vrteci v tem procesu storili zadostne korake za premagovanje nezaupanja staršev ali pa je bila ideja o ločenem vrtcu pač najenostavnejša rešitev.

Veliko otrok je kljub vrtcu v naselju sicer še vedno zunaj predšolske vzgoje. V šolskem letu 2011/2012 bi moralo vrtec obiskovati okoli 44 otrok iz romskega naselja Brezje-Žabjak, a jih bo manj kot polovica. Težave se pojavljajo, ker Žabjak ni legaliziran. Nekateri Romi so zato prijavljeni na centru za socialno delo, ki je na drugem koncu Novega mesta, nekateri pa celo v drugih

občinah, čeprav v resnici bivajo v naselju Žabjak-Brezje. Ker občine niso dolžne subvencionirati varstva otrok v drugi občini, ti otroci ostajajo brez dostopa do vrtcev. Še večje težave se pojavijo, ko postanejo šoloobvezni. Ker se jih v šole dodeljuje glede na stalno bivališče, to pomeni, da jih najbližja Osnovna šola Bršljin ni dolžna vpisati. In jih tudi ne (Balažek, 2011).

S tovrstnimi, a morda še bolj perečimi težavami se ubadajo prebivalci romskega naselja Dobruška vas v Občini Škocjan. Ob popisu prebivalstva leta 2002 popisovalci Romov niso opozorili, da se lahko opredelijo kot Romi, ampak so jih avtomatsko odključali kot Slovence (ibid.). Posledično niso upravičeni do svojega predstavnika v občinskem svetu, vodilnim na občini pa je podatek, da uradno v občini skorajda nimajo Romov, služil za opravičevanje nehumanih razmer v romskem naselju Dobruška vas, kjer je na dveh uradnih hišnih številkah prijavljenih več kot tristo Romov. Ti so že leta 2009 začeli opozarjati, da novorojenčkov na upravni enoti več ne vpisujejo na omenjeni hišni številki. Čeprav je novomeška upravna enota to zanikala (Pureber, 2009b), tudi škocjanska Osnovna šola Frana Metelka priznava, da je vsako leto nekaj primerov otrok, ki imajo stalno bivališče prijavljeno v drugi občini, živijo pa v Dobruški vasi. Podatka o natančni številki nam niso želeli izdati. Dejstvo sicer je, da lahko v takšnem primeru policisti ugotavljajo dejansko bivališče. A predlogov za poizvedbo škocjanska osnovna šola ni sprožila (Čengija Peterlin, 2011). Otroci tako ostajajo zunaj šolskega sistema, saj je jasno, da nimajo transportnih možnosti, da bi se v šolo vozili v več deset kilometrov oddaljene občine.

Starši 54 romskih otrok, ki so lani obiskovali omenjeno osnovno šolo, so javnost opozorili na dejstvo, da opažajo, da njihovi otroci prihajajo domov z delno nerešenimi delovnimi zvezki. Do tega naj bi prihajalo, ker naj bi jim za lažje razumevanje učne snovi učitelji pomagali ločeno. Kljub dejstvu, da pouk za romske in preostale učence tako seveda ne sme potekati, je mogoče

²⁴ Spremembe v smeri emancipacije se dogajajo tudi drugje. Ženske v novomeških romskih naseljih se pogosteje odločajo, da opravljajo vozniške izpite. To, kar je bilo še pred nekaj leti nepredstavljivo, jim zdaj predstavlja pomemben element neodvisnosti v odnosu do njihovih partnerjev. Prav tako se pogosteje odločajo, da prijavijo nasilje v družini (Balažek, 2011).

sklepati, da se tu vsaj deloma ponavlja tako imenovani bršljinski model poučevanja, ki je bil leta 2005 na novomeški Osnovni šoli Bršljin uveden po uporabi staršev otrok večinskega prebivalstva pod vodstvom Silva Mesojedca. Čeprav je ta model uradno predvidel ločevanje po učnem uspehu, se je v praksi zgodila ločitev romskih in neromskih otrok. Kljub številnim obsodbam javnosti se je model ločevanja izvajal vse do leta 2008, posvojile pa so ga tudi nekatere druge osnovne šole. Na Osnovni šoli

Frana Metelka se je pripetilo tudi, da so bili romski učenci začasno posedeni za mizo tako, da so gledali stran od table, kar naj bi bil del novih didaktičnih metod (Petrovčič, 2011a).

V Škocjanu podobno kot v še šestih drugih dolenjskih občinah poteka prednovoletno obdarovanje otrok, ki ga že štiri desetletja prireja Društvo prijateljev mladine Mojca iz Novega mesta. Vsi otroci prejmejo brezplačno darilo in si ogledajo kulturni program. Filozofija ustanoviteljev je bila, da v isti vrsti »sedijo otroci direktorjev in revežev«. A ne v Škocjanu. Tam namreč že vse od ustanovitve samostojne občine leta 1994 na zahtevo občinskega vodstva obdarovanje romskih in preostalih otrok poteka strogo ločeno. Nov, leta 2010 izvoljeni župan kljub večkratnim pozivom organizatorjev, naj jim v osnovni šoli dovolijo izvesti skupno prireditve, pravi, da stvari, ki so delovale pod starim županom, ne gre spreminjati. Ker prednovoletno obdarovanje romskih in neromskih otrok poteka sočasno, so ga leta 2010 protestno bojkotirali tudi starši otrok večinskega prebivalstva v eni izmed trebanjskih krajevnih skupnosti.

Romske otroke so v šoli poniževali tudi s (prisilnim) tuširanjem. V Osnovni šoli Leskovec pri Krškem jih denimo romska pomočnica po tem, ko jih s posebnim kombijem (ki so ga neznan storilec leta 2010 požgali) pripeljejo v šolo, najprej stušira. In to v ločeni baraki, ki stoji zunaj šolskega poslopja. Otroci se morajo nato preobleči v šolska oblačila. Ta praksa traja že trideset let (Petrovčič, 2011b).

Ključna težava, s katero se romski otroci soočajo v šolah, je neznanje slovenskega jezika, kar slednjič prispeva tudi k težjemu sledenju učne snovi in posledičnemu osipu. V preteklosti je bilo znano, da so romske otroke zato, ker jim zaradi pomanjkljivega znanja slovenščine ni uspelo slediti učni snovi, pošiljali v šole s prilagojenim učnim programom. Večina je prepričana, da je na račun boljše komunikacije in testov proces tovrstne institucionalizacije končan, a če pogledamo podatke o etnični pripadnosti učencev v novomeški osnovni šoli s prilagojenim učnim programom, vidimo, da je več kot tretjina od okoli 50 tamkajšnjih učencev Romov, pri čemer je eden izmed oddelkov izključno romski (Žunič, 2011).

Poskus desegregacije

Kljub številnim sistemskim oblikam nasilja nad Romi na Dolenjskem se znotraj naselij v zadnjih letih vseeno dogajajo določeni premiki. In to ne s strani države, ki prek svojih bolj ali manj represivnih institucij promovira prisilo in deluje predvsem po sistemu palčke in korenčka (denimo upravičenost do določenih pomoči v zameno za obiskovanje pouka itn.). Premiki se dogajajo s strani neinstitucionalnih akterjev, ki delujejo predvsem v interakciji z najmlajšimi.²⁴

Društvo za razvijanje prostovoljnega dela Novo mesto ima v romskih naseljih Brezje in Šmihel tako na primer organiziran dnevni center. V Brezju delajo s tremi skupinami otrok, predšolskimi ter šolskimi, ki so po starosti razdeljeni na nižjo in višjo stopnjo (podobno kot v

šoli). V okviru dnevnega centra jim pedagogi in prostovoljci²⁵ vsak dan v sklopu učne pomoči pomagajo pri domačih nalogah in utrjevanju šolskega znanja. Popoldanski program je namenjen različnim ustvarjalnim, izkustvenim in socialnim delavnicam, od plesa, sprostitev do cirkuških veščin. Sodelujejo tudi z zunanjimi izvajalci, na primer taborniki, ki z otroci v romskem naselju izvajajo aktivnosti v naravi, strategije preživetja, športne igre itn. Cilj vseh dejavnosti je pridobitev socialnih veščin in opolnomočenje. V Šmihelu se društvo sooča s precejšnjo prostorsko stisko, zato vsi otroci ne morejo biti prisotni vsak dan. Ker nihče izmed tamkajšnjih otrok ne obiskuje vrtca, s predšolskimi otroci delajo predvsem na učnih programih s poudarkom na učenju jezika (Luštek, 2011). Skladno z načeli kritične pedagogike,²⁶ po katerih se ljudje lažje učijo prek elementov, ki so jim blizu, so izdali dvojezični delovni zvezek Učim se pisati, ki je opremljen s slikami in besedami v slovenščini in dolenskem narečju romskega jezika. Založba Goga je izdala tudi dvojezično pravljičico Čebela in Čmrlj Dragotina Ketteja (Žunič, 2011).

Dejavnosti v društvu izvajajo znotraj naselja, saj menijo, da je treba otroke najprej opolnomočiti in jim ponuditi enake izhodiščne možnosti, da bodo lahko v družbene interakcije vstopali enakopravno. S posameznimi programi tako Društvo kot Založba Goga otrokom omogočata tudi vstop v situacije, kjer se srečajo z večinskim prebivalstvom zunaj romskih naselij. Tako jih odpeljejo na razstave v Galerijo Simulaker, v Anton Podbevšek teater, na delavnice stripa s Stripburgerjem, z Animateko pa so otroci izdelovali svoje animirane risanke. Založba Goga ima tudi tri dejavnosti; Brikolaž,²⁷ Ristanc in Mali knjigobus,²⁸ ki so namenjeni tako romskim kot neromskim otrokom, omogočajo pa jim predvsem dostop do kulturne produkcije, s katero se drugače ne morejo spoznati. Na začetku so jih posredovali kot aktivnosti, namenjene tako Romom kot Neromom, a so po premisleku ugotovili, da to le še pogloblja antagonizem mi-drugi, zato so tovrstno prakso opustili. Z odporom staršev iz večinskega prebivalstva se ne soočajo, imajo pa težave z urejanjem obiskov v določenih institucijah oziroma javnih prostorih (ibid.).

H koncu

Kapitalistična družba za svoje funkcioniranje potrebuje marginalizirano prebivalstvo, saj je produkcija armade brezposelnih delavcev vezana na reprodukcijo kapitalističnega proizvodnega načina (Močnik, 2006: 29). Romi praviloma niso v rednih oziroma izrednih delavnih razmerjih. Poleg odvisnosti od socialne pomoči so potisnjeni v prekarne oblike zaposlitve (na primer zbiranje železa ali bakra), ki so pogosto tudi delo na črno, iz katerega ne izhajajo klasične delavske pravice. Če zaposlitev dobijo, gre ponavadi za najslabše plačana dela, kot se denimo pobiranje smeti, pogosto pa se tam zaposlijo prek javnih del, ki pritiskajo in znižujejo mezde. Država to spodbuja kot aktivno politiko zaposlovanja Romov, ti pa so s takšnimi potezami *de facto* potisnjeni v položaj rezervne delovne sile.

²⁵ Prek javnih del imajo že nekaj let zaposlena tudi Roma in Rominjo, ki jim pri delu pomagata predvsem s prevodi oziroma omogočata dvojezično interakcijo.

²⁶ Kritična pedagogika izhaja iz marksistične in anarhistične miselnosti, ki pod vprašaj postavlja klasični izobraževalni ustroj, hierarhični odnos učitelj-učenec in avtoritarnost znotraj običajnega šolskega sistema. Najpomembnejši teoretiki kritične pedagogike so Paulo Freire, Henry Giroux in Peter McLaren.

²⁷ V sklopu projekta se otroci pod mentorstvom profesionalnega fotografa učijo fotografiranja svoje okolice. Te fotografije jim bodo nato služile kot impulz iz okolja, iz katerega bodo napisali krajšo zgodbo v slovenskem ali romskem jeziku, stvar pa bo nato prevedena. Ob koncu leta bodo izdali dvojezično knjigo s fotografijami in kratkimi zgodbami.

²⁸ Gre za izbor knjig, praviloma dvojezičnih, ki jih v sodelovanju z novomeško knjižnico Mirana Jarca pripeljejo v naselja, kjer ni javne knjižnične infrastrukture. Otroci knjigo sami najprej preberejo, nato pa se o njej pogovorijo in izdelajo izdelek na ustvarjalni delavnici.

A ker je izkoriščanje v sodobnih razmerah postalo moralno nesprejemljivo, ga danes najdemo pod krinko kulturnih oziroma etničnih alibijev. Liberalna država se z marginalizacijo sooča s politiko priznanja. Marginalizirane etnične skupine (denimo Romi) se organizirajo na podlagi etničnosti in zase zahtevajo posebne pravice, ki jim jih država v manjši ali večji meri tudi odobri. Težava je v tem, da ne glede na morebitno kratkotrajno rešitev ta korekcijska politika deluje na prav istih principih, ki v prvem koraku sploh povzročijo izključenost, hkrati pa krepijo kolektivno represijo znotraj posameznih skupin (Močnik, 2006: 29–30). Romi torej niso zatrti le prek kulturnega fašizma, ampak predvsem prek ekonomskih determinant. Zaradi multikulturne obravnave so nenehno potisnjeni v pozicijo objekta različnih humanitarizmov in voluntarizmov, ki jim sistematično onemogočajo, da bi postali subjekti svojih življenj (Pureber, 2010: 41), torej da bi se borili proti razbitju družbenega delovanja, alienaciji, ki je inherentna kapitalistični proizvodnji. Še več, v teh pogojih se še dodatno oplaja ponotranjenje gospodarjev in njihovih ukazov, ki se manifestirajo kot samozatiranje že zatrttega posameznika, kar vsakič znova reproducira gospodarja in njegove institucije (Marcuse, 1998: 16).

Zgornji zapis je v tej luči le poskus vzpostavitve analize stanja in nikakor ne sme biti razumljen kot orodje nadaljnega poglobljanja položaja Romov kot žrtev. Za navdih, kako se upreti takšnemu diskurzu, se lahko ozremo k zapatističnim upornikom, ki so se leta 1994 v svoji vstaji v Mehiki oglasili z besedami: »Smo produkt 500-letnega boja« (ne pa žrtve 500-letnega zatiranja). Če namreč želimo prenehati z reprodukcijo obstoječega stanja, v kateri živi romska skupnost, moramo situacijo začeti misliti politično oziroma se premakniti na polje razrednega boja. Navsezadnje: podobno kot je delavcem v zameno za tišino in ubogljivost ponujena mezda, je Romom ponujena socialna pomoč. A taka korekcija že v osnovi ne more izničiti temeljnih sistemskih okvirov zatiranja neke skupnosti.

Literatura

- BERDON, S. (2010): »Vinjenega policijskega komandirja takoj odstavili«. *Dnevnik*, 17. november, dostopno na http://www.dnevnik.si/novice/aktualne_zgodbe/1042403663, 3. julij 2011.
- BRAJDIČ, R. (2010): »Dost kava sesengaro nasilje! Dovolj policijskega nasilja!« *Autonomija* 2(2): 24.
- ČENGIJA PETERLIN, I. (2011): Intervju z avtorico. Škocjan, 3. avgust 2011.
- DAVIS, M. (2010): *Planet slumov*. Ljubljana: Založba/*cf.
- JAKŠE GAZVODA, T. (2009): »Selitev Romov iz Žabjaka, toda kdaj in kako?«, *Dolenjski list*, 10. februar, dostopno na http://www.dolenjskilist.si/2009/02/10/12127/zarisce/clanek/Selitev_Romov_iz_Zabjaka_toda_kdaj_in_kako/, 24. marec 2011.
- MARCOS, S. (1998/2003): »Above and Below: Masks and Silences«, v: Ž. VODOVNIK (ur.), *¡Ya basta! Ten years of the Zapatista Uprising*, Ljubljana: Študentska založba, str. 321–343.
- MARCUSE, H. (1998): *Eros and Civilization*. London: Routledge.
- MIKLIČ, B. (2010): »O Romih v zdravstvenih ustanovah z zastopnikom pacientovih pravic«. *Dolenjski list*, 20. januar, dostopno na http://www.dolenjskilist.si/2010/01/20/23849/novice/dolenjska/O_Romih_v_zdravstvenih_ustanovah_z_zastopnikom_pacientovih_pravic/, 30. junij 2011.
- MOČNIK, R. (2006). *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: Založba/*cf.
- Odlok o Občinskem prostorskem načrtu Mestne občine Novo mesto*. Ur. l. RS 101/2009, 10. december 2009.
- MESOJEDEC, S. (2011): Kdo bo naslednja žrtev?, *Park*, 13. februar, dostopno na <http://www.park.si/2011/02/silvo-mesojedec-kdo-bo-naslednja-zrtev/>, 18. februar 2011.

- PETROVČIČ, P. (2011a): »Integrirano segregirani otroci«, *Mladina*, dostopno na http://www.mladina.si/tehdnik/201113/integrirano_segeregirani_otroci, 25. julij 2011.
- PETROVČIČ, P. (2011b): »Zavedam se, da je to tudi nasilje nad otroki ...«, *Mladina*, dostopno na http://www.mladina.si/tehdnik/201115/zavedam_se_da_je_to_tudi_nasilje_nad_otroki, 25. julij 2011.
- STANKOVIČ, D. (2007): »Razpeljani električni kabli grozijo«, *Dnevnik*, 22. februar, dostopno na http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/230109, 4. maj 2011.
- STANKOVIČ, D. (2009b): »Iščejo rešitve za Rome iz Žabjaka«, *Dnevnik*, 26. februar, dostopno na http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1042247565, 17. februar 2011.
- STANKOVIČ, D. (2010a): »Krajani se niso strinjali s pokopom Rominje na vaškem pokopališču«, *Dnevnik*, 4. januar, dostopno na <http://www.dnevnik.si/novice/slovenija/1042327219>, 3. maj 2011.
- STANKOVIČ, D. (2010b): »Specialci varovali rušenje nelegalne hiše v romskem naselju«, *Dnevnik*, 20. avgust, dostopno na <http://www.dnevnik.si/novice/slovenija/1042381862>, 4. julij 2011.
- WACQUANT, L. (2009a): *Prisons of Poverty*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- WACQUANT, L. (2009b): *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham/London: Duke University Press.

Poglobljeni intervjuji

- Intervju z novomeško romsko svetnico Dušico Balažek sem opravila 5. junija 2011.
- Intervju z ravnateljico Osnovne šole Frana Metelka Škocjan Ireno Čengija Peterlin sem opravila 3. avgusta 2011.
- Intervju s pooblaščenecem župana Mestne občine Novo mesto za romska vprašanja Janezom Doltarjem sem opravila 4. avgusta 2011.
- Intervju s koordinatorko projektov Društva za razvijanje prostovoljnega dela Novo mesto Andrejo Luštek sem opravila 6. junija 2011.
- Intervju z vodjo oddelka za splošne policijske naloge v Sektorju uniformirane policije na Policijski upravi Novo mesto Milanom Stojakovičem sem opravila 4. avgusta 2011.
- Intervju z nekdanjim novomeškim romskim svetnikom Bojanom Tudijo sem opravila 4. junija 2011.
- Intervju s članico Društva za razvijanje prostovoljnega dela Majo Žunič sem opravila 6. junija 2011.

Internetni viri

- CENTER ZA SOCIALNO DELO LJUBLJANA-ŠIŠKA, dostopno na <http://www.csd-lj-siska.si/prejemki/denarnePomoci.asp>, 15. maj 2011.
- LOKALNO.SI (2009): Romi želijo legalizirati Žabjak (19. marec), dostopno na http://www.lokalno.si/2009/03/19/51069/aktualno/romi_zelijo_legalizirati_zabjak/, 4. januar 2011.
- MESTNA OBČINA NOVO MESTO (2011a): *Predlog možnih rešitev prostorskega urejanja romskega naselja Žabjak*, dostopno na <http://www.novomesto.si/media/doc/svet/seje/2011/4.%20seja/14.%20Naselje%20Zabjak.pdf>, 23. februar 2011.
- MESTNA OBČINA NOVO MESTO (2011b): *Predlog sprememb in dopolnitev programa opremljanja stavbnih zemljišč za območje opremljanja »Romsko naselje Brezje-kanalizacija« in predlog Odloka o spremembah in dopolnitvah odloka o programu opremljanja stavbnih zemljišč za območje opremljanja »Romsko naselje Brezje-kanalizacija«*, dostopno na <http://www.novomesto.si/media/doc/svet/seje/2011/5.%20seja/07.Brezje.pdf>, 3. april 2011.
- PUREBER, T. (2009a): »Komandir naj odstopi!« *Vaš kanal*, 29. december, dostopno na <http://www.vaskanal.com/component/content/article/93-starejse-novice/8706-rkomandir-naj-odstopil.html>, 20. marec 2011.

- PUREBER, T. (2009b) Težave s prijavljanjem stalnega bivališča. *Vaš kanal*, 17. januar, dostopno na <http://www.vaskanal.com/component/content/article/93-starejse-novice/11253-teave-s-prijavljanjem-stalnega-bivalia.html>, 5. januar 2011.
- REGINA, M. (2008): »Romsko naselje Brezje – Žabjak: 'Elektrika je nujna'«. *Park*, 4. april, dostopno na <http://www.park.si/2008/04/elektrika-je-nujna/>, 5. maj 2011.
- ROMSKE NOVICE (2011): Novomeški občinski svetniki so obravnavali predlog možne rešitve romskega naselja Žabjak (7. februar), dostopno na <http://www.romskenovice.si/clanek/2011/02/07/novomeski-obcinski-svetniki-so-obravnavali-predlog-mozne-resitve-romskega-naselja->, 14. junij 2011.
- SIOL.NET (2011): »Legalizacija Žabjaka ne pelje k sožitju« (11. marec), dostopno na http://www.siol.net/slovenija/lokalne_novice/dolenjska_in_posavje/2011/03/miklic_legalizacija_zabjaka_ne_pelje_k_sozitju.aspx, 4. april 2011.
- SPLETNO MESTO ZA ROMSKE SVETNIKE, dostopno na <http://www.inv.si/romsvet/default.html>, 3. marec 2011.
- URAD VLADE RS ZA NARODNOSTI (2011), dostopno na http://www.uvn.gov.si/si/manjsine/romska_skupnost/, 3. april 2011.
- URAD VLADE RS ZA NARODNOSTI (2006): *Splošne informacije o romski etnični skupnosti v Republiki Sloveniji*, dostopno na <http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/lzrednaGradivo3.pdf>, 4. maj 2011.
- VARUH ČLOVEKOVIH PRAVIC RS (2007): *Sistemska segregacija Romov v posameznih občinah*, dostopno na <http://www.varuh-rs.si/medijsko-sredisce/aktualni-primeri/novice/detajl/sistemska-segregacija-romov-v-posameznih-obcinah/?L=6&cHash=65e0c8be09>, 7. junij 2011.
- ZDRUŽENI NARODI (2008): *Millennium Development Goals Indicators*, dostopno na <http://unstats.un.org/unsd/mdg/Metadata.aspx?IndicatorId=0&SeriesId=711>, 4. maj 2011.

Mariborski Romi – od priseljevanja do sodobnih praks

Uvod

Romi so se začeli v Maribor naseljevati v zgodnjih šestdesetih letih. Največ se jih je priselilo iz Kosova, in sicer iz Peči, Kosovske Mitrovice in Prištine. Priseljeni Romi zato so večinoma muslimanske veroizpovedi, manj jih je pravoslavne in krščanske vere.

Na Kosovem v petdesetih letih javna raba romskega jezika ni bila dovoljena. Tisti, ki so bili kot otroci vključeni v vzgojno-izobraževalni sistem, so bili asimilirani (raba Albanščine in spreminjanje priimkov). To velja predvsem za priseljene Rome iz Peči, ki so bili že takrat večinoma poklicno in srednje izobraženi. Veliko jih v svojih osebnih zgodbah in pričevanjih navaja, da deklic v šole niso pošiljali zaradi spolnega nadlegovanja in posilstev, zato so bili izobraženi predvsem moški. Romi iz Mitrovice svojih otrok, ne deklic ne dečkov, zaradi manj znanih razlogov niso pošiljali v šolo in zato niso bili tako zelo podvrženi pritisku asimilacije ter so bolje ohranili romski jezik.¹

Ne glede na teritorij prvotnega bivanja in izobrazbo Romi na Kosovem običajno niso dobili zaposlitve. Preživljali so se z občasnimi težaškimi deli pri bogatih kmetih, z glasbo in v urbanih okoljih tudi s prodajo tekstila. Naselitev v Maribor so, ne glede na teritorij bivanja pred prese-ljevanjem, načrtovali iz socialno-ekonomskih razlogov.

Priseljeni Romi so po priselitvi sorazmerno hitro dobili zaposlitev

V Mariboru je bila v industrijskih podjetjih v šestdesetih letih 20. stoletja velika potreba po kvalificiranih delavcih.² Mesto ob Dravi je zanje takrat, kakor tudi mnogim drugim priseljencem iz drugih republik Jugoslavije, predstavljalo priložnost za boljše življenje. Prvi romski priseljenci in tisti, ki so se preselili v kasnejših valovih priseljevanja, so zaposlitev običajno dobili v Metalni, Tamu, Mariborski livarni, Tovarni dušika v Rušah, Snagi, Mariborski tekstilni tovarni, Elektrokovini in v drugih večjih podjetjih. Da so dobili zaposlitev, so se v večini primerov opredeljevali za Albance. Pri tem so si (predvsem moški) pomagali z zgledovanjem v oblačenju po zahodni modi.

¹ Eden od pričevalcev trdi, da so bili Romi iz Mitrovice v času tamkajšnjega bivanja »manj prilagodljivi«.

² Tkalke, predilke, varilci, kovinostrugarji, upravljavci različnih strojev itn.

³ Iz ene same samske sobe (15–30 m²) so s pregrajevanjem nastala družinska stanovanja v lesenih barakah, v katerih so bile bivanjske okoliščine zaradi pomanjkljive izolacije, nekvalitetne vodovodne in nad zidne električne napeljave slabe.

⁴ Za Lent je veljalo, da tam prebivajo socialno ogroženi ljudje in »Cigani«, zato se v tem predelu mesta ni bilo priporočljivo gibati.

Romske starešine pripovedujejo, da je zaposlitev povečala njihovo možnost za trajno naselitev v Mariboru. Status stalnega bivanja za zaposlitev delavca takrat ni bil pomemben. Dovolj je bilo, da se je iskalec zaposlitve za delovno mesto, za katero ni bila potrebna posebna kvalifikacija, prijavil na borzi dela. Vendar so romski priseljenci večinoma dobili delo s prikrivanjem svoje identitete. Na tak način so imeli zaposleni delavci možnost napredovati z dokvalifikacijo. Poklicno izobraženim je za potrebe po predelavcih podjetje celo krilo strošek za tečaj slovenskega

jezika. Delo so romski priseljenci zadržali, četudi se je njihova narodna pripadnost razkrila, saj sta bila merilo za ohranitev delovnega mesta marljivost in stalna prisotnost na delovnem mestu in ne etnična, verska ali kakšna druga pripadnost.

Priseljenim Romom, omoženim moškim, so običajno sledile žene šele, ko so se ti nastanili in so bili na poti potomci. Njihove žene, običajno se pred priselitvijo v Maribor niso izobraževale, so bile redko zaposlene predvsem zaradi tradicije pa tudi zaradi številčnosti družine, za katero so skrbele. Izjemoma so se zaposlile, vendar na nižja delovna mesta, kot čistilke ali pomožne delavke, kdaj kot kvalificirane delavke za stroji v tovarnah Lilet, MTT, Svila in Merinka.

Bivalne okoliščine v času priseljevanja

Na začetku svojega bivanja v Mariboru so romski priseljenci skupaj s priseljenimi delavci različne narodnosti kljub zaposlitvi živeli v slabih bivanjskih razmerah. Prve noči, dokler jim podjetje, v katerem so se zaposlili, ni zagotovilo bivališča, so prespali pod milim nebom (v parkih, pod tovornimi vagoni) ali v zapuščenih zgradbah. Kasneje so bili nastanjeni v barakarskih delavskih naseljih, ob železnici na Pobreški cesti na Pobrežju, pri Metalni na Soški ulici, na Dogoški cesti, na Teznem v bližini Tama in v delavski koloniji v Rušah. Industrijska podjetja so sprva gradila barakarska naselja z bivalnimi enotami za samske, sčasoma pa so podjetja delavcem dovolila vselitev skupaj z njihovimi družinskimi člani.³ Večinoma pa so to bila večkulturna bivalna naselja, skupnosti z redko izraženimi rasnimi razlikami, kjer je zaradi sorodnosti socialne problematike vladala solidarnost. Vsem prebivalcem takšnih naselij je bila skupna želja, da bi se iz teh delavskih naselij preselili v blok, ki je zanje predstavljal moderno obliko bivanja in statusno izenačenje s slovenskimi delavci. V priseljeniškem valu v poznih osemdesetih letih je kakšen posameznik tudi dobil stanovanje v enem od samskih blokov na Pobrežju (Črnogorska ulica, Železnikova ulica).

Veliko romskih priseljencev je živelo v mariborskih Benetkah na Lentu. Na tej lokaciji so bile bivanjske razmere zaradi dotrajanosti zgradb resnično slabe. Po rabi romskega jezika in po preprogah, ki so se po pranju v Dravi sušile na njenem obrežju, je bilo nedvomno, da je bila koncentracija romskega prebivalstva v Benetkah velika.⁴ Enako je veljalo za Taborsko ulico in Ruško cesto, kjer so bili prav tako nastanjeni skupaj z etnično mešanim prebivalstvom in slovenskimi socialno ogroženimi družinami. Lokacijam, kjer je bila koncentracija romskih priseljencev večja, so se meščani izogibali. Benetke so bile vse od leta 1961 zatočišče romskih priseljencev; njihovo bivanje na tej lokaciji je bilo povezano z ohranitvijo Stare trte in pogojevano:

V hiši za njo so bivali Romi, ki so vse zlivali pod njo, obežali perilo nanjo. Lahko bi jo skurili, ker je bila vsa suha, a je niso. Imeli so rešpekt pred njo tudi zato, ker jim je Jaka Rojs iz takratne UJV (Uprave javne varnosti – op. O. K.) rekel, da jih ne bo nihče nagnal,

če jo bodo čuvali. Ko sva prišla z Vodovnikom tja, jih je kakšnih trideset planilo iz tiste kleti, ker so mislili, da smo jo prišli posekat. Eden od njih je celo stekel na UJV javit, da nameravava posekati trto.⁵

Rome so zaradi prenove Lenta v sedemdesetih letih z Benetk razselili na različne lokacije v tako imenovana spalna naselja.

Vključenost otrok romskih priseljencev v vzgojno-izobraževalni sistem v sedemdesetih in osemdesetih letih

V primeru zaposlitve obeh staršev ali na osnovi izjemno slabih socialnih okoliščin družine so bili romski otroci v sedemdesetih in osemdesetih letih vključeni v mariborske vrtnice in šole. Na začetku osemdesetih je bila največja koncentracija romskih otrok v upravni zgradbi (Greenwech – Pobrežje) Vzgojno-varstvene organizacije Pobrežje. Vključeni otroci so bili v skupini stigmatizirani zaradi izrazitih zunanjih znakov revščine in kulturnih razlik.

Romski otroci, vključeni v šolo, so bili pogosto preusmerjeni v prilagojene učne programe, čeprav niso bili psiho-fizično ovirani in so imeli zgolj težave zaradi neznanja slovenskega jezika in pri socializaciji ter vključevanju v novo kulturno okolje. Individualna oblika pomoči otrokom s slabšim učnim uspehom ni bila predvidena. Neznanje ali neprimerno vedenje je bilo kaznovano z ostajanjem po pouku, učna pomoč pa preložena izključno na starše. Starši romskih otrok, ki slovenskega jezika niso govorili tekoče in zraven tega niso imeli izobrazbe, otrokom niso znali pomagati pri učenju. Zato je bil odstotek romskih otrok, vključenih v šolo s prilagojenim programom, velik.

Vplivi politične preureditve iz socialističnega v kapitalistični režim in refleksije romskih priseljencev

Z osamosvojitvijo Republike Slovenije in z vzpostavitvijo demokratičnega sistema je problematika romskih priseljencev postala izrazitejša. K temu je veliko pripomoglo medstrankarsko tekmovanje v nabiranju političnih točk – zlasti s strani desno usmerjenih političnih strank. Nestrpno izražanje in javno rasistično izražanje posameznih politikov je ostalo nekaznovano, kakor tudi vodilni akterji v zgodbi o izbrisu, med katerimi so bili številni Romi. Veliko Romov je bilo skupaj z drugimi etničnimi skupnostmi deležnih sistemske diskriminacije, odvzema vseh socialnih pravic z izbrisom iz registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije. Pri urejanju statusa bivanja in državljanstva so bili uspešni le, če so imeli srečo, da jim je kdo pomagal brezplačno, ali če so imeli denar, da so si zagotovili pravno pomoč. Informacije o brezplačnih oblikah pomoči mariborskih Romov po navadi niso dosegle. Veliko jih še danes nima urejenih dokumentov. V obdobju gospodarske tranzicije se je življenje prej zaposlenih romskih priseljencev zaostrojilo. »Od leta 1996, od propada TAM nisem nikoli več dobil zaposlitve, čeprav sem jo iskal,« je povedal eden od pripovedovalcev svoje osebne zgodbe, ki se je v TAM zaposlil leta 1983. Podobno povedo mnogi drugi Romi. Njihova pričevanja o zaposlovanju so si sorodna tudi glede diskriminacije pri vključevanju Romov v programe aktivne politike zaposlovanja in pogosto diskriminatornega odnosa svetovalcev Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje. V zvezi s tem pa predstavniki zavoda javno izjavljajo, da Romi svojo identiteto prikrivajo. Vsekakor si je težko predstavljati, da bi bili Romi pri tako visoki stopnji brezposelnosti, kakršna je v Mariboru,

pri zaposlovanju zaradi slabih socialnih okoliščin v kakršni koli prednosti pred večinskim prebivalstvom. Potomci romskih priseljencev mlajše generacije, ki nimajo težav s slovenščino, kljub izobrazbi niso vključeni v redna delovna razmerja. Nekaj jih je svoj status brezposelnosti rešilo z ustanovitvijo podjetja ali s samozaposlitvijo. Še zmeraj pa se v pogovoru s priseljenimi Romi zdi, da ne glede na brezposelnost, naraščajoče rasizme in diskriminatorne prakse do Romov ne obžalujejo naselitve v Mariboru.

Starešine in mlajši priseljenci praviloma ugotavljajo, da so, čeprav je bilo težko preživeti tudi v nekdanji Jugoslaviji, takrat živeli bolje, saj si je bilo mogoče lažje urediti status bivanja in dobiti zaposlitev ter si na tak način zagotoviti socialno varnost. Tudi starešina, ki se je priselil v Maribor med prvimi petimi priseljenici leta 1961, zaposlen v Tovarni dušika Ruše do upokojitve, in je bival na različnih lokacijah (Benetke, samski dom v Dolini miru v Rušah...) in je svoji družini postopoma zagotovil primerne bivanjske pogoje in otrokom šolanje, meni, da se je pravilno odločil. Gospod je med izjemami, ki svoje identitete, zaradi tega, da bi dobil zaposlitev, ni prikril:

Rome so takrat sprejeli bolje, saj smo bili tako rekoč vsi Jugoslovani. Sam sem se že ob prihodu opredelil za Roma muslimanske veroizpovedi. Veliko pa jih je zaradi določenih zadržkov izjavljalo, da so Makedonci, Albanci ali kaj drugega ter da prihajajo s Kosova. Z osamosvojitvijo so se začele delitve in večja nestrpnost do drugačnih. Danes se tudi Romi v Mariboru razlikujejo in se med seboj delijo. Prej so bile razlike med nami manjše in bili smo si bliže.

Aktivnosti Romov v Mariboru v prvem desetletju 2. tisočletja

Mariborska romska skupnost danes šteje po nekaterih ocenah 2000 Romov. Pripadniki romske skupnosti pa trdijo, da je število romskih priseljencev v Mariboru veliko večje, vendar se bodisi še zmeraj opredeljujejo za pripadnike druge narodnosti bodisi nimajo urejenega statusa bivanja. Sami glede na število oseb, vključenih v dve društvi, in glede na povprečno število članov ocenjujejo, da jih v Mariboru živi blizu 4000. Glede na tako visoko število živečih Romov v mestu se zdi neverjetno, da lokalna javnost o mariborskih Romih ve relativno malo in da se najbrž prav zato na romske tematike še naprej odziva stereotipno. Zato sta za odpravljanje ovir pri socialnem vključevanju mariborskih Romov in za vzpostavitev strpnega sožitja s someščani potrebna tako afirmacija njihove kulture kot poznavanje socialnih okoliščin, ki so sicer pomembne slehernemu posamezniku in so zato primerne za ugotavljanje sorodnosti.

Lokacije bivanja in z njimi povezane aktivnosti mariborskih Romov

Romi so do nedavnega večinoma bivali razpršeno na različnih lokacijah mesta, v zasebnih hišah (okoli 80 odstotkov) in blokovskih naseljih (okoli 20 odstotkov). Svoje hiše so gradili na različnih lokacijah in si prizadevali ostati neopazni s posnemanjem načina življenja sosedov. Takšno obliko bivanja pa so si lahko privoščili le podjetniki. Nekoliko več, bolj ali manj socialno

ogroženih romskih družin je še zmeraj nastanjenih v večstanovanjskih objektih na Studencih (Ruška, Rajičeva, Valvasorjeva ulica) in na Dogoški, Engelsovi, Makedonski, Goriški, Letonjevi ulici ter ulicah Staneta Severja in Veljka Vlahoviča. Na omenjenih lokacijah Romi sobivajo s pretežno naseljenim večinskim prebivalstvom, ki se mnogokrat pritožuje zaradi vandalizma in/ali kaljenja javnega reda in miru. Najpogosteje izražen moteč razlog je kulturna različnost. Ker so incidenti največkrat povezani s praznovanjem osebnih in kulturnih dogodkov, praznovanja največkrat organizirajo v prostorih, odmaknjenih od naselij, kamor Neromi ne zahajajo pogosto. Povsem mogoče je, da je to eden od razlogov, da so bili mariborski Romi do pred nekaj leti dokaj neviden del mariborskih prebivalcev. Po drugi strani pa takšen podatek kaže na njihova prizadevanja, da bi se čim bolj izogibali morebitnim incidentom in s tem negativni obravnavi v javnosti, saj večja koncentracija Romov hitro zbudi pozornost.

Pred štirimi leti je na Studencih, v neposredni bližini stadiona Železničar, kjer se zaključijo naselje Železničarska kolonija, zrasla večkulturna soseska Poljane (Preradovičeva in Murkova ulica: soseska, obdana in prepolovljena s cestno infrastrukturo, leži v bližini bencinske črpalke in trgovskega središča). V stanovanjski skupnosti štirih blokov, v katerih je, poleg naseljenih prebivalcev različne narodnosti v socialna stanovanja, koncentracija romskih družin nedvomno največja, je torej z večinsko naselitvijo revnejših družin izražena socialna in etnična segregacija. V zvezi s to lokacijo je bila v medijih objavljena problematika v zvezi z vandalizmom in romsko kulturo. Ne glede na to, da ni v članku dnevnika Večer⁶ nikakršne jasne navedbe dokazov, da so inventar uničevali izključno Romi, so ti znova postavljeni v vlogo dežurnih krivcev zaradi kulturnega razlikovanja in stereotipnega mnenja o njihovi neprilagojenosti, kot da sorodne problematike, povezane z uničevanjem inventarja, ne bi bile aktualne v večini večjih stanovanjskih sosesk. Za takšnimi sklepi, ki odgovornost hitro pripišejo zgolj Romom, skoraj praviloma stoji pika, čeprav bi bil razmislek o ustrežnejšem prostorskem načrtovanju in o humanejši ureditvi okolja sosesk, kakršna je na Poljanah (Murkova, Preradovičeva), bolj na mestu. Tega pa ni bilo zaznati iz zapisanega v članku in razmišljanj predstavnikov lokalne politike in tudi ne s strani predstavnikov romske skupnosti, ki so se udeleževali pogovorov o možnih rešitvah. Vpleteni, predstavniki lastnika in upravljavca, stanovalci in predstavniki romske skupnosti pa so se tokrat zedinili, da bi v prihodnje za red skrbeli dva hišnika romske pripadnosti. Problematika skupnosti Poljane naj bi se reševala tudi z odvzemom pravice do subvencionirane najemnine.

Rasizem in diskriminacije do mariborskih Romov in med njimi

Ker so Romi v Mariboru naseljeni že petdeset let, si z večinskim večkulturnim prebivalstvom delijo isto zgodovino obeh povojnih obdobjih in s tem povezanih družbeno-političnih procesov. To pomeni, da se vsak sleherni človek srečujejo z vplivi družbeno-političnih sprememb, na katere se glede na svoje prepričanje različno odzivajo. In če so starešine homogenost romske skupnosti v letih od naselitve prvih romskih priseljencev do osamosvojitve Slovenije izpostavljali kot vrednoto, zaradi propada socialnih vrednot in uveljavljanja materializma kot stranskega produkta kapitalistične ureditve revščino na splošno obsojajo tudi Romi. Uspešnejši posamezniki so mnenja, da revnejši člani kvarijo ugled celotne romske skupnosti. Takšno mnenje pa je posledica družbenega razslojevanja na revne in bogate, kar je odraz splošne materialistične naravnosti družbe. Slovenska romska skupnost in del mariborskih priseljencev iz Mitrovice razglabljata tudi

⁷ Aktivnosti romske politične elite ne izboljšujejo socialno-ekonomskega položaja pripadnikov romske skupnosti. V praksi so revščina, brezposelnost in slabe življenjske razmere mariborskih Romov vse pogostejše. Člani obeh romskih skupnosti pravijo, da njihovi predstavniki pri svojem delovanju niso učinkoviti.

⁸ Vprašljiva je verodostojnost dela mariborske romske politične elite, ki deluje avtokratično in razdruževalno. Zlasti predstavnik društva Pralipe se na vabila k sodelovanju v dobrih praksah (eden od primerov je projekt Romano Čhon) ni odzival, kar je njegova odločitev in stvar interesa. Kljub dokazom, da je bil vključen k sodelovanju, še zmeraj trdi nasprotno, kar je razvidno tudi iz dopisa Ministrstva za kulturo.

o tem, kateri so »pravi« Romi. Politična romska elita⁷ Rome, ki so se v Maribor preselili iz Peči, nima za »prave«, saj naj ne bi govorili romskega jezika, ker se sporazumevajo v albanščini. Pojav socialne in rasne diskriminacije med Romi je dodaten zaviralnik pri odpravljanju različnih ovir za uspešnejše socialno vključevanje in reševanje lokalnih romskih vprašanj. Enotno nastopanje mariborskih romskih politikov v smislu reševanja ključnih romskih vprašanj in spodbujanja projektnih sodelovanj je zelo zaželeno, a del mariborske romske skupnosti pri tem ni konstruktiven.⁸ Takšne prakse so pravnjke za politične zlorabe in za splošno razpihovanje sovražnosti do Romov. Sploh v Mariboru, kjer izražanje rasizma od osamosvojitve države kontinuirano raste. Eden od vidnejših dokazov za to trditev so grafiti z rasističnimi elementi in sporočili. Pojavljajo se predvsem na vseh lokacijah, kjer Romi bivajo ali opravljajo svoje dejavnosti ali obiskujejo šolo. Grafitov lastniki objektov običajno ne odstranijo.

Rasističnega nasilja pogosto tudi policija ne obravnava korektno: »Zadnjič so pred Planetom TUŠ štirje moški ustavili Roma in ga pretepli popolnoma brez razloga, samo zato, ker je bil 'črn'. Prišla je policija, naredila zapisnik in odšla. Niso poklicali reševalnega vozila – peš je moral v bolnišnico, kjer je ostal tri dni. To je četrti primer v zadnjem letu,« je v izjavi za javnost povedal Rexhep Krasniq, ki sicer večkrat tudi rad poudari, da mariborska romska skupnost veliko incidentov prepreči sama. V praksi je zato uveljavljeno neformalno Romsko častno razsodišče, med drugim tudi v izogib javni stereotipni obravnavi v medijih. Ti v črnih kronikah poleg imena, kadar so v incident vpleteni Romi, še zmeraj ne pozabijo navesti njihove etnične pripadnosti.

Aktivnosti, povezane s socialno-ekonomskim položajem in izobraževanjem mariborskih Romov

Med mariborskimi Romi je brezposelnost velika in spadajo med težje zaposljive družbene skupine. V zadnjih desetih letih je manjši del Romov iz Maribora svoj ekonomski status še intenzivneje reševal z odpiranjem zasebnih podjetij in s samozaposlitvijo kot samostojni podjetniki. Nekoč, do obnove tržnice, je bila za trgovce najbolj aktualna lokacija na mariborski tržnici in na boljšem sejmu – na bivšem parkirišču pri nekdanjem TAM ter priložnostno na različnih drugih sejmih. Podjetniki živijo od dela v butikih na različnih lokacijah mesta in na sedaj prenovljeni mariborski tržnici. Bolj izjemoma (dva ali trije primeri) so uspešni podjetniki v gradbeništvu. Kakšni pa se še zmeraj preživljajo z zbiranjem odpadnih kovin. Sogovorniki, ki se ukvarjajo s trgovsko dejavnostjo in imajo za opravljanje tovrstne gospodarske dejavnosti tudi formalno izobrazbo, povedo, da pri prodaji sodeluje celotna družina, vendar to še ne pomeni, da so zato finančni rezultati zadostni za njihovo preživetje. S pojavom gospodarske in finančne krize leta 2008 tudi romski trgovci bijejo bitke za preživetje v svoji dejavnosti. Propadla podjetja pogosto nadomestijo z ustanovitvijo novega, poplačajo dolgove in životarijo naprej.

Večina mariborskih odraslih Romov ima status brezposelne osebe. Kljub formalni izobrazbi praviloma ne dobijo zaposlitve. Po pripovedovanju posameznikov imajo težave tudi pri zaposlovanju v okviru javnih del. Eden od aktivnih iskalcev zaposlitve, ki ima peto stopnjo izobrazbe, je povedal, da mu je svetovalka za vključitev v javna dela dejala, da je njegova izobrazba previsoka

in da si lahko sam poišče redno zaposlitev. Kot aktiven iskalec je bil razočaran, da mu izobrazba ne omogoča zaposlitve, za vključitev v javna dela pa je celo ovira.

Na splošno se mariborski Romi zavedajo pomena izobrazbe. Starši srednje starostne generacije podpirajo interes otrok za nadaljnje šolanje in jih pri tem spodbujajo.⁹ Otroci mariborskih Romov iz Mitrovice so na neki način že asimilirani, saj le redki govorijo romščino. Romski priseljenci iz Peči pa se doma sporazumevajo v albanščini in imajo zato težave s slovenščino. Vendar obiskujejo osnovno šolo in jo v večini primerov tudi končajo z zadostnim ali dobrim uspehom. Višji učni uspeh otrok je povezan z izobraženostjo njihovih staršev in deloma z drugimi socialnimi okoliščinami družine. V nekaj osnovnih šolah so od leta 2010 za nudenje učne pomoči zaposleni tako imenovani romski pomočniki. Pojav primerov vključevanja romskih otrok v prilagojene učne programe zaradi kulturnih razlik je še zmeraj aktualen, zato je vključevanje pedagoških delavcev, ki poznajo romske identitete oziroma kulturo (v vlogi romskega pomočnika ali asistenta), zaželeno, saj pripomore k izboljšanju učnega rezultata in odpravljanju sistemske diskriminacije.

Dodatno učno pomoč proti plačilu lahko starši svojim otrokom zagotovijo le redko, saj je večina družin resno socialno ogrožena. Ker so otroci vključeni v formalne procese izobraževanja, izobrazbena raven mlajše generacije sicer raste, a je pri starejših mariborskih Romih zelo nizka.

Zmeraj več je odraslih, ki v okviru programov andragoškega zavoda v mariboru končujejo formalno osnovnošolsko izobraževanje ali obiskujejo tečaj slovenskega jezika. Samozaposleni in podjetniki govorijo slovenski jezik, vendar njihova raven znanja komaj zadostuje za izvajanje dejavnosti. Težava slabšega razumevanja se največkrat pojavi pri urejanju zadev z uradnimi organi in v zapletenih pravnih situacijah. Starejše Rominje, ki imajo nižjo izobrazbo ali pa niti te ne, praviloma niso zaposlene.

Ohranjanje tradicij in kulturnih identitet

Večji del pripadnikov mariborske romske skupnosti ohranja navade in običaje svojih staršev oziroma skupnosti. Med temi so verski obredi sunet (obrezovanje dečkov), bajram, ramazan, durdevdan, poroka ter pogreb. Njihove priljubljene jedi so flija, gurabije, tulumbe, baklava, jagnjetina, doma pečen kruh, razne pite in pogache. Sicer mariborsko romsko skupnost v primeru poznanstev poveže pogreb, ne pa vera in druge skupne dejavnosti, zato ni mogoče trditi, da je mariborska romska skupnost povezana v eno celoto in da deluje na osnovi enotno zastavljenih ciljev. Povezanost skupine je stvar interesov posameznikov skupnosti.

Ena od tradicij mariborske romske skupnosti, ki med njenimi mlajšimi pripadnicami zbuja odpor, med nečlani skupnosti pa ogorčenje, je sklepanje dogovorjenih porok, ki so še v navadi. Pri dogovorjenih porokah je še zmeraj aktualno plačilo za nevesto.¹⁰ Ker dogovarjanje porok običajno poteka v zgodnjem najstniškem obdobju, na nekaterih osnovnih šolah sklepajo, da je prav dogovorjena poroka oziroma negovanje te tradicije razlog za nenadno in nenapovedano prekinitve šolanja deklic. Starejši Romi, priseljeni iz Peči in Prištine, trdijo, da tradicija dogovorjenih porok polagoma izginja, saj mladi vse pogosteje želijo sami krojiti svoje življenje. Mlajša generacija, se pravi osebe, ki so se rodile v Sloveniji, svoje partnerje vse pogosteje izbirajo tudi med Neromi. Gre za generacijo, ki je zaradi šolanja bolj vpeta v socialno okolje in s tem pre-

⁹ V Mariboru se jih večina poklicno izobrazuje. »128 mladih ima končano srednjo šolo, nekateri se šolajo na šesti stopnji, imamo pa že tudi punce s sedmo stopnjo izobrazbe...« je za javnost izjavil Rexhep Krasniq, medtem ko je Fatmir Bečiri povedal: »Osnovno šolo obiskuje od 400 do 500 otrok, srednjo šolo okoli 150, štiri, pet jih ima peto stopnjo.«

¹⁰ Plačilo ženinevega očeta v znesku 10–30 tisoč evrov je po tradiciji namenjeno kritju stroškov deklščine za bodočo nevesto.

¹¹ Ustanovljeno je bilo leta 1996 za ohranitev romske kulturne identitete in je včlanjeno v Zvezo Romov Slovenije, ki ji predseduje Jože Horvat - Muc. Zveza, Svet romskih skupnosti in MOM finančno podpirajo delovanje društva. Predsednik društva je Fatmir Bečiri.

¹² Romsko društvo Romano Anglunipe/Bodočnost Maribor je bilo ustanovljeno 2002 in je včlanjeno v Zvezo Romov Umbrella, ki jo vodi Haris Tahirovič. Tudi to društvo praznuje svetovni dan Romov in pomaga članom pri reševanju socialne problematike. Društvo financirajo Svet Romov, Zveza Romov Umbrella/Dežnik in Republika Slovenija – ministrstvo za kulturo ter z minimalnimi sredstvi Mestna občina Maribor.

vzema nove vrednote. Z dogovorjeno poroko je kršena pravica do svobodne izbire življenjskega sopotnika, četudi so vpletene polnoletne osebe.

Ohranitev romskega jezika se razlikuje glede na okoliščine pred preselitvijo. Posebnih aktivnosti za ohranjanje romščine v prejšnjem desetletju v Mariboru ni bilo opaziti. Četudi pripadniki mariborske romske skupnosti, predvsem priseljeni iz Peči, sami izpostavljajo željo po ohranitvi svojega jezika, je za izvajanje zahtevnejših programov neformalnega izobraževanja težko najti usposobljene izvajalce in zadostna finančna sredstva.

Aktivnosti mariborskih Romov v okviru formalne organiziranosti

Formalna organiziranost in aktivnosti obeh romskih društev je do leta 2011 obrodila malo sadov. Do nedavnega so bile aktivnosti mariborskih Romov precej nepoznane in nevidne, četudi so se dobivali v določenih lokalih na kavici in enkrat na leto priredili slovesnost ob dnevu Romov, ki se je Neromi, razen slavnostnih govornikov in predstavnikov institucij (centra za socialno delo, zavoda za zaposlovanje, policijskih postaj), prejemnikov pohval za sodelovanje in nekaj kulturno ozaveščenih Mariborčanov, ne udeležujejo. Dan Romov praznujejo na svoj način in vsaka romska skupnost zase, glede na kraj bivanja (Peč, Mitrovica). Na enak način se je skupnost tudi formalno razdelila.

Na upravni enoti v Mariboru sta registrirani dve društvi: Romano Pralipe/Bratstvo,¹¹ ki večinoma združuje priseljence iz bivših držav Jugoslavije in iz Mitrovice, ter Romsko društvo Romano Anglunipe/Bodočnost Maribor¹². Slednje je v večji meri aktivno v partnerskem sodelovanju. Člani tega društva se za potrebe delovanja društva udeležujejo neformalnih izobraževanj (projekt ROKA – Romska kultura, nosilec: Radio Študent), trije člani so se usposabljali v projektu TIP: UM kulturi in UP – Teorija in praksa: Usposabljanje za menedžment v kulturi in umetniških poklicih (nosilec ZULK). Izhodiščna projektna metoda za Rome (predavanja v teoretičnem delu neformalnega izobraževanja) se je po dveh mesecih nadaljevala z opravljanjem prakse udeležencev izobraževanja na Festivalu romske glasbe, ki je bil ključni rezultat tega izobraževanja.

Najvidnejša kulturna dejavnost obeh društev je proslava, ki jo društvi ločeno organizirata ob svetovnem dnevu Romov. Društvi svojim članom nudita pomoč pri urejanju statusa bivanja, urejanju dokumentov za sklepanje porok in v primerih smrti. Problematika obeh društev je sorodna. Več bi društvi dosegli, če bi imeli znotraj svojih vrst strokovno usposobljen kader za prijavljanje na razpise in za izvajanje različnih specializiranih oziroma specifičnih dejavnosti.

kljub sorodni problematiki društvi ne sodelujeta. Poziv k formalni združitvi obeh društev s strani delovne skupine za spremljanje in reševanje romske problematike, ki deluje pod okriljem Mestne občine Maribor, ni bil uspešen. Ob tem se izpostavlja vprašanje, zakaj bi se romski skupnosti združevali, če za to nimata interesa, in ali je bil odbor predhodno dodobra seznanjen s posebnostmi teh dveh skupnosti, ki so resna ovira za formalno združitve. Vodstvo *Romano Anglunipe Maribor* je zaradi medijskih objav o kriminalnih aktivnostih predsednika *Romskega društva Romano Pralipe* izrazilo nezaupanje. K zavračanju sodelovanja pripomorejo tudi mnenja posameznih članov *Romskega društva Romano Pralipe*, da vodstvo zlorablja svoj položaj z zaračunavanjem

stroškov za določene storitve in da dostopnost do dejavnosti, ki so financirane iz javnih virov, ni takšna, kot bi si želeli. Po drugi strani vodstvo in nekateri člani *Romskega društva Romano Pralipe* menijo, da Romi, priseljeni iz Peči, niso pravi Romi¹³, in zato niso upravičeni do javnih sredstev, namenjenih tako imenovanim ranljivim družbenim skupinam, med katere spadajo tudi pripadniki romske skupnosti.

V zadnjem triletnem obdobju se je skupina mariborskih Romov udeleževala različnih neformalnih praks za Rome, ki se je z rabo metode z Romi razvilo v uspešno sodelovanje na področju kulture.¹⁴ Vzpostavljen je bil dialog z namenom razvijanja projektnega sodelovanja. Med navedenimi praksami so bile zaznane tudi dobre v obliki medorganizacijskega, partnerskega sodelovanja z neposrednimi socialno-kulturnimi učinki: možnost socialnega vključevanja, zaposlitve v kulturi, priložnosti za samostojno ohranjanje in razvoj identitet, prepoznavanje kulturnih in socialnih sorodnosti, pomen splošnih družbeno-moralnih vrednot itn. Organiziranje dejavnosti na podlagi metode z Romi oziroma z neposrednim sodelovanjem Romov pri izvajanju aktivnosti je omogočilo doseganje odličnih rezultatov. Kljub temu je treba vedeti, da so prej opisani rezultati sodelovanja le dobra praksa in zgolj »zasejano seme« za trajno premagovanje ovir za vzpostavljanje strpnega sožitja med prebivalci mesta. Sodelovanje z Romi v obliki partnerstva s finančno siromašnim nevladnim lokalnim sektorjem in nekaj posameznih kulturnih aktivistov ne zadošča za njihovo družbeno emancipacijo.

¹³ Z definicijo nepravih Romov nekateri označujejo Rome, ki niso ohranili svojega jezika.

¹⁴ ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, vzpostavitev mreže inštitucij, organizacij in posameznikov, ki so v preteklosti delali na področju vzgoje in izobraževanja za medkulturni dialog in aktivno državljanstvo ter na področju manjšin, migracij in integracije.

Nadgradnja dosedanjih praks mariborskih Romov v *Urbanih brazdah* Ohromljenost nevladnih organizacij mariborske lokalne skupnosti in aktivnosti z Urbanimi brazdami

Učinki delovanja nevladnih organizacij v prvem desetletju drugega tisočletja so komaj opazni. V tem obdobju je bila lokalna politika financiranja usmerjena v krepitev vladnega sektorja, ki je zaradi organizacijske in programske strukture ter usmerjenega kadra na sistemiziranih delovnih mestih prilagojen sistemskim potrebam, vendar zato manj fleksibilen kot nevladni sektor, ki kot del civilne družbe aktivno spremlja socialno-kulturno stanje in lahko zato neodvisno uveljavlja dejavnosti za odpravo družbenih problematik in njen razvoj.

Del nevladnega sektorja s tovrstno problematiko je tudi mariborska romska skupnost. Razpis za sofinanciranje programov javnih del, objavljen v letu 2010 za leto 2011, je med drugimi navedel ocenjevalni kriterij, da je prijavitelj že izvajal program javnih del v letu 2009. Prijavitelji, ki v navedenem času niso izvajali javnih del, tako niso dosegli točk in niso bili izbrani za sofinanciranje, čeprav so pri drugih kriterijih dosegli maksimalno število točk. Ker so javna dela namenjena aktiviranju različno oviranim brezposelnim osebam, obenem pa omogočijo nevladnim organizacijam oblikovanje novih delovnih mest, je bilo zaradi diskriminatorno zastavljenega kriterija kadrovske ohromljenih več društev – med njimi tudi *Romsko društvo Anglunipe* Maribor. Četudi je v nevladnem sektorju delež prostovoljnega dela velik, mariborska civilna družba nima zadostnih kompetenc za svoj razvoj in angažirano delovanje v smeri odpravljanja medkulturnih in socialnih problematik.

Pozimi 2010 se je v okviru *Zavoda MARIBOR2012 – Evropske prestolnice kulture* vzpostavil socialno-ekološki programski sklop *Urbane brazde*. Avtorski program dr. Marte Gregorčič,

¹⁵ Pri realizaciji programa Urbanih brazd sodelujejo zunanji sodelavci, strokovnjaki, ki samostojno opravljajo dejavnosti na socialnem in kulturnem področju, in predstavniki nevladnega sektorja.

sociologinje, vključuje brezdomstvo in položaj zavržene mladine, sodobne nacionalne in mednarodne politike migracij, kolesarjem in pešcem prijazno skupnost, trajnostno lokalno preskrbo, semensko knjižnico, skupnostno urbano vrtnarstvo, alternativno in

avtonomno produkcijo skozi socialno podjetništvo ter romska in etnična vprašanja. Naštete teme programa Urbanih brazd temeljijo na potrebah lokalne skupnosti in se dotikajo celotne civilne družbe. V implementacijo in razvoj vsebin so vključeni posamezniki, vzpostavljeno je sodelovanje z nevladnimi organizacijami, z izobraževalnimi javnimi zavodi (šole, vrtci), predvideno je povezovanje socialnih subjektivitet v Center za alternativno in avtonomno produkcijo.

Programi temeljijo na delovanju strokovnjakov na terenu in na reševanju identificiranih problematik z ljudmi, po metodi, ki je temeljna v *Urbanih brazdah* in podpira glavni cilj trajnostnega opolnomočenja lokalne skupnosti. Prvotno abstraktna, vendar socialno oblikovana zasnova programa *Urbanih brazd* temelji na splošnem poznavanju nespodbudnih družbeno-političnih oziroma sistemsko izključujočih praks, s sistematičnim delom programskih skupin in s sodelovanjem z lokalnim prebivalstvom vzpostavlja pogoje za aktivizacijo dejavnosti in ljudi. Takšna oblika krepitev lokalne skupnosti, katere del so različne etnije in romska skupnost, vodi v povezanost ljudi in v pozitivno dojetje kulturne raznolikosti.¹⁵ Slednje je najpogostejši povod za problematiziranje, povezano z romskimi vprašanji, zato sta tovrstni program in delovanje Skupine za romska in etnična vprašanja za lokalno in romsko skupnost posebej zaželena.

Delovanje skupine za romska in etnična vprašanja je usklajeno s sodobnimi alternativnimi praksami Urbanih brazd

Osnovni namen izvajanja programa za romska in etnična vprašanja je v nasprotju z uveljavljenimi praksami opolnomočenja ravno *polnomočenje* posameznikov, kjer je poudarek na emancipatornih praksah. Predvideni so namreč programi, utemeljeni in razviti na osnovi dobrega predhodnega poznavanja različnih problematik romske skupnosti in kasnejšega seznanjanja z že obstoječimi praksami za izboljšanje odnosa različnih javnosti, poznavanja romske kulture, in so namenjeni neposredni afirmaciji Romov prek lastne kulture (festival Romano Čhon in Čirikli). V šestih mesecih so bile zastavljene programske smernice s trajnostnimi učinki, ki bodo pozitivno vplivali na odpravljanje ovir za uspešno socialno vključevanje mariborskih Romov. Z vodenim in poglobljenim delom je bila spodbujena komunikacija članov skupine; z jasno zastavljenimi cilji je spodbujena njena povezanost. Spodbujen k rasti in okrepljen je intelektualni potencial članov skupine in zunanjih strokovnih sodelavcev Urbanih brazd.

Vodenje skupine za romska in etnična vprašanja je po šestih mesecih prevzela *Hazemina Minka Donlič*, diplomirana socialna delavka. Skupino tvorijo člani različne etnične pripadnosti in pripadniki romske skupnosti. Delovanje skupine temelji na strukturiranih razpravah, raziskovanju, projektnem delu in refleksijah članov skupine. Kontinuiteta srečevanja in delovanja vključno s povratnim informiranjem, motiviranost članov, spodbujanje vrednot in povezovanje sorodnih prepričanj ter hkratno omogočanje izražanja individuuma so neke vrste generatorji sprotnih rezultatov, ki jih člani skupine kot kamenčke sestavljajo v ključni rezultat delovanja skupine. Vendar so to in strokovna realizacija nalog ter fleksibilnost posameznih članov skupine le temelji za uspešno delovanje skupine. Za lokalni prostor, še posebno pa za romsko skupnost, je vnašanje drugačnih, sodobnejših praks delovanja bistvenega pomena. Gre za še neuveljavljene prakse v lokalnem prostoru, v katerem se je do sedaj v zvezi z romsko skupnostjo zgolj

družbeno-politično problematiziralo, učinkovitost pa je bila komaj zaznavna, in od katerih je odvisna nadgradnja dosedanjih aktivnosti.

Bistvenega pomena za nadgradnjo dosedanjih aktivnosti je spodbujanje k emancipatornim praksam, ker učinkovitih sistemskih usmeritev za reševanje romskih in etničnih vprašanj ni ali pa so komaj zaznavne – pozitivna diskriminacija. Tako je tudi za socialno integracijo mariborskih Romov edina alternativa v lastni artikulaciji potreb in angažiranju, okrepljenem s solidarnostjo, s kritičnim odzivanjem na sistemsko spodbujanje identitetnih in kulturnih razlik ter s poudarjanjem sorodnosti. Člani skupine za romska in etnična vprašanja so, soočeni z relativno zaprto/nevidno obliko prisotnosti pripadnikov romske skupnosti, našli načine, ki bodo omogočili realno identifikacijo ovir mariborskih Romov za uspešno socialno integracijo. Najpomembnejše aktivnosti, ki so omogočile poglobljeno identifikacijo, so bile po značaju mobilne in so zato omogočale neposredni stik z večjim številom pripadnikov romske skupnosti. Z delom na terenu sta bila z neposrednim stikom vzpostavljena medčloveški odnos in zaupanje.

Pri identifikaciji romske problematike, analizi stanja in zastavljenih ciljih so sodelovali pripadniki mariborske skupnosti

Skrozi šestmesečni proces identifikacije romske problematike so člani skupine ugotavljali, katere so ključne ovire za uspešno participacijo in socialno integracijo mariborskih Romov in kakšne so njihove potrebe po kompetencah za samostojno uveljavljanje svojih interesov.

Uvodno delovanje skupine je bilo usmerjeno v zbiranje osebnih življenjskih zgodb starešin, saj je zgodovina mariborskih Romov nepoznana tako mlajšim članom skupnosti kot tudi širši javnosti. Na osnovi osebnih pripovedi so bili pridobljeni natančnejši podatki o prvih priseljenicah in kasnejših valih priseljevanja v sedemdesetih in osemdesetih letih, potrjeni so bili kraji njihovega prvotnega bivanja na Kosovem, prepoznani so bili takratni zaposlitveni pogoji, bivalne okoliščine v času priselitve in ohranitev jezika kot najpomembnejše kulturne identitete, povezane z njihovim bivanjem na Kosovu, kjer so bili Romi podvrženi asimilaciji. Ohranitev romskega jezika je bila odvisna od njihove vključenosti v družbeno-politični sistem. Dostop do izobrazbe je bil pogojen z rabo albanščine. Zato so priseljeni Romi iz Peči in Prištine slabše ohranili romski jezik, povprečna izobrazbena stopnja pa je višja, kakor to velja za priseljene Rome iz Mitrovice in iz drugih balkanskih držav. Z zapisovanjem in snemanjem osebnih pripovedi so bili nekateri že znani podatki potrjeni, kakšni pa na novo pridobljeni in »živi« glade na njihov izvor, povezan z življenjem starešin, ki so odkrito pripovedovali o svojih socialnih okoliščinah v času socialistične systemske ureditve bivše Federativne republike Jugoslavije. Delovanje skupine v smeri identifikacije romske problematike pa je bilo zaradi njenega celostnega poznavanja v nadaljevanju usmerjeno v zbiranje podatkov o današnjih ovirah mariborskih Romov pri socialnem vključevanju.

Člani Skupine za romska in etnična vprašanja so s pripravo seminarskih nalog raziskovali, v kakšnih bivanjskih okoliščinah danes živijo mariborski Romi, kakšne so njihove zaposlitvene možnosti, izobrazbena struktura in učni uspeh otrok ter tudi, koliko problematik je povezanih z neurejenim statusom bivanja, kakšno je formalno sodelovanje mariborskih Romov z nevladnim sektorjem in katere so njihove aktivnosti znotraj lokalne skupnosti. Predstavivam seminarskih nalog, ki so jih pripravili člani skupine, strokovnjaki s predhodno pridobljenim znanjem in neposrednimi izkušnjami na terenu, so sledile diskusije, zabeležene v obliki zvočnih in deloma videoposnetkov. Na osnovi podatkov, zbranih pri družinah, pridobljenih s seznanjanjem

¹⁶ Na to sta na 3. Kongresu Urbanih brazd, ki je bil 5.– 6. oktobra 2011, opozorila Stevan Nikolič – Romski edukativni center Subotica in Jovana Vuković – Regionalni center za manjine Beograd.

z delovanjem obeh romskih društev in na nekaterih osnovnih šolah ter na podlagi analize, pri kateri je bilo mnenje članov skupine pripadnikov romske skupnosti še posebno pomembno in upoštevano, so člani skupine ugotavljali, katere so ovire, ki bi

jih lahko s programskimi intervencijami omilili ali razrešili na tak način, da bodo pri tem lahko aktivni pripadniki romske skupnosti.

Prve ugotovitve o razpršenih lokacijah bivanja so še zmeraj aktualne. Hkrati je zgoščena poselitev Romov skupaj z revnimi družinami vse bolj pogost pojav. Takšna je soseska Poljane, ki se zraven tega sooča še z okoljskimi obremenitvami. V zvezi s tem so člani skupine usmerili svojo pozornost v snovanje in testno izvajanje vsebin v soseski Poljane z namenom, da bi vsebinsko osmislili prosti čas otrok in tamkajšnjih prebivalcev in jim tudi predstavili možnosti vključevanja v podobne brezplačne programe zunaj soseske. Nekoliko boljšim bivanjskim okoliščinam sledi tudi nekoliko višji uspeh otrok v šoli. Vse več romskih staršev se zaveda pomena izobraževanja svojih otrok, ki pa imajo pri učenju predvsem zaradi slabšega znanja slovenskega jezika največ težav z razumevanjem učne snovi.

Na podlagi informacij, pridobljenih pri strokovnih delavcih na osnovnih šolah, uvedba romskih pomočnikov pozitivno vpliva na učni uspeh romskih otrok, ker gre za asistenco oseb, ki govorijo romski ali albanski jezik. Problematična pa so dejstva, da vse šole nimajo zaposlenega »romskega pomočnika« in da otrokom z učnimi težavami starši sami ne znajo pomagati, inštrukcij pa ne zmorejo plačevati. Nekateri starši tudi moti prisotnost romskih pomočnikov v razredu. Člani Skupine za romska in etnična vprašanja so sklenili, da je oblikovanje programov za nudenje učne pomoči otrokom nujno, vendar je zelo pomembno vključevanje staršev v to aktivnost, njihovo opolnomočenje, da bodo lahko samostojno nudili pomoč svojim otrokom in se hkrati bolj zavedali pomena izobrazbe in posledičnega dviga zaposlitvenih možnosti svojih otrok v prihodnosti. Znanje je sicer dobra podlaga za samoaktivizacijo v najširšem možnem kontekstu delovanja romske skupnosti.

Partnersko sodelovanje v nevladnem sektorju je bolj aktualno pri Romskem društvu Anglunipe, manj v Romskem društvu Pralipe. Dosedanje izkušnje iz partnerskega sodelovanja z nevladnim sektorjem so pokazale, da društvo ima interes za takšno obliko sodelovanja in da so dogovorjena projektna partnerstva razmeroma uspešno končana z realizacijo načrtovanih aktivnosti. Praksa je pokazala, da za realizacijo zahtevnejših vsebin društvu nimata niti ustrezno usposobljenega strokovnega kadra niti zadostno usposobljenega vodstva, da bi lahko samostojno konkurirali na javnih razpisih za uvrstitev svojih programov v sofinanciranje. Partnerstva pa so vsekakor primerna zaradi možnosti praktičnih pridobivanja izkušenj, vendar sta poleg tega nujno potrebna tudi usposabljanje Romov za delovanje v nevladnih organizacijah in dvig ravnih znanja slovenskega jezika. Člani Skupine za romska in etnična vprašanja so si enotni v mnenju, da se je pri tem treba osredotočiti na mlade. Potrebno je tudi aktiviranje žensk, ki so po tradiciji postavljene v vlogo soproge in mame z gospodinjskimi obveznostmi.

Romom je v Republiki Sloveniji zakonodajno priznan status skupnosti, ne pa manjšine. Zato v izobraževalnem sistemu ni predvideno učenje romskega jezika niti kot izbirni predmet, kar nedvomno vodi v tiho asimilacijo.¹⁶ Ohranjanje jezika je tako prepuščeno izključno interesu posameznika, družine in romske skupnosti same. Mariborski Romi, ki so bili pred priselitvijo že asimilirani, se s tem spopadajo sami in so za ohranitev svojega jezika zainteresirani, vendar se pri tem soočajo s težavo, povezano z raznovrstnostjo dialektov in z dejstvom, da za učenje gurbetske različice ni ne slovarja, ne učbenikov in ne pedagoško usposobljenih strokovnjakov. Člani skupi-

ne so zato sklenili ustvariti podlago, ki bo pripomogla k ohranitvi romskega jezika in večji homogenosti slovenske romske skupnosti, saj ta mariborske Rome zaradi slabše ohranjenega jezika malodane izključuje. Poleg tega želi skupina s programi zagovorništva vplivati na urejanje osebnih zadev, povezanih s človekovimi pravicami (enake možnosti, status bivanja, pravica do stanovanja, dela, izobraževanja itn.).

¹⁸ Prijava na razpis je bila uspešna, zato se na projektu usposablja in je hkrati zaposlen pripadnik romske skupnosti.

Splošni cilji, z osveščanjem in neformalnim izobraževanjem polnomočiti posameznike, zlasti otroke in ženske, za osebne in skupnostne potrebe, z neposrednim vključevanjem pripadnikov romske skupnosti omogočiti uveljavljanje in realizacijo interesov romske skupnosti, v novoustanovljeni subjektiviteti¹⁷ zaposliti pripadnika romske skupnosti in v delovno skupino vključevati pripadnike romske skupnosti z namenom uveljavljanja prednosti večkulturnih delovnih okolij, bodo realizirani skozi emancipatorične prakse, ki se nanašajo na dvig kompetenc. Identifikaciji problematik in interesov romske skupnosti ter analizi stanja je sledil razmislek o strokovni strukturi skupine. Ugotovljeno je bilo, da sta za realizacijo zastavljenih ciljev potrebna intervencija specializiranih strokovnjakov, poznavalcev emancipatoričnih praks iz tujine (zlasti pri pripravi slovarja) ter izmenjava informacij med samimi Romi v Sloveniji.

Proces doseganja zastavljenih ciljev je prilagojen potrebam mariborske skupnosti in temelji na različnih dejavnostih in pozitivističnih načelnih vrednotah

Najprej je treba izpostaviti splošna načela, ki sicer veljajo za vse programe Urbanih brazd, pomembna za doseganje zastavljenih ciljev. Načela, kot so vzajemnost, povezovanje, spodbujanje domišljije in intuitivnosti, so bila izpostavljena ob izvedbi prvih dveh kongresov Urbanih brazd, medtem ko je bil tretji mednarodni kongres namenjen izmenjavi izkušenj in informiranju o alternativnih sorodnih praksah v Evropi in na Balkanu. Na tak način so tudi izvajalci skupine za romska in etnična vprašanja dobili uvid v reševanje romske problematike (oblike, načini, pravna izhodišča itn.) in s tem pomembna znanja za realizacijo zastavljenih ciljev oziroma programa. Na podlagi tega in pred tem dodatno pridobljenih znanj, ki so jih člani skupine pridobili skozi praktično usposabljanje na terenu, analize stanja ter na osnovi podatkov, ki so jih pridobili romski člani skupine, so bile zastavljene programske dejavnosti.

Prva pomembna odločitev (že realiziran cilj) je ustanovitev novega pravnega subjekta (Frekvenca – Socialno-kulturno združenje nemirnih in aktivnih), ki združuje člane različne etnične pripadnosti, torej tudi Rome. Naloge Frekvence so, da uresničuje interese članov na socialno-kulturnem področju enakih možnosti, vključuje različne etnične skupine, ki jih tvorijo migranti, starejši državljani, invalidi, ženske, brezdomci, izbrisani, da z neformalnim izobraževanjem skrbi za dvig zaposljivosti, da s poudarjanjem pomena varstva splošnih in specifičnih človekovih pravic in s podporo pozitivni diskriminaciji ter z zagovorništvom intervenira s svojimi programskimi dejavnostmi. Skupina za romska in etnična vprašanja pa bo večino svojih projektnih dejavnosti izvajala v okviru Združenja Frekvenca, ki že izvaja projekt Besedni most, ki ga je podprlo ministrstvo za kulturo.¹⁸

Po pomenu projektnih vsebin je Besedni most, ki je bil zasnovan za usposabljanje pripadnikov romske skupnosti za delovanje v nevladni organizaciji, zaradi svoje izobraževalne narave in kasnejših potreb po vključevanju usposobljenega kadra romske etnične pripadnosti drugi po vrsti in je že v procesu izvajanja. V program usposabljanja bodo vključeni na projektu zaposleni

¹⁹ Veljko Kajtazi – avtor romsko-hrvaškega slovarja, Jakob Müller – SAZU, Gjoko Nikolovski – Pedagoška fakulteta, oddelek za makedonski in slovanske jezike, Stevan Nikolić – Romski edukacijski centar Subotica – v zvezi z angleško-romsko-srbohrvaškim slovarjem avtorja Rada Uhljika, Jovana Vuković – primer romsko-srbskega slovarja avtorja Bajrama Halitija.

²⁰ Gurbetska različica z morebitnim dodajanjem besed iz arlijskega narečja.

²¹ Pripadniki romske skupnosti, ki se že usposablja v okviru projekta Besedni most, bodo vključeni v proces priprave in izdaje romsko-slovenskega slovarja, ki predstavlja ključni rezultat projekta.

²² Tečaj sta vodila Nebojša Selistarević in Zvezdan Ramić iz Vranjske Banje, bivši in sedanji predsednik Romskega kulturnega centra.

²³ Ime označuje prevozno sredstvo, kombi, s katerim izvajalci vnašajo program v soseske.

pripadnik romske skupnosti, ki bo imel možnost nadgradnje znanja slovenskega jezika, zunanji sodelavci in člani Romskega društva Anglunipe Maribor ter drugi zainteresirani pripadniki romske skupnosti. Strukturiran modularni sistem tega neformalnega izobraževanja omogoča pridobitev kompetenc za prihodnja avtonomna uresničevanja interesov in potreb romske skupnosti prek posameznikovih znanj o vodenju nevladne organizacije in projektov, spremljanju virov financiranja, vsebinski in finančni pripravi projektov, samostojnem opravljanju poklica v kulturi, socialno-kulturnem delovanju, založniški dejavnosti in o drugih strokovnih specifikah projektne dejavnosti. Skozi usposabljanje v Besednem mostu bodo udeleženci poleg teoretičnih znanj vključeni tudi v praktični del. V tem delu se bodo preizkusili v samostojnem snovanju in izvedbi manjših zaključnih dogodkov. Celotni proces usposabljanja je torej povezan z odločitvijo projektne skupine za romska in etnična vprašanja, da za potrebe ohranjanja romskega jezika izda romski slovar kot tretji projekt.

Pri izdaji slovarja pod okriljem Frekvence bodo poleg usposobljenih udeležencev vključene starešine mariborske romske skupnosti in jezikoslovci ter strokovnjaki iz tujine s konkretnimi izkušnjami s pripravo in izdajo romskih slovarjev. Doslej so bili

opravljeni razgovori z najpomembnejšimi avtorji in drugimi strokovnjaki,¹⁹ ki lahko pripomorejo k odličnosti slovarja. Člani skupine in avtorja predvsem želijo uporabiti narečno različico romskega jezika, ki jo uporabljajo mariborski Romi, in upoštevati živost jezika z dodajanjem besed, ki so se z rabo spreminjale.²⁰ Ta cilj bo izpolnjen s pomočjo pripadnikov mariborske romske skupnosti, saj bo pri zapisovanju besed sodelovalo večje število pripadnikov mariborske romske skupnosti.²¹ Pomembno je še razmisliti o sami strukturi slovarja, saj je cilj članov skupine visoko kakovostna izdaja s široko uporabnostjo. Umanjkanje slovarja kot pripomočka pri učenju romskega jezika je bilo očitno pri izvedbi prvega intenzivnega tečaja romskega jezika, ki je potekal v organizaciji Urbanih brazd konec junija in začetek julija 2011.²² Udeleženci so pri prevajanju uporabljali romsko-srbski slovar. Ob izdaji slovarja skupina načrtuje tudi izdajo literarnega dela kot četrty projekt.

Literarno delo nastaja izpod peresa Rominje in se bo vsebinsko nanašalo na vlogo žensk in deklet v romskih družinah od priseljevanja Romov v Maribor pa vse do danes. Kakor že rečeno, sta vloga ženske v družini in dogovorjeno partnerstvo močno povezana s tradicijo, ki jo mariborski Romi, čeprav nekoliko manj kot v preteklosti, danes še zmeraj negujejo. Osnovni namen izdaje tega literarnega dela je skozi osebno zgodbo osvetliti vlogo žensk v romski družini, zlasti pa posledice dogovorjenih porok, kakršne so v nasprotju s posameznikovo pravico do svobodne izbire partnerja. Pomembno je, da bo razmišljanje na to temo prispevala pisateljica romske etnične pripadnosti in bo to prva pobuda Rominje, ki bo spregovorila o posledicah dogovorjene poroke. Izdana bo v letu 2012 v okviru društva Frekvence, ki bo med svoje redne dejavnosti uvrstilo še redni program Etnomobila.²³

Etnomobil, oziroma njegov program, je skupek interventnih vsebin, namenjenih izvedbi na terenu. Z mobilnim ustvarjalnim programom želijo člani romske skupine vstopiti v soseske, kjer je medkulturni dialog otežen, v okolje, kjer ni površin za igro otrok in ki je za aktivnosti mladi-

ne neprimerno. Zaradi dodatnih okoljskih obremenitev takšnih skupnosti v stanovanjskih blokih, v katerih je naseljenih veliko socialno ogroženih družin, je vzpostavitev homogene skupnosti še bolj ovirana.²⁴ Ustvarjalni programi, ki jih izvajajo strokovnjaki na različnih profesionalnih področjih, imajo socialno-kulturni značaj. Udeleževali se ga bodo lahko odrasli in otroci ne glede na

etnično pripadnost in socialne okoliščine. Kljub temu pa bo, ker potrebe temeljijo na identifikaciji problematike, posebna pozornost posvečena potrebam socialno ogroženih družin in posameznikov. Posebna pozornost je posvečena potrebam socialno ogroženih družin in posameznikov, ki zaradi marginalizacije in splošnega ekonomskega razslojevanja družbe še težje izboljšujejo svoj socialni status. Socialna stiska celotno manjšinsko skupnost v Mariboru postavlja v nezavidljiv položaj. Gre za ohromljenost te populacije in s tem nezmožnost ohranjanja osebne integritete ter suverena in avtonomnega aktiviranja v zvezi z reševanjem svojih težav. To je tudi zelo verjeten razlog, da ne poznajo sistemskih, formalnopравnih praks, povezanih s slehernikovim preživetjem, ali so nepismeni in ne razumejo dobro slovenskega jezika ali pa so celo drugače psiho-socialno ovirani in so zato nefunkcionalni pri vključevanju v družbo in zavzemanju za svoje pravice. Programi Etnomobila so zastavljeni tako, da je zraven kakovostnega preživljanja prostega časa mogoče z metodo dela z ljudmi opolnomočiti člane takšnih skupnosti za različne oblike samopomoči, s čimer bo dosežen cilj emancipacije.

Skupina za romska in etnična vprašanja bo skupaj z Urbanimi brazdami svoje cilje uresničevala v relativno kratkem obdobju.²⁵ Pri tem sta ključnega pomena prvotna usposobitev večjega števila kadra in sodelovanje z visokokvalificiranimi angažiranimi strokovnjaki pri Urbanih brazdah. Glede na to, da je to sodelovanje že vzpostavljeno, in glede na trajnostno naravnost vsebin in že dosežene rezultate uresničevanje zastavljenih ciljev ne bo umanjalo. K doseganju ciljev bodo veliko pripomogle tudi identifikacija potreb mariborske skupnosti in analiza ter ustvarjalne domislice za potrebe zblíževanja z romsko skupnostjo, ki je do pripadnikov večinskega naroda največkrat distancirana. Za zastavljanje ciljev pa je vzpostavitev kakovostnega človeškega odnosa in zaupanja nujna. Pri tem je bila v veliko pomoč etnično mešana struktura raziskovalne skupine za romska in etnična vprašanja, ki je zaradi prej pridobljenih izkušenj in vedenj o stanju, povezanem z romskimi problematikami, in na osnovi znanj, pridobljenih na strokovnih srečanjih, že opolnomočena za realizacijo zastavljenih ciljev. To in strokovna povezanost pa sta dobra podlaga za njihovo uresničitev in za trajnostno naravnost rezultatov.

Vmesna evalvacija trajnostne naravnosti rezultatov dejavnosti skupine za romska in etnična vprašanja je zaradi prvih učinkov nadgradnje predhodnih aktivnosti romske skupnosti in nevladnega sektorja z njo, ki sodeluje pri obravnavi romskih vprašanj, obetavna. Dosedanje aktivnosti, povezane z mariborsko romsko skupnostjo, v okviru Urbanih brazd so že deloma nadgrajene.

Zaključek

Romska skupnost v Mariboru je kljub svojim zgodovinskim in tradicionalnim posebnostim v času od osamosvojitve Republike Slovenije vzpostavila način vzporedne oblike delovanja skupnosti. Čeprav je del lokalnega družbenega okolja in bi že zaradi tega morala biti deležna enakovredne obravnave, je bila nanjo preložena skoraj vsa družbena odgovornost za blaginjo

²⁴ Ustvarjalni socialno-kulturni programi vključujejo polnomočenjske, zagovorniške, izobraževalne (učna pomoč in druge aktivnosti) in umetniško-terapevtske vsebine.

²⁵ V letu 2011 in 2012, ko se izvajajo programi Evropske prestolnice kulture.

njenih pripadnikov in ohranitev kulturnih identitet, namesto da bi se bila kot enakovreden člen lokalne skupnosti zmožna vključiti v sodelovanje in prevzemati odgovornosti pri reševanju svojih problematik kot celote, je na tak način sorazmerno dobro prevzela način urbanega življenja. To pa hkrati pomeni, da so se pripadniki mariborske romske skupnosti podredili asimilaciji in se niso zmožni soočati s socialnimi ovirami, zato so se znašli med obrobni družbenimi skupinami.

Kot socialno-kulturno marginalizirana skupina je mariborska romska skupnost odvisna od svojih potencialov in učinkov pozitivne diskriminacije, ki ne prinaša želenih rezultatov. Prav zaradi nje je še dodatno stigmatizirana pri družbenih skupinah, ki sicer gojijo simpatijo do romske kulture, vendar ne soglašajo z nobeno obliko diskriminacij. Zato je polnomočenje pripadnikov romske skupnosti rešitev za emancipirano socialno vključevanje v reševanje romske problematike na ustvarjalen, suveren, avtonomen način z zahtevami po socialni državi, spoštovanju kulturne pripadnosti in zavračanju ideološkega identitetnega ločevanja. Najpomembnejše je spodbujanje k pridobivanju znanja, prek katerega je mogoče vplivati na trajnostne učinke.

Trajnostna naravnost učinkov programa Urbanih brazd in delovanja Skupine za romska in etnična vprašanja je zaradi vložka v ljudi poseg v lokalno skupnost tiste vrste, ki se bo manifestirala v prihodnjih ustvarjalnih praksah na socialno-kulturnem področju prav zaradi emancipacijske naravnosti.

Literatura

- SERČIČ, M. (2009): *Romi v Mariboru*, raziskovalna naloga, OŠ Tabor I, Mladi za napredek Maribora, 26. srečanje.
- AHMETAJ, J. (2008): »Romi, ki živijo v Mariboru, so nekaj posebnega in drugačnega«, *E-Dnevnik*, 8. aprila: 18:39.
- VRBNJAK, T. (2011): »Nevidni, odrinjeni, nezaželeni«, *Večer.com*, 4. junija, dostopno na <http://web.vecer.com/portali/vecer/v1/default.asp?kaj=3&id=2011060405652183>.
- VRBNJAK, T. (2011): »Na Poljanah kmalu dva hišnika«, *Večer.com*, 29. marca 2011, dostopno na <http://web.vecer.com/portali/vecer/v1/default.asp?kaj=3&id=2011032905633169>.
- AHMETAJ, J., S. BERISHA, S. AHMETAJ, A. TKALEC, M. MURŠIČ, H. ĐONLIĆ (2011): *Zavod Maribor 2012 – Evropska prestolnica kulture*, programski sklop: Urbane brazde, Skupina za romska in etnična vprašanja, osebna pričevanja, zbiranje zgodb in seminarske naloge.
- MURŠIČ, M. (2011): osebni arhiv/osebno pričevanje.
- TOPLAK, K. (15. junij 2010): *Medkulturna pestrost in useživljenjsko učenje*, Maribor: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Regionalni posvet.

Proces komodifikacije delovne sile v slovenski tranziciji

Konstrukcija Romov in dekonstrukcija delavskega razreda

Ali lahko Rome mislimo na antropološki način?¹

»Romi«² so v akademski in javni prostor vstopili sočasno z vseplošnim vznikom preučevanja raznolikosti identitetnih skupin, etničnosti in možnosti njihovega sobivanja v tako imenovanih multikulturnih družbah. O »Romih« se tako po navadi govori kot o družbeno izključenih, marginaliziranih pripadnikih manjšine, ki so žrtve diskriminatornih praks večinske populacije. Obenem se govor zreducira le na Evropo, kjer naj bi Romi predstavljali največjo manjšino brez lastne države. A nedavna³ uveljavitev omenjenih problematik, z njimi povezanih pojmov in interpretacij družbene realnosti se dejansko navezuje na posebne družbeno-zgodovinske okoliščine v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. K njihovem razširjanju sta močno prispevala tudi politika »multikulturalizma« iz ZDA in njen nekritičen sprejem v evropskih državnih (tudi znanstvenih) institucijah.

Pojav razprav o rasizmu, spolu in seksualnosti je eden od neposrednih učinkov svetovne revolucije leta 1968, ki je izhajala tudi iz nezadovoljstva množic nad obljubami protisistemskih gibanj o egalitarnejši družbi. A če so ta gibanja⁴ vsaj načelno poudarjala skupne interese in se ukvarjala z vprašanji (sprememb) državne oblasti in ekonomskih struktur, si iz njih izhajajoča gibanja po maju 68 večinoma prizadevajo za pravno-politično priznanje identitetnih/kulturnih razlik med skupinami, ki naj zmanjša družbene neenakosti. Ta kvalitativni preobrat družbenih gibanj izvira iz specifičnega konteksta – povojni napredek je omogočil rast srednjega razreda in uveljavitev političnih zahtev sredinskih

¹ Naslov sem si neskromno sposodila pri prispevku Leonarda Piasera »Les Tsiganes sont-ils bons a penser anthropologiquement?« (*Études tsiganes*, št. 2, Pariz, FSNT, 1994, str. 19–38), v katerem avtor osvetli raznolikost poimenovanj »Romov« in njihovo medsebojno prekrivanje skozi zgodovinsko perspektivo, kot tudi na razlike med lastnimi denominacijami in poimenovanji, ki so bile skupinam pripisane v posamičnih zgodovinskih kontekstih. Piasere tako jasno ovrže vse teorije o obstoju enotne in zgodovinsko utemeljene etnične skupine, ki napolnjujejo sodobni arzenal kulturnih študij in spodbujajo romski nacionalizem.

² Do nadaljnjega bomo pri zapisovanju denominacije »Romi« ohranili narekovaje zaradi podobnih razlogov, kot smo jih navedli v uvodniku.

³ Mednarodna *Encyclopedia of Social Sciences* iz leta 1968 identitete kot take ne omenja, beremo lahko le o psihosocialni identiteti adolescentov, obremenjenih z identitetnimi krizami. Podobno *Oxford English Dictionnary* iz začetkov sedemdesetih let etničnost definira kot redko besedo, ki se nanaša na poganstvo in poganska vraževerja. (Hobsbawn, 1996: 37–40)

⁴ Sem lahko štejemo različna množična gibanja: narodnoosvobodilna gibanja, gibanje za državljanske pravice v ZDA, tudi feministično gibanje.

liberalcev, ki so nasprotovali strukturnim spremembam kapitalističnega sistema, podpirali pa so družbeno-kulturne spremembe. Kolektivne boje proti (imperialni) državi in institucionalnim oblikam represije so nadomestili boji za priznanje partikularnih pravic črnske skupnosti, žensk, homoseksualcev ... in navsezadnje tudi »Romov«. Boj proti različnim oblikam diskriminacije in rasizma je postal osrednji fenomen družbenopolitičnega prostora, ki se manifestira bodisi v bojih različnih »manjšinskih« skupin bodisi s prevlado identitetnih tematik v svetu vednosti (prim. Wallerstein, 2006: 112–113).

»Rome« se je tako začelo obravnavati kot kulturno/identitetno in ekonomsko homogeno skupnost, za katero sta značilni splošna revščina in diskriminacija, ki naj bi izhajali iz nepoznavanja njihove kulture in nestrpne okolice. Zdi se, da sta se uveljavili dve, medsebojno dopolnjujoči se strategiji boja za izboljšanje njihovega položaja: na eni strani je treba poskrbeti za njihovo boljšo vključenost na trg delovne sile, na drugi pa opozarjati na škodljive učinke kulturnega nesprejemanja.

Prvo strategijo utemeljujejo predvsem akademske in politične razprave, ki »Rome« obravnavajo kot »družbeno izključene« člane »podrazreda«, drugo pa njeno sestrsko gibanje za sprejemanje/poznavanje identitetne in kulturne drugačnosti »Romov«, pogosto prek politike priznanja manjšin. A skupna predpostavka teorij »podrazreda« in »družbene izključenosti« je družba večnega napredka, ki pa je v resnici šele posledica specifičnega zgodovinskega razvoja in ne samoumevna danost: kot že omenjeno, je v povojnem obdobju prejšnjega stoletja nepredstavljiva gospodarska rast poskrbela za rast srednjega razreda. Vsi, ki se srednjemu razredu in tej družbi napredka oziroma postmoderni/potrošniški/multikulturni družbi, kot so družbene spremembe nereflektirano odzvanjale v socioloških razpravah, niso »priključili«, so postali družbeno ali razredno »izključeni«. Z druge perspektive – vsi, ki so brez formalne zaposlitve, ki je pred neoliberalnim pohodom večinoma temeljila na polnem delovnem času in zgodovinsko priborjenih delavskih pravicah, niso več obravnavani kot člani družbe: brezposelni mladi, dolgotrajno brezposelni, nezmožni za delo, starejši, brezdomci in nasploh tako imenovani marginalizirani odtlej predstavljajo substrat prebivalcev, ki je s pomočjo določenih znanstvenih inštitutov, vladnih *think-thankov* in bojda nevtralnih organizacij, kot sta denimo OECD in evropska komisija, postal tarča nacionalističnega hujskanja in demografskih politik, zavutih v moralističen diskurz preganjanja asocialnega vedenja in/ali odpravljanja družbene osame/zavrženosti.

Vzrok družbenega izključevanja naj bi namreč izhajal iz dohodkovne neenakosti, se pravi neenakosti v zaposlovanju, ne pa tudi iz neenakosti v bogastvu. Nemara je to tudi razlog, zakaj različne sodobne zemljiške in delničarske rentnike ne obravnavamo kot iz družbe izključene, četudi prav tako ne prejema plačila od dela, ampak od fevdalnega prežitka lastninske pravice. Tako definirana izključenost pa se lahko premaga le z dvigom za delo primernih sposobnosti in integracijo na trg dela ne glede na delovne pogoje, ki so v tem primeru po navadi nižji od formalno priznanih oziroma uzakonjenih (Levitas, 1996: 7–19).

Pri tem je zanimivo, da raziskave, ki »Rome« in preostale družbeno skonstruirane manjšine umeščajo med nepriviligirano/zatirano manjšino, ne vidijo notranjih kontradikcij takega razmišljanja. Pojem manjšine naj bi namreč vseboval kvantitativno dimenzijo maloštevilne skupnosti, medtem ko se uveljavljeni diskurz o manjšinah opira na kvalitativni kriterij: ne govori se o dejanski družbeni manjšini, se pravi maloštevilni skupini privilegiranih, ki poseduje kapital, proizvajalna sredstva in nadzoruje proces proizvodnje, ampak o številni in raznoliki populaciji, ki je družbeno skonstruirana v različne etnične, religijske, spolne... skupine, katerih temeljni

značilnosti sta ekonomska deprivilegiranost in marginalen družbeni položaj, ki se ju ponavadi jemlje za samoumevna.⁵ Uveljavljeno razlikovanje med manjšino in večino tako predpostavlja obstoj neke fiksne meje, ki določajo družbene razlike, pri tem pa ne problematizira točke opazovanja oziroma pozicijo, iz katere se določeni družbeni položaj kaže kot naraven. Še več – posameznike tako imenovane manjšine se ne obravnava z njihovega individualnega položaja, eksistenčnih pogojev in ravnanj, ampak z vidika zadostitve kriterijem »članstva« v tej skupini, kateri sta posebna družbena vloga in položaj določeni »od zunaj«. Tako ostaja diskurz o večinski/manjšinski skupnosti slep za politično-ekonomske hierarhije, ki obstajajo znotraj te družbeno oblikovane manjšine. (Glass, 1962: 34–36)

Kar pa niti ni tako presenetljivo, saj je *raison d'être* različnih identitetnih teorij, na katere se opirata strategiji družbenega »vključevanja«, političnega priznanja in kulturnega sprejemanja Romov, ravno kritika, uperjena proti zgodovinskemu materializmu in njegovemu ekonomističnemu determinizmu (Breznik, 2009: 10). Poleg razrednega konflikta naj bi obstajali tudi drugi načini družbene dominacije, stratifikacije in bojev, ki omogočajo identitetno pluralnost. Tako naj bi koncept identitete za razliko od redukcionističnega koncepta razreda vključeval vse posameznikove dimenzije – spolno, medgeneracijsko, religiozno, kulturno, etnično itn. – in naj bi skupaj z identitetno politiko celoviteje zaobjemal kompleksnost človekovega obstoja ter predstavljal večji emancipatorni potencial.

A zdi se, da se je uveljavljeni kulturalizem ujel v zanko ideologije pravno-politične institucije kapitalističnega sistema, ki odnose med posamezniki prikazuje kot odnose enakosti in svobodnega delovanja. Ta pravna svoboda namreč bolj zaslužnjuje kot pa osvobajajo, in sicer zaradi strukturne pozicije, ki jo zasedata politika in pravo v kapitalizmu. Konstituiranje posameznika kot (pravno) svobodnega je namreč zgodovinski proizvod procesov industrijske revolucije in vsesplošne blagovne ekonomije. Pojem svobodnega delovanja posameznika tako uvede šele tržna ekonomija svobodne menjave, pravno veljavo mu priskrbita francoska revolucija in koncept abstraktnega državljana, legitimacijo pa črpa iz ideologije o avtonomnem delovanju družbenih sfer.

Problem identitetnih diskurzov namreč je, da ne tematizirajo zgodovinskih možnosti obstoja »svobodnega individuuma« in procesa vzpostavljanja družbenih sfer ekonomije, politike in kulture, zaradi česar niso sposobni misliti njihove medsebojne prepletenosti in določenosti, zlasti pa pogojenosti politične in kulturne sfere z obstojem specifičnega načina produkcije – kapitalizma.

[V] družbeni produkciji [...] stopajo ljudje v določene, nujne, od njihove volje neodvisne odnose – v produkcijske odnose, ki ustrezajo določeni razvojni stopnji njihovih materialnih produktivnih sil. Celota teh produkcijskih odnosov sestavlja ekonomsko strukturo družbe, realno osnovo, ki se na njej dviga pravna in politična vrhnja stavba in ki ji ustrezajo določene oblike družbene zavesti. Način produkcije materialnega življenja določa socialni, politični in duhovni proces življenja nasploh. (Marx, 1979: 105)

Potemtakem ekonomska sfera družbe skupaj s politiko in pravom, ki legitimirata obstoječa produkcijska razmerja, določa, kako se bo organizirala družbena struktura in z njo vse druge družbene

⁵ Še nekaj podatkov za podkrepitev napisanega: če je bilo razmerje med najbogatejšim in najrevnejšimi državami leta 1820 3:1, leta 1973 44:1, je leta 1992 naraslo na 72:1. Leta 2004 je približno 0,13 odstotka svetovne populacije upravljalo s 25 odstotki vsega finančnega bogastva. Leta 2008 pa je 497 najbogatejših (0,000008 odstotka vse populacije) posedovalo 3,5 trilijona \$ (več kot 7 odstotkov svetovnega BDP). Dostopno na <http://www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats#src19>, 20. december 2012.

⁶ V horizont ideologije (pravne) enakosti so se med drugim ujele študije, ki obstoječe državne institucije opozarjajo na (ne)korektno in (ne)diskriminatorno (medijsko) poročanje o etničnih in deprivilegiranih manjšinah, stanje pa želijo izboljšati s pozivi k novim pravnim regulacijam. Vendar se pravne določbe oziroma členi kazenskega zakonika namesto s spremembami realnih družbenih razmerij ukvarjajo s prepovedjo uporabe specifičnega znaka, denimo »Cigan«, pri čemer ostane njegova ideološka vsebina nedotaknjena. Četudi znak spremenimo in predpišemo uporabo novega, politično korektnega znaka, bo ideološka vsebina prvotnega znaka nedvomno hitro našla novo materialno existenco in po potrebi tudi spremenila formo, saj njeni materialni pogoji, ki izhajajo iz realnih razmerij družbene neenakosti, ostajajo nespremenjeni. (Centrih, 2007: 38)

sфере.⁶ Zato identitetni diskurz pade na izpitu takoj, ko ga postavi pred vprašanje razredne razlike. Ker razredno razliko določajo odnosi v sferi produkcije, ki pa so *strukturni odnosi neenakosti*, jo težko enačimo s kulturnimi in preostalimi identitetnimi razlikami, četudi je res, da različne identitete zavzamejo različne strukturne položaje in da so različno situirane v odnosu do vladajoče strukture, kapitalističnega svetovnega sistema. Vseeno pa identitetni boji v ničemer ne ogrožajo obstoja kapitalizma, medtem ko bi odprava razredne delitve pomenila ravno konec obstoječega družbenega sistema. (Meiksins Wood, 2000: 238–255).

To seveda ne pomeni, da civilne svoboščine niso pomembne – seveda so, vendar ne v obliki, kot jo določata kapitalistični sistem in njegova pravna ideologija priznanja pravic. V sferi menjave oziroma cirkulacije se posamezniki sicer kažejo kot enakopravni subjekti, katerih odnose uravnavajo pravne določbe, a v sferi produkcije ostajajo objekt izkoriščanja, katerih edina vrednost je uporabna vrednost, ki jo imajo kot edina družbena sila, ki proizvaja presežno vrednost. Kapital je namreč indiferenten do različnih

kulturnih/religioznih/etničnih/kolektivnih/*life-style* identitet ljudi, ki jih izkorišča – pravzaprav med njimi celo briše razlike in jih enači, ko nanje gleda kot na abstraktno delovno silo, ta nepotrební strošek proizvodnje. Povedano drugače, če se različnim oblikam diskriminacije ne bomo uprli s sistemskega vidika, bomo prej kot za njihovo odpravo ravnali v prid njihovem ohranjanju. Sulice v boju za (kulturne) pravice identitetnih skupin in priznavanje drugačnosti so namreč prav tiste, ki te skupine navidezno izključujejo, le da letijo v drugi smeri. Posamezne skupine sicer lahko dobijo pravice in mogoče večjo vključenost, zlasti na formalni trg delovne sile, a na isti ideološki osnovi in v istih produkcijskih pogojih, ki so jih sprva iz trga »izključili«.

Kar se kaže kot družbena izključenost, je dejansko družbena vključenost, le da ta vključenost poteka na podlagi nižjih mezd oziroma na nižjih ravneh. Kapitalizem namreč nenehno proizvaja rezervno armado delovne sile, ki bo pripravljena – beri prisiljena – pristati na ostrejšje pogoje izkoriščanja, te pa se nadalje zamaskira v voluntaristična diskurza pomoči žrtvam diskriminacije oziroma delovne nesposobnosti/nezadostnosti/nemotiviranosti. Oba načina legitimiranja se opirata na psihologistično ideologijo in njeno metodo partikulariziranja, ki zamaskirata strukturne pogoje neenakosti in prelagata odgovornost za njen obstoj na pleča posameznikov: če so prvi žrtve ene, bojda prirojene, naravne in večne značilnosti skupine, ki naj bi ji pripadali, so drugi krivi osebne neodgovornosti in nesposobnosti priboriti si svoje mesto v kapitalistični bitki (prim. Amin, 2009: 71).

Učinek identitetnega/kulturalističnega diskurza se potemtakem ne kaže v možnosti sobivanja množstva identitet, temveč v tem, da se odmakne debata o kapitalizmu in njegovi totalnosti. Razredno razmerje namreč ni le stvar osebne identitete in odločitve, ampak je *konstitutivno razmerje* za določen družbeni proces, t.j. neprestano akumulacijo kapitala in njegovo ekspanzijo. Na eni strani je tako bojem za priznanje pravic različnih skupnosti, kamor lahko prištevamo tudi politični aktivizem za pravice »Romov«, uspelo premestiti, marginalizirati in zasenčiti vprašanja o egalitarni distribuciji družbenega bogastva v času nepredstavljivega večanja družbenih razlik, obenem pa v okolju naraščajočih migracij in komunikacijskih povezav nevede spodbujajo ideje separatizma, netolerantnosti, šovinizma, patriarhalnosti in avtoritarizma, saj poenostavljajo in reificirajo skupinske identitete. S premestitvijo osrednjega problema in njegovim

reificiranjem tako dejansko delujejo proti logiki, v prid katere se načeloma izjavljajo in na nek način promovirajo družbene neenakosti ter tvegajo kršitve posameznikovih pravic. Na drugi strani pa epistemična blokada, ki jo izvaja kulturalizem v družboslovju in humanistiki, zagotovo ne bi bila tako plodovita, če si kulturne teorije ne bi prisvojile polja preučevanja družbenosti in sebe uspešno postavile kot model za teorijo družbe nasploh. Z »vsesplošno kulturalizacijo spoznavnih predmetov« (Močnik, 2009: 387) je univerza navsezadnje le izpolnila svojo vlogo ideološkega aparata (Althusser, 2000: 79) neoliberalne države in njenega novega upravljanja znanstvenih politik in državnih razpisov.

Ko smo tako pometli pred ideološkim pragom identitetnih diskurzov, da bi se prebili do konceptualnega aparata, je nemara naposled čas za konkretno analizo, ki pa bo za nazaj potrdila uporabno moč izbranih konceptov.

Etnične skupine in hierarhizacija gospodinjstev

Ko bomo v nadaljevanju govorili o Romih in romskih naseljih, pojem Romi razumemo kot označevalec določene etnične skupine oziroma kulturne kategorije skupine ljudi z določenim skupnim vedenjem, ki se prenaša iz generacije v generacijo in ki vsaj teoretično ni vezana na državne meje. (Balibar in Wallerstein, 1991: 76) Kultura neke identitetne skupine je potemtakem le niz pravil oziroma verovanjskih shem, ki služijo socializaciji pripadnikov te skupine in ki jo navsezadnje ločujejo od preostalih. Poleg etnij v kapitalizmu obstajata še dve kategorizaciji skupin ljudi oziroma tako imenovanih ljudstev, in sicer rasa ter nacija. Četudi se vse kategorije legitimirajo na neki preteklosti, ki naj bi utemeljevala njihovo časovno kontinuiranost in medsebojno povezanost priznanih članov, pa so te kategorije predvsem politični konstrukti, ki so odvisni od specifične zgodovinske situacije, kar je navsezadnje tudi razlog za njihovo nekonsistentnost in nestalnost. Etnija, rasa in nacija so dejansko iz istega testa, vzrok njihove pojmovne raznolikosti pa lahko pripišemo zgodovinski strukturi kapitalistične svetovne ekonomije: rasa ustreza osni delitvi dela na center – periferijo; nacija se nanaša na politično nadstrukturo, tj. rojstvo suverenih držav, ki tvorijo in izhajajo iz meddržavnega sistema; etnična skupina pa je vezana na pojav gospodinjstev, ki omogočajo ohranjanje elementov nemezdne delovne sile v akumulaciji kapitala. Obstoj posamezne kategorije je potemtakem odvisen predvsem od skupine z večjo družbeno močjo, ki tvori kvalitativno in ne nujno tudi kvantitativno večino. Ker pa se vladajoče skupine in njihovi interesi skozi zgodovino spreminjajo, je tudi to, kar je relevantno za aktualno politiko vladajočih, predmet nenehnih reartikulacij.

V nacijo, raso oziroma etnijo se povezujejo različna gospodinjstva skladno s pozicijo, ki jo zavzemajo v strukturi kapitalističnega sistema. Za razliko od Wallersteina bomo mi dejali, da niti delavci niti kapitalisti niso izolirani posamezniki, ampak so z drugimi osebami povezani v gospodinjstva, največkrat na podlagi družinskih vezi, dolžnost članov gospodinjstva pa je zlasti skrb za dohodek skupnosti in udeležnost pri njegovi porabi. Hierarhijo gospodinjstev po vrsti in višini prejetih dohodkov pa legitimirata ideološka dvojčka univerzalizma in partikularizma: če ideologija univerzalizma upravičuje predvsem privilegije skupine ljudi, ki imajo vodstvene in nadzorne položaje, rasizem in seksizem s pomočjo tako imenovanih naravnih, večnih resnic, ki so enkrat kulturnega, drugič pa biološkega izvora, ideološko podpirata neprestano večanje družbenih razlik. Tako rasizem in seksizem skupaj z univerzalizmom koristita kapitalskemu oplajanju, ko prikrivata strukturno realnost in ločujeta ter atomizirata razred razlaščenih in

⁷ Po Wallersteinovem mnenju se družbena moč meri le znotraj posamezne države in tako je edina razlika med nacijo in etnijo v tem, da ima država načeloma le eno nacijo, a več etničnih skupin. Wallerstein izhaja iz obstoječega produkcijskega načina in tako ne preseneča, da tudi obstoj različnih vrst »ljudstev« misli znotraj državnega okvira, saj ravno država zagotavlja družbeno reprodukcijo razrednih družb. Za širšo analizo, zlasti pa teoretizacijo nacije kot nacionalne ničte institucije, ki omogoča sporazumevanje članov modernih, razrednih družb, glej Močnik (1999).

⁸ Vsi empirični podatki o Občini Grosuplje se nahajajo na spletni strani občine, http://www.grosuplje.si/portal_obcina/www/index.php, 15. november 2011.

⁹ Strukturni razlogi priseljevanja in zlasti profit slovenskega gospodarstva na račun izkoriščanja tuje delovne sile glej spodaj.

¹⁰ V popisu romskih naselij leta 2006 se je 158 prebivalcev opredelilo za Rome, 12 za »pol Slovenec, pol Rom«, 7 za Slovence in 6 kot ostalo. Popis je potekal v okviru terenske raziskave, ki sva jo opravila s kolegom Gregorjem Steklačičem maja 2006. Celotna raziskava je bila sestavljena iz dveh vrst anket: ena je bila namenjena posameznikom, starejšim od 12. let, druga pa vsaki gospodinjski enoti.

izkoriščanih. Etnizacija skupin potemtakem rešuje eno osnovnih kontradikcij historičnega kapitalizma: pravno enakost, ki pa je vedno v službi vladajočih, in dejansko neenakost v produkcijski sferi. Statusno-identitetne skupine (nacije, rase, etnične skupine, verske skupnosti, Wallerstein dodaja še spolno pripadnost in usmerjenost) potemtakem niso arhaični prežitki, temveč so produkt modernega sveta, ki imajo poleg tega čedalje pomembnejšo vlogo znotraj svetovnega sistema (Balibar in Wallerstein, 1991: 71–83; Wallerstein, 2006: 46–56).⁷

Romi v Grosuplju

Mesto Grosuplje (6831 prebivalcev)⁸ je največje naselje Občine Grosuplje (18.808 stalno prijavljenih prebivalcev), ki leži nekaj kilometrov jugovzhodno od Ljubljane. Je sodobno mesto v različnih pogledih. Mestna krajina se spreminja v prid profitnih dejavnosti (zlasti z gradnjo različnih trgovskih središč, barov in blokovskih stanovanj visokega cenovnega razreda). Skladno s tržno usmerjeno mestno politiko je naraščanje prebivalstva obratno sorazmerno gradnji javnih vrtcev, šol in preostalih javnih površin. Glavno mestno razvedrilo tako predstavlja posedanje v premmnogih barih, za katere bi lahko dejali, da imajo podobno vlogo kot vaške gostilne, cerkveni prostori ali gasilski domovi, ki so zaradi politik denacionalizacije in mestnega pridobitništva postali edini »skupen prostor« vaških skupnosti po izgubi javnih prostorov. A nasprotno od skupnostnih prostorov, ki so bili namenjeni *vsem*, so bari, Cerkev in gasilski

domovi namenjeni le članom, pa naj se članstvo meri po dohodku, veroizpovedi ali pa izbiri prostočasne dejavnosti (prim. Dragoš in Leskošek, 2003: 48). Ne preseneča, da se Grosuplje po navadi prišteva k spalnim naseljem, za katere so značilni »skupnostna nedejavnost, odtujeni odnosi, odsotnost skupnostnih mrež ali odsotnost skupnostne produkcije« (Dragoš in Leskošek, 2003: 51).

Če skupnostna produkcija upada, pa podjetniška kar cveti. Občina je zgradila sedem obrtniško-podjetniških in industrijskih con, s svojimi različnimi programi in ustanovami (Medobčinski sklad za razvoj malega gospodarstva, Urad za finance, gospodarstvo in družbene dejavnosti, Družba za razvoj Grosuplja, Območna obrtna zbornica, Združenje podjetnikov) pa finančno spodbuja delovanje 1493 podjetnikov, samostojnih podjetnikov in zavodov. Mesto je relativno mlado, saj je šele industrializacija v šestdesetih letih sprožila pomembnejše priseljevanje, tudi iz bivših republik SFRJ.⁹ Pravzaprav je bila neposredna odvisnost industrijskega in gradbenega sektorja od dela priseljenih delavcev splošna značilnost tedanjega slovenskega gospodarstva (Zorn, 2010: 25). Danes bi lahko med pomembnejše industrijske obrate v Grosuplju uvrstili Black&Decker, ki izdeluje električne stroje, Mizarstvo Motvoz, Pekarno Grosuplje in Kogast, gostinsko-kovinsko galanterijo.

V Grosuplju in njegovi neposredni bližini je tudi pet naselij z večinskim romskim prebivalstvom¹⁰. Romi so v Grosuplje prišli s trebuhom za kruhom v začetku industrializacije v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ko sta se v okolici mesta vsaka zase naselili dve romski družini. Približno dvajset let kasneje se je skupina Romov iz naselja Malo Mlačevo preselila na deponijo Stohan,

nekaj let zatem so se prve barake pojavile na polju za železnico, v neposredni bližini avtobusne in železniške postaje, v istem času pa so se tudi Romi, ki so prišli iz območja Krke, v prikolicah nastanili za mestnim pokopališčem. Družina, ki se je sprva ustalila v Oazi, ki leži približno dva kilometra zunaj centra Grosuplja v smeri Krka, se je v drugi polovici sedemdesetih let preselila kakih dvesto metrov nižje – naselje, ki ga tvorijo štiri, večinoma enosobne barake, se danes imenuje »Pri Nikotu«. V Oazo se je namreč tedaj preselila družina iz Ponove vasi. Če sta se ti družini selili zaradi lastnih potreb, so Romi iz naselij »Za železnico«, »Stohan« in »Za pokopališčem« morali zapustiti svoja bivališča zaradi zunanje prisile.

Občina Grosuplje se je namreč pred približno desetimi leti odločila za gradnjo stanovanjskih blokov na polju za železniškimi tiri, v neposredni bližini ozemlja, kjer so tedaj živele romske družine. Zato je približno kilometer nižje od območja novogradnje za industrijsko cono, na najbolj mokrotnem delu grosupeljskega kraškega polja postavila betonske plošče kot osnovo za bodoče barake, napeljala vodovod in tja prisilno preselila romske družine iz treh omenjenih naselij. Javnost seveda ni slišala toliko o predvideni profitni gradnji kolikor pa o neurejenih, nelegaliziranih in nemoralnih naseljih z nizkim higiensko-sanitarnim standardom¹¹ ter o občinski politiki pozitivne diskriminacije in njeni pripravljenosti za izboljšanje življenjskih razmer Romov.

S prisilnim bratenjem družin se večina preseljenih prebivalcev ni strinjala. Smrekec, ki je bilo zasnovano kot enotno naselje, se je tako od samega začetka razdelilo na Smrekec1 (52 prebivalcev) in Smrekec2 (53 prebivalcev), med katerima teče majhen potok, naselji pa sta si kmalu uredili tudi ločeni dovozni cesti. Ena izmed družin, ki je bivala za mestnim pokopališčem, se je raje odločila za nakup lastnega kmetijskega zemljišča na polju, ki leži ob cesti v Ponovo vas, smer Št. Jurij, naselje pa se danes imenuje Banat (27 prebivalcev). V nasprotju s Smrekcema, ki sta v občinski lasti, so zemljiške parcele, na katerih stojita Oaza (20 prebivalcev) in Pri Nikotu (28 prebivalcev), delno v občinski in delno v zasebni lasti.

Smrekec je od decembra 2009 tudi edino romsko naselje z električno napeljavo (tako imenovana »kamp« elektrika), a brez kanalizacije, tako da nobena baraka nima urejenih ne sanitarij ne kopalnice. Vse odplake potemtakem odtekajo po naselju in povzročajo neprijeten vonj, pojavljajo se tudi miši in podgane. Do naselja vodi zelo slaba oziroma praktično neprevozna makadamska cesta. Dvosobne lesene barake so v slabem stanju (namesto oken imajo nekateri polivinil) in brez vsakršne izolacije. Pozimi je v njih ledeno, poleti vročično. Okrog barak je nasut pesek, in kadar dežuje, je naselje poplavljen, saj se lahko deževnica zbira le v luknjah. Barakarski naselji Pri Nikotu in Banat, kjer prebivata v vsaki po ena razširjena družina, sta podobno brez električne in vodovodne napeljave, brez urejene kanalizacije in sanitarij ter s slabim dovozom. V Oazi, ki se jo ima za zgled »urejenega romskega naselja«, so prav tako postavljene lesene, a ometene barake z več prostori. Prebivalci najmanj številčnega naselja še vedno nimajo elektrike, imajo pa urejeno kanalizacijo, vodovod, sanitarije in kopalnice.

Leta 2006 jih je med odraslimi prebivalci v petih romskih naseljih enaindvajset imelo končano osnovno izobrazbo, trije so opravili poklicno, vajeniško ali industrijsko šolo, brez osnovne izobrazbe pa je bilo štiriintrideset odraslih. Večina prebivalcev romskih naselij v Grosuplju tako predstavlja nižje kvalificirano delovno silo.

V času naselitve v Grosuplje so Romi dohodke v gospodinjstvo prinašali iz različnih virov: nabiranje gob in zelišč (38 odstotkov); sezonska (32 odstotkov) (zlasti kot hlapci na kmetijah)

¹¹ Naselje naj bi bilo »po besedah župana nevzdržno iz sanitarno zdravstvenega vidika, po videzu zanemarjeno, Romi pa so zaradi agresivnosti in neprilagodljivosti izrazito moteči za okoliško prebivalstvo, kar povzroča konfliktno situacije in napetosti, te pa rastejo iz dneva v dan,« dostopno na: http://www.varuh-rs.si/index.php?id=1370&tx_ttnews%5Bpointer%5D=52&tx_ttnews%5Btt_news%5D=132&tx_ttnews%5BbackPid%5D=48&cHash=daff9eaa30, 15. november 2011.

¹² Več informacij o zavajanju javnosti na http://www.mddsz.gov.si/si/delov-na_podrocja/trg_dela_in_zaposlovanje/delo_na_crno/skupaj_ustavimo_delo_in_zaposlovanje_na_crno_za_svetlo_prihodnost/, 15. november 2011.

in redna zaposlitev (7 odstotkov) (še posebej v Komunalnem podjetju Grosuplje, v lokalni železarni in na žagi, v Gradbenem podjetju Grosuplje, v proizvodnji podjetij Gorenje Tiko, v Black&Deckerju, Motvozu in platno); zbiranje starega železa (11 odstotkov) in barvnih kovin (11 odstotkov); prosjačenje (11 odstotkov); iz naslova socialne pomoči (22 odstotkov); glasbeni nastopi (1 odstotek) in drugo (3 odstotke).

Leta 2006 pa so bili za določen čas zaposleni trije Romi, in sicer v avtopralnici, v šoli kot šolski pomočnik in na Deponiji za ravnanje z odpadki, od tega sta odtlej dva že izgubila službo. Veliko se jih je preživljalo z nabiranjem odpadlega železa, nekateri so še vedno opravljali sezonska dela (spravilo poljščin z njive, gradbena dela), le redki so še nabirali gobe in zelišča za prodajo in tako je bilo preživetje praktično celotnih naselij odvisno od socialne pomoči. Omenimo lahko, da je večina današnje romske populacije v Grosuplju v aktivno življenjsko obdobje stopila v posebnem zgodovinskem momentu, in sicer v času samostojne Slovenije.

Prihodki v gospodinjstva z večinskim romskim prebivalstvom danes torej izhajajo iz različnih virov, kar navsezadnje ni nič posebnega. Kot pravi Wallerstein, skoraj ni gospodinjstva, ki se ne bi preživljalo z različno kombinacijo petih virov dohodka (mezda, proizvodnja drobnega blaga, samooskrba, renta, transferna plačila), in dejansko je malo družinskih gospodinjstev, ki ne bi imela niti enega od njih. Lahko torej rečemo, da je večina romskih gospodinjstev polproletarnih, saj v večini od njih dohodki od plač znašajo manj od polovice celotnega dohodka gospodinjstva. Polproletarna gospodinjstva so kapitalistom ljubša od proletarnih – za preživetje polproletarnih gospodinjstev skrbi dodatni dohodek, ki ne prihaja iz mezde in ki ga povečini prispevajo člani gospodinjstva, ki niso v mezdnem razmerju. Iz tega izhaja razlog za strukturno tendenco zaposlovanja »polproletarnih« delavcev, ki so hkrati voljni in primorani, da se vključijo v mezdni stroj pod kakršnimi koli pogoji. Hkrati ko delodajalec premaga delavca v boju za ohranjanje minimalnega plačila in mu torej lahko nameni nižje plačilo za opravljeno mezдно delo, si poveča profit oziroma presežno vrednost. Tako so člani gospodinjstva, ki ne opravljajo mezdnega dela, posredno vpeti v kapitalistični proces (četudi navidezno niso vpeti v neposredni kapitalistični proces), saj s svojim dohodkom, ki je namenjen reprodukciji delovne sile oziroma posameznega gospodinjstva, vzdržujejo osnovo za obstoj kapitalizma – rezervno armado delovne sile.

Četudi je rast polproletarnih gospodinjstev splošen učinek neoliberalne politike, se romska gospodinjstva v Grosuplju preživljajo zlasti s pomočjo transferjev v obliki državne socialne pomoči in pobiranjem železa, ki ga opravljajo na črno. Njihova situacija ni ne edinstvena ne nekaj novega, vseeno pa je v našem družbeno političnem prostoru izjemno rizična, saj neoliberalni pohod nenehno ogroža obstoj socialne države, ki deluje v javno dobro svojih državljanov, ne pa v prid privatnemu bogatenju lastnikov kapitala. Poleg tega je slovenska država v letošnjem letu z zakonom o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno¹² napadla tudi neformalni sektor, pri tem pa je zanimivo, da jo upad priliva davkoplačevalskega denarja ne skrbi, denimo ko sprejema zakone o uvajanju prekarnega dela in agencij za posredovanje delavcev.

Obdobje prehoda

Konec osemdesetih smo bili priče burnemu dogajanju. Sprememba družbenopolitičnega sistema je namreč potekala na dveh nivojih: politično se je prehod iz večnacionalne v (eno)nacio-

nalno državo zgodil s pomočjo uvedbe parlamentarne demokracije; na gospodarski ravni pa je samoupravljanje, ki je temeljilo na družabni lastnini, zamenjal neoliberalni tržni kapitalizem.

Prva sprememba med drugim zadeva subjekt državne suverenosti in njegovo transformacijo. Ustava SFRJ iz leta 1974 za dejanski zgodovinski subjekt določi delovne ljudi (eksplicitno omenja delavce, kmete, delovno inteligenco in vse napredne ljudi Jugoslavije), ki jih vodi njihova Komunistična partija. Državljeni SFRJ so tako vsi prebivajoči na njenem ozemlju, ne glede na statusno-identitetno skupino, ki ji pripadajo, saj je ustavnost jugoslovanskega naroda izhajala iz narodnoosvobodilnega boja ter socialne revolucije med in po 2. svetovni vojni. Jugoslovanski državljani in stalni prebivalci Slovenije so bili tako v pravicah in dolžnostih izenačeni z domačini, diskriminacija in zavračanje priseljencev pa nista bila ne sistemska ne samoumevna (Centrih v Zorn, 2010: 29).

Nasprotno pa je nacionalni projekt poenotenja kulturne in politične elite na koncu 20. stoletja temeljil na identitetni oziroma kulturni osnovi in tako je zgodovinski subjekt neodvisne Slovenije slovenski narod – slovenska ustava iz leta 1991 Republiko Slovenijo definira kot državo vseh svojih državljanek in državljanov, ki temelji na večstoletnem boju za narodno osvoboditev –, suverenost pa postane suverenost večinskega naroda. Če je socializem prebivalce obravnaval v razrednih kategorijah – kot delavce, v osamosvojitveni evforiji v ospredje stopijo etnične dimenzije.

Nemara bi ravnali podcenjujoče, če bi verjeli, da lahko etnonacionalistično pranje možganov učinkuje kar čez noč in da lahko spremembe v ideološki nadstavbi določajo spremembe odnosov v produkcijski sferi. Ne smemo pozabiti, da sta razpad socialistične in oblikovanje nove države potekala brez večjih pretresov, saj so oblast obdržale vladajoče skupine nekdanjega enostrankarskega razreda zahvaljujoč ideološki »prožnosti«, ki jo je prejšnji sistem dosegel v

¹³ Naraščanje brezposelnosti v Sloveniji je potekalo nekako takole: 10.000 brezposelnih leta 1980, 29.000 (3 odstotki) leta 1989, 44.000 leta 1990, dve leti kasneje 1992 pa je bila brezposelnost že 12,6-odstotna (164.000 ljudi) (Zorn, 2010: 35).

svojih poslednjih izdihljajih in s podporo bivše kulturniške elite. Vladajočim oblastnikom je tako uspelo razredno ločnico prenesti v iluzorne kulturne ločnice, s čimer so si zagotovili ideološke pogoje za vzpostavljanje razmerij gospodstva, vzpostavitev privatne lastnine pa je ob sočasnem pojemanju institucij kolektivnega

delovanja, solidarnostnih vezi in z večanjem družbenih neenakosti poskrbela za vznik ideologije individualizma. Lahko bi dejali, da se je baza skupnega pridobitniškega interesa dokončno izoblikovala s procesom denacionalizacije, ki je omogočila »prvotno akumulacijo kapitala«. Dragoš in Leskošek (2003: 37) denacionalizacijo imenujeta »največji 'socialni' transfer vseh časov«, saj je slovenska država edina na svetu, ki je denacionalizacijo uvedla v obsegu stodontnega vračanja v naravi, vključno s fevdalno lastnino. Denacionalizacijski dekret je namreč omogočil vračilo po vojni odvzetega premoženja, vključno s fevdalnim, ki je bilo odvzeto že v »meščanskem« režimu stare Jugoslavije. Četudi naj bi denacionalizacija služila popraviljanju krivic z vzpostavljanjem pravičnega stanja, je dejansko občutno povečala neenakost na eksistenčno najpomembnejših področjih, in sicer v dohodku iz lastnega dela in premoženja. Leta 1998 je tako dohodek iz plače med najbogatejšimi predstavljal le 29,1 odstotka dohodka celotnega gospodinjstva (Hanžek in Gregorčič, 2001: 98). Z Wallersteinovim besediščem bi lahko dejali, da je v prvem obdobju slovenske tranzicije veliko gospodinjstev živelo od transferjev, le da so enim pomagali preživeti, drugim pa obogateti. Denacionalizacija ni namreč nič drugega kot vrsta državnih transferjev za redistribucijo bogastva (Wallerstein, 2006: 46).

Denacionalizacija pa za tukajšnjo razpravo ni pomembna le z vidika večanja družbenih neenakosti po osamosvojitvi, temveč tudi v zvezi s transformacijo družbene lastnine in njenih daljnosežnih posledic tako na ideološki kot materialni ravni, ki jo debate o legalizaciji, urejanju in kar je podobnih infrastrukturnih zagat v zvezi z romskimi/ilegalnimi naselji, praktično ne omenjajo. Proces denacionalizacije je namreč prej družbeno zemljo dal v roke privatnim lastnikom in veliko naselij, ki so bila dotlej povsem zakonito postavljena na zemlji v družbeni lasti, je s pravno uredbo postalo ilegalnih. Če je nov pravni sistem dal podlago zahtevam po preselitvah romskih naselij po letu 1991, pa je osamosvojitvena nacionalistična evforija določila politiko preseljevanj, navadno v segregirana in infrastrukturno slabo urejena območja in ne, denimo, v neprofitna stanovanja.

Obdobje prehoda (*reload*)

Izjemno sovražni nacionalistični javni diskurz, ki se je uveljavil v času vzpostavljanja novega politično-ekonomskega sistema, ima pravzaprav dva izvira, ki ju povezuje podtalnica kapitala: treba je bilo določiti kriterije za pridobitev državljanstva, državljanskih pravic in obseg iz njih izhajajočih socialnih pravic ter kriterije, komu se dodeli manjša košarica socialnih pravic oziroma se ga odpusti – praksa, ki je bila v prejšnjem sistemu ideološko in pravno nedopustna. Preprosteje, v prvi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja – še posebej v času pred izvedbo prvih kolektivnih pogajanj socialnih partnerjev! – sta bila osrednja tema slovenske politične elite vprašanje novega slovenskega državljanstva v povezavi s »slovenskostjo« in politika zaposlovanja tujcev, ki si je politično pomembnost priborila zlasti zaradi naraščajoče brezposelnosti.¹³

Slovenske tovarne so namreč z osamosvojitvijo in odprtjem meja izgubile pomemben jugoslovanski trg in državno zaščito ter postale udeleženske mednarodnega trga konkurenčnosti.

¹⁴ V drugi polovici dvajsetega stoletja, v času tako imenovane informacijske revolucije, so kapitalistično produktivni postali zlasti finančne transakcije, razvoj informatike in tehnologij ter intelektualne in nematerialne dejavnosti, medtem ko so se industrijski obrati materialne proizvodnje preselili na periferna območja s cenejšo delovno silo in »prožnejšo« delovno zakonodajo.

Tržni mehanizmi so vplivali tudi na organizacijske spremembe nemalo podjetij, ki so fordistični model počasi zamenjala s postfordističnim (Stanojević, 2008: 26–32). Zapiranje tovarn, odpušcanje delavcev, neredno izplačevanje plač in stavke so bile in so posledice strukturnih sprememb¹⁴ na svetovni ravni ter reorganizacije in revalorizacije dela v prid tako imenovani kognitivni proizvodnji, ki jim v čedalje ostrejših razmerah tržne konkurence niso mogli ubežati niti grosupeljskih »tigri«.

Večanje splošne socialne ogroženosti in negotovosti pa lahko vodi le v rast družbenih napetosti, konfliktov ter diskurza nestrpnosti, ki slabijo delavsko solidarnost in moč delavskega gibanja.

Poleg tega je v času uvajanja novega gospodarskega sistema in prvih kolektivnih pogajanj (od 1987 do 1992) delavsko gibanje temeljilo zlasti na delavcih fordističnih tovarn, ki so imeli bolj ali manj zagotovljeno zaposlitev z vsemi zgodovinsko izborjenimi socialnimi pravicami. Sindikalno gibanje je v kolektivnih pogajanjih v času osamosvajanja sicer izbojevalo, bolje ubrnilo, osnovne delavske pravice, ni pa se ukvarjalo s samim konceptom zaposlitve. Večino gibanja so namreč sestavljali delavci fordističnih tovarn, ki so bolj ali manj zaposlovali za poln delovni čas (Stanojević, 2008: 26–32). Zaradi *videza* zagotovljenega dela združeni delavci tako niso artikulirali vprašanja zaščite v primeru brezposelnosti in prekarizacije dela. Vprašanja, kdo postane tehnološki presežek in koga se zaposli mimo ustaljene legitimne prakse, pa se vedno artikulirata na osi etničnega hierarhiziranja delavcev in delavk (prim. Zorn, 2010: 20).

Kot smo lahko videli, sodijo prebivalci v romskih naseljih v Grosuplju predvsem v skupino nizkokvalificiranih delavcev, zato si bomo podrobneje pogledali zlasti dogajanje v sektorjih, ki se jih po navadi povezuje z nizkokvalificirano delovno silo – in ki predstavljajo steber slovenskega gospodarstva. Kljub zagotovljenim državnim naročilom (gradnje avtocestnega omrežja) in visokemu povpraševanju po storitvah – torej zagotovljenemu dobičku, ki bi načeloma lahko omogočil dostojno plačilo delavcev – je državna politika gradbeni, kmetijski in gozdarski sektor določila kot deficitarno področje, nizko zaposljivost pa je ohranjala z ideologijo »umazanega dela« in vzdrževanjem nizkih mezd, ki stalno prebivajočemu delavcu v Sloveniji ne bi omogočila (dostojnega) preživetja. Tako je v gradbeništvu, kmetijstvu in gozdarstvu primanjkovalo delovne sile, saj se domači delavci v teh dejavnostih predvsem zaradi slabih delovnih razmer in nizkih mezd niso želeli zaposlovati. Nasprotno pa tuji delavec kapitalistu predstavlja cenejšo delovno silo in torej večji profit: slednji mu lahko ponudi nižjo mzdo – pogosto pride imigrantski delavec v Slovenijo sam, brez družine in »dodatnih« bremen, saj njegov matični dom ni daleč, obenem pa nima zaščite lokalnih sindikalnih organizacij in sistema družbeno priborjenih pravic, zato ga lahko delodajalec izsiljuje tudi z daljšim delovnim časom in napornejšim delom. Ko pa ga ne potrebuje več, mu le prekine delovno dovoljenje, srboriteži pa slej ko prej pridejo v roke organom pregona, ki nato poskrbijo za njihov odhod (Breznik, 2005: 136–140). Izjemno nacionalistični in šovinistični diskurz proti vsem tujcem slovenskega naroda in njegove biti je tako nudil legitimacijo za fleksibilizacijo dela brez varnosti, danes vsesplošno prekarizacijo, ki so jo sindikati na pogajalsko mizo postavili šele nedavno.

A Slovenija je priseljevanje delavcev iz preostalih regij Jugoslavije poznala že pred razpadom Jugoslavije. Nemalo izmed teh delavcev, ki so navsezadnje na enak način kot vsi preostali, ideološko in zakonsko prepoznani državljani Slovenije, prispevali k ustvarjanju skupnega premoženja, je bilo s transformacijo družbene lastnine v zasebno izključenih iz delitve tega premoženja v obliki certifikatov in možnosti odkupa stanovanja po nekomercialnih cenah, to prakso pa je še podkrepil

¹⁵ Registracijo prebivalstva v Sloveniji ureja zakon o prijavi bivališča, izhajajoč iz pravice posameznika do svobode gibanja in izbire prebivališča, skladno z 32. členom ustave RS. (Glej zakon o prijavi prebivališča, Uradni list RS, št. 59/06 – uradno prečiščeno besedilo.)

postopek pridobitve državljanstva, za katerega so morali priseljenci za razliko od domačinov zaprositi. Stalno bivališče¹⁵ je bil eden osrednjih kriterijev pridobivanja državljanstva za vse že prebivajoče na ozemlju nastajajoče države. Prijava stalnega bivališča pa je bila od začetka onemogočena tistim, ki so bivali v tako imenovanih

začasnih bivališčih, se pravi v samskih domovih ali nelegalnih stanovanjskih objektih oziroma barakarskih naseljih, ki jih je bilo v okolici Ljubljane leta 1980 osemnajst (Zorn, 2010: 25–29).

Romi v Grosuplju imajo še danes pogosto prijavljeno stalno prebivališče na hišnih številkah, ki so še pogosto le fiktivne ali pa jih sploh ni. Seveda brez zapletov ne gre: Občina Grosuplje je tako marca 2003 na upravno enoto poslala dopis, v katerem jo je okarala za nevestno izpolnjevanje dolžnosti, saj naj bi se slednja preveč »liberalizirala« in prijavljala stalna bivališča Romov na podlagi fiktivnega in neobstoječega naslova, četudi naj Romi ne bi izpolnjevali pogojev za pridobitev stalnega prebivališča v občini (Škraba, 2007: 120). Nemalo Romov dejansko sodi v etnično heterogeno skupino 25.671 izbranih iz državnega registra, ki so bili izključno pripadniki drugih narodov nekdanje Jugoslavije z državljanstvom SFRJ (Bošnjaki, Srbi, Hrvatje, Črnogorci, Makedonci, Albanci, Romi in kakšen Slovenec iz etnično mešanega zakona oziroma rojen v eni od drugih republik bivše SFRJ), medtem ko tujcev nedržavljanov SFRJ izbris ni doletel. Pri tem je pomembno, da status državljanstva določa vse preostale pravice – etnično pestri skupini izbranih je bilo skupno to, da so formalno ostali brez pravic iz naslova vzgoje, izobraževanja, zdravja in socialnega zavarovanja. Brez države, ki bi »stala za njimi«, so »izbrisani« podobno kot imigrantski delavci postali najprikladnejša žrtev kapitalskega izkoriščanja.

Prebuditev v moro evropskega sna

Z vpeljavo tržnega modela, spremembo političnega sistema in pogajanji za vstop v zvezo Nato in EU se je Slovenija dokončno podredila neoliberalnemu odgovoru na krizo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Politično arena odtlej zavzemajo mednarodne institucije (Mednarodni denarni sklad, OECD, Svetovna banka, kasneje tudi evropska komisija itn.) in vladajoči izkoriščevalski razredi vsake države, katerih skupni interes omogoča njihovo globalno konsolidacijo in vsiljevanje neoliberalne politike vsem državam (Močnik, 2006: 15–17). Deregulacija, privatizacija in odpiranje meja mednarodnemu kapitalu postanejo osnovne dolžnosti vlad na periferiji kapitalističnega centra, katerih edini instrument ostaja demografska politika, se pravi prilagajanje domačega trga delovne sile potrebam kapitalističnega izkoriščanja.

Gradualno podrejanje državnih politik in večanje stopnje izkoriščanosti delovne sile gre v primeru Slovenije razumeti dobesedno – tranzicijski »uspeh« v devetdesetih je namreč posledica začetne sorazmerne razvitosti države v SFRJ, ne poslušanja liberalnih nasvetov, ki ga je s pomočjo manifestacij proti privatizaciji *à la* Jeffrey Sachs izbojeval organiziran delavski razred, kot tudi privolitve delavskega razreda na nižje mezde. A ihta po pridružitvi v EU je pospešila čedalje večjo liberalizacijo trga delovne sile in demontažo institucij socialne zaščite, ki je svoj vrhunec dosegla z desno vlado (2004–2008) in njeno izrecno napovedjo napada na socialno državo. Takrat je ponovno močno sindikalno gibanje sicer ustavilo sprejemanje radikalnih neoliberalnih reform, zlasti uvajanje enotne davčne stopnje, žal pa ni uspelo ustaviti privatizacije javnih storitev, nižanja socialne varnosti zlasti ob izgubi zaposlitve, vsesplošnega uvajanja negotovih oblik zaposlitve ipd. (Močnik, 2008: 78)

Tako nacionalni akcijski program zaposlovanja (NAPZ) iz leta 2004,¹⁶ ki je v popolnem sozvočju z evropsko politiko zaposlovanja in s cilji lizbonske strategije na področju dela in zaposlovanja, določa politiko zaposlovanja za težje zaposljive osebe, kamor sodijo: ženske, dolgotrajno brezposelni (sem sodi tudi večina odraslih Romov), starejši od 55 let in mladi do 25. leta. Poleg spodbujanja samozaposlovanja (str. 14), privatiziranja solidarnostne vezi z nastajanjem socialnih podjetij in kooperativ (str. 12) in menedžerizacije zavodov za zaposlovanje¹⁷ je vlada po priporočilih EU pripravila tudi program zaposlovanja preko javnih del, s katerim se je v sedmih letih med drugim zaposlilo 31 romskih pomočnikov in 30 romskih koordinatorjev. A zaposlovanje prek javnih del ne poskrbi le za statistični padec brezposelnosti, ampak tudi legitimira in posplošuje neoliberalno delovno pogodbo, ki ne omogoča dolgoročne zaposlitve z zgodovinsko izbojevanimi socialnimi pravicami ter daje zakonsko podlago uveljavljanju nižjih mezd. Delavci brez pravic so prepuščeni izkoriščanju delodajalca, ki jih lahko kadarkoli odpusti. NAPZ tako na podlagi lizbonske strategije institucionalizira fleksibilnost delovne sile, s čimer Evropska unija breme konkurenčnosti le prenaša na delavske razrede zlasti perifernih držav. Poleg tega je vprašljiva tudi sama struktura zaposlenih, saj se prek javnih del zaposluje predvsem moške za opravljanje enoličnega, fizičnega dela. Kar ideologija predstavi kot »umazana, nečastna dela«, so dejansko le podplačana dela, ki potekajo v izjemno dereguliranih delovnih pogojih, od katerih se morata slovenski delavec in delavka čim prej ločiti, če ne želita pasti v začarani krog revščine in družbene izključenosti (Urh, 2009: 84–90, gl. tudi Breznik, 2005: 137–139). Za večje zaposlovanje nižje kvalificiranih, ki v Sloveniji še vedno predstavljajo velik delež,¹⁸ vlada tako spodbuja negotove oblike zaposlovanja, ki ne omogočajo eksistenčne varnosti. Utemeljitev strategije samozaposlovanja pa tudi pokaže, kako (neo)liberalizem strukturne vzroke družbenih neenakosti prelaga na pleča posameznika s slavljenjem »individualne odgovornosti«: »[Samozaposlovanje] s širjenjem podjetniške miselnosti in kulture motivira presežne delavce in brezposelne osebe za samoaktiviranje in reševanje lastne brezposelnosti.« (NAPZ, 2004: 14)¹⁹ Tako ne čudi, da se mnogoteri sodobni programi, ki jih financira EU, izvajajo pa nevladne organizacije, pogosto na podlagi prostovoljnega – beri neplačanega – dela, »osredotočajo na krepitev in razvijanje moči oziroma spretnosti posameznih Romov, trening socialnih veščin (kot so komunikacijske spretnosti ipd.), spodbujanje širše romske skupnosti k čim bolj aktivnemu udejstvovanju na socialnem in političnem področju« (Urh, 2009: 99). Povedano drugače, posa-

¹⁶ Dostopno na http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/projekti_do_2009/akcijski_nacrt_zaposlovanja_04.pdf, 15. november 2011.

¹⁷ V Slovenski izhodni strategiji 2010–2013 lahko ponovno beremo, da je OECD Sloveniji med drugim priporočila, da naj javni sektor – kjer je mogoče – uporablja pravno-organizacijske oblike zasebnega sektorja, za kar je potrebno »opravi analizo možnosti preoblikovanja javnih zavodov in javnih skladov v pravne oblike, kot jih določa Zakon o gospodarskih družbah«. Če politiki temu pravijo modernizacija javnega sektorja – beri pretakanja javnega denarja v privatne žepke, diktiranje metod in ciljev delovanja s strani zasebnih industrij, prelaganje tveganja privatnih investicij na javne institucije –, se zaposlenim podobna privatizacija javnih storitev kaže v načinu upravljanja zavoda po načelih zasebnih korporacij, katerih cilj je dobiček zavoda-podjetja in ne vračilo davkoplačevalskega denarja ter ohranjanje zaupanja državljanov v egalitarno politiko javne blagajne.

¹⁸ Leta 2003 je bilo med brezposelnimi 42,8 odstotka ljudi brez poklicne izobrazbe. Poleg tega je največji osip med tistimi, ki so vključeni v strokovno izobraževanje (NAPZ, 2004: 8). Ker je stopnja dosežene izobrazbe najpomembnejši vir dostopa do trga dela in iz te participacije izhajajoče pravice, ki so steber socialne varnosti posameznika, se tako oblikuje rizična skupina prebivalstva, ki se vrti v začaranem krogu revščine – nezadostne izobrazbe – naraščajoče marginaliziranosti.

¹⁹ Z vidika aktualnosti je zlasti zanimiva strategija reševanja brezposelnosti, ki jo Svetovna banka priporoča v poročilu *Roma Inclusion: An Economic Opportunity for Bulgaria, Czech Republic, Romania and Serbia*. Program mikrofinanciranja Kiut, ki ga že izvajajo na Madžarskem od februarja 2010, pomaga pripadniku romske skupnosti odpreti malo podjetje s pomočjo pridobitve kredita z 20-odstotno obrestno mero pod pogojem, da ima podjetje štiri do sedem zaposlenih, ki ne smejo biti člani istega gospodinjstva, in da odpre varčevalni račun pri Reiffeisen banki. Program se torej problema zaposlovanja rešuje na izjemno hausmannovski način, kot bi dejal Engels,

saj sta ravno financiralizacija in najemanja kreditov generatorja aktualne krize. Poleg tega je pomemben tudi pretok javnega denarja za privatne namene in osebne dobičke, saj program sofinancirajo evropski strukturni fondii in evropska komisija.

²⁰ Junija 2008 je s Praško deklaracijo češki senat pozval parlament EU, naj komunizem in nacizem prepoznata kot del evropske totalitarne dediščine. Evropski parlament je tako 2. aprila 2009 sprejel Resolucijo o evropski zavesti in totalitarizmu, s katero je 23. avgust postal dan spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov.

²¹ V enem izmed prispevkov zbornika s posveta Romi, Slovenija, Evropa, ki je potekal 15. februarja 2002 v organizaciji INV, zvmemo, da »[r]omska skupnost v Sloveniji nima položaja nacionalne manjšine. Gre za posebno etnično skupnost, manjšino, ki ima posebne etnične značilnosti (lastni jezik, kulturo in druge etnične posebnosti).« (Obreza, 2003: 51) Naš poudarek.

mezniki, ki jih ni dosegla »šola kot vladajoči aparat neoliberalne države«, bodo interpelirani v vladajočo ideologijo »osebne odgovornosti« s pomočjo različnih nevladnih organizacij, zmagovalci indoktrinacije pa se bodo lahko pridružili političnim identitarnim bojem in poskrbeli za nadaljnje tolmačenje novodobne planetarne vulgate.

Poleg služenja mednarodnemu kapitalu z izpolnjevanjem zahtev njegovih institucionalnih zastopnikov (Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka, Svetovna trgovska organizacija, Evropska unija, OECD) morajo sodobne nacionalne vlade tudi izpolnjevati določbe univerzalnega prava o varstvu človekovih pravic, ki jih predpisujejo njegove samozvane mesije (Svet Evrope, ZDA, EU) (Močnik, 2006: 54–59). S tem periferijo ohranjajo v njeni večni »zaostalosti«, lokalnim politikom pa priskrbijo opravičilo za njihovo hlapčevanje mednarodnemu kapitalu in nenehnim *austerity measures*, ki ga je deležen delavski razred. Zlasti Svet Evrope postsocialističnim državam vzhodne in jugovzhodne Evrope redno maha z moralističnimi in pokroviteljskimi poročili, ki jih pogosto izvajajo mednarodne in baje nevtralne finančne institucije (Svetovna banka, OECD), ki naj dokazujejo (ne)izpolnjevanje in nespoštovanje človekovih pravic v analiziranih državah ter kvalitativni manko obravnavanih regij na poti do

»civiliziranega in demokratičnega Zahoda« ali pa »prežitke komunizma«. A »tranzicija« je le posebna ideološka forma, ki se kaže prebivalcem tukajšnjega območja in služi za legitimacijo družbenih procesov po razpadu socializma in uveljavljanju neoliberalnih politik kot edinega načina za izhod iz »balkanskega barbarstva«, njeno hegemonijo pa uveljavljajo institucije tako imenovane mednarodne skupnosti, predstavniki Zahodne Evrope, ameriške visoke politike in mednarodnega gospodarstva (Močnik, 2003: 88–89).

Nadalje množičnost raziskav in poročil, ki prešteevajo žrtve nasilnega in diskriminatornega ravnanja z Romi v današnjih postsocialističnih državah kot tudi v njihovih predhodnicah, prispevajo k revizionizmu polpretekle zgodovine, s čimer se pridružujejo poskusom prikazovanja komunizma in fašizma kot obliki totalitarizma, ki želita izničiti dosežke socializma.²⁰ »V novi fazi globalizacije so se sistemske spremembe združile z ideološkimi interesi; razvile so se težnje po 'linearni' obnovi zgodovine, ki naj bi izključevala kritiko zahodnih politik« (Samary, 2008: 189). Poleg tega, da je bila Jugoslavija edina socialistična država, ki ni izvajala sistemskih asimilacijskih kampanj, ljubih voditeljem na Češkem, Poljskem, v Sovjetski zvezi, Romuniji in na Madžarskem (Urh, 2009: 79), so bili Romi v balkanskih državah zaradi drugačne povezanosti družbenih sfer dejansko bolj zastopani na vseh treh družbenih področjih, na pravno-političnem, kulturnem in ekonomskem.

Jugoslovanska ustava je namreč Romom priznala status uradno priznane etnične manjšine, s čimer so dobili pravico do političnega organiziranja in predstavnosti v političnih telesih – denimo v skopski svet leta 1948 – v osemdesetih pa tudi naroda, četudi so slednjega Romom priznali le v BiH in Črni gori (Crowe, 1994: 222–228). Slovenska ustava pa Romom ne prizna statusa narodne manjšine, saj jih v svoji esencialistični koncepciji naroda obravnava kot »neavtohtone« prebivalce, podobno kot imigrante,²¹ to razumevanje pa med drugim utrjujejo in legitimirajo študije Inštituta

za narodnostna vprašanja (INV).²² Romi danes potemtakem lahko sodelujejo v političnih debatah, a le pod pogojem, da sprejmejo esencialistično-biologistične podmene o skupnem izvoru, jeziku in kulturi, se pravi postavke, ki jih distancirajo od »pravih« pripadnikov naroda, to etnično ločevanje pa nadalje legitimira družbene neenakosti. Pravzaprav sodobna politična participacija Romov, naj se ta odvija na nacionalni ali pa na mednarodni ravni, kljub svoji kvantiteti v ničemer ne spremeni realnega družbenega položaja nemajhnega števila ljudi, ki živijo v bolj ali manj prekar- nih življenjskih razmerah in ki se sami ali pa jih drugi opredelijo za Rome. To navsezadnje le potrjuje že napisano²³ o razmerju in delovanju pravno-politične in ekonomske sfere v kapitalizmu. Njuna navidezna avtonomija nudi podlago nastanku (buržoaznega) prava, ki ljudi in njihova razmerja razume kot tržna razmerja enakosti med različnimi blagi v cirkulaciji ter tako ostaja slepo za konstitutivno ločitev, ki se odvija na ravni družbene produkcije.

Nadalje je na ekonomskem področju prevladujoči produkcijski način v samoupravnem socializmu – fordistična industrija s pomembnim deležem kmečkega prebivalstva – nudil zaposlitev in boljši življenjski standard neprimerno večjemu številu nižje kvalificiranih delavcev kot danes. V sredini prejšnjega stoletja je namreč v Jugoslaviji več kot 50 odstotkov odraslih, ki so se v popisu prebivalstva leta 1948 opredelili za Rome, delalo kot delavcev v tovarni oziroma vajencev, več kot 18 odstotkov pa je bilo kmetov ali ribičev, 273 jih je tvorilo tako imenovano romsko intelektualno elito, 9728 pa se jih je opredelilo za umetniške delavce²⁴ (Crowe, 1998: 222–223). Poleg tega je socialistično urejenim državam, najsi bo v socialdemokratskih različicah kapitalističnega centra ali pod komunističnimi vladami v perifernih deželah sistema, s pravičnejšo distribucijo bogastva in družbeno lastnino dejansko uspelo vpeljati enakost med prebivalstvom, kakršne ne pred njimi ne brez njih ne bi bilo (Močnik, 2006: 12).

Podobno bi lahko dejali tudi za kulturo: če je slednja v Jugoslaviji delovala avtonomno in je predstavljala nekakšen državni prestiž,²⁵ danes številne finančne spodbude za kulturne dejavnosti »etničnih« manjšin služijo bodisi spodbujanju kulturne industrije bodisi utrjevanju etnonacionalizma²⁶ – skrbijo torej za ohranjanje obstoječih odnosov dominacije in izkoriščanja z uničevanjem enotnosti ter solidarnosti delavskega razreda – pa naj bo to na ravni delovnih pogojev, s katerimi se soočajo umetniški delavci, ali pa na ravni sporočilnosti kulturnih del, saj se družbeno kritično produkcijo preprosto onemogoča s pomočjo zbirokratiziranih postopkov državnih in mednarodnih razpisov, ki postajajo pglavitni del financiranja različnih projektov, kot tudi z njihovimi ideološkimi premisami.

²² Po mnenju Šumi raziskave INV sledijo ideji o nujnosti vzgoje in korekture ustavnih manjšin, ki naj bi zaradi oddaljenosti (fizične za narodne manjšine, kulturne za Rome) imele premalo nacionalne zavesti/kulture/karakterja. (Šumi, 2000: 121). Njihovi predlogi za snovanje ustavnih in drugih pravnih aktov temeljijo zlasti na preučevanju »romskih etničnih značilnosti«, njihove etnične posebnosti pa gre razumeti kot izraz drugačnosti. Tako se ukrepi za reševanje »socialne problematičnosti Romov« skozi prizmo sistemskih ukrepov in zaščitne zakonodaje, ki naj integrirajo »izključene Rome«, v svojem kulturno relativističnem diskurzu vendarle bistveno ne razlikujejo od reformistično orientiranih raziskav slovenske romologije iz šestdesetih let (Janko Spreizer, 2002: 233).

²³ Glej prvi del prispevka.

²⁴ Po popisu prebivalstva je v povojni Jugoslaviji živelo 72.651 Romov, od tega 52.115 v Srbiji, 19.500 v Makedoniji, 405 na Hrvaškem, 46 v Sloveniji, 422 v BiH in 163 v Črni gori. Več kot 42 odstotkov vse romske populacije je imelo manj kot 14 let, ostali pa so bili stari večinoma od 15 do 59 let. Ker pa si je v Jugoslaviji vsak državljan lahko sam izbral svojo nacionalno pripadnost, vsi narodi pa so imeli enake pravice, so nekateri mnenja, da je bilo Romov dejansko veliko več (vsaj 160.000).

²⁵ Od tod tudi bogato kulturno institucionalizirano delovanje državljanov romske pripadnosti: leta 1978 je denimo izšla biografija o Titu v romskem jeziku, dve leti kasneje v Skopju pa prva romska slovnica v 3000 izvodih, ki je bila hitro razprodana. Leta 1981 je bila v Beogradu izdana največja antologija romske poezije, radijska postaja Tetovo v Makedoniji in radio Beograd pa sta oddajala vsakodnevne polurne oddaje v romskem jeziku.

²⁶ Denimo *Javni razpis za izbor kulturnih projektov na področju romske skupnosti v RS, ki jih bo v letu 2011 financirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo*, je med drugim še posebej podprl izvorna in prevodna dela iz humanističnih in družboslovnih ved, ki se nanašajo na *jezik, umetnost in kulturo romske skupnosti*, prav tako pa bo podprlo tudi dejavnosti, ki so

pomembne za ohranjanje in razvoj kulture romske skupnosti. (dostopno na http://www.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=987, 15. november 2011) Če tokrat pustimo ob strani analizo terminologije, ki odzvanja vso romantično zanesenjaštvo 18. stoletja, kot tudi prednost narodotvornih čtiv pred kritičnimi obravnavami družbene realnosti, pa želimo opozoriti na sam *postopek izbire* projektov. Prijavitelji morajo namreč dokazati »romskost« prijavljenih dejavnosti, kjer je kriterij popolnoma arbitrarne narave, odločitev pa tako pada na pleča spontane ideologije ocenjevalca. Stvar bo nemara lažje razumljiva, če vprašanje malce preformuliramo in se vprašamo, kakšen kulturni projekt bi zadostil pogoju »slovenskosti« ... Leta 2008 me je zaposlena na MZK poučila, da plesna koreografija na glasbo zvezde srbskega turbo-folka Cece kot tudi izvajanje narodno-zabavne skladbe niso del »romske« kulture in posledično lahko kulturna prireditev, ki jo je prijavilo romsko društvo *Roma džan angle* iz Grosuplja, ostane brez finančne podpore ministrstva.

²⁷ V tem obdobju je delovalo osemdeset romskih organizacij, Slobodan Berbeski pa je bil kot predstavnik jugoslovanskih aktivistov izvoljen za predsednika prvega Svetovnega romskega kongresa leta 1971 v Londonu. Več o politični participaciji Romov v Evropi glej: Janko Spreizer, Alenka (2005): »Etničnost in aktivno državljanstvo : primer Romov v Sloveniji«, v: A. Ivančič in P. Javrh (ur.), *Z vseživiljenjskim učenjem do aktunega državljanstva*, Ljubljana: Andragoški center Slovenije, dostopno na http://llw.acs.si/ac/09/cd/full_papers_plenary/Janko_si.pdf, 15. november 2011.

²⁸ Naj tu omenimo le, da je odločitev, kaj je produktivno in kaj neproduktivno delo ter kaj je visoka in kaj nizka mezda, posledica določenega zgodovinskega trenutka.

ščanje revščine, vznik ogroženih družbenih skupin (mladi, brezposelni, revni), spreminjanje vrednostnega sistema v prid individualizma, razpad tradicionalnih mrež in skupnostnih vezi, ki so omogočale skrb za tiste, ki so bili izključeni iz sfere »produktivnega dela« (Močnik, 2003: 83–85).²⁸ Vsakršna produkcija in družbena vez se morata podrediti imperativu nenehne aku-

Pri tem pa velja poudariti, da je ravno kulturna sfera odigrala pomembno vlogo v času družbeno-ekonomske krize, ki je Jugoslavijo začela pestiti v šestdesetih, ogroziti pa v osemdesetih, njen razplet pa je vodil v oblikovanje neodvisnih republik na podlagi etničnih obračunov, državnih vojn in genocidov – poseben primer slednjega je ravno tako imenovani izbris prebivalcev iz državnega registra. Posamezni narodi znotraj Federativne republike Jugoslavije so kljub strogo centraliziranemu državnemu aparatu gojili narodna čustva in predvsem s kulturnim delovanjem širili nacionalistične ideje v posameznih republikah. Tudi romske kulturniške vodje so sledili valu kulturalizacije prebivalstva, njihovo uspešnost pa dokazujeta popis prebivalstva v letu 1981, ko se je za Rome opredelilo neprimerno več državljanov kot v popisu leta 1971, kot tudi njihovo angažiranje na političnem področju.²⁷ Kulturniške nacionalne elite so tako skrbele za duhovno dobrobit lastnega naroda, okrepljene narodne zavesti pa so do svojega izraza oziroma ideološke prevlade prišle ravno v procesih razpadanja Jugoslavije in osamosvajanja njenih narodov na podlagi etničnih ločnic. Stranke antikomunistične in nacionalistične koalicije so lahko razdrle tedanjo politično kulturo in kulturo solidarnosti med etnično izjemno heterogenim prebivalstvom ravno zaradi opore v ideoloških aparatih države prejšnjega sistema, s pomočjo katerih so lahko vpeljale hegemonijo in uveljavile novo vladajočo politično kulturo z etno-nacionalistično zasnovo.

Kot v enem izmed intervjujev pravi Miklós Támás (Szeman, 2009), je obnova kapitalizma v bivših socialističnih državah namesto družbe dobrin vsilila družbo rezov (v javnem sektorju), hkrati pa je bila ideja svobode zavržena in dokončno odpravljena, ko se je odpravo egalitarne državne redistribucije začelo enačiti s (kapitalistično/pravno) svobodo. Nasprotno pa je bila legitimnost socialističnega režima odvisna ravno od zagotavljanja vsaj minimalne blaginje in njene čim egalitarnejše distribucije med prebivalstvom. Navsezadnje je »tehnološka razvitost«, se pravi razvitost tehnološke infrastrukture in izobražena delovna sila, ki je predstavljala eno glavnih prednosti Slovenije pred preostalimi tranzicijskimi državami, ravno dediščina politike socializma.

Tranzicija je za delovno ljudstvo v vseh socialističnih državah pomenila predvsem padec ekonomske aktivnosti, naraščanje brezposelnosti, zlasti med mladimi in tistimi, ki izpadejo iz izobraževalnega sistema, slabšanje življenjskega standarda, nara-

mulacije kapitala, ki dejansko vzpostavlja neenakopravnost in odsotnost resnične demokratične udeležnosti pri kolektivnem odločanju ter povečuje razredne razlike, ki se kažejo v neenakem dostopu do izobraževanja, do zdravstvenih storitev in do spodobnega, doživljenjsko zagotovljenega dohodka (Wallerstein, 1999: 59–66). Četudi postaja prekarizacija oziroma polproletarizacija gospodinjev vsakdan čedalje večjega števila slovenskih gospodinjev, nas njena vseprisotnost ne sme zavesti. Vzrok porasta ne-varnih delovnih razmerij ne gre iskati v novem razvoju kapitalizma, ampak zgolj v širitvi že obstoječih načinov podrejanja delovne sile na nova področja.²⁹

Rast družbenih neenakosti z razpadom »tradicionalne« socialne države pogojuje spontane reakcije »navadnih« ljudi, kot pravi Wallerstein (1999: 45), katerih simbolna točka strahov so zlasti priseljenci s slabše razvitih območij in vsi tako imenovani nepravi državljani. Vzrok bojazni te ekonomsko in ideološko heterogene skupine, katere skupna značilnost je, da nihče od njih nima moči kot posameznik, tiči v upadanju legitimnosti držav, njeni militarizaciji in privatizaciji javnih politik ter v naraščajoči prekarizaciji in fleksibilizaciji dela, ki zmanjšujeta eksistenčno varnost. Naraščajoči kriminal in etnični konflikti so tako le posledica družbene negotovosti. »Rasizem in netolerantnost, čeprav sta nedostojna slehernega človeka, sta spontani odgovor ljudstva, ki je zamenjal razredni boj z rasnim bojem« (Breznik, 2005: 140).

Aktualna kriza je jasno pokazala, da se bitka bije na strukturni in ne na ideološki ravni, saj smo vsi *les juifs allemands*. Odprto pa ostaja vprašanje, ali bo delavskemu gibanju tudi tokrat uspelo odpraviti sektaške ideološke ločnice in se združiti v razred v boju zoper odnose dominacije in izkoriščanja. Delavski razred, ki ga povezuje strukturna ločitev od proizvodnih sredstev, se pravi ločitev, ki določa vsakega delavca, ne glede na barvo, spol, starost, etnično, narodno ali kar je drugih pripadnosti »zamišljenim skupnostim«, je bil in je nosilec družbenih sprememb.³⁰ Uspešnost delavskega boja je tako odvisna od politične volje in sposobnosti delavskega razreda, da kritično reflektira dano zgodovinsko situacijo in svojo trenutno politično sestavo ter da zasnuje novo, alternativno politično sestavo, ki bo delovno silo ponovno vzpostavila v razred.

Prihodnost je torej odvisna od *politične* odločitve in *kolektivnega* upora.

Literatura

- ALTHUSSER, L. *et al.* (1980): Ideologija in estetski učinek (ur. Zoja Skušek). Prev. Mladen Dolar *et al.*, Ljubljana: Cankarjeva Založba.
- AMIN, S. (2009): *Eurocentrizem: kritika neke ideologije*. Prev. Katja Kraigher. Ljubljana: Sophia.
- BALIBAR, E. in I. WALLERSTEIN (1991): *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, London: Verso, str. 71–85 in 107–112.
- BOURDIEU, P. IN L. WACQUANT (1996): »On the Cunning of Imperialist Reason, Theory, Culture, Society«, 16(1), str. 41–58, dostopno na <http://www.loicwacquant.net/assets/Papers/CUNNINGIMPERIALISTREASON.pdf>, 15. november 2011.
- BREZNIK, M. (2005): »Umazano delo, umazano ljudstvo«, v: V. Leskošek (ur.), *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*, Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 131–148.
- BREZNIK, M. (2009): *Kultura danajskih darov: od mecenstva do avtorstva*. Ljubljana: Sophia, str. 9–29.

²⁹ Več o institucionalizaciji atomizacije slovenskega delavskega razreda na podlagi direktiv mednarodnih organizacij in EU glej zbornik Goran Lukič in Rastko Močnik (ur.), *Sindikalno gibanje odpira nove poglede*, ZSSS, Ljubljana, 2008; za širšo analizo glej Bologna S., »Nove oblike dela in srednji razredi v postfordistični družbi«, v: Gal Kirn, *Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 2010, str. 133–147; Močnik Rastko, *Spisi iz humanistike*, Založba /*cf., Ljubljana, 2009, str. 383–438.

³⁰ Za teoretizacijo revolucionarnega elementa proletarskega gibanja glej Močnik, 2009, str. 394–403.

- CENTRIH, L. (2007): »Cigo iz Ambrusa«, *Medijska preža: bilten za opazovanje medijev*, št. 28 (maj 2007), str. 38.
- DRAGOŠ, S. IN V. LESKOŠEK (2003): *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- GLASS, R. (1962): »Outsiders-Insiders: The position of Minorities«, *New Left Review*, letn. 17, str. 34–45.
- HANŽEK, M. in M. GREGORČIČ (ur.) (2001): *Poročilo o človekovem razvoju: Slovenija 2000–2001*, Ljubljana: Urad za makroekonomske analize in razvoj.
- HOBBSAWM, E. (1996): »Identity politics and the Left«, *New Left Review*, letn. 217, str. 38–47.
- JANKO SPREIZER, A. (2002): *Vedel sem, da sem Cigan - rodil sem se kot Rom : znanstveni razisem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis - Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- JANKO SPREIZER, A. (2005): »Etničnost in aktivno državljanstvo : primer Romov v Sloveniji«, v: A. IVANČIČ in P. JAVRH (ur.), *Z vseživljenjskim učenjem do aktivnega državljanstva*, Ljubljana: Andragoški center Slovenije, dostopno na http://lw.acs.si/ac/09/cd/full_papers_plenary/Janko_si.pdf, 15. november 2011.
- LEVITAS, R. (1996): »The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony«, *Critical Social Policy*, letn. 16 (1996), št. 46, str. 5–20.
- MARX, K. (1979): »Prispevek h kritiki politične ekonomije«, v: MARX, K. in F. ENGELS, *Izbrana dela IV*, prev. Mirko Rupel, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MEIKSINS WOOD, E. (1998): *Democracy against Capitalism: Renewing Historical Materialism*, Cambridge: University Press.
- MOČNIK, R. (1999): *3 teorije: Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- MOČNIK, R. (2003): *Teorija za politiko*. Ljubljana: Založba /*cf.
- MOČNIK, R. (2006): *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: Založba /*cf.
- MOČNIK, R. (2008): »Mezda, cena in profit«, v: G. LUKIČ in R. MOČNIK (ur.), *Sindikalno gibanje odpira nove poglede*, ZSSS, str. 34–83.
- MOČNIK, R. (2009): *Spisi iz humanistike*. Ljubljana: Založba /*cf.
- OBREZA, J. (2003): »Romi v slovenskem pravnem redu in njihova politična participacija na lokalni ravni v luči predvidenih zakonskih sprememb«, v: V. KLOPČIČ in M. POLZER, *Evropa, Slovenija in Romi: zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15. februarja 2002*, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 47–89.
- PIASERE, L. (1994): »Les Tsiganes sont ils 'bon à penser' anthropologiquement?«, *Études tsiganes*, št. 2, Pariz: FSNAT, str. 19–38.
- SAMARY, C. (2008): »'Polpretekle zgodovina' v družbeno-ekonomskih analizah Jugoslavije v obdobju hladnih vojn«, *Borec*, št. 648-651, Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, literature in antropologije, str. 181–197.
- STANOJEVIĆ, M. (2008): »Slovenski postfordizem v kontekstu evropeizacije: konkurenčno (samo)izčrpavanje delac«, v: G. LUKIČ in R. MOČNIK (ur.), *Sindikalno gibanje odpira nove poglede*, ZSSS, str. 23–33.
- SVETOVNA BANKA (2010): *Roma Inclusion: An Economic Opportunity for Bulgaria, Czech Republic, Romania and Serbia*. Svetovna Banka.
- SZEMAN, I. (2009): »The Left and Marxism in Eastern Europe: An Interview with Gáspár Miklós Tamás«, *Mediations: Journal of the Marxist Literary Group*, letn. 24, št. 2, dostopno na <http://www.mediationsjournal.org/articles/the-left-and-marxism-in-eastern-europe>, 15. november 2011.
- ŠKRABA, U. (2007): *Integracija Romov v Občini Grosuplje*, magistrsko delo, Ljubljana: [U. Škraba], dostopno na http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_Skraba-Urska.PDF, 15. november 2011.
- ŠUMI, I. (2000): *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- URH, Š. (2009): *Etnično občutljivo socialno delo z Romi*, doktorska dizertacija, Ljubljana: [Š. Urh], dostopno na <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-VMTQFKSS>, 15. november 2011.

- WALLERSTEIN, I. (1999): *Utopistike ali Izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja / Dediščina sociologije: obljuba družbenih ved*. Prev. Polona Mesec. Ljubljana: Založba /*cf.
- WALLERSTEIN, I. (2006): *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Prev. Tanja Rener. Ljubljana: Založba /*cf.
- ZORN, J. (2010): »Vpisani kot delavci, izbrisani kot Neslovinci: pogled izbrisanih na obdobje tranzicije«, v: N. KOGOVSĚEK et al. (ur.), *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritiĉnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*, Ljubljana: Mirovni Inštitut, str. 19–47.

Internetni viri

- Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Sloveniji (Dopolnilo k Strategiji 2004)*, dostopno na http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/projekti/Strategija_Romi_dopolnitev_2011.pdf, 15. november 2011.
- <http://www.errc.org/cms/upload/file/attacks-list-in-hungary.pdf>, 15. november 2011.
- <http://www.errc.org/cms/upload/file/ecprogress-serbia-2011.pdf>, 15. november 2011.
- <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/four-jailed-for-roma-attack-in-czech-republic-2112027.html>, 15. november 2011.
- http://www.grosuplje.si/portal_obcina/www/index.php, 15. november 2011.
- <http://www.zakonodaja.com>, 15. november 2011.
- http://www.varuh-rs.si/index.php?id=1370&tx_ttnews%5Bpointer%5D=52&tx_ttnews%5Btt_news%5D=132&tx_ttnews%5BbackPid%5D=48&cHash=daff9eaa30, 15. november 2011.
- http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/projekti_do_2009/akcijski_nacrt_zaposlovanja_04.pdf, 15. november 2011.
- http://www.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=987, 15. november 2011.
- http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/trg_dela_in_zaposlovanje/delo_na_crno/skupaj_ustavimo_delo_in_zaposlovanje_na_crno_za_svetlo_prihodnost/, 15. november 2011.
- <http://www.delo.si/gospodarstvo/podjetja/kako-so-izcrpavali-gradbeno-podjetje-grosuplje-financne-akrobacije-prek-ciprskih-druzb.html>, zadnjiĉ pregledano, 15. november 2011.

Nika Autor: Topoli

Vpliv socialne države na (ne)odvisnost delavcev od tržnih pogojev zaposlovanja

Zmanjševanje socialnih pravic praviloma vodi v povečanje revščine, ki jo tradicionalno povezujemo z marginaliziranimi skupinami in nezaposlenostjo. Predpostavka je, da je revščina posledica nezaposlenosti, zaposlenost pa je posledično pot iz revščine. Plačana zaposlitev naj bi namreč bila učinkovito sredstvo proti padcu v past revščine. Vendar obstoj zaposlenih revnih ovrže to prepričanje in težišče prestavi v strukturne pogoje, zaradi katerih se nekdo znajde v revščini. Povečevanje atipičnih in prekamih zaposlitvenih oblik in povečana polarizacija na zaposlitvenem trgu med deli z nizkimi ravnmi spretnosti in tistimi, kjer so potrebne visoke ravni spretnosti, sta ustvarila nova tveganja revščine med zaposlenimi. Obstoj zaposlenih revnih v EU kaže na odpoved zavezanosti h »kakovosti dela«, ki ga vztrajno promovira *Evropska strategija zaposlovanja*. Kaže tudi na zmanjšano zavezanost k izkoreninjenju revščine, ki tvori enega od glavnih stebrov politike EU pri spopadanju z družbeno izključenostjo. Zdi se, da je evropska ekonomija implicitno sprejela večjo nezaposlenost kot »ceno, ki jo je treba plačati«. Nezaposlenost želijo odpraviti z izboljšanjem konkurenčnosti podjetij kot pogojem za razvoj delovnih mest, to pa dosega s poudarjanjem večje prožnosti in deregulacijo evropskega trga dela. Vendar pa se s pojavom netipičnih in prekamih zaposlitvenih vzorcev generira »nova revščina«, ki se nanaša predvsem na zaposlene. Hkrati z razvojem politike prožnosti oziroma »varne prožnosti« (kot pri nas prevajajo flexicurity) se zmanjšujeta tudi raven delavske zaščite in raven socialne države. S tem se ustvarjajo pogoji preživetvene odvisnosti od trga, saj je uveljavljanje socialnih pravic omogočalo vsaj delno neodvisnost od pogojev na trgu, delavske pravice pa vsaj delno neodvisnost od lastnikov kapitala.

Eden od strateških posegov v zmanjševanje socialne države je načrtna kriminalizacija družbenih skupin, ki je dobro vidna pri obravnavi etničnih manjšin, še posebno Romov. Prikazovanje Romov kot brezdelnih, lenih, tatov in izkoriščevalcev socialnih denarnih pravic ima v Sloveniji velik pomen pri pridobivanju javnega konsenza za zmanjševanje dostopa do pravic. Dovolj je, da mediji nekajkrat pokažejo izpis iz bančne knjižice romske družine,¹ in ljudje so prepričani, da je

¹ Bančni izpisek gospe Elke Strojjan je bil pridobljen nelegalno. Fotokopija bančne knjižice je bila narejena v eni izmed institucij, ki jo je lastnica knjižice obiskala in od tam je prišla v javnost. O tem nikoli ni potekala kriminalistična preiskava. Več o zadevi je dostopno na mnogih medijih, navedimo le eno povezavo: <http://web.vecer.com/portali/vecer/v1/default.asp?id=2009031605416108&kaj=3>, 19. junij 2011.

² V prispevku se ne bom ukvarjala z razliko med socialno državo in državo blaginje, ki jo natančno opredeli Rus (1990) kot razliko med zagotavljanjem socialne varnosti in prevzemanjem funkcij, ki jih ima samoorganizirana družba. Država blaginje po avtorju nastane takrat, ko se socialna država razraša v sfere socialne, moralne in kulturne samoorganizacije in samoregulacije družbe blaginje (ibid.: 15). V tuji literaturi se za oba koncepta najpogosteje uporablja izraz *welfare state*, ki ga bom prevajala v pojem socialna država.

socialna država preveč radodarna, zato je treba socialne pravice zmanjšati, če že ne ukiniti. Vendar bi jih javnost ukinita le tistim, ki si jih po njenem mnenju ne zaslužijo, to pa so gotovo pripadniki romske skupnosti. Natanko to je načrtno zbujanje sovraštva, ki onemogoča skupni odpor proti krčenju socialne države. Pri tem je spregledano dejstvo, da Romi na trgu dela težko tekmujejo s preostalimi iskalci zaposlitev in se pogosto znajdejo v najbolj prekarnih oblikah zaposlitev, kot so občasna in začasna dela, vezana predvsem na sezono. So nabiralci sadja, zelišč, gob ali pa se ukvarjajo z zbiranjem in razvrščanjem kosovnega materiala, kar onemogoča redni zaslužek, ki bi zadoščal za kritje minimal-

nih življenjskih potreb. Cena njihovega dela je zaradi dehumanizacijskih praks veliko nižja od cene, ki velja za vrsto opravljene dejavnosti.

V nadaljevanju se bomo ukvarjali z načinom zagotavljanja neodvisnosti, ki jo omogoča razvit sistem socialne zaščite kot osrednji element socialne države². Osredotočili se bomo na povezavo med napadi na socialno državo in fleksibilizacijo zaposlitev, ki se dogajata vzporedno in sta medsebojno odvisni. Manjša ko je raven socialne države in večja ko je fleksibilnost zaposlitev, bolj prost je trg in večja je odvisnost ljudi od trga. Čeprav je videti teza na prvi pogled zelo preprosta, so mehanizmi in načini, s katerimi se dosega odvisnost, zapleteni, pogosto nevidni in zato spregledani.

Zgodovinski razvoj in pomen socialne države

Zaščita revnih seže v 16. stoletje (v leto 1531), ko so v Veliki Britaniji sprejeli prvi zakon o revnih (*Poor Law*), ki so jih skozi stoletja dopolnjevali in spreminjali (Slack, 1995). V zakonu o revnih iz leta 1834 so razlikovali med zaslužnimi in nezaslužnimi revnimi. V prvo skupino so spadali stari, bolni, »nori« in otroci, ki si sami zaradi svojih fizičnih ali umskih značilnosti niso mogli zagotavljati preživetja. Med druge so spadali odrasli, ki bi sicer lahko delali, vendar zaradi različnih okoliščin niso. Glavni namen zakona je bil ukiniti denarno pomoč za moške, ki so jih označili za delovno sposobne. Osnovno prepričanje o tej skupini je bilo, da bi lahko delali, vendar nočejo, da je dela dovolj za vse, vsak ga lahko najde, če se le potruji. Njihova nezaposlenost je bila torej prostovoljna, zanj so se zavestno odločili. Tako so v revščino pahnili tudi svojo družino, zato niso bili odgovorni le zase, temveč tudi za preživetje žene in otrok. Zakon je predvideval restitucijo oziroma povračilo, in sicer tako, da so morali revni, ki so prejeli pomoč v denarju, delati v popravni ali resocializacijskih institucijah (*workhouse*), kjer naj bi jim vcepili delovne navade in disciplino (Thane, 1978: 29). Z razvojem delavskega in drugih gibanj v 19. in 20. stoletju, ki so se zavzemala za uveljavitev socialnih in ekonomskih pravic, je postalo področje urejanja teh pravic samostojno področje socialne politike in se je po drugi svetovni vojni oblikovalo v koncept socialne države.

Socialna država torej ni nastala po drugi svetovni vojni, čeprav je takrat doživela razmah in je večina držav razvila lasten sistem socialne države. Leta 1961 so na primer v drugi številki *European Journal of Sociology* razpravljali o pojmu *welfare state* kot pojmu, ki je nastal leta 1945 v Veliki Britaniji in se od tam širil po svetu. T. H. Marshall, ki velja za utemeljitelja koncepta države blaginje, je tako opozarjal na nevarnosti populistične rabe termina, ki zmanjšuje možnosti za reflektirano in poglobljeno obravnavo. Podobno lahko opazamo v sedanjem času,

ko postaja socialna država tarča napadov predvsem zato, ker jo povezujejo s sistemom denarnih prejemkov (izraženih v neoliberalnem besednjaku kot socialnih transferjev). In tudi zato, ker jo povezujejo s socializmom in komunizmom, čeprav zgodovinski razvoj pokaže, da gre za izum kapitalizma. Čeprav je socialna država nastala v kapitalizmu, je nastajala pod močnim vplivom levih intelektualnih in političnih elit. Angleški blaginjski sistem je nastajal v času politične moči laburistov po drugi svetovni vojni, ko so pred splošnimi volitvami leta 1945 v svojem manifestu zapisali, da je Delavska stranka (*labour party*) socialistična stranka in je ponosna na to (Page, 2007: 27). Stranka je imela namen ne le modificirati kapitalizma, temveč s postopnimi koraki vzpostaviti državo, temelječo na enakosti in solidarnosti. Prvi koraki so bili reguliranje gospodarstva, uvedba progresivnega obdavčevanja in socialne države. Podoben razvoj je imela Švedska in druge skandinavske države, kjer se je po drugi svetovni krepilo zavezništvo med srednjim razredom in delavstvom ter med delavstvom in kmeti, ki je vodilo v politiko izenačevanja in socialno varnost (Rus, 1990: 94). Javni programi so obsegali stanovanjsko politiko, zdravstvo, šolstvo, socialno varstvo in otroško varstvo, ki je postalo pomembno zaradi večjega vključevanja žensk v plačano zaposlitev, čeprav povojne vlade niso posvečale posebne pozornosti spolnim neenakostim. Kljub temu so bili socialistični cilji laburistov preveč ambiciozni, saj so se osredotočali na distribucijo, niso pa posegali v področje produkcije (ibid.).

Socialna država je po Briggsu³ (2006: 16) organizirana uporaba državne moči za poseganje v delovanje trga z vsaj tremi cilji: 1. da bi zagotovila posameznikom in družinam vsaj minimalni dohodek ne glede na tržno vrednost njihovega dela ali njihovega premoženja; 2. da bi zmanjšala nevarnosti tveganj z zagotavljanjem določenih socialnih pravic, ko gre za bolezen, starost, invalidnost, ki lahko vodijo v krizne situacije družin ali posameznikov; 3. da bi zagotovila vsem ljudem, ne glede na družben status ali razred, najboljši možni standard v skupno določenem obsegu javnih služb. Tretji cilj pomeni spremembo od prejšnjih sistemov socialne zaščite, ker namesto minimuma zagotavlja optimum in ker se ne osredotoča le na zmanjševanje razrednih razlik, temveč zagotavlja večjo mero enakosti. Socialna država ne onemogoča vladavine trga, usmerja pa se na neenakosti, ki jih vzpostavlja trg. Produkt industrializacije je namreč bolj množična nezaposlenost, ki v največji meri vpliva na razvoj in delovanje socialne države.

S tem se je sicer ukvarjal že prej omenjeni *Poor Law*, vendar se je povojni odnos do revščine bistveno spremenil, saj so jo začeli razumeti kot strukturni učinek prostega trga, zato je prejšnji zakon postal nevzdržen v demokratičnih državah. Korenine revščine niso več iskali v osebnostnih značilnosti revnih ljudi, temveč so jo utemeljili kot strukturni problem in krivdo za revščino pripisali državi in ne posamezniku. Posledično so države dolžne ukrepati za znižanje revščine in tako prevzeti odgovornost zanjo. Zаметki takšne miselnosti segajo v Evropi v 19. stoletje in začetek 20. in niso povezani s socialističnimi idejami ali marksizmom, saj večina tistih, ki so te ideje zagovarjali, ni problematizirala ekonomske in politične moči kapitala. Revščina ima v vsakem kapitalističnem sistemu svojo jasno funkcijo. Čas gospodarske rasti in splošne blaginje daje vtis, da lahko uspe vsakemu, zato je revščina znamenje osebnega neuspeha. Dva pomena revščine, strukturni in osebni, se zato do neke mere vedno prepletata.

Kasneje, v času večje nezaposlenosti med obema svetovnjima vojnama, se sicer te ideje nekoliko spremenijo. Nezaposlenost in izhajajoče socialne pravice so bile predmet delavskih bojev in po drugi strani tudi vlad, ki so se med obema vojnama spopadale s političnimi učinki nezaposlenosti in so kot odgovor vzpostavljale različne oblike socialne države (ibid.: 17). Čeprav so se socialne politike držav med sabo razlikovale, je šlo v vseh primerih za intervencijo države

⁴ V ZDA so podjetja zagotavljala neko mero blaginje za delavce, kar poznamo pod pojmom fordizem, vendar so se v tem med sabo zelo razlikovala. Ta odgovornost ni bila nikoli docela prenesena na državo, ki ni vstopala v zagotavljanje blaginje niti po tem, ko so podjetja odstopila od te funkcije.

⁵ Univerzalne pravice naj bi po Titmussu (2006: 40, 41) zagotavljale uporabnikom storitev, da zaradi tega ne bodo doživeli dodatne izgube statusa, dostojanstva in samospoštovanja. V javnih servisih nihče ne bi smel doživljati poniževanja, stigmatiziranja in pauperizma (pomena, ki se je vezal na revščino v času *Poor Law*), ki bi ljudi opredeljevali kot družbeno breme. Univerzalnost socialnih pravic pomeni, da lahko vsi ljudje uporabljajo javne storitve v enaki meri, kar zmanjšuje možnosti, da se nanje navežejo stigmatizirajoči očitki in zagotovi vsem dostop do storitev, ki jih ne zagotavljata ali nista pripravljena zagotavljati zastojni niti družina niti zasebni sektor. Takšne storitve so na voljo vsem, ne glede na dohodek in vložena sredstva v zavarovalniški sistem. Zdravstvo na primer je lahko primer za univerzalni dostop do pravice, ker imajo dostop do zdravstva vsi, ne glede na to, koliko so prispevali v zdravstveno zavarovanje. Podobno je z otroškim dodatkom ali paketom ob rojstvu otroka. Problem selektivnih sistemov je, da se pojavijo vprašanja, kdo sploh lahko dobi neko pravico, pod kakšnimi pogoji in zakaj bi jo sploh lahko dobil? Pod vprašaj se postavi redistribucija nasploh in razprave o socialni pravičnosti, enakosti, davčnem sistemu in podobno dobijo neslutene razsežnosti. Bolj kot je sistem selektiven, bolj intenzivne so razprave o zaslužnosti, upravičenosti in večja je stigmatizacija upravičencev.

tiste neenakosti, ki je nelegitimna (ibid.: 38). Nelegitimna pa je tista, ki je nepravična in je posledica zgodovinsko pogojenih strukturnih značilnosti kapitalizma. Na primer, nepravično je, da imajo nekateri več bivališč, drugi pa nobenega, kar pomeni, da je treba bivališče zagotoviti tistim, ki ga nimajo. Ni pravično, da nekateri podedujejo družben status, ki jim omogoča večjo politično moč le zato, ker so se rodili v določenem družbenem okolju (Commission on Social Justice, 2006: 57). Zaradi teh in podobnih nepravičnosti je redistribucija skozi davke pravi način zagotavljanja pravičnosti.

v svobodo trga. Blaginjski kapitalizem (*welfare capitalism*) se je oblikoval kot odgovor na delavske boje. Zagotoviti je bilo treba neko mero socialnih pravic, da bi umirili zahteve delavcev in zagotovili nemoteno proizvodnjo.⁴ Z razvojem socialnih pravic in zavarovalniškega sistema so države odgovarjale na delavske zahteve po načelu manjše škode (bolje nekaj pravic kot izguba oblasti). Briggs (2006: 26) meni, da se ravno zaradi tega delavsko gibanje v ZDA ni kaj dosti menilo za socializem. Zadovoljevali so se s tem, kar so v individualnih pogajanjih dosegli v posameznem podjetju. V primerjavi z njimi je delavsko gibanje v Veliki Britaniji in Skandinaviji vztrajno zahtevalo močnejšo vlogo države. Razlika je ravno v tem, kakšno vlogo v zagotavljanju pravic ima država in kako država sprejema odgovornost za blaginjo ljudi, ki jo lahko zagotavlja le z reguliranjem trga in redistribucijo bogastva.

Evropske države so uveljavile socialne pravice tako, da so jih povezale z državljanstvom in tako zagotavljale univerzalnost pravic⁵ ter prispevale k temu, da so ljudje s tem dohodkom lahko preživel ne glede na vrednost, ki so jo kot delavci imeli na trgu. S tem pa niso več le vzdrževale neenakosti na preživetveni ravni, temveč so jih naredile neodvisne. Kot pravi Marshall (2006: 37), niso le dvignile tal v kleti stolpnice, temveč so postavile nove temelje hiše, vendar dodaja, da vseeno obstajajo omejitve ekonomske socialne enakosti. Raven enakosti je odvisna od štirih elementov: 1. ali so pravice dane vsem ali so omejene na določen razred; 2. ali so dane v denarju ali ustrezni funkcionalni obliki; 3. ali je minimum določen visoko ali nizko in 4. kako je denar za prejemke pridobljen (ibid.). Denarni prejemki, ki so dodeljeni na podlagi izpolnjevanja pogojev (*means tested*) in pod določenim minimumom, imajo učinek izenačevanja, ker zagotavljajo preživetje. Problem pa je, ko so povezani z razredno diskriminacijo, in sicer tako, da se tej skupini pripišejo negativne značilnosti in so zato podvrženi resocializacijskim tehnikam, kot se je dogajalo v času veljave *Poor Law*. Zato je pomembno, da se načelo enakosti ne uveljavlja le v denarnih prejemkih, temveč v izenačevanju v zdravju, izobrazbi, zaposlitvenem statusu, starosti itd. Enakost v statusu je za Marshalla bolj pomembna kot enakost v dohodku. Socialno pravičnost definira kot ukinjanje

Nasprotovanja socialni državi z desne

Že v samem začetku javnih razprav o socialni državi so nasprotniki konceptu očitali, da omejuje trg in zato škodi nacionalni ekonomiji. Po eni strani naj bi omejevala možnost investiranja, po drugi pa naj ne bi spodbujala ljudi k zaposlitvi oziroma da bi delali tako trdo, kot to zahtevajo pogoji dela. Tretji očitok se je nanašal na prevelike davke in razraščanje državne birokracije, kar naj bi bilo nestimulativno za razvoj gospodarstva. Hayek poudari, da je državno zagotavljanje blaginje poseganje v svobodo ljudi, ki za skupno dobro lahko uživajo javne parke, galerije, muzeje ali športne površine, vendar tudi te ne sme organizirati država, temveč lokalne skupnosti. Nasprotuje ideji redistribucije bogastva in razlikuje med minimalnim dohodkom, ki bi ga dobili vsi, in bolj enakomerno porazdelitvijo dobrin, ki jih zagotavlja socialna država, kar je po njegovem mnenju diskriminatorno in ni v skladu s svobodno družbo (Hayek, 1960: 257–267). Takšen koncept imajo države, »ki se zavzemajo za ‘socialno pravičnost’ in ‘primarno redistribuirajo dohodek’«. To vodi v socializem in njegove prisilne in arbitrarne metode« (ibid.: 257). Hayek vidi nevarnost v omejevanju svobode, ki se dogaja v imenu enakosti, ker se s prenašanjem moči poseganja v svobodo na državo ta moč kaj hitro lahko zlorabi, saj država sama odloča o tem, kam bo posegala in kaj bo označila z grožnjo enakosti. Ljudem zagotavlja možnosti tako, da jim hkrati prepreči vsakršen vpliv. Država postane gospodinjstvo, v katerem se odvija nadzor z uporabo paternalistične moči pri razpolaganju z dohodkom, ki ga daje posameznikom v obsegu in v količini, za katero meni, da je zadostna in v skladu s potrebami teh posameznikov. S tem ne le omejuje svobodo, temveč preprečuje razvoj boljših rešitev, ki bi se lahko pojavile v bodočnosti. Hayek nadaljuje, da se omejevanje svobode izbire dogaja tudi v državnih službah, ki so organizirane z določenim namenom, ta pa se pogosto izkaže za iluzornega, zato so takšne službe slabše od tistih, ki bi se oblikovale na prostem trgu v medsebojni konkurenci. Ljudje bodo dobili, kar bo določila država, in ne, kar bi oblikovali s tekmovalnim eksperimentiranjem na trgu. Hayek vidi v državnem organiziranju storitev, kot so zdravstvo, izobraževanje ali socialne službe, predvsem oblikovanje človeka »po meri« države. S tem ko država želi določati, kaj ljudje potrebujejo, in tudi, kaj bodo glede na to dobili, oblikuje določeno osebo po svoji meri, zato jo prosti trg moti, saj sam po sebi zagotavlja, da imajo ljudje moč odločati o sebi v svojih rokah (ibid.: 258). Vendar socialna država nikoli ni imela namena izenačevanja v tem smislu, gre le za bolj ali manj spretno prevrednotenje, ki lahko ima javne učinke in vzbuja odpore in strahove.

Hayekova argumentacija sloni na predpostavki o dolgi roki trga in jekleni pesti države, ki so jo v sedanosti še izostrili neoliberalni ekonomisti. Svoboda trga je svoboda od intervencij in regulacij, ki jih organizirano izvajajo države. Vendar svobodni trg lahko deluje le, če svobodo posameznika omejimo na svobodo izbire (ki jo razumejo kot vpliv), ne pa tudi na svobodo od dela. Svobodni trg ogrožajo predvsem kolektivitete, ki kreirajo obseg in kakovost skupnega dobrega, torej dobrin, ki jih lahko uživajo vsi brez omejitev. Če obstaja skupno dobro, potem ga je treba zagotavljati, kar v kapitalizmu ni mogoče brez redistribucije in omejevanja svobode trga. Do skupnega dobrega, kot so izobrazba, zdravje, dostojno življenje, kultura in drugo, ljudje dostopajo s pravicami. Da bi prosti trg deloval, je treba zrušiti ravno to idejo, in sicer tako, da bi pravica do svobodne izbire nadomestila vse preostale (težko priborjene) pravice. V tem primeru je treba vlogo države preoblikovati po meri jeklene pesti, torej v aparat, ki kaznuje napačne izbire. Očitno je, da je bila socialna država zaradi osvobajanja ljudi od pogojev na trgu glavna tarča neoliberalnih teoretikov, med katerimi sta tudi Murray in Mead.

Murray (1982: 12) se je ukvarjal z zaposlenostjo v relaciji do socialnih pravic. Strinja se s kritiko socialne države, ki jo konservativci usmerjajo predvsem v nespodbudnost denarnih prejemkov, ki znižujejo pripravljenost ljudi, da sprejmejo vsako delo, kar dokazuje s primerjavo dveh skupin moških, in sicer Američanov, ki so bili v primerjavi s celotno populacijo bogatejši, in Afroameričanov, ki so bili v primerjavi s splošno populacijo revnejši. V letu 1950 sta bili obe skupini še izenačeni v odstotku zaposlenosti (okoli 87 odstotkov), do leta 1972 je bila med njima že 5,9-odstotna razlika, v letu 1980 pa je bila razlika že 8,1 odstotka. Interpretacija, ki jo Murray zavrne, je pripisala izpad iz zaposlitve predvsem učinkom dolgotrajne brezposelnosti, ko je vedno težje iskati delo po večkratnih zavrnitvah. Ugotavlja, da se je upad zaposlenosti dogajal, ko je bila brezposelnost najnižja, in ne toliko v času, ko delovnih mest ni bilo na razpolago. Izpad pripíše socialni državi, ki zagotavlja dohodek in omogoča, da ljudje lahko delo tudi zavrnejo ali pa ga ne iščejo tako intenzivno. Ugotavlja še, da se je kriterijem za dodelitev denarnih pomoči prilagajala tudi oblika skupnega življenja. Ker je bilo več možnosti pridobivanja denarne pomoči za samske matere, je to pospešilo razpad družin oziroma je to spremenilo vzorce družinskega življenja (ibid.: 15), kar je povečalo revščino teh družin. Socialna država potemtakem pomeni deviacijo v pravičnem sistemu trga, ki ustvarja patologije in spreminja tradicionalno družbeno organizacijo, v kateri so bili ljudje sposobni preživeti brez intervencije države.

Še naprej gre v svoji razpravi Mead (1991), ki ugotavlja, da je problem revnih v njihovem vedenju in osebnostnih značilnosti, ki so jih razvili pod okriljem socialne države. To imenuje politika odvisnosti, ki preprečuje, da bi nedelavci (ne govori o brezposelnih, temveč o »nonworkers«) vstopili v zaposlitev. Nedelavce enači z disfunkcionalnimi ljudmi, za katere so značilni kriminal, neizobraženost, brezdomnost in podobne »patologije«. Revščino pripíše le dejstvu, da revni niso zaposleni in se ne trudijo zaposliti. Zato predlaga strukturne reforme, ki bi ukinile državni paternalizem v obliki socialne države.

Večina desnih kritik socialne države se v sedanjem času udejanja v politiki Evropske unije na področju gospodarske rasti in polne zaposlenosti, ki je konkretizirana v lizbonski strategiji in naprej v nacionalnih dokumentih za uresničevanje ciljev te strategije. Slovenija pri tem ni izjema, nasprotno, značilnosti desnih kritik socialne države so postale vodilne premise domačih reformnih dokumentov.

Slovenska socialna država v času strukturnih reform

Slovenija je dolgo časa vzdrževala dokaj ustrezno raven socialne zaščite, ki je omogočala, da večina prebivalstva z nizkimi prejemki ali brez njih ni zdrknila pod prag revščine. O revščini v Sloveniji sicer ne vemo veliko. O relativni revščini lahko sklepamo le na podlagi vsakoletne raziskave EU-SILC (Raziskava o dohodkih in življenjskih pogojih), ki bolj kot revščino meri neenakost porazdelitve dohodkov. Po podatkih, ki so dostopni na portalu slovenskega statističnega urada, se je stopnja tveganja revščine zniževala kar nekaj let zapovrstjo, in sicer od leta 1997, ko je pod pragom revščine živelo 14 odstotkov ljudi, do leta 2003, ko jih je pod pragom revščine živelo 11,7 odstotka. V letu 2004 se je stopnja tveganja revščine nekoliko povišala, in sicer na 12,1 odstotka, potem pa se je v letu 2005 spet znižala na 11,7 odstotka in v letu 2007 na 11,5 odstotka. Znatno povišanje se je zgodilo v letu 2008, ko je stopnja tveganja revščine narasla z 11,5 kar na 12,3 odstotka. Takšnega povečanja ne moremo pripisati kriznim razmeram, saj je bila raziskava o dohodkih in življenjskih pogojih izvedena v prvi polovici leta 2008, ko je

Slovenija dosegala še 5,5-odstotno gospodarsko rast, dohodki v raziskavo vključenih gospodinjstev pa so bili zajeti iz leta 2007, ko o krizi še ni bilo govora. Največji skok je revščina torej doživela v letu, ko je Slovenija doživljala gospodarski razcvet in so se slovenski mediji ukvarjali s seznama najbogatejših v državi.

Povečevanje revščine v času gospodarske rasti kaže na nezadostno redistribucijo virov (predvsem finančnih), ki bi omogočali, da imajo tudi revni kaj od blaginje, ki jo povezujemo z gospodarsko rastjo. Nujnost gospodarske rasti namreč najpogosteje utemeljujejo s splošno družbeno blaginjo, evropska komisija pa v evropskem letu boja proti revščini in socialni izključenosti 2010 opozarja, da ima ta blaginja učinke le, če jo lahko uživajo vsi ljudje. Vprašanje je torej, kaj se je dogajalo v letih, ko se je ob povečevanju bogastva povečevala tudi revščina? Odgovor je preprost in evidenten – strukturne reforme, ki so zastavljene v temeljnem dokumentu z naslovom *Program reform za izvajanje lizbonske strategije* iz leta 2005 in podrobneje opredeljene tudi v dokumentih, ki so sledili. Ekonomske in socialne reforme, ki jih je načrtovala prejšnja vlada, so doživele močan javni odziv, ki je vključeval eno največjih protestnih sindikalnih akcij, več okroglih miz in forumov ter objavo znanstvene monografije *Pogledi na reforme* (Toš, 2005). Vse te akcije so prispevale k temu, da je vlada odstopila od ukrepov, ki bi znižali redistributivno moč države, kot so enotna davčna stopnja, minimalna regulacija trga, fleksibilizacija dela brez ustrezne zaščite in privatizacija javnih služb. Ob tem je nastal tudi vtis, da je vlada odstopila od celotnega paketa reform, ki se je kasneje izkazal kot povsem napačen. Če je vlada že odstopila od najbolj razpitenih strukturnih sprememb, je dosledno vztrajala na spremembi sistema socialne zaščite, kar se je pokazalo v spremembah zakona o socialnem varstvu, ki je začel veljati 1. januarja 2007 in je pripeljal k zmanjšanju dostopnosti do socialnih denarnih prejemkov. Povprečno število izplačanih denarnih pomoči v letu 2006 je bilo 52.910, v letu 2007 jih je bilo 43.179, v letu 2008 pa 36.355. V kriznem letu 2009 se je število izplačanih denarnih pomoči povečalo le malenkostno, in sicer na 41.286. Največje povečanje se je zgodilo pri izrednih denarnih pomočeh za določeno obdobje in enkratnih denarnih pomočeh.⁶ Število stalnih denarnih pomoči pa se kljub krizi vztrajno zmanjšuje. Poudariti moramo, da je upad denarnih pomoči v letih 2007 in 2008 pripisati tudi povečanemu zaposlovanju, vendar ne v celoti, kar dokaže majhno število denarnih pomoči v času velike nezaposlenosti, ki je posledica gospodarske krize zadnjih let.

Sprememba socialne zakonodaje

Spremembe, ki so botrovale zmanjšani dostopnosti do denarnih socialnih pravic, so obsežne in posegajo v same temelje socialne države, kot jo poznamo na Slovenskem. Poglejmo le nekaj najpomembnejših paradigmatičnih obratov.

Osnovno znanje o revščini pove, da je revščina strukturni problem in ne posledica osebnih odločitev revnih ljudi. Revščina je posledica družbenih neenakosti in se skozi čas utrjuje ter revne oddaljuje od družbenih virov in participacije v družbi. Povzroča neenakost, ki se z leti stopnjuje. Dlje časa ko ljudje živijo v revščini, manj možnosti imajo, da se bodo iz revščine izvili. Nova razvojna paradigma, kot so snovalci poimenovali strukturne reforme, to vednost obrne na glavo. Nezaposlenost in revščino pripiše predvsem osebnostnim značilnostim tistih, ki so brezposelni ali revni. Nezaposlenim pripisuje pasivnost oziroma neaktivnost, prejemnikom denarnih pomoči pa odvisnost od teh prejemkov. Čeprav se ti termini v evropskih politikah

uporabljajo v strukturnem smislu in poudarjajo, da status neaktivnosti pomeni brezposelnost, status odvisnosti od denarnih prejemkov pa pove, da prejemniki nimajo drugih prejemkov, se v slovenskih dokumentih oba termina začeta uporabljati za označevanje osebnostnih značilnosti ljudi s temi statusi in se tako prelevita predvsem v moralne kategorije, ki prispevajo k patologizaciji prejemnikov denarnih pomoči. Takšne oznake ne le moralno diskreditirajo, temveč tudi kriminalizirajo prejemnike denarnih pomoči. Eden glavnih namenov spremembe socialne zakonodaje tistega (in sedanjega) časa je namreč preprečevanje goljufanja in zlorabljanja sistema socialnih pomoči. Posledično se ukrepi nanašajo predvsem na resocializacijske tehnike, kot so na primer aktivacijski ukrepi, ki naj bi motivirali pasivne nezaposlene k večji aktivnosti.

Takšna konstrukcija prejemnikov denarnih pomoči je privedla k temu, da je bilo prvič po zakonodaji iz 19. stoletja v spremembah zakona o socialnem varstvu iz leta 2007 uvedeno obvezno (prisilno) delo kot zakonska kategorija. Uvedba prisilnega dela povzroči obrat od socialnih pravic k restituciji oziroma povračilu. Z vključitvijo v kakršnokoli delo, ki je plačano ali pa tudi ne (delo v humanitarnih in podobnih organizacijah), prejemniki denarnih pomoči povrnejo vsaj del tega, kar jim država domnevno velikodušno podarja in tako prispeva k njihovi pasivnosti. Takšna ideologija nasprotuje konceptu socialnih pravic, ki bi morale biti nepogojevane. Nastale so iz spoznanja o tem, da so neenakosti posledice strukturnih značilnosti, ki nastanejo zaradi državnih politik. Če na primer država omogoči večjo fleksibilnost trga dela, potem mora sprejeti odgovornost za posledice te fleksibilnosti, ki jih je povzročila sama s svojimi politikami. Odgovornosti ne more prevaliti na ljudi, ki so že tako morali sprejeti odgovornost za kapitalske izgube in napačne investicije podjetij z izgubo dela, zategovanjem pasov in meseci neizplačanih plač. Da bi to odgovornost država lahko sprejela, mora obdržati in celo povečati svojo redistributivno vlogo, s katero skrbi za zmanjšanje družbenih neenakosti in zmanjševanje revščine.

Država se veliko ukvarja s tem, kakšna naj bo višina in količina denarnih prejemkov, da ljudje od njih ne bodo postali odvisni v podobnem pomenu kot pri odvisnosti od alkohola ali drog. V predlog zakona o socialnovarstvenih prejemkih, ki je v parlamentarni obravnavi, je vlada zapisala: »Čim dlje upravičenci prejemajo DSP, tem bolj odvisni postanejo od nje. Težje sprejemajo ponujeno delo, saj to pomeni veliko spremembo v načinu življenja, ki so se ga navadili med dolgotrajnim prejetjem DSP.« O tem je v letu 2010 celo razpisala enega od ciljnih raziskovalnih programov z naslovom *Vrednotenje učinkovitosti dodelitve socialnih transferjev in ukrepi za preprečevanje tveganja odvisnosti od transferjev ter aktivacija*. Naslov pove, da se je zgoraj razčlenjena ideologija dodobra utrdila in ustvarjalci socialne politike zares verjamejo nikoli dokazanim populističnim pamfletom o odvisnosti, ki niso utemeljeni v znanstvenih dognanjih. Posledično verjamejo, da se celo lahko določijo ukrepi, kako to odvisnost preprečiti. Če smo nekoliko cinični, lahko predlagamo zdravljenje odvisnosti in razvoj novih programov za integracijo zdravljenjih odvisnikov od socialnih transferjev. Vendar šalo na stran, takšna ideologija je prenevarna, da bi jo jemali zlahka.

Te ideje so bile osnova nove razvojne paradigme, ki jo je razvijala prejšnja vlada in so bile podlaga socialnim reformam v preteklih letih. Ob spremembi vlade smo upravičeno pričakovali, da bo s tem odločno prekinila in znova vzpostavila mehanizme za ohranitev socialne države, kot smo jo zapisali v slovensko ustavo. Vendar smo s predlogi nove socialne zakonodaje doživeli, da so se prejšnje socialne reforme le še razbohotile in dokončno utrdile. Tako predlog zakona o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev kot predlog zakona o socialnovarstvenih prejemkih (ZSVP) le še zaostrujeta dostop do denarnih prejemkov. Navedimo le dve glavni ugotovitvi, ki potrjujeta našo trditev:

⁷ Ukrep se nanaša na samske starše, vendar je večina od teh samskih mater, ki v večji meri po razpadu partnerstva izkušajo revščino ali padec ekonomskega in še vedno tudi socialnega statusa.

Kriminalizacija revščine. Predstavitev predloga ZSVP temelji na preprečevanju goljufanja in ne na preprečevanju revščine, o čemer se lahko prepričamo v uvodnem delu predloga, ki razlaga ozadje sprememb. Predstavniki ministrstva za delo, družino in socialne zadeve in tudi sam minister so govorili o visokem odstotku ljudi, ki goljufajo in naj bi se gibal od 28 do 30 odstotkov, kar pomeni, da je tretjina Slovenk in Slovencev, ki vložijo vlogo za denarno pomoč, goljufovi. S tem vlada širi prepričanje o kriminalni naravi prejemnikov denarnih pomoči in pridobiva konsenz za zmanjševanje socialnih pravic. Vendar sočasno prispeva k družbenim delitvam in z ustvarjanjem na sovraštvo temelječih mentalitet zmanjšuje družbeno kohezivnost.

Utrjevanje instituta prisilnega dela. V prvem osnutku predloga novega ZSVP so bili člani, ki uvajajo prisilno delo, izpuščeni, vendar so se v zadnjem osnutku spet pojavili, kar kaže na večji vpliv tistih, ki propagirajo že prej opisano novo razvojno paradigmo. Povejmo znova, da je bilo prisilno delo značilno za zgodnje sisteme socialne zaščite (*Poor Law*). Zelo podobna je ideja, ki je vključena v predlog ZSVP, saj naj bi prisilno delo motiviralo in aktiviralo ter tako vcepilo delovne navade in omogočalo pridobivanje spretnosti. Gre le za spremembe v besednjaku, ideja pa ostaja enaka.

Zaključek

V nasprotju s splošnim prepričanjem o tem, da je že prejšnja vlada opustila reformne načrte, se socialne reforme ves čas dosledno uresničujejo. Že dvakrat se je korenito spremenil sistem denarnih socialnih prejemkov, sedaj se trgu prilagajajo tudi socialne storitve. V mnogih rešitvah je spremenjena zakonodaja še bolj zaostrena od navedenih načrtov. Že spremenjeni zakon o socialnem varstvu iz januarja 2007 (Ur. l. RS, 3/2007) je zaostril dostop do socialnih pravic z uvedbo vrste pogojev za pridobitev pomoči in tudi vrste izključitvenih razlogov. Med njimi so vsi, ki so jih predvideli zgornji dokumenti, razen pravice delodajalcev najeti prejemnike denarnih pomoči brez pogodbe. Omejili so privarčevani znesek na bančnem računu, vrednost avtomobila, v dohodek se šteje stanovanje, v katerem prejemnik biva, vendar le del nad obsegom, ki je določen kot primerno stanovanje. Uvedenih je 10 razlogov, zaradi katerih osebe ne morejo dobiti denarno pomoč, četudi izpolnjujejo kriterije. Večina se veže na način izgube službe.

Novi zakon o socialnovarstvenih prejemkih je pogoje za dostop do denarnih pravic še zaostril in uvedel poglobljen nadzor nad prejemniki, saj bodo imeli strokovni delavci dostop do kar 26 baz podatkov o prejemnikih, na kar zagotovo vpliva tudi kriminalizacija prejemnikov, saj je bil celoten zakon grajen na argumentu o preprečevanju zlorab in goljufij. Samske matere⁷ bodo na primer morale dokazovati, da so res samske – kako bodo to lahko dokazale, ni jasno. V dohodek se šteje praktično vse, tudi humanitarna pomoč, pomoč dobrodelnih organizacij, pomoč lokalnih skupnosti. Število krivdnih razlogov (nov termin, uveden v letu 2010) za neupravičenost do denarne pomoči je naraslo na okoli 30. Med drugim bodo tudi humanitarne in dobrodelne organizacije obvezane poročati o vseh pomočeh, ki jih bodo dodelile posameznikom, saj se bodo te pomoči štele v dohodek. Država se bo priglasila k dedovanju kot upravičenka pri vseh skupinah prejemnikov denarnih pomoči.

Posledica teh sprememb je jasno vidna v vse večji odvisnosti ljudi od trga in razmer na trgu, saj je z zmanjšanjem socialnih pravic preživetje odvisno le od možnosti za plačano delo. Tega se zavedajo tako delodajalci in država kot ljudje, ki sedaj živijo le od denarnih pomoči. Delo

namreč ne pomeni nujno tudi zaposlitve, vsaj ne takšne, ki bi zagotavljala izstop iz revščine. Delodajalci bodo pridobili del delavcev skorajda zastonj, saj bo delovna obveznost veljala tudi za prejemnike denarne pomoči. Zmanjševanje redistribucijske moči države ne vpliva samo na razmerje med delavci in kapitalisti, temveč tudi na razmerje med državo in lastniki kapitala. Vitka država, javno-zasebno partnerstvo in kar je še podobnih privatizacijskih strategij delajo državo vedno bolj odvisno od kapitala, saj nima več moči, da bi ga regulirala. Del teh učinkov je že viden v sedanji krizi, ki je najboljši alibi za strukturne spremembe in institucionalne prilagoditve, ki niso nič drugega kot zgoraj nanizan set strategij zmanjševanja socialne države.

Literatura

- BRIGGS, A. (2006): »The Welfare State in Historical Perspective«, v: PIERSON, C. in F. G. CASTLES (ur.): *The Welfare State Reader*, Cambridge: Polity Press, str. 16–29.
- BRIGGS, A. (2006) Commission on social justice (2006): »What is Justice?«, v: PIERSON, C. in G. F. CASTLES, *The Welfare State Reader*. Cambridge: Polity Press, str. 50–61.
- HAYER, R. (1960): *The Constitution of Liberty*. Chicago: The University of Chicago Press.
- MARSHALL, T. H. (1961): »The Welfare State: A Sociological Interpretation«, *European Journal of Sociology*, 1/2, str. 284–300.
- MARSHALL, T. H. (2006): »Citizenship and social class«, v: PIERSON, C. in F. G. CASTLES (ur.), *The Welfare State Reader*. Cambridge: Polity Press, str. 30–39.
- MEAD, M. L. (1991): »The new politics of the new poverty«, *The Public Interest*, št. 103, str. 3–20.
- MURRAY, R. (1982): »Two wars against poverty: Economic growth and the Great Society«, *The Public Interest*, št. 62, str. 3–16.
- PAGE, M. R. (2007): *Revisiting the Welfare State*. Maqidenhead: Open University Press.
- RUS, V. (1990): *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.
- SLACK, P. (1995): *The English Poor Law 1531-1782*. Cambridge: Cambridge University Press.
- THANE, P. (1978): »Women and the Poor law in Victorian and Edwardian England. History«, *Workshop*, št. 3/6, str. 29–51.
- TITMUSS, R. (2006): »Universalism vs. Selection«, v: PIERSON, C. in F. G. CASTLES (ur.), *The Welfare State Reader*. Cambridge: Polity Press, str. 40–47.
- TOŠ, N. (ur.) (2005): *Pogledi na reforme*. Ljubljana: FDV.
- Zakon o socialnovarstvenih prejemkih*. Uradni list št. 61/2010.

Internetni viri

- STROJAN, E. (2009): »Okradena in užaljena«. Spletna izdaja Večera, 16. 3. 2009, dostopno na <http://web.vecer.com/portali/vecer/v1/default.asp?id=2009031605416108&kaj=3>, 19. junij 2011.
- Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, statistika, dostopno na http://www.mdds.gov.si/si/uvljevavljanje_pravic/statistika/denarna_socialna_pomoc/, 19. junij 2011.

Kritični spoprijem z neoliberalnimi praksami v srednji in vzhodni Evropi

Upravljanje romske manjšine med aktivacijo in aktivizmom*

Uvod

Članek opisuje, kako so nove razsežnosti globalnega in evropskega upravljanja vplivale na različne načine prikazovanja romskih manjšin v Evropi, posebno v srednji in vzhodni Evropi, in na načine pristopanja k njim. Socialne politike, ki so jih razvile mednarodne organizacije, kot so Evropska unija, Svetovna banka in Združeni narodi, se opirajo predvsem na neoliberalni trend reševanja socialne problematike s pomočjo procesov decentralizacije, s prenašanjem dela na zasebne subjekte v javnem sektorju in z mobilizacijo civilnodruženih organizacij (EC, 1997; 2000; 2001; World Bank, 1991; 1998; 1999; UNDP, 2000; 2004). Takšne oblike neoliberalnega upravljanja so poprej pogosto najavljali kot prizadevanje, da bi izpopolnili upravljanje in njegove strukture, ga napravili bolj trajnostnega, demokratičnega in učinkovitega, in kot prizadevanje za opolnomočenje in vključevanje manjšin pod njim sprejemljivimi pogoji. Toda, kakor bom skušal pokazati na primeru nedavno razvitih neoliberalnih načinov upravljanja romskih manjšin v srednji in vzhodni Evropi, ostaja nejasno, ali so poskusi reševanja manjšinskih vprašanj po neoliberalni poti zares pripeljali do predvidenih in zelenih rezultatov. V številnih primerih so šli procesi decentralizacije in nadomeščanja javnih servisov z zasebnimi ponudniki storitev ter povečana vpletenost institucij civilne družbe z roko v roki z zmanjševanjem demokratičnosti načinov upravljanja manjšin, z vprašljivo preobrazbo državljskih praks in s prenašanjem pristojnosti z državnih institucij na nevladne organizacije kot tudi na tiste pripadnike manjšin, ki so bili z nedavnimi spremembami najbolj prikrajšani.

* Članek je prevod popravljenega raziskovalnega članka, napisanega za poletni seminar CEU, ki je pod naslovom *Multidisciplinarni in meddržavni pristopi k romskim študijam (Multi-Disciplinary and Cross-National Approaches to Romany Studies)* potekal na *Central European University* v Budimpešti julija 2009. Znatno predelan del tega članka je bil natisnjen drugje (van Baar 2011b).

Aktivacija Romov ali krepitev stereotipnih predstav o Romih?

Na začetku novega tisočletja so ZN (RPZN, 2002) in Svetovna banka (2005) izdali obsežna poročila o položaju evropskih romskih manjšin. Ta poročila predstavljajo njihov nezavidljiv

položaj, v katerem sta revščina in odvisnost obsežna in težko rešljiva problema. Vseeno pa poročila predlagajo strategije za prekinitev kroga revščine in odvisnosti številnih Romov od državne pomoči ter preostalih vzorcev, ki veljajo za ovire pri njihovi polnejši vključitvi v družbo.

V nedavnem poročilu o zaposlitvenih možnostih Romov na Češkem je Svetovna banka razvila takšno strategijo na področju politike zaposlovanja. V poročilu je uporabljen izraz »past neaktivnosti«, ki se nanaša na pojav, da so nezaposlene osebe, ki so deležne socialnih ugodnosti, »manj motivirane za iskanje službe« (Svetovna banka, 2008: 17). Banka se posebnega značaja nezaposlenosti številnih Romov – med katerimi naj bi mnogi imeli »omejene veščine« – loteva s predlogom njihove razdelitve v tri različne kategorije: »Če želimo razumeti naravo brezposelnosti Romov, je pomembno, da razlikujemo med pojmi nezaposlenosti, neaktivnosti in malodušja.« (44) Banka trdi, da večina Romov ni dejansko nezaposlena, temveč je »zunaj trga delovne sile« in »ekonomsko neaktivna« (42). Ti tako imenovani »neaktivni« so osebe v aktivni življenjski dobi, ki »ne sodelujejo na trgu delovne sile« in »niso aktivni iskalci zaposlitve« (44). Nadalje Svetovna banka razlikuje med »resnično neaktivnimi«, ki so preprosto »nezainteresirani« za delo, in »malodušnimi«, ki so službo nekoč že iskali, vendar so sčasoma zgubili upanje na uspeh (33). Svetovna banka je vpeljala niz novih tehničnih terminov, ki nakazujejo, kako naj bi omenjenim pastem in začaranemu krogu ubežali. Učinkovito »zapolnjevanje vrzeli v usposobljenosti« (3) in izogibanje padcu v »jarem navad« (13) pri številnih Romih terja »strateško nadgradnjo poklicne usposobljenosti«, in »spodbujanje« Romov, »ukrepe za večanje obsega dolžnosti iskalcev zaposlitve« in učinkovito »profiliranje strank« na zavodih za zaposlovanje in pri posrednikih dela (24–25, 38–39). Zlasti v primeru neaktivnih in malodušnih Romov bi se morali s pastmi soočiti tako, da se izpelje »prenos aktivacijskih dejavnosti« na nevladne organizacije in da se opre na »subvencionirano zaposlovanje, programe javnih del ali dela v korist skupnosti«, kar naj bi bil osrednji ukrep za povišanje kvalifikacije Romov in »ključno aktivacijsko orodje« (3), s katerim bi lahko izboljšali trenutno stanje.

Kako naj ovrednotimo opisani diskurz aktivacije in neaktivnosti ter vpeljavo različnih novih instrumentov za ravnanje z Romi? Svetovna banka je svoj pristop do Romov razvila v kontekstu razvoja neoliberalnih vladnih tehnologij za ravnanje z marginaliziranimi skupinami. Njena študija se ravna po mednarodnem trendu, ki opisuje procese reformiranja socialnih politik v smer »režimov aktivnega blagostanja«. Spletna stran Evropske mreže aktivnih socialnih politik (*Active Social Policies European Network*) denimo opisuje te procese takole:

Obstoječe ureditve socialne države doživljajo reforme, na prizorišče stopajo nove oblike ureditev. To dogajanje kaže na spremembo poglobitvenih ciljev teh ureditev: od varovanja državljanov do njihovega sodelovanja. Razvijanje politik na ravni EU pa ima očiten vpliv na te reforme. Evropska strategija zaposlovanja (*European Employment Strategy*) in Metoda odprtega usklajevanja družbenega vključevanja (*Open Coordination Method on Social Inclusion*) sta primera takšnih posegov EU na področje politik, ki spodbujajo in usklajujejo razvoj držav aktivne blaginje po vsej Evropi. Uvedba tako imenovanih »aktivnih socialnih politik« ali »aktivacijskih programov« je pomembna sestavina prizadevanj, da bi postale države blaginje aktivnejše in bolj aktivirajoče. Te politike in programi so namenjeni nezaposlenim, marginaliziranim in izključenim skupinam. Cilj večine izmed njih je integracija teh skupin na trg dela in izboljšanje njihove zaposljivosti (ASPEN, 2009).

Kakor je tudi pojasnjeno na spletni strani, je namen aktivacijskih programov integracija na trg dela, pa tudi socialno vključevanje in splošna participacija. Vpeljavo aktivacijskih politik v različnih evropskih državah lahko zato povezujemo s poskusi večanja »človeškega in socialne-

ga kapitala« pripadnikov skupin, ki so marginalizirane oziroma jim to grozi. Evropska mreža za boj proti revščini (*European Anti-Poverty Network*) denimo opisuje aktivacijo kot »naložbo v človeške, socialne, psihološke in kulturne vire« (EAPN, 2005). EAPN med drugim opozarja, da utegnejo aktivacijske politike, če so vpeljane zgolj z namenom zmanjšanja odvisnosti in stroškov shem denarne pomoči, socialno izključenost prej povečati kot zmanjšati. V ta namen je EAPN vpeljal številne kriterije, po katerih naj bi prepoznali tako imenovano »dobro aktivacijo«, t.j. ukrepe, ki »lahko ublažijo revščino in zmanjšajo socialno izključenost« (ibid.). V zadnjem času so v različne oblike dela z Romi v Evropi vključevali predvsem širši pojem socialne aktivacije in njegovo tesno povezanost z družbeno-ekonomsko aktivnostjo.¹ Ali so se ti programi izkazali za uspešne ali ne, me v tem prispevku ne zanima. Prav tako svoje pozornosti ne namenjam toliko preučevanju odstopanja med samimi politikami in njihovim izvajanjem, ne obravnavam niti tega, ali so te sheme primeri »dobre« ali »slabe« aktivacije. Raziskujem pa predvsem to, kako so neoliberalne oblike upravljanja (*governmentality*), ki težijo k vzpostavitvi postkomunistične oblike blaginje, preoblikovale reprezentacije Romov in vpeljale nove načine, ki jih vladne in nevladne organizacije uporabljajo pri delu z Romi.

V svojem poznem delu je Michel Foucault (2007b) uvedel pojem upravljanja oziroma »governmentalnosti«, s pomočjo katerega je obravnaval načine, na katere države izvršujejo biooblast in vladajo prebivalstvu prek biopolitičnih uredb.² Upravljanje lahko v splošnem razumemo kot »obliko oblasti, ki se ukvarja z ohranjanjem in nadzorovanjem teles in oseb, s produkcijo in regulacijo oseb in populacij ter s cirkulacijo dobrin, ki ohranjajo in omejujejo življenje populacije« (Butler, 2004: 52). Če neoliberalizem obravnavamo z vidika načinov upravljanja, moramo med drugim analizirati, kako deluje aktivacija na terenu, kako njene tehnike in načela delujejo v vsakdanjem življenju in kakšne učinke imajo na zastopanje Romov. Z analizo neoliberalizma kot načina upravljanja neoliberalizma ne dojemamo več zgolj z vidika politike, ideologije ali hegemonije (Larner, 2000).

Razumeti neoliberalizem kot politiko običajno pomeni razumeti ga kot skupek politik, ki deregulirajo politično vladanje, in kot imperativ »nove desnice«, konservativnega liberalnega političnega gibanja, ki črpa svoje ideje iz neoklasične ekonomije. Medtem ko analizi, ki se osredotoča na institucionalno plat, ne uspe zadovoljivo pojasniti, zakaj se ljudje strinjajo z ukrepi, ki so pogosto uperjeni proti njim, skuša razumevanje neoliberalizma kot ideologije ali hegemonije (glej Sigona in Trehan, 2009; Trehan, 2009) razrešiti zlasti ta problem:

Hegemonistične ideje naj bi med seboj povezale različne elitne akterje znotraj vladajočega bloka; opravile pa naj bi tudi bolj vsakdanje ideološko delo legitimacije politične podreditve celotnih populacij (Barnett, 2005: 8).

Toda interpretacija neoliberalizma kot ideologije oziroma hegemonije ima kljub temu, da lahko pojasni, zakaj se ljudje strinjajo s stvarmi, ki jih pogosto podvržejo disciplinarnim ureditvam, svoje pomanjkljivosti. Čeprav so bolj kritične različice tega stališča izvedle produktiven premik

¹ Znani primeri uporabe aktivacijskih politik za delo z romskimi manjšinami prihajajo iz Bolgarije, Hrvaške, Češke, Finske, Francije, Madžarske, Portugalske, Romunije, Srbije in Slovaške (UNDP, 2002; CoE, 2005; EC, 2005; ERRC in Númena, 2007; Syrjä and Valtakari, 2008; World Bank, 2008). Te programe pogosto spodbujajo in financirajo programi Evropske unije.

² Foucault (2010) je razlikoval med »anatomopolitiko« človeškega telesa in »biopolitiko« kolektivnega telesa populacije. Obe razsežnosti biooblasti se nenehno prepletata. Anatomopolitika je povezana predvsem z disciplinarnimi tehnologijami, ki skušajo optimizirati produktivne zmožnosti posameznikov, maksimirati njihove sile in jih integrirati v sisteme učinkovitih ekonomskih nadzorov, denimo z ustreznim izobraževanjem v šoli in na delu. Biopolitika je na drugi strani povezana z regulacijo populacije. Vključuje vodenje procesa kolektivnega življenja s pomočjo upravljanja zdravja, varnosti, mobilnosti, blaginje, produktivnih zmožnosti ali reprodukcije populacije.

k poststrukturalnim diskurzivnim analizam ideologije, je diskurz še vedno pogosto razumljen kot nekakšna retorika, ki kroži med hegemonskimi skupinami, ali kot okvir, v katerem ljudje osmislijo večino svojih izkušenj in pričakovanj. Zato se takšno razumevanje neoliberalizma ne more izogniti domnevi, da se je ta globaliziral in učinkovito razpršil navzdol in zunaj svoje »ideološke domovine« (po navadi so to Združene države Amerike).

Vendar pa to stališče ne upošteva dejstva, da je bil neoliberalizem na »perifernih« območjih zunaj, a tudi znotraj Evrope, artikuliran na precej drugačne načine kakor v svetovnih političnih in ekonomskih centrih moči. Zato sodobne oblike upravljanja romskih manjšin obravnavam onkraj »velikih zgodb« o neoliberalizmu. Sledeč najnovejšim inovativnim pojmovanjem neoliberalizma (Ong, 2006) tega razumem kot fleksibilno in odprto tehnologijo upravljanja, ki se je razširila po vsej zemeljski obli, svoj pečat pa so pri njeni preobrazbi pustili različni režimi, od avtoritarnih, demokratičnih, postkolonialnih in postkomunističnih. To pojmovanje upošteva dejstvo, da so procesi neoliberalizacije potekali neenakomerno in nedosledno ter da so bili različno artikulirani v različnih delih sveta. Analizirati moramo, kako so bili različna neoliberalna orodja in utemeljitve deartikulirani in inovativno reartikulirani v političnih in ekonomskih okoljih – kakršna sta denimo vzhodna in srednja Evropa –, ki jih ne moremo označiti za »neoliberalne« *per se*, saj je v njih čutiti močan vpliv dediščin in transformacij tudi drugih oblik upravljanja, ne le neoliberalnih.

S tem premislekom se vračam k vprašanju, kako naj ovrednotimo diskurze aktivacije glede na položaj romskih manjšin. Veliko je bilo že povedanega o tem, da so po padcu komunizma številni Romi izgubili delo. Will Guy je denimo opisal velikanski vpliv teh sprememb na življenje mnogih Romov:

Z obsežno izgubo zakonitih zaposlitev so bili Romi prikrajšani še za tisto nekaj izboljšanja družbene identitete in omejene legitimnosti med ljudstvom, ki jim je bila, resda omahovaje, podeljena v državnem socializmu [...] Obubožani Romi se sedaj prebijajo z negotovimi, kratkoročnimi plačili za delo na črno ali pa svoje dneve preživljajo v brezdelju v svojih urbanih slumih in ruralnih kolibah [...] Romi so tako iz dneva v dan prisiljeni potrjevati negativne stereotipe okolice o njih: da neradi delajo, da so žicarji in tatovi, pri tem pa so tudi tisti med njimi, ki se obnašajo docela drugače, vseeno ožigosani na enak način (Guy, 2001: 22–23).

V luči močne povezave med zapuščino komunizma, znova okrepljenimi stereotipnimi predstavami o Romih in trenutno družbeno-socialno in kulturno dinamiko v srednji in vzhodni Evropi želim pod vprašaj postaviti stališče, da je »neaktivnost tehnični izraz za označevanje statusa oseb zunaj trga delovne sile« (Svetovna banka, 2008: 6). Koncepta aktivacije in aktivnosti, kadar ju uporabljamo za razlago situacije Romov skupaj s shemami, namenjenimi za izboljšanje njihove družbeno-ekonomske aktivnosti, ne moremo preprosto razumeti kot tehnična ali nevtralna. S preučevanjem načinov uporabe diskurzov in aktivacijskih tehnik za soočanje s položajem Romov na Slovaškem bom pokazal, da je pojav teh diskurzov in tehnik vodil do novih oblik izključenosti Romov in krepitev stereotipnih predstav o njih.

Politike aktivacije in razčlovečenja Romov

Številni srednjeevropski in vzhodnoevropski Romi imajo slabe izkušnje z institucijami, ki bedijo nad zaposlovanjem, nastanitvijo, zdravstvenim varstvom, izobraževanjem in javno varnostjo

Romov, kot tudi s podjetji, pri katerih so skušali dobiti delovno mesto (CoE, 2005; (CoE, 2005; 2006; ERRC, 2006; 2007a; 2007b; ERRC in Númena, 2007). Zavodi za zaposlovanje se denimo pri zaposlovanju Romov pogosto ravna po dvojnih merilih. Včasih njihovi uslužbenci svoje predsodke izražajo kar odkrito. Ko so direktorja nekega češkega zavoda za zaposlovanje vprašali po mnenju o razlogih za visoko stopnjo nezaposlenosti med Romi, je dejal, da sta razlog najbrž »romska kultura in njihov način življenja; delovna disciplina jim je tuja. Romi nimajo motivacije za delo; so nezanesljivi, leni in raje živijo od socialne pomoči, kakor da bi delali« (citirano v Hyde, 2006: 4). Kljub temu da zakonodaja v večini držav srednje in vzhodne Evrope prepoveduje vodenje evidence o narodnosti nezaposlenih oseb, je bilo zabeleženih nekaj kršitev. Leta 1999 je denimo direktor slovaškega nacionalnega urada za delo javno oznanil, da zavodi za zaposlovanje po vsej državi praviloma označijo vloge romskih prosilcev s črko »R«, ne da bi prosilce s tem seznanili. Po njegovem prepričanju ta praksa ni diskriminatorna, saj naj bi bila potrebna za uspešno spopadanje z »zapleteno družbeno prilagodljivostjo« Romov (RFE/RL, 1999). Nevladne organizacije, na primer Evropski center za pravice Romov, so ugotovile vrsto primerov, ko so podjetja in z državo povezane institucije z Romi ravnali diskriminatorno.

V takšnem ozračju s predsodki zaznamovanih odnosov do Romov je med letoma 2003 in 2004 slovaška vlada izvedla temeljito reformo sistema socialnega varstva, v številni uvedbo aktivacijskih politik in rezov na področju socialnih ugodnosti (VRS, 2003; 2004). Februarja 2004 je znižanje prejemkov socialne pomoči sprožilo socialne nemire med tistimi, ki so jih omenjeni ukrepi prizadeli. Mnogi prejemniki socialne podpore, tudi precejšnje število Romov, so začeli demonstrirati, večinoma mirno in predvsem na vzhodu Slovaške. Toda po nekaj incidentih, ko so Romi oropali nekaj trgovin, so začeli slovaški mediji proteste vztrajno predstavljati kot »ciganske nemire« in »romske izgrede« (SITA, 2004a; 2004e). Spričo nekonvencionalnih ukrepov vlade je neki slovaški dnevni časnik na svoji naslovnici razglasil: »To je vojna!« Prvič v svoji postkomunistični zgodovini je slovaška vlada za umiritev notranjih zadev mobilizirala vojsko. Državni uradniki so zatrdili, da je mobilizacija potrebna za »nadzor nad romskimi skupnostmi« in »ponovno vzpostavitev družbenega reda« (SITA, 2004d; 2004f; 2004g). Ker je po njegovem prepričanju po vsemu sodeč nastopilo izredno stanje, je slovaški minister za notranje zadeve preklical dopuste vseh policistov. Med obiskom v vzhodni Slovaški je takratni ministrski predsednik Mikulas Dzurinda kot varnostni ukrep odobril mobilizacijo 1000 vojakov in 1600 policistov. Izjavil je, da bodo »državne oblasti uporabile vsa potrebna zakonska orodja za zatiranje nasilja, da se bodo ljudje lahko počutili varne« (SITA, 2004b). Krivda za negotov položaj preostalih sodržavljanov je padla zlasti na ramena Romov.

Politični odgovori na socialne nemire so pokazali, da politiki, zlasti odgovorni ministri, povezujejo potrebo po reformi socialnega sistema s položajem Romov. Vlada se je odločila povišati »socialne prejemke tistim, ki aktivno iščejo zaposlitev« (SITA, 2004c), zato da bi znova vzpostavila »javni red«. Z uvedbo tega ukrepa je skušala vlada kompenzirati splošno znižanje socialne podpore s povišanjem prejemkov tistim, ki so vključeni v procese aktivacijske politike. Vendar aktivacijska politika ni bila vpeljana zgolj za Rome, temveč za tlakovanje poti nezaposlenih oseb k plačanemu delu. Uradni diskurz aktivacijo predstavlja kot zgolj začasno rešitev za iskalce zaposlitve. Kakor hitro udeleženci programa povečajo svojo »zaposljivost« in najdejo delo, bo cilj politike dosežen. Tisti, ki se usposablajo ali so vključeni v izobraževalne programe za vstop na trg dela, prejema za omejeno obdobje šestih mesecev poleg osnovne socialne pomoči za nezaposlene tudi tako imenovano aktivacijsko plačilo. Delodajalci, v številni nevladne organizacije, so upravičeni delo do subvencij, če zaposlijo udeleženca ali udeleženko aktivacijskih programov. Številni »aktiva-

³ Od takrat se stanje ni bistveno izboljšalo (ERRC, 2007a; UNDP, 2007). Poročila o poskusih zaposlovanja Romov in *Travelers* skozi aktivacijske politike na Češkem, v Franciji in na Portugalskem so prav tako zabeležila skope rezultate (ERRC in Númena, 2007).

cijski delavci« sodelujejo v programih javnih del pri delih v korist skupnosti, ki veljajo za obliko zaposlitve, ki prispeva k splošni ali skupni blaginji. V to obliko dela, ki ga na Slovaškem imenujejo »aktivacijsko delo«, spadajo smetarstvo, skrb za javne parke in preostali poklici, ki zahtevajo nizko stopnjo kvalificiranosti. Kakor

pojasnjuje novi slovaški zakon o zaposlitvenih zavodih, so »aktivacijske aktivnosti definirane kot podpora pri vzdrževanju delovnih navad iskalcev zaposlitve [...] Aktivacijske aktivnosti se lahko izvajajo kot manjša dela v korist skupnosti, ki jih opravljajo iskalci zaposlitve, ali pa v obliki prostovoljnega dela, ki ga organizira pravna ali fizična oseba« (VRS, 2004).

Za slovaško vlado je njena aktivacijska politika velik uspeh, razume jo kot prispevek k izpolnitvi ciljev lizbonske strategije in kot izraz pomoči EU, da postane najbolj konkurenčno, na znanju temelječe gospodarstvu na svetu. Samo v letu 2004 je več kot 200.000 državljanov sodelovalo v aktivacijskih programih, ki sta jih sofinancirala slovaška vlada in Evropski socialni sklad, vodile pa so jih zlasti občine in nevladne organizacije. Reforma sistema socialnega skrbstva je močno zmanjšala izdatke slovaške vlade za socialno pomoč. Novembra 2005 je slovaški časnik *Sme* objavil, da se bo proračun tega vladnega resorja znižal na 50 odstotkov tistega, ki je predstavljal običajno porabo pred letom 2004.

Vendar, če želimo oceniti učinke te reforme, si moramo ogledati, kaj se je zgodilo na terenu. Reorganizacija socialne politike je privedla do slabšanja stanovanjskega položaja številnih brezposelnih, med katerimi so tudi mnogi Romi. Zaradi znižanja socialnih prejemkov je strmo naraslo število Romov, ki jim ne uspe več pravočasno plačevati najemnine. Po uvedbi novega sistema socialnega varstva se je še več najemodajalcev odločilo izseliti Rome iz njihovih stanovanj zaradi neplačanih najemnin. V veliko primerih so Rome preselili v tako imenovana podstandardna stanovanja. Gre za zapuščena ali novozidana stanovanja ali hiše na segregiranih območjih, kjer so dobre življenjske razmere prava redkost. V številnih takšnih primerih so bile kršene nastanitvene pravice Romov (ERRC, 2004a; MŠF idr., 2006).

Že zgolj preučevanje aktivacijskih programov prikazuje žalostno sliko. Čeprav se aktivacijska politika ne nanaša posebej na Rome, so bili številni med njimi vključeni v »aktivacijske aktivnosti«, zlasti v »aktivacijsko delo«. V nekaterih slovaških regijah so bili praktično vsi prijavljeni v aktivacijskih projektih romskega rodu. V Breznu denimo ponuja eno največjih tamkajšnjih podjetij »aktivacijske aktivnosti« 275 zaposlenim, med katerimi je 95 odstotkov Romov. V regiji se tega podjetja drži ime »ciganska firma« (Oravec in Bošelová, 2006). Tovrstno etnično etiketiranje moramo upoštevati pri vrednotenju prispevka aktivacijske politike k novim oblikam izločevanja.

Aktivacijske politike na Slovaškem sploh ne delujejo kot orodje, s katerim bi se lahko zvišalo število tistih, ki imajo relativno stabilno zaposlitev. Še več, v večini primerov se »aktivacijske aktivnosti« niso izvajale združeno s programi za izobraževanje ali prekvalifikacijo (UNDP, 2007: 71). V prvem letu svoje veljave so aktivacijski ukrepi do neodvisne zaposlitve pripeljali zgolj odstotek udeležencev.³ Laco Oravec in Zuzana Bošelová iz Fundacije Milana Šimečke sta opozorila, da je vladna odločitev o neomejenem času prejemanja aktivacijskih plačil – namesto omejenega časa šestih mesecev – spremenila naravo aktivacijske politike iz kratkoročne aktivne politike trga dela v novo obliko dolgoročne socialne odvisnosti (2006: 14–15). Posledično ta politika omogoča trajno vključevanje udeležencev v »aktivacijske aktivnosti«, ki niso sedaj nič drugega kot sinonim za slabo plačano delo.

Način sprejemanja te politike ima resne posledice, saj aktivacijsko delo omogoča delodajalcem fleksibilno najemanje poceni delovne sile, ki jo je mogoče dodobra izkoristiti. Več podjetij

»je odpustilo svoje zaposlene in jih nadomestilo s posamezniki iz aktivacijskih programov« (ibid.: 16). To je prizadelo zlasti najbolj marginalizirane Rome. Kar 60 odstotkov pripadnikov te skupine, ki so trenutno vključeni v »aktivacijske aktivnosti«, opravlja enako delo kot poprej (UNDP, 2007: 80). Njihov delovni status se je tako spremenil iz dela, ki ga ureja delovno-pravna zakonodaja, v opravljanje enakega dela v sklopu aktivacijskih programov. Ker je splošno plačilo za aktivacijsko delo občutno nižje od uradne minimalne plače na Slovaškem – le približno 60 odstotkov – sta Oravec in Bošelová to delo označila za »obliko sodobnega suženjstva« (2006: 15). Njuna raziskava je razkrila, da morajo romski aktivacijski delavci praviloma opravljati najhujše, najbolj ponižujoče in fizično najzahtevnejše delovno intenzivne oblike dela. Zabeležila sta tudi primere, ko so morali Romi opravljati dela, ki niso spadala v opis delovnih nalog, denimo gospodinjsko delo na neromskih domovih in izpolnjevanje osebnih nalog za vodje aktivacijskih projektov ter župane. Tudi kadar aktivacija vključuje javna dela, pa občine pogosto mobilizirajo udeležence za opravljanje bolj ali manj nekoristnega dela, kot je recimo dnevno čiščenje ulic – opravilo, ki se je pred tem izvajalo enkrat na teden.

Spričo dejstva, da so Romi v aktivacijskem delu na splošno čezmerno zastopani, so v veliko primerih programi, zasnovani za povečanje »zaposljivosti« in »vzdrževanje delovnih navad iskalcev zaposlitve« (VRS, 2004: 52, člen, §1), začeli delovati kot oblika neoliberalnega upravljanja, ki temelji na etničnosti in raso obeležuje oblikovanje postkomunističnih razredov, naturalizira etnične razlike in namesto zmanjševanja celo ohranja navade večinskega prebivalstva, da vidi Rome kot manjvredne ljudi ali jih celo razčloveči. Ker aktivacijski programi za zdaj niso pripomogli k rednemu zaposlovanju Romov, so aktivacijske politike dejansko okrepile stereotipne predstave Romov kot lenih, nekoristnih, neprilagodljivih, trajno »neaktivnih« in družbeno-ekonomsko »nemobilnih«. Slovaške reforme socialnega varstva so tako proizvedle plodna tla za intervencijo v to, kar bi lahko poimenovali razčlovečujoči učinki aktivacijskega pristopa. Ta biopolitična regulacija vključuje »ne le proces, s katerim regulatorna oblast proizvede množico subjektov. Gre tudi za proces [...] desubjektivacije, in to z neverjetnimi političnimi in pravnimi posledicami« (Butler, 2004: 98). V mnogih primerih romski aktivacijski delavci, formalno gledano slovaški državljani, ne uživajo temeljnih nastanitvenih, delavskih in človekovih pravic, saj njihove življenjske pogoje določata njihov status drugorazrednih delavcev in skrajno marginaliziran družbeni položaj, ne pa njihovo uradno državljanstvo.

Skrb zbujajoče začasno ali celo dolgoročno neprisotnost pomembnih sestavin državljanstva bi lahko povezali z aktualnim »kontraktualizmom« (Sol in Westerveld, 2007). V neoliberalnih tržnih strategijah, kakršne so slovaške aktivacijske sheme, je bilo državljanstvo konceptualizirano ne toliko kot »status« – s katerim so povezane določene pravice, varnostne mreže, ugodnosti in podobno – temveč vse bolj kot »pogodba«: pogojen dostop do pravic (Borgji in van Berkel, 2007). V skladu s to težnjo je v besedišče slovaške politike trga dela namesto izraza »pravica do zaposlitve« vstopil izraz »pravica do dostopa do zaposlitve« (UNDP, 2007: 77). Toda »kontraktualizacija« državljanstva seže onkraj konteksta z zaposlitvijo povezanih pogodb, o čemer pričajo »individualni akcijski načrti« in pogodbe z iskalci dela. Kontraktualizacija vključuje inovativne družbene pogodbe:

[Te] omogočajo uveljavljanje novih oblik vladnosti, ki temeljijo na vztrajnem poučevanju novih oblik vodljivih subjektov; subjektov, katerih oseba – njihova »notranja volja« – postane vir, ki s preoblikovanjem obvez v zaveze omogoča tudi preoblikovanje socialne države (Newman, 2007: 367).

Če preučujemo neoliberalizem z vidika upravljalških praks, lahko prizadevanje, da bi aktivirali marginalizirane skupine, razumemo kot skupek tehnologij, s katerimi so posamezniki inovativno konstituirani kot vodljivi subjekti: »aktivacijske ukrepe lahko razumemo kot ukrepe, ki osebo v večji meri izpostavijo vladni moči, s tem ko od nje zahtevajo sodelovanje pri razvijanju novih subjektivnih usmeritev k svetu dela in blaginje.« (ibid.: 366) Aktivacijski ukrepi državljanov ne obravnavajo kot pasivne osebe, temveč jih vključujejo kot odgovorne udeležence, ki imajo možnost svobodne izbire. To se lahko doseže z vključevanjem državljanov v procese, v katerih se odgovornost vse bolj obravnava na individualni in ne na kolektivni ravni. Preložitev odgovornosti na ramena posameznikov te spodbuja, da postanejo »aktivni« in stopijo v državo, da bi »skupaj našli rešitev problema socialne varnosti v socialni državi« (ibid.: 368).

Takšno pogosto enostransko osredotočanje na tiste, ki jih je treba »aktivirati«, in na povečanje njihovega »človeškega in socialnega kapitala«, kar naj bi odpravilo »pomanjkljivosti v večščinah« (Svetovna banka, 2008: 2), lahko spregleda družbeno-ekonomske in politične razloge za izključenost teh skupin in domnevno »nerazvitost« ali »napačnost« teh oblik kapitala. Aktivacijske prakse in pripadajoči govor o socialni vključenosti, povezanosti in samoopolnomočenju se radi izognejo rabi tradicionalnih kategorij – kot so moč, revščina, nadvlada, enakost in izkoriščanje – in pogosto enostransko prikazujejo obstoječe prakse izključevanja kot problem nezadostno mobiliziranega socialnega kapitala (Mayer, 2003). Ta težnja po izločevanju posameznikove biografije ali zgodovine neke skupine iz širšega političnega, zgodovinskega in družbeno-ekonomskega konteksta ima močne moralizirajoče in depolitizirajoče učinke: politično kompleksne poti k marginalizaciji in njihovo prepletanje s praksami državljanstva, upravljanja in identifikacije se pogosto spremenijo v problematiko moralnosti, spodobnosti in osebne odgovornosti, ki naj bi jo rešili kar marginalizirani sami. Kakor se lahko poučimo na primeru Slovaške, so se tehnike upravljanja, ki so bile uradno vpeljane za »aktiviranje« in spodbujanje državljanov k sprejemanju odločitev na osnovi novih priložnosti v družbi in na trgu dela, spremenile v prisilne strategije, ki od Romov zahtevajo, da poprimejo za praviloma slabo plačana dela na obrobju trga dela, sicer jim grozi odtegnitev socialnih prejemkov.

Po predlogu Svetovne banke naj bi zaposlitvene možnosti »neaktivnih« Romov v srednji in vzhodni Evropi izboljšali z uvedbo aktivacijskih politik ob sočasnem upoštevanju »narave brezposelnosti Romov«. Zanimivo pa je, da Svetovna banka svoj pristop v veliki meri opira na »najuspešnejše prakse« upravljanja aktivacijskih programov v zahodnoevropskih državah, denimo v Nemčiji, na Nizozemskem in v Združenem kraljestvu. Tudi če odmislimo vprašanje, ali so prakse v omenjenih deželah zares »najuspešnejše«, študija Svetovne banke zanemarja dejstvo, da zgodovine praks socialnega varstva v nekdanjih komunističnih državah, kaj šele vpliva komunistične zapuščine na romske manjšine, ne moremo tako zlahka primerjati z zahodnimi. Svetovna banka predlaga, da se lahko s problemom »neaktivnih« in »težko uvrstljivih dolgotrajno nezaposlenih Romov« (2008: 19) spoprijemamo tako, da prilagodimo domače politike mednarodno uveljavljenim praksam aktivacije. V primeru Češke, o katerem razpravlja poročilo, naj bi ta strategija vključevala »podrobno oceno mednarodnih izkušenj, njihovega prilagajanja češkim razmeram in zasnovo obetavnih poskusnih intervencij z vgrajenimi instrumenti za ocenjevanje učinka« (ibid.: 37). Banka razume ta proces nenehne revizije, oblikovanja in preoblikovanja aktivacijskih shem kot »reformni laboratorij« ali »laboratorij politik«.

Toda kot sledi iz moje raziskave aktivacijskih shem na Slovaškem, je potreben kritičen premislek o vplivu teh političnih oziroma reformnih laboratorijev na družbeno-ekonomski položaj tistih, ki jih Svetovna banka opisuje kot »težko uvrstljive dolgotrajno brezposelne Rome«.

Slovaški primer kaže, da so marginalizirani Romi vse prej prisiljeni potrjevati zakoreninjene stereotipe, kakor da bi bili aktivno »integrirani« in »opolnomočeni« za povečanje obsega možnosti in izbor. V tem primeru so neoliberalne oblike upravljanja učinkovito spremenile disciplinarne in suverene prakse oblasti. »Tradicionalni« spoj suverenosti in državljanstva – ki je privzel obliko skoraj samoumevne povezave med državo, njenim ozemljem in polnim obsegom pravic za njene državljanke – je popustil in odprl prostore, v katerih so najrevnejši med Romi nenehno soočeni z različnimi vrstami negotovosti. Če želijo uveljaviti svoje pravice, morajo pomoč praviloma iskati mimo uradnih državnih institucij in se zanašati na intervencijo nevladnih organizacij in organizacij za človekove pravice. Poleg tega številne Rome njihov položaj na robu trga dela izpostavlja disciplinarnim silam samovoljnosti in izkoriščanja.

Opisana dogajanja lahko razumemo kot razvoj v smeri diferencialnega biopolitičnega pristopa, ki razlikuje med deli populacije:

Sama marginalnost [...] je postala organizirano področje znotraj družbene [sfere]. Vanj so potisnjeni tisti ljudje, ki niso zmožni ubrati bolj konkurenčnih poti[...] Namesto [...] starejših praks [socialnega varstva] ali, bolje rečeno, skupaj z njimi, lahko opazujemo razvoj diferencialnih oblik obravnavanja populacij, katerih cilj je maksimiranje izkupičkov donosnih dejavnosti in marginalizacija nedonosnih. Namesto [...] odstranitve neželenih elementov iz družbenega telesa ali njihove bolj ali manj nasilne reintegracije s pomočjo poboljševalnih ali terapevtskih intervencij pridobiva danes veljavo težnja, da se posameznikom, glede na njihove različne zmožnosti za konkurenčno in donosno udejstvovanje, odredi različne družbene usode (Castel, 1991: 294–95).

Te spremembe je treba ovrednotiti znotraj mednarodnega okvira. Zlasti po koncu neoavtoritarne vladavine Vladimírja Mečiarja, ki je bil slovaški premier med letoma 1993 in 1997, je imela država tako rekoč stalno gospodarsko rast, veljala pa je za deželo s ceneno delovno silo – vsaj do nastopa trenutne gospodarske krize. Zato je bila privlačna za globalni kapital, mednarodno strokovno znanje in nove tehnologije, zlasti njeni urbani predeli rasti na zahodu. Aktiviranje različnih neoliberalnih tržnih in socialnih strategij je Slovaški omogočilo, da ohrani svoj status dežele s ceneno delovno silo in v svoj prid uravnava dotok novih industrij in tehnologij. Pri tovrstnih spremembah sodobnih »tranzicijskih« političnih sistemov ne gre preprosto za premik k regulatornim oblikam nadzora, temveč je zanje značilna dvoumna mešanica regulatornih in disciplinarnih oblik. Primer Slovaške kaže, da neoliberalne oblike tržnega upravljanja kombinirajo regulatorne norme in na etnični pripadnosti temelječe oblike discipline, pri čemer so slednje uporabljene za tiste, ki tako rekoč stalno opravljajo »aktivacijsko delo«. Ko je večina privilegirana nad drugimi, etniziranimi manjšinskimi skupinami, in poklicno delo nad onim, evfemistično poimenovanim »aktivacijsko delo« ali »delo v korist skupnosti«, imamo opraviti z diferenciacijo biopolitičnega investiranja v različne dele populacije. Ta spojitev »tržnih kalkulacij in na etnični pripadnosti temelječega vladanja pomeni, da so različne populacije podvržene različnim tehnologijam discipliniranja in regulacije, ki odredijo potek njihovih različnih usod«.

Socialistična zapuščina in preoblikovanje državnega rasizma do Romov

Aktivacijske sheme so tu pa tam označili kot obliko »sistema, ki socialne ugodnosti pogojuje z aktivno pripravljenostjo za delo, s človeškim obrazom«. Medtem ko se tako imenovani

»workfare« programi pogosto dojemajo kot poskus zmanjševanja stroškov socialnih izdatkov, pa se aktivacijske politike dojemajo kot poskus združitve vključevanja na trg dela ter oblikovanja »družbenega« in »človeškega kapitala« z individualiziranim pristopom k brezposelnim in marginaliziranim – s čimer so kot »ukrojene« po meri posameznika. Specifičen primer Romov v srednji in vzhodni Evropi lahko pojasni, kako so ti domnevno individualizirani pristopi sovpadli z odrejanjem enake »družbene usode« (Ong, 2006: 79) kolektivu ali skupnosti. Kako so lahko neoliberalne strategije socialne politike, kakršna je upravljanje aktivacije na Slovaškem, stakle tako tesno zvezo z romskimi skupnostmi? Če ta povezava ni bila neposredno udeležena že s samim načinom delovanja aktivacijskih shem, jo na prvem mestu omogočajo nekdanje socialistične prakse do Romov, ki so reartikulirane pod novimi, postkomunističnimi pogoji. Poleg tega pa je tesna povezava med individualiziranimi in kolektiviziranimi pristopi do Romov posledica številnih intervencij romskih in proromskih nevladnih organizacij s ciljem opolnomočenja Romov. V tem drugem primeru, ki se mu bom posvetil v naslednjem delu, imamo opraviti z raznolikimi pristopi, katerih namen je usposobiti romske skupine in posameznike, da razvijejo večino, uveljavljajo pravice, upravljajo tveganja, se bolj polnopravno vključujejo v proces odločanja in sodelovanja z drugimi družbenimi akterji.

Raziskava o mnogovrstnih vplivih raznolikih socialističnih zapuščin na pretekle in sodobne oblike upravljanja romskih manjšin in skupnosti presega okvir in cilje pričujočega sestavka. V tem delu želim le opozoriti na določene stvari, ki jih je treba upoštevati, če želimo razumeti vpliv obravnave Romov v komunizmu na današnjo situacijo. Ko sem razpravljal o učinku socialne reforme na bivalne razmere Romov na Slovaškem, sem omenil, da so bivališča, v katera so bili številni izmed njih deložirani, pogosto poimenovana »podstandardne nastanitve«, »hiše za neprilagodljive državljane« ali celo »hiše prilagojenega standarda za neprilagodljive skupine državljanov« (za ta zadnji primer glej VRS, 2000: 29, §3). Pristranski diskurz o »neprilagodljivosti« je na Češkem in Slovaškem kar udomačen, ko se razpravlja o Romih. Prepričanje, da Romi potrebujejo ali da si zaslužijo manj »kakovostne« storitve in da se niso zmožni prilagoditi zahtevam »sodobnega sveta«, ima dolgo in burno zgodovino. V tem kontekstu je zelo zgovorna naslednja anekdota. Leta 1993 je Mečiar, prvi slovaški ministerski predsednik po razpadu Čehoslovaške, v neformalnem nagovoru svojih strankarskih kolegov izjavil, da je treba omejiti »nadaljnjo reprodukcijo družbeno neprilagodljive populacije [na Slovaškem]«. Nihče ni bil v resnih dvomih, na koga je govor ciljalo: meril je na Rome. Toda ko so ga organizacije za zaščito človekovih pravic obtožile rasne diskriminacije Romov, se je Mečiar branil, rekoč, da jih v spornem govoru ni niti omenil (Kohn, 1995: 178–79).

Zatekanje k deeticiziranim diskurzom o neprilagodljivosti in družbeni odklonosti pri reprezentaciji identitete Romov je del razvpite dediščine večine nekdanjih socialističnih držav. Čehoslovaške socialistične prakse državnega rasizma do romske manjšinske populacije so denimo uporabljale diskurz, domala povsem oropan etničnih in rasnih referenc (Sokolova, 2008). Uradni državni diskurz se je vztrajno izogibal izrecnemu omenjanju rase ali narodnosti tako v zakonih, ki so prepovedovali nomadstvo in številne druge »preostanke kapitalizma« (SÚAR, 1958 citirano po Sokolova, 2008: 91), kot v ukrepih za »prevzgojo ubogih sodržavljanov in njihovih otrok« (Kuchařová, 1970 citirano po Sokolova, 2008: 201), priročnikih o »skrbni za družbeno neprilagojene državljane« (MPSV, 1972 citirano po Sokolova, 2008: 224), ki so bili namenjeni socialnim delavcem, in v zloglasnem dekretu o sterilizaciji iz leta 1972, ki naj bi omejil tveganja za »zdravo populacijo« (PRP, 1977 citirano po Sokolova, 2008: 232). Kljub temu pa so bili vsi ti ukrepi in prakse v resnici namenjeni češkoslovaški romski manjšini.

V prvih desetletjih po drugi svetovni vojni je večina socialističnih držav preoblikovala »cigansko vprašanje« v socialno vprašanje in ga tako ali drugače utemeljila na sovjetsko-marxističnem pojmovanju razreda. Običajen način preoblikovanja manjšinske problematike v zgodnjem povojnem obdobju je bilo sledenje Stalinovemu (1935) pristopu k »narodnemu in kolonialnemu vprašanju«. Toda za razliko od preostalih narodnih manjšin Romov ni bilo mogoče tako zlahka stlačiti v Stalinov model tega, kaj tvori narod. Komunistični režimi so radi posegali v imaginarij devetnajstega in zgodnjega dvajsetega stoletja ter obujali tedanje predstave o Romih kot »tujem«, »neobstojnem« in »izkoreninjenem elementu« z namigovanjem, da jih je treba najprej asimilirati v preostali narod, če naj se »cigansko vprašanje« sploh obravnava kot del »narodnega« vprašanja.

Primer Češkoslovaške lepo ponazarja ta pristop. Vpliven češkoslovaški partijski ideolog je zagovarjal stališče, da zastavitev »ciganskega vprašanja« v nacionalnem okviru ni neproblematična. Ker lahko narodno vprašanje razumemo kot zgolj poseben primer družbenega vprašanja, je dejal, da je mogoče »cigansko vprašanje« rešiti edinole z »družbeno in kulturno asimilacijo [Romov] ter njihovim zlitjem z naprednejšim okoljem« (Sus, 1961 citirano po Sokolova, 2008: 92). »Cigansko vprašanje« naj bi rešili s »postopno osvoboditvijo ciganov od vplivov zaostalosti kot dediščine kapitalističnega režima«. To emancipacijo naj bi po njegovem dosegli z družbeno-kulturno »prevzgojo ciganske populacije«, s katero bi Romi »postali pravi državljani naše domovine, ki razumejo, da jim bo le trdo delo v službi razvoja socializma zagotovilo varnost izboljšanega življenjskega standarda in torej srečno prihodnost brez krivic, revščine in lakote (SÚAR, 1952 citirano po Sokolova, 2008: 83). Z uspešnim vključevanjem Romov v delavski razred naj bi Romi prenehali biti odtujen, »mobilni del češkoslovaške družbe« in naj bi postali »državljani nomadskega izvora« oziroma »državljani s ciganskimi koreninami« – kakor je uradni diskurz poimenoval Rome. Na tak način naj bi postali dobri socialistični delavci in se tako enkrat za vselej rešili spon svojega prejšnjega »kapitalističnega« načina življenja. V prvih letih po prihodu na oblast so češkoslovaški komunisti zatrдили, da je njihov pristop že obrodil sadove, saj je »delo naravnost neverjetno preobrazilo cigane«, ki so se ga »hitro in voljno privadili opravljati zanesljivo« (SÚAR, 1950 citirano po Sokolova, 2008: 85).

Številni raziskovalci so poudarili ključni pomen dejstva, da so imeli komunistični režimi Rome praviloma za socialni in ne narodni problem. Vendar so le redki analizirali, kako je bila postopna deetnizacija diskurzov o Romih pod komunizmom notranje povezana z vznikom novih oblik državnega rasizma. Konec koncev ni bila socializmu niti najmanj tuja ideja, da je osnovna naloga države, »da začne upoštevati življenje, ga urejati, množiti, kompenzirati njegova naključja, pregledati in razmejiti njegove možnosti in biološke zmožnosti« (Foucault, 2007a: 108). Socializem ni podal nobene tehtne kritike tega, kar je Foucault poimenoval biooblast. V bistvu je to idejo »prevzel, razvil, ponovno vpeljal, jo na določenih mestih modificiral, nikakor pa je ni ponovno premislil v njenih temeljih in v načinih njenega delovanja« (Foucault, 2007a: 107). Foucault je menil, da je bil »rasizem – ne etnični rasizem v pravem pomenu, temveč rasizem evolucionističnega tipa, biološki rasizem –, ki v polni meri deluje v socialističnih državah (tipa Sovjetske zveze), in sicer kar zadeva duševne bolezni, kriminalce, politične zapornike itd.« (Foucault, 2007a: 108). Državni rasizem, ki se je razvil pod češkoslovaškim socializmom, je utelešal »ne etnični rasizem v pravem pomenu besede«, temveč obliko rasizma, ki se opira na preoblikovanje etnične in rasne problematike glede na družbene kategorije.

Z analizami praks češkoslovaških socialističnih državnih oblasti skušajo znanstveniki, socialni delavci, zdravniki, kirurgi, antropologi, pedagogi in podobni (Sokolova 2008) utemeljiti,

⁵ O pomembni vlogi nenehne nomadizacije Romov v praksah njihove marginalizacije sem razpravjal že drugje (van Baar, 2011c).

da rasizem, ki je bil vpisan v njihove diskurze, ni bil izrecno etničen. V zgodovini češkoslovaškega komunizma lahko razločimo razne načine združevanja pogosto deetniziranih uradnih državnih diskurzov in splošnih načinov obravnave Romov z namenom njihovega izključevanja. Prvič, bili so nomadizirani. V času po drugi svetovni vojni so bili problematizirani kot tuj in družbeno iztirjeni »element«, ki ga je treba »ponovno socializirati«, da bi se lahko asimilirali v češkoslovaško družbo. Od poznih štiridesetih do sedemdesetih let dvajsetega stoletja so se za nadzorovanje vseh načinov življenja, ki so bili dojeti kot »nepoštene«, oblikovali diskurzi o nomadizmu. Oblasti so omogočali nadzor nad romsko populacijo in njeno domnevno nenehno »mobilnostjo«, četudi je bil ob uvedbi »protinomadske« zakonodaje leta 1958 večji del češkoslovaških Romov stalno naseljen.⁴ Ustaljena definicija nomadstva je bila razširjena in je vključevala denimo dnevne migracije slovaških Romov, ki so bili prisiljeni (ali spodbujeni) voziti se na delo v češke dežele, kjer pogosto niso mogli pridobiti dovoljenja za bivanje. Drugič, od šestdesetih let dalje se je s sklicevanjem na tako imenovane družbene in moralne vzroke »razvojnih« in »zdravstvenih problemov« romskih otrok legitimirala uvedba široko razširjenega, segregiranega »sistema posebnih šol«, v katerem so bili Romi čezmerno zastopani. V zaključku pedagoške študije iz leta 1970 o tem sistemu lahko beremo, da »dosegajo ciganski otroci boljše rezultate v šolah s prilagojenim programom [...] saj pogoji v teh šolah bolje ustrezajo miselnosti in pripravljenosti romskih otrok« (Macháčková, 1970 citirano po Sokolova, 2008: 204). Tovrstne zmete so tipičen primer tega, kako so bili do Romov diskriminatorni ukrepi legitimirani pod češkoslovaškim socializmom. Tretjič, v sedemdesetih letih je začel veljati odlok o sterilizaciji. Njegov namen je bilo »preprečevanje nehotene in nepremišljene sterilizacije vseh češkoslovaških državljanov s postavitvijo strogih zahtev, ki so jih morali kandidati izpolnjevati za odobritev posega« (Sokolova, 2008: 10).

Sokolova (2008) je prepričljivo argumentirala, da je do uvedbe zloglasnega zakona o sterilizaciji na Češkoslovaškem izraz »Cigan« postal tako rekoč sinonim za »nezdravo« v družbenih, splošnih, izobraževalnih in znanstvenih govorih. Kako zelo daleč so uradni diskurzi prignali patologizacijo Romov, pokaže Sokolova na primeru metodološkega priročnika za socialne delavce iz sedemdesetih let. Priročnik z naslovom »Skrb za družbeno neprilagojene državljane« (*Péče o společensky nepřizpůsobené občany*) je vseboval članke psihologov, sociologov, seksologov, kriminologov, pravnikov in zdravnikov, ki so skušali opredeliti, razložiti in rešiti probleme »družbeno nenormalnih, patoloških in odklonskih oseb«. V svojih poskusih, da bi osvetlili pojav »neprilagodljivosti«, so avtorji teh člankov predložili številne krožne argumente. Na primer, vedenje »neprilagodljivih oseb« so povezali z družbenimi pojavi, kot so kriminalnost, alkoholizem in prostitucija. Nato so vse te ostanke »prejšnjega kapitalističnega režima« in načine, kako porajajo »odklonske, družbeno neprilagojene posameznike, problematične družine in konfliktno skupine«, obravnavali kot problem »družbene zapuščine«, ki jo je težko izkoreniniti:

Če so otroci odraščali v patološki subkulturi, ki je v nasprotju s prevladujočo kulturo, bodo postali prestopniki. Proces je podoben tistemu, v katerem Eskim postane Eskim [...] Večina nosilcev družbeno patoloških pojavov prihaja iz problematičnih družin. Številni kriminalci, povratniki, alkoholiki, prostitutke, državljani, ki se izogibajo delu, in preostali neprilagojeni državljani so odraščali v družinah ločencev, družinah alkoholikov ali drugače neprilagojenih oseb, pa tudi v družinah s podpopovprečno ravniyo kulture (MPSV, 1972, citirano po Sokolova, 2008: 225–26).

V knjigi niso niti enkrat samkrat omenjeni »Cigani«. Vendar pa je bila knjiga, ki je vsebovala splošne informacije o »osnovnih problemih socializacije in neprilagodljivosti«, namenjena »socialnim delavcem in skrbnikom«. Ti so se morali v skladu z uradnim opisom njihovih delovnih nalog ukvarjati tudi z »državljeni ciganskega rodu«. Iz tega resda še ne moremo sklepati, da so priročnik uporabljali *zgolj* pri svojem delu z Romi, vseeno pa to pomeni, da so postali izraz »državljeni ciganskega rodu« in temeljni pojmi, s pomočjo katerih je bil opredeljen pojav neprilagodljivosti, medsebojno zamenljivi (Sokolova, 2008). Povezava postane še očitnejša, če si ogledamo, kako so prakse sterilizacije, segregacije pri izobraževanju, demografskih raziskav in diskriminacije Romov sovpadle v svojih realnih učinkih (»na terenu«). Uradno se je slovaška vlada zavzemala za temeljitejši demografski nadzor »nezdrave populacije ciganskih otrok« in za oblikovanje tako imenovanih »kazalcev zdravja, na podlagi katerih bi bilo mogoče upravičiti sterilizacijo« in »zatreji nadaljnji nezdravi naraščaj v teh družinah« (PRP, 1977 citirano po Sokolova, 2008: 229). Toda sočasno je lokalni komunistični sekretar dejal, da »očitne zaočalosti [Ciganov] ni treba meriti s kakšnimi posebnimi testi«, saj je »jasno vidna vsakomur, ki je kdaj opazoval, kako Cigani živijo«, in očitna, kajti »otroci niso sposobni napredovati v običajni osnovni šoli, ki je za te otroke prevelik zalogaj« (ibid.). V dotičnem kraju, slovaški vasi Jarovnice, kakor tudi v drugih krajih po vsej Slovaški, so bile med letoma 1971 in 1989 številne romske ženske sterilizirane. V kontekstu sterilizacijskih praks in obravnave Romov v socialnih kategorijah Sokolova zaključí, da so

lokalne oblasti pogosto razumele etnično nevtralna navodila kot pooblastilo, da sterilizirajo romske ženske, v prepričanju, da delujejo tako v korist naroda kot romskih žensk samih. Tako visoka stopnja soglasja na vsakdanji ravni kaže, da je bil rasizem v nasprotju z uradno retoriko globoko zakoreninjen in vitalen pojav, ki se je kazal na vsakem koraku. Izraz »Cigan« je bil v »češkoslovaškem« družbenem govoru domala enačen z »nezdravim«, kar je bilo povsem v sozvočju z uradno oglaševano podobo »Cigana« ne kot etničnega/kulturnega subjekta, ampak družbeno/duševno/spolno odklonskega objekta (Sokolova, 2008: 230).

Na bolj teoretski ravni lahko rečemo, da je češkoslovaška biopolitična skrb za romsko populacijo jasen odraz tega, kako korenito je upravna oblast preoblikovala suvereno. Prepričanje, da predstavljajo pripadniki romske manjšine grožnjo varnosti in razvoju »zdrave [večinske] populacije«, je povzročilo vznik pomembne oblike suverenosti, za katero je bilo značilno, da novi zakoni, kot sta zakona o nomadstvu in sterilizaciji, niso bili več »zavezujoči spričo uveljavljenih zakonov ali oblik legitimacije, temveč so jih docela poljubno izvajali uradniki, ki so jih tolmačili enostransko in samovoljno določali pogoje in načine sklicevanja nanje« (Butler, 2004: 62). Opisana transformacija suverenosti ustreza temu, kar bi lahko razumeli kot instrumentalizacijo zakonov kot »taktik«, ki jih ne omejuje več nujno njihov status zakonov. Načini, na katere je področje vladanja kot sredstvo upravljanja populacij spremenilo različne funkcije suverenosti, so odprli pot širšemu naboru taktik, všteti vladne strategije in tehnike, ki oblikujejo in izkripljajo naše predstave o tem, kaj je »človek/človeško«. Pri upravljanju češkoslovaških romskih manjšin je bilo specifično to, da so bili Romi predstavljeni, »kot da niso docela ljudje in jim ne pripadajo pravice kot človeško neprepoznavni« (ibid.: 98). Zgovorno je, da po oceni organa slovaške socialistične vlade, Urada za vprašanja ciganske populacije (*Sekretariat Komise vlády SSR pre otázky cigánských obyvatelov*), odlok o sterilizaciji ne bo mogel sam po sebi zagotoviti zaščite »zdrave populacije«:

V praksi se ciganske državljanke še vedno ne spodbujajo dovolj k odločitvi za sterilizacijo [...] Pogosto, zlasti če so duševno zaostali, starši ne uvidijo, da je sterilizacija potrebna, tako zavoljo njihovega lastnega zdravja kakor zavoljo otroka, ki bi se rodil s psihološkimi okvarami. A tudi teh staršev ni dovoljeno sterilizirati brez njihovega pristanka. Edini zakoniti način, kako zaobiti ta problem, ne da bi kršili civilni zakonik, je, da takšno državljanke razglasimo za opravilno nesposobno in ji dodelimo socialnega skrbnika (PRP, 1977 citirano po Sokolova, 2008: 232)

Romske ženske so pogosto sterilizirali, ne da bi jim sploh ponudili v podpis uraden obrazec, s katerim bi potrdile svoje strinjanje s posegom. Pristanek »duševno zaostalih« žensk so zaobšli tako, da se je za poseg namesto njih odločil kar njihov »socialni skrbnik«. Ta praksa ponazarja, kako so z instrumentalnim prirojavanjem zakonov te ženske najprej prikrajšali za njihove temeljne pravice in jih nato podvrgli ponižujočemu medicinskemu postopku. V teh primerih sta »sistematsko upravljanje in onemogočanje populacij služila podpori in razširitvi obsega suverenosti, ki ga ne omejuje noben zakon«. Te prakse jasno kažejo, »kako suverenost širi svojo moč ravno s taktičnim [...] suspendiranjem zakonov samih« (Butler, 2004: 68). Dejansko bi Rome obravnavali kot enakovredne pripadnike češkoslovaške družbe le tedaj, ko bi se ti vanjo povsem asimilirali. To naj takrat še ne bi bilo tako.

V gornji ekskurz o socialističnih preokupacijah z biopolitičnim upravljanjem romske manjšinske populacije sem se podal zato, ker menim, da nedavnih in sedanjih manifestacij diskurzov o neprilagodljivosti in neaktivnosti ni mogoče obravnavati samih zase. Vmimo se k Mečiarjevemu govoru iz leta 1993. Kar ga dela zanimivega v luči socialistične dediščine, je to, da predstavlja začetek postkomunistične težnje po preoblikovanju vladajočih socialističnih diskurzov o Romih in po etniziranju nekoč pretežno deetniziranih govorov. Na Mečiarja se je nazadnje vsul plaz obtožb zaradi rasne diskriminacije. Tajni posnetek je razkril, da v spornem delu govora ni neposredno omenjal Romov, da pa ga je vendarle začel z opažanjem o rasti tamkajšnje romske populacije. Njihova stopnja rodnosti je, kakor je dejal, precej višja od stopnje rodnosti »belcev«:

Pričakujemo lahko, da se bo v prihodnosti to razmerje spreminjalo v korist Romov. Če torej sedaj ne bomo ukrepali, bodo sčasoma oni nekaj ukrenili z nami[...] [kasneje v govoru:] Druga stvar, ki jo je treba upoštevati, je nadaljnje razmnoževanje družbeno neprilagodljive populacije. Otroci rojevajo otroke in babice rojevajo otroke – ki imajo težave z duševnim in socialnim prilagajanjem, ki jih pestijo zdravstvene težave in ki preprosto predstavljajo veliko breme za našo družbo (Mečiar citirano po Kohn, 1995: 178–79).

Izrecne omembe radikalnih ukrepov za postopanje z Romi niso v sodobni Slovaški nič nenavadnega. Leta 2000 je Róbert Fico, slovaški predsednik vlade med letoma 2006 in 2010, korakal po Mečiarjevih stopinjah, ko je dejal, da »rast romske populacije ogroža slovaški socialni sistem«. Romsko problematiko je označil za »časovno bombo, ki bo brez ustreznega nadzora povzročala težave« (Angelovic, 2000). Vendar poskusi esencializacije romske kulture, obsojanje Romov za lastne in celo težave preostale populacije ter predlogi umerjenih in radikalnih oblik upravljanja romske populacije ne ostajajo zgolj domena politikov, kot sta Mečiar in Fico. Takšna prizadevanja so osrednja v slovaški politični areni. Leta 1999 je takratni slovaški predsednik Rudolf Schuster pripomnil, da Romom »primanjkuje volje za integracijo [...] in kljub temu, da državna pomoč zanje pomeni dobiček, niso pripravljeni ali zmožni prevzeti odgovornost za izboljšanje lastnega položaja« (citirano po RFE/RL, 1999). Pozneje je tudi izjavil, da

je način življenja mnogih [Romov] usmerjen k potrošnji. Živijo iz rok v usta in iz dneva v dan. Ta življenjska filozofija je brzkone posledica njihove nižje stopnje izobrazbe. Če

k temu prištejemo še njihovo povečano nagnjenje k zlorabi alkohola, pomanjkanje tudi najmanjše oblike načrtovanja in skromno skrb za razvoj normalnih navad, ki vključujejo občutek odgovornosti, dnevno higieno in etiko, postane ta filozofija preživetja zgolj življenje »od ene denarne pomoči do druge (VRS, 1999).

Celo tisti, ki so pristojni za reševanje romske problematike, uporabljajo podobno retoriko. Leta 2001 je bil slovaško-madžarski politik Pál Csáky slovaški minister za človekove pravice, manjšine in regionalni razvoj – kamor sodi tudi romska problematika. Na vprašanje, ali je rešitev romskega vprašanja denarno pogojena, je odvrnil: »romska problematika izhaja iz tega, da nimamo modela za sobivanje popolnoma različnih kultur. Če bi imeli na voljo neomejeno vsoto denarja, ali bi lahko v štirih letih spremenili Indijo v sodobno evropsko državo? Ne. Romska miselnost, kultura, mišljenje in odzivi ne izvirajo iz klasične slovaške kulture« (Reynolds in Habsudová, 2001). Po Csákyjevem prepričanju koreninijo težave Romov v problemih, ki so jih povzročili oni sami in njihova domnevno »nerazvita« kultura. Nadvse zgovorna je njegova primerjava položaja slovaških Romov z razvojem Indije. Predstavlja jo kot nazadnjaško državo, ki še vedno ni tako »sodobna« kot evropske države, med katerimi je tudi Slovaška. V njegovi perspektivi sta Indija in romska kultura na enako nizki stopnji razvoja, v velikem zaostanku za »popolnoma drugačno«, sodobno in visoko razvito slovaško kulturo. Omenjeni slovaški politiki dojemajo »Rome« in »njihovo kulturo« kot najbolj pereč problem. S tem ko Rome vztrajno predstavljajo na takšen način, prenašajo ti politiki odgovornost za težave, s katerimi se soočajo mnogi Romi, pa tudi za potrebne protiukrepe, na Rome same.

Kot je razvidno iz naštetih primerov, so diskurzi o »neprilagodljivosti« ipd., ki so bili uporabljeni pri obravnavanju Romov v preteklosti, vse prej kot odsotni iz sedanjih razprav o položaju Romov na Slovaškem. Ti primeri kažejo, kako so bili deetnizirani socialistični diskurzi preoblikovani v sicer drugačne – a vseeno enako dvoumne diskurze. Po letu 1989 smo pričeli ponovni etnizaciji nekoč skorajda povsem deetniziranih diskurzov o Romih. Pogosto so bile »stare« socialistične teze o »neprilagodljivosti« karseda očitno projicirane na Rome in obenem etnizirane. In sicer ne le s tem, da so jim uradno priznali status manjšine, temveč tudi z esencionalizacijo in homogenizacijo etnične identitete, ki jim je bila nedavno pripisana. Sočasno so se po letu 1989 pojavili tudi diskurzi o aktivaciji, aktivnem državljanstvu in opolnomočenju, ki pa imajo pogosto spregledano hrbtno plat. Te diskurze se je pogosto dojemalo kot poskuse spodbujanja samoiniciativnosti, sodelovanja, delovanja in emancipacije Romov. Razumljeni so kot etični oziroma politični posegi, kritični do preteklih pristopov k Romom. Vendar pa so na dvoumen način povezani s preoblikovanimi in obujenimi socialističnimi diskurzi o »neprilagodljivosti«. Zagovorniki strategij za »opolnomočenje« Romov so, posredno ali neposredno, priznali, da prinesejo tovrstni pristopi s seboj tudi prisilne, terapevtske, kaznovalne in drugačne strategije. Kljub temu bom v sklepnem delu pričujočega članka zagovarjal stališče, da sodobna mešanica različnih prekrivajočih in prepletajočih se oblik upravljanja Romov vodi v še bolj dvoumen položaj, kakor so pripravljeni priznati njihovi zagovorniki.

Posegi nevladnih organizacij in opolnomočenje »nemočnih«

Romski aktivisti in skupine za zastopanje interesov Romov nedavnih sprememb in dramatičnih zasukov v načinu problematiziranja Romov v vsakdanjem, medijskem in uradnem državnem diskurzu niso spremljali pasivno. Prav nasprotno – ko so leta 2004 na Slovaškem izbruhnili

socialni nemiri, so mnogi romski aktivisti stopili skupaj, da bi dorekli svojo strategijo do vladnih načrtov. S sklicevanjem na mednarodne standarde glede človekovih pravic in pravic manjšin so nevladne organizacije, kot so Evropski informacijski urad za Rome, Evropski center za pravice Romov (oba s sedežem v Bruslju) in Fundacija Milana Šimečke iz Bratislave, večkrat opozorili na učinke trenutnih reform socialnih politik na Rome (MŠF *et al.*: 2006; ERRC, 2007a; 2007b). Neprofitne organizacije, kot je Romska tiskovna agencija iz Košic, so skušale kljubovati populistični retoriki pri obravnavanju Romov in oporekati etniziranju neenakosti ter revščine. Nekateri romske in proromske nevladne organizacije so izkoristile trenutek socialnih nemirov iz leta 2004 kot povod za razpravo o strategijah za opolnomočenje Romov in za zagon učinkovitejšega romskega gibanja v širšem regijskem, nacionalnem in celo nadnacionalnem merilu (Spolu, 2004). Hkrati je leta 2004 skupina različnih romskih aktivistov ustanovila Romsko diplomatsko mrežo, ki naj bi delovala kot platforma za raznolike politične odnose med romskimi manjšinami in drugimi akterji (Nicolae in Slavik, 2007). Mnogi akterji, vključno z romskimi, so torej skušali repolitizirati diskurze in politike, ki jim je pri odpravljanju neenakosti in revščine spodletelo ali pa so ju celo zaostriale. Te dogodke lahko razumemo tudi kot del neprekinjenega heterogenega romskega družbenega gibanja na nadnacionalni ravni znotraj in celo zunaj evropskih meja (Klímová-Alexander, 2005; Vermeersch, 2006; McGarry, 2010).

Kljub temu so prizadevanja skupin za zastopanje romskih interesov in romskih aktivistov obelježena z ambivalenco. Ena ključnih dvoumnosti je prevladujoče razumevanje romskega gibanja kot družbenega gibanja, ki naj temelji na identiteti. Deloma je ta trend neločljiv del vsakega družbenega gibanja. Kot razlaga Peter Vermeersch, »aktivisti zahtevajo enakost in s tem zaščito pred tistimi, ki marginalizirane skupine dojemajo kot inherentno drugačne. Sočasno pa morajo za politične namene ponovno utrditi razlike med temi marginaliziranimi skupinami in večinsko kulturo« (Vermeersch, 2005: 466). Podobno so romski aktivisti »uspešno prišli do glasu, saj so se odločili za politiko identitete ter umestili romsko identiteto v jedro svojega političnega udejstvovanja«. Vseeno pa »s tem tvegajo oživitev, politizacijo in morda celo krepitev ločnice med večinsko in manjšinskimi identitetami« (ibid.: 454). Ker romsko gibanje v veliki meri motivirajo skupinske izkušnje, ki izvirajo iz položaja neenakosti in zatiranja, se Vermeersch pridružuje stališču, da »ne bi smel biti cilj aktivizma zgolj prepoznavanje kulturnih in etničnih razlik, temveč odprava strukturne neenakosti« (ibid.: 469). Če želimo odpraviti pomanjkljivosti romskega gibanja, ki temelji na etnični ali kulturni identiteti, in ga usmeriti k ponovnemu premisleku o neenakosti, moramo po Veermerschevem prepričanju več pozornosti nameniti kolektivnemu delovanju, ki ima posluš za okoliščine, različne problematike in interese.

Vendar pa, kot lahko vidimo iz skoraj takojšnjega etniziranja slovaških socialnih nemirov iz leta 2004, prinašajo oblike kolektivnega ukrepanja, ki jih spodbudijo določene okoliščine ali problematika – v tem primeru je bil povod splošno znižanje socialnih prejemkov – s seboj tudi tveganje, da bodo nazadnje problematizirane z vidika etnične ali kulturne identitete. Drugje Vermeersch (2006) opozarja, da poskuse predstavljanja manjšinske problematike Romov z njihove lastne perspektive pogosto ovirajo razne protistrategije oziroma »protiokvirjanja« (*counter-framing*), kakor bi se izrazile socialne teorije analize okvirja, ki se navdihujejo pri Goffmanu (Benford in Snow, 2000). V članku sem vseskozi omenjal različne primere protiokvirjanja, kot je recimo poskus slovaških politikov, da zvedejo politično in družbeno-ekonomsko problematiko na vprašanje romske »kulture«, »obnašanja« in »načina življenja«. Konfliktni odnos med okvirjanjem in protiokvirjanjem vodi v neko drugo in bolj temeljno protislovje, ki zaznamuje romsko gibanje.

Moja razprava o razčlovečujočih učinkih neoliberalnih oblik upravljanja skuša osvetliti to problematiko. Romom pripisane identitete niso zgolj in tudi ne primarno rezultat namernega uokvirjanja individualnih ali kolektivnih dejanj.⁶ So prej *učinki* različnih logik in tehnik upravljanja manjšin oziroma, z drugimi besedami, številnih orodij, diskurzov, oblik strokovne vednosti ipd., ki so jih pri upravljanju romske manjše uporabljali razni akterji. Če želimo prepoznati te identitetne učinke in ugotoviti, kakšno vlogo igrajo pri večanju ali manjšanju neenakosti, moramo bolj podrobno preučiti orodja in diskurze, ki so vse do današnjega dne zaznamovali romsko gibanje. Na tak način se bomo približali tudi odgovoru na vprašanje, kako so prizadevanja aktivistov in nevladnih organizacij, da bi opolnomočili Rome, povezana s trendom neoliberalnega upravljanja manjšin.

Že od začetka devetdesetih let v Evropi prevladuje umeščanje »romskega vprašanja« v večstranski diskurz o usposabljanju, razvoju skupnosti in opolnomočenju Romov. Težnja po umestitvi upravljanja romske manjšine na raven skupnosti se je uveljavila v kontekstu decentralizacije nacionalnih vlad, krepitve vpliva civilne družbe in podpore, ki so jo mednarodne vladne in nevladne organizacije nudile programom za opolnomočenje Romov. Ti postsocialistični projekti nimajo, vsaj po imenu sodeč, nič skupnega s poskusi discipliniranja ali nadzora pripadnikov romskih skupnosti, ki so bili značilni za razne komunistične pristope do Romov. Postsocialistični projekti so polni idej o samoupravljanju, samopomoči, sodelovanju, samorganizaciji, pridobivanju kompetenc, urjenju, soodgovornosti, samozadostnosti, ozaveščanju, samozaupanju in večanju podpore lokalnim pobudam. Pri teh projektih naj bi bil subjekt upravljanja oseba ali skupnost, ki potrebuje pomoč pri razvoju praktičnih, logističnih, etičnih in kognitivnih veščin, da bi lahko prevzela osebno ali skupno odgovornost za razumno samoupravljanje. Opolnomočenje in razvoj romskih skupnosti sta postala domena izvedencev in »strokovnjakov za Rome«, ki učijo, kako naj Romi uveljavljajo lastne pravice, izboljšajo svoj položaj in možnosti ter na splošno, kako naj se obnašajo in vedejo na družbeno sprejemljiv in odgovoren način. Prav na tem je poudarek različnih vodnikov za samopomoč, ki so namenjeni romskim aktivistom. (ERRC, 2004b; Schuringa in Spolu, 2005; ECMI, 2007). Knjiga o delu v korist skupnosti in vključevanju Romov denimo označi tako imenovane romske delavce kot »poklicne socialne delavce, osredotočene na *skupno* problematiko in samoupravljanje« Romov. V postopku razvoja skupnosti pogosto nastopi »potreba po strokovnjakih, ki znajo motivirati, animirati in *aktivirati* ljudi, da se organizirajo in naučijo spoprijeti se s težavami«. Delavec v korist skupnosti se mora zavedati svoje vloge v procesu mobilizacije skupnosti. Vedeti mora, da »ne razvija skupnosti, skupnost se razvija sama – lahko je kvečjemu [...] pospeševalec [...] tega procesa« (Schuringa in Spolu, 2005: 33, 34, poudarek moj). Poglavlje knjige, ki se ukvarja z razvojem skupnosti, se zaključuje z opisom idealnega romskega delavca v skupnosti. Njegove ali njene najpomembnejše kompetence so »podpora v procesu emancipacije Romov skozi *samoorganizacijo*« in »*gradnja mostu* med romsko skupnostjo ter njeno okolico in družbo« (ibid.: 34–35, poudarek je moj). Tako imenovane mobilizirane skupnosti naj bi prepoznali na podlagi naslednjih lastnosti:

⁶ Osrednja poanta poststrukturalističnih kritik identitetnih politik je, da gibanje, ki okvirja in gradi svojo politiko na osnovi identitete, pogosto krepi in naturalizira ločnico med večino in manjšino. Da bi se izognili tem pomanjkljivostim, skušajo poststrukturalistični teoretiki, kot je Judith Butler (2004), z opiranjem na Foucaulta pokazati, da lahko identiteto razumemo kot učinek različnih prekrivajočih in prepletajočih se ter pogosto kontradiktornih oblik vladanja. To stališče ne vodi nujno v zanemarjanje možnosti delovanja. »Konstrukcija ni v nasprotju z delovanjem; je nujno prizorišče za delovanje, sam način, kako ga artikuliramo in kako postane razumljiv [...] Ključna naloga je [...] iskanje strategij subverzivnega ponavljanja, ki ga omogočajo strukture, in izkoriščanje lokalnih možnosti intervencije – tako, da sodelujemo prav v teh praksah ponavljanja, ki tvorijo identiteto in s tem predstavljajo notranjo možnost njenega izpodbijanja« (Butler, 1990: 187–88).

Zavedanje: Ali ljudje razmišljajo o svojem položaju?
Aktivnost: Kako aktivni so ljudje v svoji skupnosti?
Miselnost: Ali so ljudje pozitivno usmerjeni k prihodnosti?
Človeške sposobnosti: Kakšne so kompetence vodij in preostalih članov skupnosti?
Družbene strukture: Kako je skupnost organizirana?
Vodenje: Ali so lokalni vodje spoštovani, uživajo zaupanje in so sprejeti?
Demokratični postopki: Ali je prisotna tradicija demokratičnega odločanja?
Zunanja mreža: Kakšni so odnosi z zunanjim svetom? (ibid.: 39)

Retorika knjige in v njej predlagane strategije za uspešno delovanje romskih gibanj niso osamljen pojav. Način opisovanja subjektov romskega opolnomočenja močno spominja na neoliberalne diskurze o samoorganizirajočih se, aktivnih in odgovornih posameznikih ali skupnostih, ki jih je treba spodbuditi k samostojnem upravljanju tveganj in svojih življenj. Romski aktivisti, nevladne organizacije in skupine za zastopanje interesov Romov seveda skušajo strateško uporabljati te diskurze in opozarjati na neenakost in revščino, ki pestita Rome. S pomočjo teh diskurzov snujejo strategije opolnomočenja in razvojne programe (van Baar, 2011a). Mednarodna fundacija Spolu – nizozemska nevladna organizacija, ki koordinira razvoj široke mreže različnih romskih organizacij v srednji in vzhodni Evropi, tudi na Slovaškem – je svojo strategijo opisala takole:

S spodbujanjem aktivnega državljanstva Romov se želi Spolu boriti proti njihovi izključenosti. Kakor hitro se Romi zavedo svojega položaja in začno uporabljati orodja državljanstva, se lahko postavijo po robu prevladujoči miselnosti o njihovi podrejenosti. Kot aktivni državljani lahko pripadniki romske manjšine od svojih vlad terjajo odgovorno ravnanje in si na tak način izborijo pravice in svoje mesto v družbi [...] Kot aktivni državljani lahko vzamejo življenje v svoje roke (navedek iz Spolu, 2008: 14).

Spolu in njegove romske partnerske organizacije sodijo v pionirsko skupino nevladnih organizacij in aktivistov, ki skušajo usmerjati romsko gibanje. Poglobljeno razmišljajo o lastnih strategijah ter o tem, kako bi bolj učinkovito prispevali k romskemu gibanju v Evropi ter, kakor so se izrazili, »okrepili glas Romov«. V teku tega nenehnega procesa notranjega dogovarjanja in revidiranja stališč so partnerji fundacije Spolu postopoma preusmerili svojo osrednjo strategijo. Sprva so se namreč osredotočali na razvoj skupnosti, sedaj pa so z medregionalnim in mednacionalnim sodelovanjem spletli mrežo organizacij (van Baar, 2008). Kot del njihove nove strategije so partnerji fundacije Spolu leta 2002 ustanovili Organizacijo evropskih Romov Grassroots (*European Roma Grassroots Organizations* (ERGO)), ki je postala tudi članica večje mreže Koalicije EU za romsko politiko (*EU Roma Policy Coalition network* (ERPC)).

Značilnost strategij mnogih romskih aktivistov in skupin za zastopanje interesov Romov, vključno s fundacijo Spolu in partnerji, je njihova osredotočenost na ozaveščanje in samoorganizacijo kot orodji za oblikovanje učinkovitih in trajnostnih romskih organizacij. Četudi večina teh organizacij zagovarja pristop »od spodaj navzgor«, je ta pogosto vsiljen »od zgoraj navzdol«. Razprave z »ljudmi« so sicer značilnost pristopa od spodaj navzgor, vendar ta kolektiven romski subjekt še vedno zelo pogosto pojmuje kot »nemočne« osebe, ki resda posedujejo človeški in socialni kapital, vendar ga (še) ne znajo učinkovito spraviti v pogon. Programi opolnomočenja naj bi bili potemtakem nujne »tehnične« intervencije za doseganje sprememb. Mnogi izmed teh programov »obravnavajo opolnomočenje kot preprost kvantitativni prirastek moči, s katero razpolaga posameznik« ali kolektiv (Cruikshank, 1999: 71).

Vsi ti programi so namenjeni »mobilizaciji in maksimiranju subjektivitete tistih, ki so dojeti kot nemočni, malodušni in premalo odločni, da bi delovali v svojo korist« (ibid.). Vendar so »odnosi opolnomočenja, razumljeni kot sredstvo v boju proti izključenosti in nemoči, sorodni odnosom vlade, ki tako oblikujejo kot tudi temeljito preoblikujejo subjektovo zmožnost delovanja; pri opolnomočenju ne gre za golo stopnjevanje te zmožnosti, temveč za njeno oblikovanje in preoblikovanje« (ibid.), ali, rečeno z drugimi besedami, za spreminjanje »nemočnih« oseb v ljudi z močjo, temveč za *spremembo* odnosov moči, v katere so subjekti teh programov vpeti.

V skladu s tem mnogi takšni programi predpostavljajo modernistično evolucionistično logiko, saj predvidevajo, da bodo njihovi posegi premočrtno in kumulativno privedli do »bolj dejavnih« subjektov in trajnostnih, odgovornih ter neodvisnih manjšinskih organizacij. Toda v primerih velikih strukturnih neenakosti in kjer je zgolj kratkoročno financiranje projektov prej pravilo kot izjema, se procesi opolnomočenja manjšin izvajajo le delno in nekontinuirano, poleg tega pa imajo lahko celo nasproten učinek. Da bi ovrednotil učinke programov opolnomočenja, oblikovanih izrecno za reševanje romske problematike, bom spregovoril o učinkovanju nekaterih projektov fundacije Spolu v vsakdanji praksi.

Številni projekti partnerjev Spoluja se ukvarjajo z zaposlovanjem in gradnjo skupnosti. Spolu je sledil mednarodnemu trendu podpiranja projektov, ki so povezani z zaposlovanjem, skozi mikrofinanciranje. V sodelovanju z nekaterimi romskimi skupnostmi so skušali lokalni partnerji fundacije Spolu najprej identificirati potrebe teh skupnosti, da bi nato poiskali »dejavnosti, ki prinašajo dobiček«. Nato je Spolu odobril posojila, ki so jih morali člani skupnosti povrniti, kakor hitro je začel projekt prinašati redni dohodek. Med letoma 2004 in 2005 je romsko združenje Uhrady v osrednje slovaški vasi Zvolenská Slatina – eden izmed partnerjev organizacije *Združenie Spolu* v Kremenici – vodilo projekt prašičereje. S projektom so želeli »postaviti delovni inkubator za romske družine, ki ga spodbuja pravo podjetniško okolje. Znotraj aparata delovnega inkubatorja naj bi se družine naučile gojiti prašiče, razmišljati kot poslovneži in skušati narediti zaloge mesa« (dobesedni citat iz Spolu Slovaška, 2005). Nekaj družin je podpisalo pogodbo, s katero so pristali na vzrejo prašičev ter prodajo mesa starejših živali, medtem ko bi mlajše ohranjali za razmnoževanje. Sočasno je partner fundacije Spolu iz vasi Chminianské Jakubovany – enega izmed najrevnejših romskih naselij na Slovaškem – vodil čebelarški projekt. Nekaj članom romske skupnosti so kupili čebelnjake, da bi proizvajali in prodajali med. S pomočjo fundacije Milana Šimečke je Spolu Chminianské Jakubovany ustanovil tudi »mizarski klub«, v katerem naj bi se »spretni mladi ljudje« seznanili z »obdelovanjem različnih lokalnih vrst lesa«, zato da bi lahko izdelovali »pletarske izdelke« – surovin namreč v njihovem okolju ni primanjkovalo. Na svoji spletni strani je partner fundacije Spolu zapisal, da je bil osnovni cilj tega kluba spodbujanje razvoja finomotoričnih spretnosti članov skupnosti (dobesedni citat).

Ko sem poleti 2005 obiskal to in preostale vasi ter se o projektih pogovarjal s tamkajšnjimi Romi, sem ugotovil, da so imeli že od vsega začetka do projekta ambivalenten odnos. Poleg tega so omenili, da projektov niso začeli sami, prav tako jim niso dajali prednosti. Doživljali so jih kot nekakšne poskuse »od zgoraj«. Tisti Romi, ki so se v vasi Chminianské Jakubovany ukvarjali s čebelarstvom, so v tem času pravzaprav iskali, v njihovih očeh, »pravo« zaposlitev. Projekt so, sicer vljudno, označili za neučinkovit. Pozneje, leta 2005 je bil projekt prašičereje v vasi Zvolenská Slatina preklican. Namesto da bi nekaj živali ohranili za nadaljnjo proizvodnjo mesa, so jih Romi poklali vse naenkrat. V vasicah Chminianské Jakubovany in Zvolenská Slatina so projekti porajali tudi nekaj napetosti znotraj skupnosti. Med svojimi obiski sem opazil, da se tisti, ki vanje niso bili vključeni, projektov niso ravno veselili oziroma so do njih gojili

celo izrazito odklonilen odnos. V Detvu, kraju v osrednji Slovaški, je še eden izmed partnerjev fundacije Spolu skušal v skupnosti vzpostaviti center, kjer bi prirejali predšolske in igralne dejavnosti za lokalno romsko mladino, in nekakšno svetovalno pisarno za Rome, ki iščejo zaposlitev. Rominja, ki je organizirala večino naštetih stvari, mi je zaupala, da je le težka in počasi pridobivala zaupanje preostalih Romov. Velikokrat je svoje delo le s težavo nadaljevala. Ker ni imela skorajda nikakršne finančne in logistične podpore, je skušala potegniti kar največ iz skromnih virov, ki so ji bili na voljo. Povedala je, da ostaja nadgradnja njenih dejavnosti in gradnja mreže na širši regijski ravni za zdaj še projekt prihodnosti.

Rominja, ki me je kot prevajalka spremljala na nekaterih izmed potovanj po Slovaškem, sicer ni dvomila o dobrih namenih pobudnikov projektov prašičereje, čebelarstva in mizarske delavnice, vendar se ji je njihovo početje vseeno zdelo rasistično. Po njenem usposabljanje Romov za obdelovanje lesa, kuhanje, izdelovanje košar, čebelarstvo ali prašičerejo predpostavlja, da so Romi ljudje, ki živijo »v stiku z naravo«, in je torej prav, da se ukvarjajo s takšnimi »tradicionalnimi« poklici ali pa da imajo kar kolektivno »kulturno« zgodovino v teh gospodarskih nišah. Tudi drugi so poudarili »tradicionalizirajoče« ali »naturalizirajoče« drže, ki so pogosto povezane s tovrstnimi posegi nevladnih organizacij. János Ladányi in Iván Szelényi menita, da leži vzrok teh »neuspehov« v »nekompetentnosti zunanjih strokovnjakov«, ki so bili pobudniki programov, v »neugodnih razmerah«, v katerih so se začeli izvajati, in v romskem odzivu na domnevno »oblikovanje podrazreda« (Ladányi in Szelényi, 2006: 96). Ne glede na to Ladányi in Szelényi podcenjujeta sovpadanje takšnih programov z neoliberalnim trendom, da se položaj marginaliziranih obravnava ločeno od širših družbeno-ekonomskih in političnih okoliščin. Še več, oba (vsaj deloma) povezujeta »neuspehe« teh in podobnih posegov z odzivom vključenih Romov na njihov zapostavljen in marginaliziran položaj. Ti Romi so domnevno prispevali k oblikovanju »kulture revščine«, ki njihove izključenosti ne odpravlja, temveč jo ohranja (ibid.: 112). Ladányi in Szelényi razpravljata o tem, kako je neoliberalizem vplival na režime blaginje v srednji in vzhodni Evropi ter kako so te nedavne preobrazbe občutno poslabšale položaj marginaliziranih skupin in pripomogle k oblikovanju »podrazreda« (ibid. 23–26). Ne ponudita pa nobenega tehničnega premisleka o sočasnem močnem vplivu neoliberalnih orodij in logike na splošne pogoje obstoja in delovanja nevladnih organizacij in romskih aktivistov.

Namesto da enostransko krivimo Rome ali nevladne organizacije, ki so zanje razvile programe opolnomočenja, moramo preučiti, v kakšnem odnosu so ti programi in nejasna situacija, do katere pogosto privedejo, z omejenimi pogoji, pod katerimi so sploh možni posegi aktivistov in nevladnih organizacij. Z drugimi besedami, če enostransko krivimo nevladne organizacije, kot so Spolu, Inštitut za odprto družbo ali Evropski urad za pravice Romov, za pogosto nehvaležno delo, ki ga opravljajo (glej tudi Sigona in Trehan, 2009; Trehan, 2009), se spopadamo s simptomi neoliberalizma. Namesto tega moramo analizirati, kako se strategije opolnomočenja napajajo pri bolj kritični filozofiji aktivizma, a tudi v negostoljubni atmosferi, ki ogroža temelje sodobnega aktivizma. Če vzamemo za primer fundacijo Spolu in partnerje, je pomembno poudariti, da se sami zavedajo omejitev nekaterih svojih projektov. To je tudi razlog, zakaj se skušajo osredotočiti na procesno vodeno in ne na procesno usmerjeno romsko gibanje.

Toda kljub temu da so lokalni projekti in procesi opolnomočenja le redko neposredno uspešni, ne gre spregledati pozitivnih sprememb splošnih in specifičnih pristopov, do katerih so pripeljale razprave o teh strategijah med različnimi partnerji. Dejavnosti, kakršne izvajajo Spolu in partnerji ter krovna romska organizacija ERGO, je treba ovrednotiti z nadnacionalnega vidika. Glede na to, da so nekatere od njihovih strategij razmeroma uspešne, na primer v

Makedoniji in Bolgariji (van Baar, 2008), skušajo preostali partnerji Evropske mreže ugotoviti, ali, in v kakšnih pogojih, lahko takšne pozitivne izkušnje in rezultati koristijo tudi njim.

Odrpta pa ostaja še ena problematika, namreč težnja neoliberalnih oblik vladanja, da zakrijejo poglobljeni problem programov opolnomočenja. Zavedati se moramo, da tržne sile s svojo težnjo poglobljanja neenakosti in spremljajoča preobrazba socialne države niso prispevale le k aktualnim problemom marginalizacije in segregacije, temveč tudi »ogrožajo tiste kvalitete, ki so bistvene za uspeh projektov na ravni skupnosti: njihovo zmožnost opolnomočenja in krepitev solidarnosti« (Mayer, 2003: 120). Obstoječe neoliberalne tehnike upravljanja pa imajo dodaten negativen učinek na projekte nevladnih organizacij in aktivistov, ki skušajo pomagati marginaliziranim skupinam. Od njihovih projektov se namreč pričakuje, da »bodo nadomestili [...] dejavnosti javnih služb [...] ali pa vsaj kot partnerji pomagali pri njihovi izvedbi« (ibid.). Mnoge nevladne organizacije, ki se uradno ukvarjajo z opolnomočenjem ali družbenim vključevanjem Romov, so postale tako imenovani VONVO-ji ali vladno-organizirane nevladne organizacije. Te agencije v veliki meri financirajo ali razvijajo vlade posameznih držav, da bi Romom in drugim nudile storitve, ki so bile poprej državno organizirane. Takšna praksa pogosto vodi v prenos odgovornosti na nevladne organizacije in aktiviste. Tem nevladnim organizacijam in »javno-zasebnim partnerstvom«, v katera naj bi vlagali, le redko uspe razviti ustrezna orodja in zmogljivosti za uspešno soočanje s prevzetimi odgovornostmi. Ker imajo takšne nevladne organizacije pogosto preskopa sredstva in premalo osebja, so potisnjene v položaj, kjer strukturno zahtevajo preveč od sebe. Povrh tega pa jim pogosto ne uspe zadostiti »globaliziranim« merilom za delovanje nevladnih organizacij in, v nekaterih primerih, zagotoviti niti enakopravnega odnosa do lastnega osebja (Trehan in Kóczé, 2009), ali pa so v skušnjavi, da rezultate svojih projektov predstavijo v svetlejši luči, kakor so v resnici. Prenos pomembnih odgovornosti na civilnodružbene akterje pa ima neredko še en ključen depolitizirajoč učinek: upad demokratičnega nadzora nad izvajanjem ukrepov proti revščini in neenakosti – zlasti tam, kjer je nadzor nad civilnimi družbenimi organizacijami pomanjkljiv.

Organizacije za zastopanje romskih interesov in mreže romskih aktivistov, ki svoje dejavnosti opirajo na standarde človekovih pravic in pravic manjšin, morajo razviti raznolik sistem vrednot in premostiti vrzeli ter protislovja, ki praviloma obstajajo med temi standardi in ustaljenimi etičnimi načeli lokalnega okolja.

To pogosto vodi zgolj v začasne, izjemno neobstoje in celo povratne – s tem pa dvoumne – rešitve problema marginalizacije in pomanjkanja. Ti aktivisti in organizacije po navadi Romom pomagajo, da lahko »shajajo«, t.j. se nekako spoprimejo s svojim zapostavljenim položajem, ne pa, da »napredujejo«, t.j. se izvlečejo iz marginaliziranosti (prim. Mayer, 2003). Nikakor ne želim podcenjevati pomembnosti »shajanja«, vendar moramo razumeti, da so se v trenutnih razmerah mnoge skupine aktivistov spremenile v nekakšno asistenco v nesreči. Tudi kadar aktivisti in organizacije neposredno ciljajo na »stranske učinke« trenutne gospodarske rasti in korenitih sprememb v zagotavljanju in konceptualiziranju blaginje, le težka uresničijo zeleno »trajnost«. Navadno obtičijo v »sivi ekonomiji, kjer prispevajo k osamitvi zapostavljenih skupnosti s tem, ko jih vključujejo v lokalno, od večinskega gospodarstva ločeno cirkulacijo kapitala« (Amin idr., 1998 citirano po Mayer, 2003: 121). Nevladne organizacije in aktivisti tako dejansko vpenjajo marginalizirane Rome v kapitalske tokove globalne razvojne pomoči, namesto da bi jih vključili v gospodarstvo njihove regije ali države. To je proces, ki seje seme lastnega neuspeha in propada. V trenutnih razmerah se »negotove delovne razmere in procesi nove marginalizacije le krepijo in spodkopavajo tako solidarnost znotraj skupnosti kot tudi prizadevanja za opolnomočenje njihovih pripadnikov« (Mayer, 2003: 121).

Ali nas ta analiza pripelje do zaključka, da neoliberalizem onemogoča sleherno obliko aktivizma? Menim, da ne. Namen moje analize nista niti viktimizacija romskih aktivistov in mreže organizacij za zastopanje romskih interesov niti zanikanje možnosti boja proti neoliberalnim tehnikam upravljanja Romov (van Baar, 2011a). Želim le opozoriti romske aktiviste in nevladne organizacije, da morajo biti kritični do neoliberalnih diskurzov o podjetništvu in oblikovanju človeškega in socialnega kapitala ter do prispevka dotičnih diskurzov k osamitvi ciljnih skupin iz širšega družbeno-ekonomskega in političnega konteksta. Posegi aktivistov in nevladnih organizacij so močno prepleteni s temi diskurzi. Mednarodni donatorji celo pogosto kot pogoj za pridobitev finančnih sredstev za projekte nevladnih organizacij spodbujajo k okvirjanju svojega dela znotraj omenjenih diskurzov. Toda osredotočanje na oblikovanje družbenega in človeškega kapitala – denimo z odobritvijo mikroposojil, ki naj marginalizirane osebe preobrazijo v »podjetnike« – zanemarja družbeno-ekonomske in politične razmere, v katerih živijo Romi. Te so največja ovira za učinkovito »opolnomočenje«, bolj kot pa Romi sami, njihove »omejene veščine«, domnevna »kultura revščine« ali njihovi zastopniki. Po mnenju nekaterih teorije samopomoči in oblikovanja človeškega ter socialnega kapitala s svojim osredotočanjem na marginalizirane kot akterje pri lastnem napredku zamegljujejo »strukturne vire neenakosti, ki jih poraja trenutna politično-ekonomska konjunktura« (Rankin, 2002: 10). Ta kritika ne pravi, da so vse oblike mikrofinanciranja problematične, pač pa le, da utegnejo okrepiti obstoječe razredne, etnične ali spolne hierarhije, če jih ne spremljajo drugi podporni ukrepi. Vplivne mednarodne organizacije, zlasti Svetovna banka (1999), vidijo socialni kapital kot enega izmed ključnih »kazalnikov trajnostnega razvoja« in kot »manjkajoči člen« v boju proti revščini in neenakosti. Zato moramo nadvse pozorno spremljati, kako ta paradigma globalnega upravljanja vpliva na romsko gibanje, denimo prek sodelovanja Svetovne banke in Inštituta za odprto družbo v tako imenovanem Desetletju vključevanja Romov 2005–2015 in prek tistih nevladnih organizacij, ki so se posvetile temu razvojnemu programu za Rome v srednji in vzhodni Evropi.

Zaključek: Aktivizem onkraj retorike o aktiviranih in aktivnih državljanih?

Naj povzamem potek članka. Analiziral sem, kako dve nedavno razviti paradigmi globalnega vladanja – upravljanje »aktivacije« in tako imenovano participatorno upravljanje – vplivata na upravljanje romske manjšine v srednji in vzhodni Evropi v obdobju po letu 1989. V prvem primeru sem pokazal, kako neoliberalne aktivacijske sheme in z njimi povezane socialne reforme, ki naj bi povečale »zaposljivost« in stopnjo družbene vključenosti, dejansko delujejo kot na etničnosti temelječe politično upravljanje, ki naturalizira etnične razlike med Romi in preostalim delom prebivalstva. To je pripeljalo do slojevitega državljanstva, v katerem so predhodne rasne in biopolitične sheme – vpisane v romsko populacijo že v času komunizma – preoblikovane, okrepljene in križane z novimi načini upravljanja, ki na podlagi tržnih mehanizmov različno vrednotijo različne skupine prebivalstva. Upravljanje aktivacije je pogosto vodilo v položaj, ko Romi, resda formalnoppravno državljani, ne uživajo temeljnih socialnih in človekovih pravic. Njihove življenjske razmere namreč določa nadvse marginaliziran in drugorazreden položaj, v katerega so potisnjeni, in ne uradni status državljanov, ki jim pripada. V takšnih primerih je specifičen način artikuliranja neoliberalne logike in orodij v srednji in vzhodni Evropi pripeljal do razčlovečujočih učinkov tovrstnega upravljanja na Rome. Po mojem prepričanju, ki sem

ga zagovarjal v tem članku, velja razlog za povezavo med omenjenimi učinki in odreditvijo »enake usode« celotni romski populaciji iskati v prepletanju in prekrivanju neoliberalnih tržnih metod vladanja z dezartikuliranimi in reartikuliranimi komunističnimi pristopi do Romov kot tudi z različnimi načini upravljanja romske manjšine, ki temeljijo na participatornih oblikah opolnomočenja.

Nadalje sem pokazal, kako v svojih projektih številni aktivisti in nevladne organizacije – ki želijo spremeniti vključene Rome v neodvisne, aktivne državljane in angažirane člane trajnostnih manjšinskih organizacij – radi posežejo po konceptih, teorijah in praksah, ki se lepo ujemajo z neoliberalno logiko samozadostnosti. Te organizacije zamegljujejo »strukturne vire neenakosti, ki jih poraja trenutna politično-ekonomska konjunktura, ko se enostransko osredotočajo na podporo raznim oblikam samopomoči in na teorije ter tehnike oblikovanja človeškega in socialnega kapitala« (Rankin, 2002: 10). Rečeno splošneje, v svoji analizi vloge neoliberalnih vladnih tehnologij in racionalnosti pri krepitvi sodobnih oblik marginalizacije sem zagovarjal stališče, da je treba preučiti tudi, kako lahko te neoliberalne prakse ogrozijo možnosti opolnomočenja in gradnje občutka solidarnosti, ki ju običajno povezujemo z različnimi oblikami aktivizma.

Zaključimo lahko, da so hierarhične in vodstvene oblike upravljanja aktivacije, kot tudi oblike upravljanja, ki temeljijo na participaciji in samoorganiziranju ter izhajajo iz koncepta aktivnega državljanstva, po vsemu sodeč v navzkrižju z aktivističnim pojmovanjem državljanstva, ki se želi spoprijeti s problemom neenakosti in revščine Romov. Kakor trdi Janet Newman, je »vprašanje, kako – in kje – lahko aktivizem prihodnosti vznikne v času, ko prevladuje poudarek na doseganju aktivnega in aktiviranega državljanstva, zelo pereče« (Newman, 2007: 373). Nekateri trdijo, da je treba razlikovati med »aktiviranim« in »aktivnim državljanom« na eni strani in »aktivističnim državljanom« na drugi: »Medtem ko aktivistični državljani pišejo scenarij in postavljajo sceno, aktivni državljani zgolj igrajo svoje vloge v že napisanem scenariju«. Aktivistični državljani so »kreativni, aktivni niso« (Isin, 2008: 38). Eno izmed ključnih vprašanj, ki jih obravnavam v članku, pa je težavnost razlikovanja med praksami aktivnega državljanstva in aktivističnega državljanstva oziroma med »pisanjem scenarija«, t.j. etično in politično zahtevnimi dejanji in »tehničnimi« dejanji, ki »sledijo scenariju«. Meje med temi različnimi praksami so zamegljene. Bilo bi omalovažujoče, če bi prizadevanja za opolnomočenje Romov označili za neizvirna. Če se želimo soočiti in spoprijeti s širšim družbeno-ekonomskim in političnim kontekstom sodobnih pojavnih oblik neenakosti, se ne moremo zateči k distanciranemu polemiziranju. Več bomo storili, če posežemo po taktičnih elementih, ki delujejo v sodobnih bojih za enakost, pa čeprav ne presegajo splošnega okvirja različnih oblik vladanja. Upoštevati moramo ambivalenten značaj političnega upravljanja, ki »po eni strani vključuje racionalne oblike, tehnične postopke in instrumente delovanja, po drugi pa strateške igre, ki podvržejo odnose moči, katerih podporo naj bi zagotavljali, nestabilnosti in razveljavitvi« (Foucault, 1997: 203). Tovrstne subverzivne strategije moramo iskati znotraj obstoječih oblik upravljanja in poskušati z njihovo pomočjo preoblikovati, ponovno uporabiti ter presaditi nekatere izmed bistvenih elementov neoliberalnih praks in diskurzov na takšen način, da jih destabiliziramo in nevtraliziramo njihove negativne učinke, o katerih sem razpravljal v tem članku.

Prevedel Gregor Cerjak

Literatura

- ANGELOVIC, M. (2000): »Fico: Roma Can Ruin Social System of Slovakia«, *Národná obroda*, 10. junij.
- ASPEN (2009): *Active Social Policies European Network Website*, dostopno na <http://aspen.fss.uu.nl/en/index.php>, 15. april 2009.
- BARNETT, C. (2005): »The Consolations of 'Neoliberalism'«, *Geoforum*, št. 36, str. 7–12.
- BENFORD, R. in D. SNOW (2000): »Framing Processes and Social Movements«, *Annual Review of Sociology*, št. 26, str. 611–39.
- BUTLER, J. (1990): *Gender Trouble*. London: Routledge.
- BUTLER, J. (2004): *Precarious Life*. London: Verso.
- CASTEL, R. (1991): »From Dangerousness to Risk«, v: G. BURCHELL, C. GORDON in P. MILLER (ur.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Chicago: University of Chicago Press, str. 281–98.
- CLARKE, J. (2004): *Changing Welfare, Changing States*. London: Sage.
- COE (2005): *Roma Access to Employment in South East Europe*. Strasbourg: Svet Evrope.
- COE (2006): *On the Human Rights Situation of the Roma, Sinti and Travellers in Europe*. Strasbourg: Svet Evrope.
- CRUIKSHANK, B. (1999): *The Will to Empower*. Ithaca: Cornell University Press.
- EAPN (2005): *Can Activation Schemes work for Social Inclusion?*, Evropska mreža za boj proti revščini.
- EC (1997): *Promoting the Role of Voluntary Organisations and Foundations in Europe*. Bruselj: Evropska komisija.
- EC (2000): *The Commission and Non-Governmental Organizations*. Bruselj: Evropska komisija.
- EC (2001): *White Paper on European Governance*. Bruselj: Evropska komisija.
- EC (2005): *Active Measures for Employment of Persons Threatened by Social Exclusion*. Bruselj: Evropska komisija.
- ECMI (2007): *Supporting Local Romani Coordinators*. Beograd: Evropski center za vprašanja manjšin.
- ERRC (2004a): »Eviction Fever in Slovakia«, *Roma Rights*, letn. 9, št. 3/4, str. 89–91.
- ERRC (2004b): *Knowing Your Rights and Fighting For Them*. Budimpešta: Evropski center za pravice Romov.
- ERRC (2006): *Ambulance not on the Way*. Budimpešta: Evropski center za pravice Romov.
- ERRC (2007a): *The Glass Box*. Budimpešta: Evropski center za pravice Romov.
- ERRC (2007b): *The Impact of Legislation and Policies on School Segregation of Romani Children*. Budimpešta: Evropski center za pravice Romov.
- ERRC IN NÚMENA (2007): *Social Inclusion Through Social Services*. Budimpešta: Evropski center za pravice Romov in Númena.
- FOUCAULT, M. (1997): »Preface to the *History of Sexuality, Vol. 2*«, v: P. RABINOW (ur.), *Ethics*, New York: The New Press, str. 199–206.
- FOUCAULT, M. (2007a): *Življenje in prakse svobode: izbrani spisi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- FOUCAULT, M. (2007b): *Security, Territory, Population*. New York: Palgrave Macmillan.
- FOUCAULT, M. (2010): *Zgodovina seksualnosti*. Ljubljana: ŠKUC.
- GUY, W. (2001): »Romani Identity and Post-Communist Policy«, v: W. GUY (ur.): *Between Past and Future*, Hatfield: University of Hertfordshire Press, str. 3–32.
- HYDE, A. (2006): »Systematic Exclusion of Roma from Employment«, v: *Roma Rights*, letn. 11, št. 1, str. 3–8.
- ISIN, E. (2008): »Theorizing Acts of Citizenship« v: E. ISIN in G. NIELSEN (ur.), *Acts of Citizenship*, London: Zed Books, str. 15–43.
- KLÍMOVÁ-ALEXANDER, I. (2005): *The Romani Voice in World Politics*. Aldershot: Ashgate.
- KOHN, M. (1995): *The Race Gallery*. London: Jonathan Cape.
- LADÁNYI, J. IN I. SZELÉNYI (2006): *Patterns of Exclusion*. New York: Columbia University Press.

- LARNER, W. (2000) »Neoliberalism: Policy, Ideology, Governmentality«, *Studies in Political Economy*, št. 63, str. 5–26.
- MAYER, M. (2003): »The Onward Sweep of Social Capital.« *International Journal of Urban and Regional Research*, letn. 27, št. 1, str. 110–32.
- MCGARRY, A. (2010): *Who Speaks for Roma?* London: Continuum.
- MŠF, COHRE IN ERRC (2006): *Forced Evictions in Slovakia*. Bratislava: Milan Šimečka Foundation, Centre on Housing Rights and Evictions in Evropski center za pravice Romov.
- NEWMAN, J. (2007): »The 'Double Dynamics' of Activation«, *International Journal of Sociology and Social Policy*, letn. 27, št. 9/10, str. 364–75.
- NICOLAE, V. in H. SLAVIK (UR.) (2007): *Roma Diplomacy*. New York: Idebate Press.
- ONG, A. (2006): *Neoliberalism as Exception*. Durham: Duke University Press.
- ORAVEC, L. in Z. BOŠELOVÁ (2006): »Activation Policy in Slovakia«, *Roma Rights*, letn. 11, št. 1, str. 13–17.
- RANKIN, K. (2002): »Social Capital, Microfinance, and the Politics of Development«, *Feminist Economics*, letn. 8, št. 1, str. 1–24.
- REYNOLDS, M. in Z. HABSUDOVÁ (2001): »Pál Csáky: SMK not 'Byzantine Swindlers'«, *Slovak Spectator*, letn. 7, št. 4.
- RFE/RL (1999): »Slovak President says Roma lack Will to integrate«, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 30. november.
- SCHURINGA, L. IN SPOLU (2005): *Community Work and Roma Inclusion*. Utrecht: Spolu.
- SIGONA, N. IN N. TREHAN (2009): »Introduction: Romani Politics in Neoliberal Europe«, v: N. SIGONA in N. TREHAN (ur.), *Romani Politics in Contemporary Europe*, New York: Palgrave Macmillan, str. 1–20.
- SITA (SLOVAŠKA TISKOVNA AGENCIJA) (2004a): »Cabinet will Meet over Measures to Cope with Rioting Roma«, *SITA*, 25. februar.
- SITA (2004b): »Dzurinda Visits Spots of Unrest in Eastern Slovakia on Tuesday Night«, *SITA*, 25. februar.
- SITA (2004c): »Finance Minister Supports Raising Activation Part of Social Benefits«, *SITA*, 24. februar.
- SITA (2004d): »Parliamentary Committee Concerned about Rising Unrest among the Roma«, *SITA*, 24. februar.
- SITA (2004e): »People's Union Blames Dzurinda's Cabinet for Gypsy Unrest«, *SITA*, 24. februar.
- SITA (2004f): »Police is Monitoring Roma Settlements, Say Situation is Stable«, *SITA*, 24. februar.
- SITA (2004g): »President Discusses Robberies in Eastern Slovakia with two Ministers«, *SITA*, 24. februar.
- SOKOLOVA, V. (2008): *Cultural Politics of Ethnicity*. Stuttgart: Ibidem.
- SOL, E. in M. WESTERVELD (2007): »The Individual Job Seeker in the Sphere of Contractualism«, *International Journal of Sociology and Social Policy*, letn. 27, št. 7/8, str. 301–10.
- SPOLU (2004): *Labour, Equality and Bread*. Utrecht: Spolu.
- SPOLU (2008): *Annual Report 2007*. Utrecht: Spolu.
- SPOLU SLOVAKIA (2005): *Annual Report 2004*. Kremnica: Združenie Spolu.
- STALIN, J. (1935): *Marxism and the National and Colonial Question*. Moskva: Co-Operative Publishing Society of Foreign Workers in the USSR.
- STEWART, M. (2001) »Communist Roma Policy 1945-1989 as seen through the Hungarian Case«, v: W. GUY (ur.), *Between Past and Future*, Hatfield: University of Hertfordshire Press, str. 71–92.
- SYRJÄ, H. IN M. VALTAKARI (2008): *The Roma and their Long Journey to the Market of Labour*. Helsinki: Vlada Republike Finske.
- TREHAN, N. (2009): »The Romani Subaltern within Neoliberal European Civil Society«, v: N. SIGONA in N. TREHAN (ur.), *Romani Politics in Contemporary Europe*, New York: Palgrave Macmillan, str. 51–71.
- TREHAN, N. in A. KÓZCÉ (2009): »Postcolonial Racism and Social Justice«, v: G. HUGGAN in I. LAW (ur.), *Racism, Post-colonialism, Europe*, Liverpool: Liverpool University Press.

- UNDP (2000): *Human Rights and Human Development*. Oxford: Oxford University Press.
- UNDP (2002): *Avoiding the Dependency Trap*. Bratislava: United Nations Development Programme.
- UNDP (2004): *Unleashing Entrepreneurship*. New York: United Nations Development Programme.
- UNDP (2007): *Report on the Living Conditions of Roma in Slovakia*. Bratislava: United Nations Development Programme.
- VAN BAAR, H. (2008): »Scaling the Romani Grassroots: Europeanization and Transnational Networking«, v: F. JACOBS in J. RIES (ur.), *Roma-/Zigeunkulturen in neuen Perspektiven - Romani/Gypsy Cultures in New Perspectives*, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, str. 217–41.
- VAN BAAR, H. (2011a): *The European Roma: Minority Representation, Memory and the Limits of Transnational Governmentality*. Amsterdam: University of Amsterdam (v izdaji).
- VAN BAAR, H. (2011b): »Socioeconomic Mobility and Neoliberal Governmentality in Post-socialist Europe«, *Journal of Ethnic and Migration Studies* (v izdaji).
- VAN BAAR, H. (2011c): »Europe's Romaphobia: Problematization, Securitization, Nomadization«, *Environment and Planning D: Society and Space*, letn. 29, št. 2, str. 203–12.
- VERMEERSCH, P. (2005): »Marginality, Advocacy, and the Ambiguities of Multiculturalism«, *Identities*, letn. 12, št. 4, str. 451–78.
- VERMEERSCH, P. (2006): *The Romani Movement*. Oxford: Berghahn.
- VRS (1999): *Working Dokument [sic] on the Roma Issue in the V4 Countries*. Bratislava: Kabinet predsednika Slovaške.
- VRS (2000): *Elaboration of the Government Strategy for Addressing the Problems of the Romani National Minority into a Package of Concrete Measures for the Year 2000 – Stage II*. Bratislava: Vlada Republike Slovaške.
- VRS (2003): *Act on Social Assistance in Material Need*. Akt št. 599/2003 Coll. Bratislava: Vlada Republike Slovaške.
- VRS (2004): *Act on Employment Services*. Akt št. 5/2004 Coll. Bratislava: Vlada Republike Slovaške.
- SVETOVNA BANKA (1991): *Nongovernmental Organizations and the World Bank*. Washington: Svetovna banka.
- SVETOVNA BANKA (1998): *Active Labor Market Programs*. Washington: Svetovna banka.
- SVETOVNA BANKA (1999): *Social Capital*. Washington: Svetovna banka.
- SVETOVNA BANKA (2005): *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Circle*. Washington: Svetovna banka.
- SVETOVNA BANKA (2008): *Czech Republic: Improving Employment Chances of the Roma*. Washington: Svetovna banka.

Razmislek o različnih izkušnjah iz socialno-kulturnega dela z drugimi etničnimi manjšinskimi skupnostmi in priseljenci

Kakšen status imajo Romi v Sloveniji?

Država Slovenija Romom ne priznava pravic, ki veljajo za narodni skupnosti (madžarska in italijanska), kaj šele pravic, ki veljajo za večinsko prebivalstvo. Podobne težave s svojim pravnim statusom v Sloveniji imajo narodi bivših jugoslovanskih republik, ki do zdaj svoje tako večkulturne kot pravne interese uresničujejo pod imenom – pripadniki drugih etničnih skupnosti in priseljenci.

Romska skupnost je po zakonu opredeljena kot posebna etnična skupnost ali skupina s posebnimi etničnimi značilnostmi (lastni jezik, kultura, druge etnične posebnosti). Čeprav so Romi že od leta 1850 naseljeni v vasi Černelavci in je bila Pušča od leta 1911 največje romsko naselje, ki je leta 1962 pridobilo še otroški vrtec in ki je leta 1972 dalo pobudo takratnim republiškim organom za šolstvo, da statusno uredijo vprašanje vzgoje in izobraževanja romskih otrok v Sloveniji,¹ Romi ostajajo brez primerne pravnega statusa pa tudi brez dolgoročnih pozitivnih rešitev. Videti je, kot da se »integracijska« zgodba komaj začena.

Čeprav se danes zdi, da se Romom in drugim manjšinskim etničnim skupinam v Sloveniji odpira široka paleta možnosti, ki jih ponuja demokratična država, pa je v praksi stvar precej drugačna, za kar je odgovornih več dejavnikov. Med najpomembnejšimi je ta, da nacionalna država prek obstoječega ekonomskega sistema ohranja družbene neenakosti, njeni ideološki aparati pa legitimirajo in reproducirajo nestrpnost skozi negativno prezentacijo Romov. Obenem državna politika zatiranja in sprenevedanja ne spodbuja oblikovanja skupnega javnega prostora, ki bi omogočal prezentiranje dobrih praks in spoznavanje raznolikosti kulture članov romske skupnosti in možnosti sobivanja. Etnične značilnosti romske skupnosti niso tako homogenizirajoče in vsem članom skupnosti od nekdaj lastne, kot namiguje zgoraj omenjena pravna definicija. Kar lepo povedo Romi sami: »Mi mladi Romi iz Serdice ne gojimo prav (nobene) posebne romske kulture. Ne vem, zakaj ne, mogoče nas naši starši in prastarši o tem niso kaj posebej seznanili. Obnašamo se povsem enako kot vsi drugi ljudje po svetu, mislim, da se mi

¹ Pušča je leta 2002 postala samostojno naselje in samostojna krajevna skupnost z enakim pravnim statusom, kot ga imajo ostale krajevne skupnosti in mestne četrti v Mestni občini Murska Sobota.

Romi in Neromi skoraj več v ničemer ne razlikujemo². Če kaj, država spodbuja delovanje romske skupnosti v smeri romskega nacionalizma, njeno početje pa nadalje legitimirajo uveljavljene slovenske romološke študije. Alenka Janko Spreizer razlaga:

[V] romologiji ter v diskurzih, ki se pri njej vsebinsko napajajo, [se] reflektira nacionalistični diskurz, ki ga navdihujejo različne ideologije, povezane z nacionalističnimi politiki: če je za prvo etapo oziroma prvo obdobje romskih študijev, ki jih imajo romologi za sodobne in ki segajo v obdobje po letu 1960, značilno sklicevanje na tako imenovani socialistični humanizem, 'enakopravnost vseh državljanov', je za drugo etapo oziroma za *revival* romskih študijev značilna ideologija, povezana z nastankom slovenske nacionalne države, ki spodbuja nacionalizem oziroma, kakor mislijo romologi, 'romski preporod'. Pravzaprav bi lahko rekli, da je edina oblika emancipacije Romov, za katero si prizadevajo, romski nacionalizem. (Spreizer, 2001: 256) (Poudarek v izvorniku.)

Nacionalizem pa je prav tista ideologija, ki je poskrbela za sovražnost neromskih prebivalcev do Romov.

Izhajajoč iz dolgoletnih izkušenj dela z Romi in s pripadniki drugih etničnih manjšinskih skupnosti sem zagovornica tretje smeri oziroma koncepta *polnomočenja*. S konceptom se zoperstavljamo uveljavljeni rabi pojma *opolnomočenja* in njegovim implikacijam, obenem pa želimo poudariti njegovo antirasistično razumevanje socialnega dela. Gregorčič takole pojasni koncept:

V Sloveniji se je pojem opolnomočenja do nedavnega uporabljal zlasti v pravnem diskurzu [...] kot sinonim za pooblaščenje. Naša raba pojma *polnomočenje* pa bo izvzeta iz vsakršne oblasti, torej vsakršne asociacije na oblast [...] Prav tako bi radi pojem *polnomočenje* ločili od danes prevladujoče rabe pojma opolnomočenje, ki ga civilno-družbene iniciative in nevladni sektor razumejo pokroviteljsko in zato še vedno kot 'pripustitev' ali 'odobritev', kot pomoč nemočnim, da bi se okrepili, in ne kot sredstvo za zaganjanje uporov, bojov, osvobajanj in procesov samokrepitve. (Gregorčič, 2011: 10) (poudarek v izvorniku)

Koncept polnomočenja tako poudarja vprašanje in pozicijo oblasti, ki omogoča skupnosti samostojno in avtonomno razvijanje bodisi lastnega življenja bodisi upora proti obstoječim strukturam. Antirasistično socialno delo pa je oblika prakse, ki se neposredno loteva strukturnih neenakopravnosti, ki jih vzdržuje rasizem in ki tak rasizem legalizirajo. Njegov cilj je priskrbeti deprivilegiranim državljanom posebne storitve, in sicer tako, da se ukvarja z njihovimi potrebami, kakor jih sami definirajo, v profesionalnem razmerju, ki je usmerjeno k temu, da jim omogoča prevzeti nadzor nad odločitvami, ki zadevajo njihovo življenje. Dominelli meni, da morajo socialni delavci kot profesionalci, ki se ukvarjajo s potrebami prebivalcev v okviru nacionalne države, pri svojem delu vzeti rasizem kot resen problem in delovati za njegovo odpravljanje tako, da postanejo antirasistični praktiki in učitelji. (Dominelli, 1995: 190–191)

Kdo so akterji sprememb in njihovo delno sodelovanje pri implementaciji v praksi?

Vsi smo lahko akterji sprememb na različnih ravneh. Vzgoja za strpnost, pravičnost, boj proti diskriminaciji, ki se lahko začne najprej v družini, vrtcu, šoli, je zaželen v vseh življenjskih

fazah odgovornega družbenega posameznika. Kot posameznice in posamezniki smo lahko v vlogah laičnih zagovornikov, kritičnih strokovnjakov ali angažiranih posameznikov, ki zagovarjamo interese posameznikov ciljne skupine. Kako se v praksi znajdemo, pa je odvisno od naših izkušenj, znanj, načel, kompetenc ter spodbude, ki jo imamo v okviru svoje socialne mreže.

Po podatkih, ki jih zasledimo na spletni stani ministrstva za notranje zadeve, kjer je vpisanih 30 pravnih oseb (sledila sem kazalcu *nacionalna društva*, ki v imenu društva vsebujejo besedo rom/-ski/-sko ali romani; edina izjema je Kulturno umetniško društvo Langa), je razvidno, da imamo v Sloveniji 27 društev in 3 zveze (Zveza romskih skupnosti Umbrella, Zveza društev slovenskih Sintov in Zveza romske skupnosti v Sloveniji – Bele krajine, Dolenjske, Črnomelj). Sklepali bi lahko, da v Sloveniji deluje veliko romskih društev, ki izvajajo naloge v korist romske skupnosti.³ Njihove pravice in kulturne interese v odnosu do državnih organov je doslej najpogosteje zastopala Zveza Romov Slovenije, z nalogami, ki so ji bile dodeljene v zakonu o romski skupnosti iz leta 2007. Pri uresničitvi kulturnih interesov romske skupnosti je v praksi razvidno sodelovanje omenjene zveze z različnimi državnimi resorji, na primer z ministrstvom za kulturo, ki ima prav posebej razpisana sredstva za pripadnike romske skupnosti, ob tem pa še projekte Evropskega socialnega sklada. Nekaj možnosti je še na razpisih za prijavo kulturnih projektov pri Javnem skladu za kulturne dejavnosti Republike Slovenije in pri pridobitvi finančnih virov iz lokalnih občinskih razpisov.⁴ V sodelovanju z ministrstvom za šolstvo in šport zasledimo, da je bilo realizirano nekaj projektov s področja romskega jezika, na primer projekt Standardizacija romskega jezika v Sloveniji in vključevanje romske kulture v vzgojo in izobraževanje ter nazadnje javni razpis za izbor projektov »Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje II«, ki spodbuja delovanje romskih pomočnikov z namenom pomoči in lažjega razumevanja učnega procesa pri šoloobveznih otrocih. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in druga ministrstva v svojih projektih razpisih omogočajo vključitev romske skupnosti v socialne in druge programe in s tem delno vplivajo na izboljšanje socialnega položaja Romov v Sloveniji. Vse ponujene možnosti, ki so v korist romske skupnosti in jih omogočajo državni resorji, pa še niso garancija za to, da bi se v praksi vse navedene naloge tudi uresničevale ali da je to zadostna podpora tistim, ki jo potrebujejo za uresničenje svojih interesov.

V praksi se namreč dogaja, da potencialni akterji sprememb nimajo zadostnega znanja z različnih področij, zato so pri oblikovanju programov, strategij ali zakonodaje rezultati pogosto zelo pomanjkljivi oziroma neučinkoviti. Pogosto je vprašljivo še sorazmerje moči pri določanju strategij, ali so bile sprejete pobude predstavnikov skupnosti, ali je bila upoštevana civilna iniciativa in predvsem, koliko romskih in neodvisnih strokovnjakov oziroma zagovornikov je bilo vključenih v sooblikovanje programa. Pri romskih vprašanih se kaže potreba po večjem vključevanju romskih strokovnjakov s socialnega področja in nevladnih organizacij (zlasti pravna pomoč), ki zastopajo interese skupnosti, kot tudi večja izmenjava in sodelovanje med romskimi in neromskimi strokovnjaki in seveda strokovnjaki iz drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev.

Pomemben pogoj pri oblikovanju učinkovitejšega načrtovanja sprememb je upoštevanje medkulturnih kompetenc, denimo pri oblikovanju zakonodaje za predstavnike romske skupnosti ter drugih etničnih skupnosti in manjšin. Sooblikovalci sprememb bi se morali odlikovati po čim večjem številu kompetenc. Po mnenju evropske komisije (2005) gre pri kompetenci (angl.

³ Seznam društev ni dokončen, ker so nekatera društva lahko vpisana v seznam drugih resorjev skladno z njihovimi nalogami ali pa iz imena ni razvidno, da gre za romsko društvo.

⁴ Med pomembnejšimi projekti naj omenim še izdajanje revije *Romano them – Romski svet*, radijsko oddajo »Amare droma – Naše poti«, televizijsko oddajo »So vakeres – Kaj govoriš?« in romski radijski program Radio ROMIC.

⁵ V Grosuplju živi približno 200 Romov, ki so naseljeni v petih romskih naseljih Pri Nikotu, Oaza, Ponova vas, Smrekec 1, Smrekec 2. V enem izmed naselij še nimajo pitne vode, v naselju Smrekec, ki je najbolj urejeno naselje, pa do novembra 2010 ni bilo električne napeljeve. V občini imajo romskega svetnika, dejavnosti lahko izvajajo v okviru društva Romi gredo naprej, ki ga vodi predstavnik romske skupnosti. Po neuradnih podatkih v Mariboru živi več kot 2000 Romov, kar predstavlja največjo romsko skupnost v Sloveniji. Živijo v mestu in okolica, kot so Hoče, Kamnica, Miklavž na dravskem polju, Starše, Zlatoliče, Lenart... V Mariboru sta najbolj prisotni skupini Romov, ki prihajajo iz Kosova, mesta Peč in iz Kosovske Mitrovice. Prav tako v Mariboru živijo Romi iz Prištine. V začetku šestdesetih let 20. stoletja, ko so se Romi priseljevali v Maribor, so se zaposlovali in močno asimilirali (verjetno je k temu pripomogel urbani način življenja). Nekateri so doživljali dvojno asimilacijo, saj so na Kosovu pred tem že bili podvrženi močnim vplivom albanske kulture. V Mariboru trenutno delujeta dve romski društvi: Romsko društvo Romano Pralipe – Bratstvo in Romsko društvo Anglunipe – Bodočnost Maribor.

glasbena raziskovalnica leta 2010 v izvedbi društva Romi gredo naprej – Roma džan angle, projektu Kulturna produkcija mladih Romov, v izvedbi Združenja ustvarjalnih ljudi na področju kulture (ZULK) in od leta 2011 v izvedbi Romskega društva Anglunipe – Bodočnost Maribor (ki je prevzel vodenje projekta Kulturna produkcija mladih Romov).⁵ Vse te izkušnje bodo osnova za refleksijo, kaj bi lahko bilo ustvarjalno in emancipatorično delo z romskimi otroci, kot tudi neki poskus sugestij za boljše izvajanje tovrstnih programov.

Omenjenim projektom, v katerih sem bila izvajalka, ustvarjalka, koordinatorica ali vodja projekta, je skupno to, da so bili njihovi pobudniki *nevladne organizacije* (romske in neromske). Vodje projektov, kot tudi mentorji, s katerimi sem sodelovala, so bili večinoma Neromi, ki so po svojih najboljših močeh poskušali *polnomočiti* predstavnike romske skupnosti. V tej smeri se je spodbujalo vključevanje Romov (kot mentorjev, aktivnih udeležencev, morebitnih snovalcev bodočih projektov itn). Nekajkrat sem opazila, da so predstavniki romske skupnosti zaradi pogostih slabih izkušenj iz preteklosti izrazili svoje nezaupanje do financierjev in sodelovanj z Neromi, sklicujoč se na diskriminacijo, neposluh državnih organov za romske problematike ipd. Menim, da se morajo posamezniki, predvsem Neromi, ki vstopajo v delo z Romi, že na samem začetku znebiti stereotipov, iluzorne in romantične predstave o romskem ljudstvu in ravnati profesionalno ter etično. V nasprotnem primeru se jim neizogibno dogaja, da »znanstveniki pogosto vidijo tisto, kar želijo, in ne, kar se v resnici dogaja pred njihovimi očmi«. (Volarič v Fonseca, 2007: 363)

competence) za kombinacijo znanja, spretnosti in odnosov, ki ustrezajo okoliščinam. Omenjeni odnosi pa vključujejo čustva, vrednote in motivacije. Biti kompetenten med drugimi pomeni znati svoja znanja in sposobnosti udejaniti v različnih situacijah.

Kot najpomembnejše kompetence, povzete po avtorjih Hilde van Eyeken idr., Vrečerjeva navaja empatijo, spoštovanje mnenj drugih, odprtost za nove izkušnje, tolerantnost do nejasnih, nepredvidljivih situacij, prilagodljivost, izkušnje ljudi iz drugih kultur, sposobnost prilagajanja vrednotam drugih, interpersonalne veščine (Vrečer, 2011: 173–174).

Izkušnje in prakse pri delu z romskimi otroki

V nadaljevanju bom na osnovi lastnih izkušenj in prakse ustvarjanja z romskimi otroki analizirala, kdo je ugotavljal potrebe in interese v romskih skupnostih in kdo so bili akterji omenjenih projektov. Nadalje me bo zanimalo, katere metode so primerne pri delu z romskimi otroki, kakšen kader oziroma delovni kolektiv potrebujemo pri delu ter kako reševati prostorske težave za delo v romskih skupnostih in pri drugih etničnih manjšinskih skupnostih. Doslej sem kot mentorica in animatorka delovala v okviru različnih projektov, ki sem jih izvajala v romskih naseljih, prostorih romskih društev, osnovnih šolah v Ljubljani, Grosuplju in Mariboru v organizaciji Društva za razvoj socialno-kulturnega dela Kulturni vikend, z združenjem SEZAM, v projektu Romska

Opozorila bi rada še na problem precenjevanja ali podcenjevanja sposobnosti Romov, ko ti postanejo *zagovorniki* svoje skupnosti in nastopijo v javnosti. Premalo se upoštevajo njihovi argumenti ter njihova izhodiščna pozicija. Nedopustno je, da se v javnih diskusijah tolerirajo sovražni govor in rasizmi, kar je v slovenskem medijskem prostoru pogosto. Proti medijskemu bolj ali manj prikritemu rasizmu se ni lahko boriti, zato je tem bolj pomembno, da same pripadnike romskih skupnosti polnomočimo, podpiramo, da so čim bolj strokovni in usposobljeni, da so oni iniciatorji sprememb v svoji skupnosti, da sami prevzemajo odgovornost pri projektih, da ozavestijo svoje pravice, nabirajo nove izkušnje, se učijo konstruktivnega premagovanja notranjih in zunanjih konfliktov ter s tem uspešno ščitijo svoje pravice oziroma pravice in potrebe svoje skupnosti.

Prvi korak v tej smeri je, da Romi postanejo *snovalci projektov vsebin*, da se zavedajo, da so programi oziroma projekti pomembni za pozitivne spremembe v romski skupnosti in da jih romska skupnost potrebuje (ta spoznanja pridobijo pri raziskavah v svoji skupnosti). S tem ko se prijavljajo na različne razpise, dajejo pobude v svojem lokalnem okolju in med seboj o problematikah razpravljajo. Tako uvidijo, kakšne možnosti sprememb dejansko narekujejo naročniki razpisov, kakšni so pogoji pri pripravi projektne dokumentacije in za katere naloge se s projektom obvežejo.⁶

Pri ugotavljanju potreb in *interesov* v skupnosti imajo prednost usposobljeni Romi, ki svoje ugotovitve lahko podajajo iz izkušenj in opazovanja v povezavi s kulturnimi značilnostmi skupnosti. Po mojih dosedanjih izkušnjah⁷ tudi usposobljeni Neromi velikokrat ustrezno določijo potrebe v skupnosti in jih poskušajo uresničiti prek projektov. Na primer, v skoraj vseh zgoraj omenjenih projektih so bili ciljna skupina romski otroci, ki so imeli možnost sodelovanja v različnih socialno-kulturnih delavnicah z namenom popestritve prostega časa in spoznavanja romske kulture.

Socialno-kulturno delo definiramo kot ustvarjalen proces, ki ga sooblikujejo udeleženci s pomočjo mentorja, kjer se spremembe dogajajo med procesom samim, kar pomeni, da rezultat dela ni končni cilj, temveč da je najbolj pomemben sam proces ustvarjanja. Do zdaj sem velike težave zaznala pri mentorjih in njihovem razumevanju procesa ustvarjanja, predvsem če so preveč stremeli v smeri estetskega rezultata. Če mentor želi doseči zgolj umetniški rezultat, potem tudi hitro obupa, saj je za tak cilj potrebno ustvarjalno in dolgoročno delo s skupnostjo. Mentorji pogosto pozabijo, da lahko udeleženci sami kreirajo potek dejavnosti, prevzamejo določene vloge, naloge, se učijo uporabe različnih tehnik. Včasih je pri vodjih projektov (med Romi ali Neromi) težava tudi pri prevelikih pričakovanjih. Denimo, predsednik društva pričakuje, da bodo udeleženci delavnic na koncu imeli dogodek, ki bo čim bolj enakovreden komercialnim dogodkom.

V svoji praksi sem spoznala, da je nujno potrebno *individualno delo* z otroki, zlasti s pomočjo umetniških terapij, na primer glasbene terapije, v skupinsko delo bi se lahko vključile metode aplikativne etnomuzikologije itn., a zaradi prostorskih in finančnih primanjkljajev te dejavnosti v omenjenih projektih niso bile mogoče.

⁶ Kot primer dobre prakse oziroma polnomočenja romske skupnosti je ZULK leta 2007 zasnoval projekt Teorija in praksa: Usposabljanje za menedžment v kulturi in umetniških poklicih (TIP: UM v kulturi in UP). Projekt je bil namenjen neformalnemu izobraževanju pripadnikov romske skupnosti in bil podporni projekt Festivala romske glasbe Čirikli. V letu 2009 se je ZULK na osnovi predhodnih aktivnosti tesneje povezal z Romi. Samanta Baranja je z drugimi člani Romskega akademskega kluba (RAK) ZULK-u predstavila idejo za Festival romske kulture Romano Čhon/Romski mesec. Kljub temu da je ZULK na razpis kot ključni rezultat izobraževanja že prijavil projekt Festival romske glasbe, je ideja pri ZULK-ovih sodelavcih dobila podporo. Ker je RAK predhodno že navezal stik s Slovenskim etnografskim muzejem, so vsi trije kot partnerji ustanovili strokovni kolegij, ki je idejo razvil. Festival se od takrat redno izvaja. V letu 2011 je bil organiziran tretjič. Romi so v festival vključeni kot partnerji in kot izvajalci umetniških vsebin. (vir: arhiv ZULK)

⁷ Več o tem v: Hazemina Đonlić, *Deset let samote*, Ljubljana, Društvo Kulturni vikend, 2003, str. 37–46.

Kot veliko pomanjkljivost pri delu z Romi pa sem občutila lastno neznanje romskega jezika. Veliko romskih besed sem se sicer naučila pri prevodih romskih glasbenih besedil, a tudi tovrstnih izdaj in gradiv je bilo za območje Balkana zelo malo.

Izvajalci programov z romskimi otroki morajo poznati vsaj *osnove romskega jezika, romske kulture in zgodovine*. V slovenskem prostoru razen Zveze Romov Slovenije in pravkar ustanovljenega Inštituta za romologijo, etnične študije in migracije nisem zasledila niti ene druge večje institucije, v kateri bi posamezniki lahko pridobili poglobljeno znanje in se specializirali na področju romske kulture. Zato se postavlja velika naloga vsakemu aktivistu iz nevladnega sektorja, da sam raziskuje in vztraja s pridobivanjem informacij in znanja iz različnih virov doma in v tujini. Sama sem se s tem spopadla tako, da sem pri pripravi gradiva za glasbene delavnice pregledala vse obstoječe učbenike glasbene vzgoje za devetletko, kjer pa v šolski program ni bila vključena niti ena sama romska pesem. V veliko pomoč so mi bili notni zapisi v knjižicah »Šukar Gilja« skupine Šukar, »Čavalen Romalen« avtorja Traja Imerja Brizanija, »Naše življenje« Maje Brezar iz Črnomlja ter drugi zvočni posnetki. Za pridobitev dodatnega znanja pri romskih nevladnih organizacijah se nisem odločila, ker sem opazila, da so namenjena zgolj ohranjanju folklorne in da jim državni viri financiranja ne omogočajo oblikovanja kvalitetnega programa, ki bi bil namenjen širši javnosti s ciljem pridobivanja znanja o romski kulturi. Pri tej domnevi sem izhajala iz izkušenj z nekaterimi društvi, ki pokrivajo področje drugih etničnih manjšinskih skupnosti, kjer sem kot resen problem uvidela nezmožnost konstruktivnega premagovanja medsebojnih konfliktov in drugih težav, zlasti pa neupoštevanje interesov mladih, neusposobljenost vodilnega kadra in nezmožnost sprejemanja negativne kritike.

Pri dosedanjem delu v projektih sem opazila, da je premalo *timskega dela*, s katerim bi lažje premostili nekatere ovire. Pogosto se dogaja, da je skupina otrok prevelika, in ker imajo otroci različne delovne navade, se jim je treba individualno posvetiti, a ker je usposobljenih izvajalcev zelo malo, so primorani večino nalog izvesti sami in se potem čutijo posledice preutrujenosti izvajalcev. Tudi če je projekt skrčen zaradi pomanjkanja sredstev, je bolje razdeliti naloge še drugim akterjem kot pa sam izvajati večji del nalog. Utrujajoče je tudi dolgoročno prostovoljno delo brez ustrezne mentorske podpore, *intervizij* in drugih vključenih akterjev. V Mariboru sva delavnice ustvarjala dva mentorja s skupino 8–15 otrok ter koordinator, ki je spremljal potek, potem smo delali kratke intervizije in pogovore s predsednico društva. Ker smo večkrat zaznali, da imajo nekateri otroci zelo specifične potrebe, da ne zmorejo dela v skupini, so nagajivi ali zahtevajo popolno pozornost enega mentorja, smo se poskušali po svojih najboljših močeh reorganizirati, razdeliti med sabo določene naloge in uspešno izpeljati delavnico.

Kot del širšega tima si predstavljam tudi starše in učitelje v osnovnošolskem izobraževalnem procesu. Slednji se po navadi izgovarjajo na preobremenjenost in preutrujenost ali enostavno nimajo posluha in prevečkrat zavračajo možnosti za sodelovanje. Ne udeležujejo se niti zaključnih produkcij, ki jih priredimo na šoli ali v drugih javnih prostorih, a prav povezovanje s širšo socialno mrežo je za otroke zelo pomembno.

V omenjenih projektih smo se ves čas srečevali tudi s prostorskimi težavami. Mariborski projekt Kulturna produkcija mladih Romov z avtorsko zasnovo Mire Muršič je najprej gostoval na OŠ Janka Padežnika v obliki popoldanske dejavnosti. Ker so se okoliški prebivalci pritoževali nad zadrževanjem otrok v bližini šole, se je ravnateljica po dveh letih odločila, da zavrne naše sodelovanje. S projektom smo se selili na šolo Maksa Durjave v kombinaciji s prostori v Karanteni, zdaj pa se izvaja na romskem društvu Anglunipe – Bodočnost Maribor. V projekt so se končno vključili tudi starši, ki otroke pripeljejo in odpeljejo domov, nosilec projekta pa je romsko društvo.

⁸Več o tem glej Špela Urh. »Ustvarjanje strategij za preprečevanje in preseganje socialne izključenosti Romov v občini Grosuplje«, *Socialno delo*, letn. 49, št. 2/3 str. 165–170.

V Grosuplju smo delavnice izvajali v nameščenem kontejnerju, ki je ostal kot rezultat izvedenega projekta Mali svet – Thikno them, v okviru Integracijskega programa Korak k soncu – Koraku ku khan in še nekaj drugih programov.⁸ Pogosto sem svoje delavnice izvajala na dvoriščih pred hišami v romskem naselju Oaza, kjer vse do novembra 2010 Romom ni bila omogočena električna napeljava, kar pomeni, da sem lahko uporabljala samo akustične inštrumente ali tiste, ki so se napajali z baterijami. Ko se je bližala prava jesen, smo s pomočjo koordinatorke projekta Tine Koščak (po vztrajnem telefonskem klicanju in pogajanju z vodstvom šole) in »dobro voljo« ravnateljice na OŠ Luisa Adamiča prišli do občasne dvourne uporabe prostorov na šoli v času izvedbe delavnic. Pred tem se je bilo treba odločno postaviti v vlogo zagovornika in poskušati vplivati na pomembne ljudi iz socialnega okolja v korist otrok, kar je v tem primeru naredila koordinatorica projekta. Na šoli je našo izvedbo spremljala koordinatorica Pečelinova, zaposlena na šoli, in smo zelo uspešno sodelovali. Glasbene delavnice sem prirejala v času, ko so otroci čakali na prevoz domov, ali med popoldanskim varstvom. Pomanjkljivost takih rešitev se kaže prav v tej »začasnosti«, saj postane gostovanje v začasnih prostorih naporno predvsem izvajalcem, ki morajo s sabo prenašati še veliko materiala ali opreme za izvedbo. Če ni volje in interesa za skupno evalvacijo projekta pri strokovnih delavcih na šoli, potem se »gostovanje« po izteku dejavnosti konča, s tem pa se tudi konča sodelovanje s šolo.

Poglejmo še, kako je s *financiranjem*. Pri obvestilu o zmanjšanem finančnem ovrednotenju projekta, ki ga prejmemo od financerjev, se zavedamo, da bomo na koncu dobili manj odobrenih sredstev (pogosto je to samo tretjina potrebnih sredstev). Zato se takoj po odobritvi projekta zastavi vprašanje, kako sploh izvesti projekt in kdo je pripravljen izvajati take projekte. Poleg tega, da se nevladne organizacije zelo pogosto srečujejo s problemom financiranja redno zaposlenega kadra, jim še iskanje dodatnega financiranja projektov odtegne veliko časa, ki bi ga lahko bolj koristno oddelali na terenu. Če je za projekt pridobljen (enkratno) simboličen znesek, potem je nemogoče uresničiti predvidene cilje, evalvacija pa je pogosto pomanjkljiva, saj je pri premalo financiranem projektu težko meriti njegove dolgoročne učinke. V času splošne krize se sredstva krčijo in tovrstni projekti se skoraj niti ne financirajo več.

Zaključek

Možna rešitev se ponuja v projektu Etnomobil, ki se izvaja v Mariboru od leta 2011 in kjer udeleženci iz sosese, kjer je nameščen veliko število romskih in družin pripadnikov drugih etničnih skupnosti in priseljencev, aktivno sooblikujejo potek dejavnosti, prevzemajo določene naloge in se usposablajo za pridobivanje kompetenc za dolgoročno izvedbo primerov dobrih praks, različnih socialno-ustvarjalnih delavnic, glasbene terapije, zagovorništva, učne pomoči, izobraževalnih dejavnosti ipd. Etnomobil je začasni avtonomni prostor, ki nastaja vsakih 14 dni na betonskih površinah okrog blokov, kjer poteka risanje, petje, plesanje, žongliranje, pogovaranje, branje, intervjuvanje, fotografiranje, lutkovne predstave... Je prostor, v katerem se gradijo spoštovanje, znanje za poslušanje in zaupanje ter ravnanje po načelih *antirasističnega socialnega dela*. Osnovno pravilo je, da so aktivnosti brezplačne, dostopne vsem in da so udeleženci aktivni sooblikovalci poteka.

Pobuda za izbor ciljne skupine in metode dela se je oblikovala v okviru programskega sklopa Urbane brazde (EPK Maribor 2012). Želeli smo izmenjati izkušnje in zastaviti morebitno

⁹ Projekt je sofinanciran na osnovi javnega razpisa za izbor razvojnih projektov za dvig zaposljivosti ranljivih družbenih skupin na področju kulture in podporo njihovi socialni vključenosti v okviru Evropskega socialnega sklada v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013, razvojne prioritete: »Enakost možnosti in spodbujanje socialne vključenosti« in Prednostne usmeritve 4.3.: »Dvig zaposljivosti ranljivih družbenih skupin na področju kulture in podpora njihovi socialni vključenosti v letih 2011–2012«.

skupno sodelovanje pri snovanju projektних vsebin, v katerih bodo nosilci projektov pripadniki romskih skupnosti. S tem namenom je raziskovalna skupina z Romi in drugimi etničnimi manjšinskimi skupnostmi in priseljenci, v kateri od februarja 2011 enakovredno sodelujejo Romi in Neromi, ustanovila društvo FREKVENCA, *socialno-kulturno združenje nemirnih in aktivnih*, v okviru katerega se ponuja možnost predvsem srednji generaciji Romov v Mariboru, da se lahko poleg delovanja v dveh romskih društvih skupaj združijo in dodatno uresničujejo interese romske skupnosti.

V okviru društva trenutno poteka projekt *Usposabljanje pripadnikov romske skupnosti na področju jezika in vodenja kulturnih projektov* (kratko ime: Besedni most), ki ga delno financira Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada in kjer je kot koordinator že zaposlen predstavnik romske skupnosti.⁹ Ob tem se še v okviru društva načrtuje izdaja slovensko-romskega slovarja in literarnega dela romske avtorice. Vse našteje aktivnosti so zastavljene v smeri *polnomočenja* romske skupnosti.

Etnomobil je zamišljen tudi kot prevozno sredstvo (kombi), kjer se udeležencem omogoča dodaten *avtonomni prostor* za izvedbo aktivnosti in promocijo projekta v drugih skupnostih. S tem začasno rešujemo prostorsko stisko, hkrati nam je mobilnost pomembna pri mreženju z drugimi skupnostmi po Sloveniji, kar smo že začeli uresničevati z obiskom romskih skupnosti oziroma društev v Velenju in v Grosuplju. V okviru sodelovanja z drugimi socialnimi programi v Mariboru, predvsem pa s Centrom avtonomne in alternativne produkcije CAAP (ustanovljenim z namenom povezovanja organizacij, uporabe skupnih prostorov, razvoja socialnega podjetništva, mreženja z drugimi organizacijami in prepletom vsebin), bo društvo imelo možnost nadgraditi dosedanje vsebine in rešiti prostorsko stisko, kar je nujno potrebno za njegovo delovanje. V tej smeri sta potrebna sodelovanje in dialog z občinskimi in drugimi institucijami, ki se žal zelo počasi odzivajo na tovrstne iniciative in spodbude.

Čeprav Etnomobil razvija in izvaja metode, ki so se izkazale kot *primeri dobre prakse* v slovenskem prostoru in temeljijo na polnomočenju romske skupnosti, še naprej potrebujemo večjo integracijo znanj Romov in Neromov ter boljše možnosti izobraževanja s področja romske kulture in zgodovine, multikulturalne vzgoje na vseh stopnjah šolanja, prisotnost medkulturnih kompetenc, rednih intervizij in supervizij ter nenehnega strokovnega izpopolnjevanja akterjev.

Literatura

- ASANI, E. in S. NEZIROVIĆ (2009): *Kalo bar – črni kamen* (slikovno gradivo Romsko društvo Romano vozo). Velenje: Romsko društvo Romano vozo.
- JANKO SPREIZER, A. (2001): *Romologija in romski študij: socialnoantropološki pogled na romološke diskurze v Sloveniji*, doktorska disertacija. Ljubljana.
- TAHAR, B. J. (1998): *Kako sem hčerki razložil rasizem*. Ljubljana: Urad za mladino Republike Slovenije.
- AVSEC, T. (1996): »Potujoče ljudstvo na evropskih tleh«, *Romski svet*, št. 1, str. 2–5.
- BLAUKOPF, K. (1993): *Glasba v družbenih spremembah: temeljne poteze sociologije glasbe*. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- DAVIS, B. (2005): *Romanipe(n): O kulturnom identitetu Roma*. Beograd: Care International u Srbiji i Crnoj Gori, str. 121–122.

- DEMIR, L. (2010), *Romsko-makedonski, makedonsko-romski rečnik*. Skopje: Dahrja.
- DOMINELLI, L. (1995): »Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu«, *Socialno delo*, letn. 34, str. 181–193.
- FLAKER, V. (2005): »Od praktičnega poklica k dejavni znanosti«, v: D. ZAVIRŠEK (ur.), *Z diplomo mi je bilo lažje delat! : znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*, Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, str. 65–119.
- FONESECA, I. (2007): *Pokoplji me pokončno*. Ljubljana: Sanje.
- GLASNIK SED 34. (1994)
- GREGORČIČ, M. (2011): *Potencia: samoživost revolucionarnih bojev*. Založba /*cf., Ljubljana.
- HOLLOWAY, J. (2004): *Spreminjajmo svet brez boja za oblast. Pomen revolucije danes*, posebna izdaja Časopisa za kritiko znanosti, @Politikon, letnik II, št. 3, Ljubljana: Študentska založba.
- HALITI, B. (2011): *Srpsko-romski rečnik: sa gramatikom i pravopisnim savetnikom*. Novi Sad: Prometej.
- HORVAT, J. (2006): *Romani čhib II*. Murska sobota: Zveza Romov Slovenije.
- HORVAT, J. (2006) (ur.): *Romski zbornik VIII-Romano kedjipe VIII*. Murska Sobota: Romsko društvo Romani union.
- HORVAT, J. (2008): *Romani čhib = Romski jezik*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije.
- JUŽNIČ, S. (1993): *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1993.
- KAJTAZI, V. (2008): *Romsko-hrvatski i hrvatsko-romski rječnik*. Zagreb: Odjel za orjentalistiku Hrvatskog filološkog društva i »Kali Sara«.
- KOZLEVČAR, A. M. (2009): *Slovarček: slovensko-romski, romsko-slovenski*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije.
- LEYDI, R. (1995): *Druga godba: etnomuzikologija*. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- LUKŠIČ-HACIN, M., M. MILHARČIČ HLADNIK in M. SARDOČ (UR.) (2001): *Medkulturni odnosi kot aktívno državljanstvo*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- MIKLIČ, B. (ur.): *Cigani nekoč, Romi danes*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije.
- NEZIROVIĆ, S. (2007): *Romske pravljice in pesmi = Romane paramičetajdijla*. Velenje: Romsko društvo Romano vozo.
- NEZIROVIĆ, S. (2008): *Romski jezik = Romani čib*. Velenje: Romsko društvo Romano vozo.
- NEZIROVIĆ, S. (2010): *Zbirka romskih besed: plemenska skupnost Gurbeti*. Velenje: Romsko društvo Romano vozo.
- NEČAK LUK, A. (ur.): *Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- ROMANO THEM-ROMSKI SVET 16(2002).
- ROMSKI ZBORNİK II / ROMANO KEDIJPE II 1998:33
- RUDAŠ, D. (2011): *100 let naselja Pušča: zbornik prispevkov ob 100-letnici nastanka naselja Pušča*. Pušča: krajevna skupnost.
- ŠTEFANC, D. (2006): »Koncept kompetenc v izobraževanju: definicije, pristopi, dileme«, *Sodobna pedagogika*, 57 (5), str. 66–86.
- UHLIK, R. (1983): *Srpskohrvatsko-romsko-ingleski rečnik*. Sarajevo: Svetlost.
- URH, Š (2010): »Ustvarjanje strategij za preprečevanje in preseganje socialne izključenosti Romov v občini Grosuplje«, *Socialno delo* 49 (2010), str. 165–170.
- VOLARIČ, T. (2007): spremni zapis k: I. FONESECA, *Pokoplji me pokončno*, Ljubljana: Sanje, str. 363.
- VREČER, N. (2011): »Medkulturne kompetence kot prvi pogoj za uspešen medkulturni dialog«, v: M. LUKŠIČ-HACIN, M. MILHARČIČ HLADNIK, M. SARDOČ (ur.), *Medkulturni odnosi kot aktívno državljanstvo*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, str. 169–177.
- ĐONLIĆ, H. (2003): *Deset let samote-lzkušnje bosansko-hercegouskih begunk in beguncev v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo Kulturni vikend.

ĐURIĆ, R. (2006): *Istorija Roma: (pre i posle Aušvica)*. Beograd: Politika.

ĐURIĆ, R. in V. KAJTAZI V. (2011): *Povijest romske književnosti*. Zagreb: Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj »Kali Sara«.

Internetni viri

www.inv.si/dokumenti/dokument

www.maribor2012.info

www.mk.gov.si/si/delovna_podrocja/kulturne_raznolikosti_in

www.mnz.gov.si/

www.mss.gov.si/

www.romskenovice.si

www.stat.si/popis2002/si/rezultati_html/

www.uvn.gov.si/si/manjsine/romska_skupnost

www.uvn.gov.si/si/manjsine/madzarska_narodna_skupnost/

»Integracijske vasi«

Preobrat v politiki do romskih priseljencev v pariški regiji?*

V dnevni izdaji časnika *Libération* iz 4. avgusta 2006 smo lahko prebrali: »V jutru, dne 25. junija, so se podirale karavane in barake, pri tem pa prebivalcem niso pustili niti toliko časa, da bi vzeli svoje stvari. V Saint-Etienneu so Romi izganjali z bagri.« Barakarska naselja in skvoti, ki so jih med letoma 2000 in 2005 na obrobju velikih francoskih mest zgradili Romi iz srednje Evrope in Balkana – ponavadi so bili brez dohodka in dovoljenja za bivanje¹ –, je večinoma podrla policija. Prganjanje z območij in izganjanje z narodnega ozemlja sta še vedno aktualna pristopa (v zadnjem času se celo krepita), vendar pa se zdi, da so francoske oblasti, potem ko so lokalne oblasti prve vpeljale sprejemne mehanizme, z letom 2007 ponovno premislile svojo strategijo glede obravnave podobnih naselij. Podprefekturi Saint-Denis in Bobigny sta s sodelovanjem vpletenih občin postavili šest »integracijskih vasi«, ker sta tako želeli podreti velika barakarska naselja² v opuščenih industrijskih območjih na obrobju Pariza, tj. na ozemlju občin Saint-Ouen (Francoska komunistična stranka, PCF), Saint-Denis (PCF), Aubervilliers (Socialistična stranka, PS), Bagnolet (PCF) in Montreuil (Zeleni). Vsaka od vasi – ime so jim nadeli prebivalci ob odprtju prvega takšnega programa marca 2007 v občini Aubervilliers³ – ponuja približno dvajsetim družinam prebivališče v modularnih gradnjah oziroma v lesenih montažnih hišah. Poleg bivanja, ki je zagotovljeno za obdobje od treh do petih let, imajo upravičenci dostop tudi do socialne podpore, ki jo izvajajo vladno podprte organizacije: Pact

* Besedilo je bilo objavljeno leta 2010 v reviji *Asylon(s)*, št. 8, julij 2010, »Radicalisation des frontières et promotion de la diversité«, dostopno na <http://www.reseau-terra.eu/article947.html>.

¹ Razpad socialističnega bloka v začetku 90. let in kasnejša širitev Evropske unije na Vzhod sta pospešila začasno oziroma trajno preseljevanje številnih državljanov iz srednje Evrope, vključno z Romi. Migracijske prakse in tendence so pojasnjene tudi v Diminescu (2003) in *Etudes tsiganes* (2006).

² Za proces nastajanja barakarskih naselij, s poudarkom na bivanjskih strategijah priseljencev, glej Vanderlick, (2004) in Benarosh-Orsoni (2007).

³ Kljub temu pa to ni prvič, da so javne oblasti uporabile izraz »vasi« za opis specifičnih in/ali začasnih oblik bivališč oziroma nastanitev. V Toursu so nujne nastanitve, ki so jih v letih 2006 in 2007 uvedle lokalne skupnosti in prefektura, tudi označene z izrazom »vasi«. V Italiji so v začetku leta 2000 uvedli tako imenovano *villaggio di accoglienza per Rom* (»sprejemne vasi za Rome«) (Sigona, 2005).

⁴ Pact Arim je del gibanja PACT (kratica pomeni *Propagande et action contre les taudis* [*Propaganda in boj proti bednim stanovanjem*]), ki je sestavljeno iz približno 150 organizacij, te pa delujejo v okviru regionalnih združenj in nacionalne zveze.

⁵ ALJ 93 je bila ustanovljena v 60. letih in vodi več domov na območju občine Aubervilliers. Organizacija poleg tega redno pomaga članom mestnega sveta, da rešujejo krizne primere (zažgani skvoti, družine na cesti), tako da hitro najdejo bivališča.

⁶ Organizacija *Rues et Cités* je bila ustanovljena leta 1975 in deluje na področju preventive. Organizacija, ki nima upravnih ali pravnih pooblastil, opravlja svoje delo predvsem na cesti z mladimi prostovoljci. Pomaga na tako imenovanem ciganskem območju, ker so se tam v preteklosti nastanile romske družine (Jaulin, 2000).

⁷ Programi, ki se izvajajo v Montreuilu, niso bili podrobneje raziskani in tako tudi ne bodo omenjeni v tem članku.

⁸ Toplo se zahvaljujem vsem, ki so pristali na intervju, predvsem Chloé Faouzi iz odbora Romeurope. S tem ko mi je dala številne naslove, mi je na neki način odprla vrata »integracijskih vasi«.

⁹ David Snow smernice opredeljuje kot »skupek prepričan in pomenov, usmerjenih k delovanju, ki navdihujejo in legitimizirajo aktivnosti in kampanje organizacijskih delov nekega družbenega gibanja« (Snow, 2001: 28). V tem članku je ideja smernic povezana z javno politiko.

¹⁰ »S preučevanjem podrobnosti načinov vladanja lahko morda pokažemo, kako način zastavljanja in vodenja javnih politik vpliva na dojetje slednjih; tako jih še naprej vpeljujemo, a hkrati nezaznavno spreminjamo pravila političnega dela, tj. teoretski okvir za prihodnje delovanje.« (Ogien, 1995: 51)

Arim 93⁴ pokriva vasi na območjih Aubervilliers, Saint-Denis, Saint-Ouen in Bagnolet; ALJ 93⁵ je zadolžena za prvo območje v Montreuilu, drugo pa pokriva organizacija *Rues et cités* [Ulice in mestna naselja, *prev. op.*]⁶.

Ali »integracijske vasi« predstavljajo preobrat v načinu ravnanja z barakarskimi naselji in njihovimi prebivalci? Ali pa je vse skupaj javnomnenjska predstava, ki bi lokalnim oblastem še naprej nudila pozitivno humanitarno podobo, četudi bi lahko nadaljevali politiko preseljevanja in izganjanja posameznikov? Odgovor ni tako enoznačen, kot se zdi na prvi pogled. Res je, da »vasi« zelo dobro ustrezajo splošni logiki varnostne paradigme (Bernardot, 2007), a kljub temu je ta rešitev prišla od institucionalnih akterjev, ki želijo na prvem mestu odpraviti lokalne probleme, povezane s prisotnostjo socialno ogroženih tujcev. Konec koncev je mogoče, da takšni programi nudijo eksperimentalno podlago za prihodnje politike nadzora mobilnega prebivalstva brez dohodkov, začeni z romskimi priseljenci, ki v zahodnoevropskih mestih živijo v negotovih razmerah.

Pričujoča razmišljanja so nastala na podlagi raziskave, ki je potekala od decembra 2008 do junija 2009. Zajela je različne akterje, ki delujejo v okviru »vasi« v enotah Bagnolet, Aubervilliers, Saint-Denis in Saint-Ouen:⁷ organizacije in skupine iz tako imenovane civilne družbe, prebivalce, akterje, povezane z vodenjem programov bivanja in socialne podpore za upravičence, lokalne upravne oblasti, decentralizirane državne službe in lokalne skupnosti.⁸ Z intervjuji, ki so bili utemeljeni na celostnem pristopu, smo želeli preučiti strategije akterjev in načine opravičevanja javne politike. Zahvaljujoč nekajdnevni opazovalni delavnici, pri kateri je sodelovala organizacija Pact Arim 93, sem lahko spremljal socialne delavce pri njihovem vsakdanjem delu in obiskal programe. Raziskava temelji tudi na številnih pisnih virih: na lokalnem časopisju, zakonskih aktih, strokovnih poročilih in na tehnični dokumentaciji o »vaških« projektih. Analiza teh virov ni bila usmerjena samo v preučevanje smernic javne politike,⁹ temveč tudi v odkrivanje institucionalnih postopkov, tj. »načinov administrativnega upravljanja javnih zadev« (Ogien, 1995: 50), ki so po Albertu Ogienu¹⁰ središče političnega procesa. Kar zadeva samo geografijo, je raziskava upoštevala prostor in njegovo uporabo. Večji del družbe in institucije namreč barakarska naselja dojemajo predvsem kot prostorski problem, ki ga rešujejo s preurejanjem prostora, celo z

odvzemom ozemlja ali s preselitvijo v »vasi«. Michel Lussault (2009) meni, da je dodeljevanje prostora prav gotovo stalna skrb sodobnih urbanih družb. To je vsekakor ključni del »romskega vprašanja«, kakršnega danes poznamo v pariški regiji. Kaže se v diskurzu in ravnanju institucij, organizacij »civilne« in širše, večinske družbe.

Aktualizacija varnostne paradigme

»Vasi« so sredstvo za vključevanje, a hkrati uvajajo neke vrste varnostne smernice. Predvideni ukrepi nikakor niso novi. Združujejo ločevanje prebivalstva, ki se že dolgo časa uporablja za nadzorovanje prisotnosti tujcev v mestu¹¹ v povezavi z dvema enako stari- ma (prostorskima) postopkoma: zbiranje v »disciplinske prostore« in izganjanje tujcev, ki jih dojemamo kot nezaželene.

Ločevanje prebivalstva

Podprefektu okrožja pripada odločitev, kateri prebivalci barakarskih naselij, ki so obsojena na rušenje, bodo lahko bivali v »vaseh«. Podprefekt se zanaša na domnevno »socialne« ankete, ki so jih izvedli socialni delavci iz organizacije Pact Arim 93, preden so izpraznili barakarska naselja¹². Razporejanje prebivalcev teh naselij še zdaleč ni tako preprosto.

Na prvem mestu že sama selekcija predstavlja težavo ne samo podpornim organizacijam, ki v en glas obsojajo ločevanje, ampak tudi socialnim delavcem, zadolženim za »socialne ankete«. Slednji, pa čeprav zaupno, lahko celo nasprotujejo takšni praksi, ki je v nasprotju z ustanovnimi načeli socialnega dela, še posebno če so razmere za anketiranje težavne, na kar opozarja eden od anketarjev iz barakarskega naselja na cesti Campra v okrožju Saint-Denis: »Izbirni kriteriji so potekali v razmerah, ki so bile podobne dvajset-, tridesetminutnemu delu za tekočim trakom, v gnilem bungalovu, v katerega je padal dež«. Od socialnih delavcev na terenu se tako ne zahteva toliko izvajanje »socialnih anket« kot pa izvajanje selekcije. To potrdi ista oseba, ki pravi: »Tam je bilo 200, 300 družin, od teh smo jih izbrali 20, 25«.

Nadalje pa je treba opredeliti izbirne kriterije in jih uporabiti. Prefektura med drugim zahteva sodno nekaznovanost družinskih članov, nuklearno družino in prisotnost majhnih otrok. Lokalne oblasti želijo upoštevati tudi »profile in motivacijo«¹³ družin, ki se morajo tako ali tako prostovoljno vključiti v vasi. Institucije in socialni delavci »profile in motivacije« ocenijo tako, da kot glavni kazalec jemljejo šolanje otrok. Njihovo znanje francoščine naj bi dokazovalo, koliko se anketirane družine zares želijo vključiti: »Če se otroci ne šolajo, potem podvomimo o želji družine, da bi se vključila,« je izjavil državni predstavnik, ki je odgovoren za »vasi«. Kvaliteta odnosov, ki jih družine vzdržujejo z institucijami, je tudi ključen dejavnik: »[D]ružine, ki so dobro sodelovale [...], so svoje starše pripeljale s seboj na druga območja [v Saint-Ouen in Saint-Denis]. Takoj smo jih vzeli. Ko smo opravili ankete na terenu, so ljudje rekli: »Pozor, moja mami je v Aubervilliersu, jaz pa dobro govorim francosko'. To so tesne družinske vezi,« priznava socialni delavec. Vendar pa selekcija, če verjamemo socialnim delavcem, ki delujejo v okviru institucionalnih programov, ponuja mešane rezultate: »Povprečno imamo toliko brezupnežev, kot imamo tistih, ki niso brezupni,« je eden izmed njih povedal o prebivalcih »vasi«.

Koliko oseb lahko »vasi« sprejmejo? Posamezno območje lahko nudi bivališče približno osemdesetim ljudem. Institucionalni akterji takšen maksimum opravičujejo na različne načine. Omenjajo visoke stroške, povezane z bivanjskimi in integracijskimi projekti,¹⁴ vedno slabši soci-

¹¹ Selektivna strategija je bila na primer uveljavljena v Italiji konec 16. stoletja. Renaud Villard je tako zapisal, da »je leta 1591 veliki toskanski vojvoda izgnal vse tujce iz Livorna, uradno zaradi pomanjkanja žit; še isto leto je poklonil pomembne privilegije trgovcem in podjetnikom, ki so prišli živeti na območje njegovega bodočega trgovskega pristanišča« (Villard, 2009: 73).

¹² Primer v Bagnoletu je poseben, saj so družine že živele v »vasi«, ki jo je postavila občina. Pact Arim 93, ki je bil zadolžen za izbiro bodočih upravičencev, je povedal, da kakšnih dvajset oseb niso obdržali. Povedali so mi, da »so same odšle«. Leta 2009 je program v Bagnoletu nudil prebivališče približno 75 osebam.

¹³ Pismo države v Seine-Saint-Denis, št. 9, 14. oktober 2008.

¹⁴ V primeru »vasi« v občini Aubervilliers so se investicijski stroški povzpeli na 1,2 milijona evrov. K tem moramo dodati še obratovalne stroške. Leta 2008 so znašali skupno 440.000 evrov, razdeljeni pa so bili na naslednji način: 300.000 evrov za upravljanje najema in 140.000 za socialno podporo. Tako lahko ocenimo, da minimalni strošek za delovanje »vasi«, ki v osnovi ne sme obstajati več kot tri leta, znaša 1,3 milijona evrov.

¹⁵ Regija nudi finančno pomoč lokalnim skupnostim zaradi nedavnega širjenja barakarskih naselij v pariškem predmestju. Pomoč je namenjena »gradnji modularnih zgradb, industrijskih objektov, mobilnih domov in bungalovov«. Financira stroške, povezane s pripravo zemljišč, do 50 odstotkov oziroma vse do največje možne subvencije v višini 500.000 evrov (Cridf, 2005: 30).

¹⁶ Loïc Wacquant je zapisal, da se termin »urbani robovi« uporablja pri mestni topografiji (2006: 5). Z njim označujemo »stigmatizirane kraje, ki so v hierarhičnem sistemu najnižje glede na preostale kraje v metropoli« (ibid.).

¹⁷ »Skupna značilnost obeh vrst zakonitega taborišča je, da sta zaprta: vhodi so pod nadzorom, prav tako gibanje Romov in ostalih« (Sigona, 2005: 748).

¹⁸ Dostopno na <http://lesrroms.blog.org/>. *La Voix des Rroms* [Glas Romov, prev. op.] je romska organizacija, ki je bila ustanovljena leta 2005 v Parizu.

alni in ekonomski položaj ter zaskrbljenost nad oblikovanjem novih »getov«. Številka osemdeset prebivalcev na »vas« je tudi del kriterijev, ki jih je regija sprejela leta 2005, za upravičenost odprave barakarskih naselij.¹⁵ To tudi poudarja eden izmed snovalcev prvih »integracijskih vasi«, tj. tistih v občini Aubervilliers: »Regija je bila tista, ki je določila pravilo o 80 osebah«. Nato je »pravilo« samo po sebi postalo norma: »[Številke 80] nismo določili mi; takšna se pojavi tudi na območjih Aubervilliers in Saint-Denis,« so potrdili v upravi pariške občine Saint-Ouen.

Selekcija je torej zapleten postopek, hkrati vezan na uporabo kriterijev oziroma kazalcev, ki jih vnaprej določi prefektura, in na upoštevanje regijskih kriterijev upravičenosti do finančne pomoči. Slednji imajo velik vpliv na nastanitveni program in na osebne odnose, katerih pomena ne smemo podcenjevati. V svetu norm in postopkov nudijo ti odnosi edini manevrski prostor, ki ga imajo prebivalci barakarskih naselij na voljo, ko poskušajo, kolikor je le mogoče, uveljaviti svoje interese znotraj institucij.

Zbiranje upravičencev v »vasi«

Končni cilj upravičencev je seveda integracijska »vas«. Kakšna je videti »integracijska vas«? Vasi imajo enako splošno razporeditev, čeprav obstaja nekaj razlik v ureditvi zemljišč in vrsti zgradb. Razporeditev spominja na »taborišča za tujce« iz začetka 20. stoletja. Marc Bernardot je zapisal, da je bil njihov namen »zadržati oziroma upočasniti, celo 'popravljane', razpršenosti nekaterih skupin posameznikov v tako imenovanih odprtih družbah« (2008: 13).

Ograje oziroma montažni betonski zidovi sistematično zapirajo »vasi«, ki so zgrajene na obrobjih mest,¹⁶ pa naj gre za prenovljena industrijska območja (Saint-Ouen), industrijske cone (Aubervilliers, Bagnolet) ali jarke nekdanjih vojaških utrd (Fort de l'Est, Saint-Denis). Nastanitve so razporejene okoli skupnih prostorov, ki so včasih okrašeni z zelenjem ali klopami. Posebni prostori so namenjeni tudi nekaterim drugim aktivnostim (srečanja, šolske dejavnosti, predstave, pomivanje posode itd.) in za redarje. Poleg tega je v občini Bagnolet prostor v že obstoječi zgradbi uporabljen kot kuhinja, ker so nastanitve, ki so bile prvotno pripravljene za samske osebe, sedaj namenjene spanju. Namestitve nadzornih sistemov »vas« še toliko bolj približuje »taborišču«. Obiski v »vaseh« so brez dovoljenja upravljavca območja prepovedani, kar velja tudi v tako imenovanih *campi nomadi* (»nomadskih taboriščih«), ki jih je v Italiji preučeval Nando Sigona.¹⁷ Tako morajo na primer prebivalci »vasi« v občinah Aubervilliers in Saint-Denis določiti štiri obiskovalce, ki so ponavadi njihovi starši (mladoletniki ne štejejo). Obiski so med tednom dovoljeni vsak dan med 14. in 21. uro ter med 10. in 22. uro ob koncu tedna. Zaradi tega se pogosto zgodi, da obiskovalci, največkrat sorodniki ali celo partnerji, preživijo noč v bližini »vasi« – v avtomobilih oziroma v zasilnih zavetjih –, kjer počakajo ponovno odprtje »vasi« naslednji dan. »Vasi« so prav tako celo noč razsvetljene. To odganja nepovabljenе obiskovalce in omogoča varnostnikom lažje nadzorovanje območja. Organizacije, kot je *La Voix des Rroms* [Glas Romov, prev. op.], obsojajo takšne nadzorne ukrepe, »vasi« pa opisujejo kot »napol koncentracijska taborišča«.¹⁸

Četudi »vas« spominja na »taborišče«, ima vlogo prehodne nastanitve. Kot je bilo tudi značilno za prehodne nastanitve pred štiridesetimi leti, »integracijske vasi« združujejo bivanje s socialno podporo, ki zajema več področji znotraj socialnega dela: pomoč na osebni ravni, upravno pomoč (upravičenost do posameznih programov) in poklicno svetovanje. Upravičenci, ki bivajo v »vaseh«, naj bi se tudi naučili norm sodobnega življenja. Predstavniki organizacij Pact Arim 93 in ALJ 93 predvsem poudarjajo postopno naravo vključevanja, ki poteka pod okriljem institucij. Po prepričanju odgovornih za te »vasi« se ta postopek odvija skupaj s spremembo bivališča. Institucionalni in organizacijski akterji prvo stopnjo imenujejo »[etapa] pred MOUS¹⁹«, ko so ljudje premeščeni v karavane, ki jih financira Fundacija Abbé-Pierre, medtem ko oblasti postavljajo modularne zgradbe. Na tej stopnji, ki jo delavci na terenu včasih povezujejo z »ustalivitvijo« upravičencev,²⁰ pridejo upravičenci v stik s socialnimi delavci. Družine morajo odtlej slediti pravilom kolektivnega življenja: »Ko živiš v karavanah, živiš v skupnosti. Pomivalni stroji so skupni,« je pripomnil eden izmed upraviteljev. Druga stopnja, ki se imenuje tudi »integracijski MOUS«, se začne, ko se osebe preselijo v modularne zgradbe. Akterji, ki vodijo »vasi«, si za glavni cilj postavljajo poklicno vključevanje in individualizacijo vedenja upravičencev. Dom na tej stopnji predstavlja osnovno življenjsko enoto: »Ko stopimo v kočice, smo v družinski enoti podobno kot v *lambda* družinah, ki so mnogo bolj individualne,« je rekel eden izmed upraviteljev. Prebivalci morajo za izobraževanje (učenje odgovornosti gospodinjstev in upravljanja družinskega proračuna) plačati finančni prispevek, ki »znaša 10 odstotkov njihovih prihodkov oziroma minimalno 50 evrov na mesec«, po pravilih za nastanitveni in integracijski center v občini Bagnolet²¹. Osebe, ki najdejo zaposlitev, so nato lahko upravičene do dovoljenja za prebivanje in do stalnega prebivališča. Ta zadnja stopnja pomeni tudi konec procesa vključevanja in normalizacije vedenja pod vodstvom institucij, konec »socialne terapije«, če citiramo Colette Pétonnet (1985), ki je opisovala delovanje prehodnih nastanitvev.

Odstranjevanje neupravičencev

Kaj se zgodi s prebivalci barakarskih naselij, ki niso bili izbrani za integracijske in nastanitvene programe? Vsi morajo zapustiti območje, ker bodo barakarska naselja v celoti uničena. V večini primerov neupravičenci ne izpolnjujejo pogojev za bivanje v Franciji, kot jih navaja zakon iz 24. julija 2006, ki pravi, da mora oseba imeti zadostne prihodke in zdravstveno zavarovanje, da mora biti bodisi študent bodisi zaposleni. Tako morajo neupravičenci zapustiti francosko ozemlje. Francoske oblasti, zato da bi spodbudile prostovoljne odhode, ponujajo »humanitarna sredstva za vrnitev« (tako imenovan ARH).

Pomoč v obliki ARH, vpeljana 7. decembra z medministrsko okrožnico, je finančna podpora, ki je na voljo »vsakemu tujcu, vključno državljanom Evropske unije, ki živi v revščini oziroma veliki negotovosti«. Pomoč je dvodelna: materialno kritje vrnitve v državo izvora in

¹⁹ MOUS (Maîtrise d'œuvre urbaine sociale) je postopek, ki omogoča financiranje socialne podpore. Uporablja se pri rehabilitaciji socialnega življenjskega prostora in pri nastanitvah.

²⁰ »Glede na ugotovitve [navedene v uvodu] in zaradi vedno slabših življenjskih pogojev [v barakarskem naselju] se je občina odločila za program prilagojenega življenjskega prostora, s katerim bo zainteresiranim družinam omogočila ustalitev, tako da bo postavila modularne hiše« (Municipalité d'Aubervilliers, sd, *Projet social: création d'un lotissement d'habitat adapté destiné à contribuer à l'éradication des bidonvilles*, str. 2).

²¹ 4. člen pogodbe o nastanitvi po ALT, del programa za nastanitev in vključevanje v Bagnoletu. Prebivalci »vasi«, ki nimajo stalne zaposlitve oziroma dovoljenja za delo, so primorani zahtevane zneske pridobiti na drugačne načine (na primer s prosjačenjem). Odgovorni za »vasi« (upravitelji in socialni delavci) poudarjajo takšno nasprotje med realnim stanjem in zahtevami institucij po urejenem življenju. Takšno stanje obsojajo tudi organizacije, ki nudijo pomoč priseljencem.

²² Pot iz Arada do občine Saint-Denis je junija 2009 stala 90 evrov.

²³ Leta 2007 in 2008 so bili prebivalci iz taborišč *campi nomadi*, ki so nameščeni okoli Neaplja in Rima, žrtve kolektivnih napadov in nasilja, potem ko sta se v črni kroniki pojavili dve medijsko pokriti zgodbi, ki sta vključevali člane romske manjšine. Novembra 2007 je bila neka Italijanka posiljena in umorjena, maja 2008 pa je v Neaplju mladostnica poskusila ugrabiti otroka. V začetku poletja 2008 se je vlada odločila, da bo vsem romskim prebivalcem odvzela digitalne prstne odtise, ker bi tako »tistim, ki imajo pravico ostati v državi, zagotovili dostojne pogoje za življenje, tiste brez pravice za bivanje v Italiji pa bi poslali domov«, kot je rekel minister za notranje zadeve Roberto Maroni. Po mnenju Ludmile Acone (2008) so bili Romi grešni kozli v ozračju, kjer sta prevladovala socialna napetost in nedelovanje demokratičnih vzvodov.

točno določen znesek (300 evrov na odraslo osebo, 100 evrov na otroka), ki se podeli ob odhodu. Medtem ko se izvajajo »socialne ankete«, ki določajo upravičence, Francoski urad za imigracijo in integracijo (OFII) sistematično ponuja ARH prebivalcem barakarskih naselij. »Ko so oblasti že opravile izbor, so se vračale na teren in ponovno poizvedovale,« je pojasnil član združenja za pomoč Romom iz občine Saint-Ouen. Čeprav okrožnica navaja, da je pomoč ARH prostovoljna, pričevanja aktivistov razkrivajo popolnoma drugačno sliko: v Saint-Denisu so opazili, da so kandidatom zaplenili papirje, tako da si ne bi mogli premisliti; v Saint-Ouenu naj bi na prebivalce pritiskali tako, da so jim ponujali dve možnosti – ali sprejmejo ARH ali pa jih bodo izgnali. Aktivisti so bili na drugih območjih deležni groženj in nadlegovanja (Romeurope, 2008). Prebivalci barakarskih naselij so skratka verjetno sprejeli humanitarna sredstva za vrnitev v naglici in pod prisilo. Druga pričevanja hkrati kažejo, kako privlačna je lahko takšna pomoč za priseljence. Aktivist solidarnostne mreže *Rroms* iz Saint-Etienne tako na primer pove, da kandidati za vrnitev prihajajo iz okoliških regij ali celo iz Španije, da bi izkoristili ugodne finančne pogoje, saj ARH hkrati omogoča brezplačno pot v Romunijo in dovolj denarja za ponovno vrnitev v Francijo.²²

ARH je kvantitativno uspešen. Veliko ljudi odhaja. Po podatkih podprefektore Saint-Denis je septembra 2008 po izpraznitvi barakarskega naselja v Saint-Ouenu približno 400 prebivalcev odšlo nazaj v svoje matične države. OFII trdi, da je pomoč ARH leta 2008 sprejelo približno 8000 Romunov in 1000 Bolgarov. Podporne organizacije ocenjujejo, da je med kandidate za vrnitev treba šteti tudi številne socialno ogrožene Rome. Če ti podatki držijo, potem Romi pomembno prispevajo k uspehu francoske politike odstranjevanja nezakonito priseljenih oseb, saj Bolgari in Romuni predstavljajo skoraj 30 odstotkov tistih, ki jih je država leta 2008 pospremila čez mejo.

Vendar pa se po podatkih organizacij in institucij veliko upravičencev vrne v Francijo. Pripravljeni so novi ukrepi, ki naj javnim oblastem pomagajo pri soočanju s to težavno situacijo. Predvsem naj bi izboljšali »identifikacijo teh oseb, tako da bi jih prepoznali in ustavili njihovo vračanje.« Registracija Romov tako ni samo italijanski pojav, kot bi lahko mislili po kampanji za popis prebivalcev v *campi nomadi*, ki so jo leta 2008 organizirale javne oblasti.²³

Posredovanja v barakarskih naseljih imajo tako dve plati. Po eni strani gre za izganjanje iz območja in odstranitev oseb, kar se zgodi z veliko večino socialno ogroženih romskih priseljencev, po drugi pa za sprejemanje manjšine v integracijske in nastanitvene programe, ki so pod močnim nadzorom oblasti. Je takšna »uravnotežena politika«, kakor se je izrazil državni predstavnik v okrožju Saint-Denis, udejanjanje premišljenega načrta, po katerem »vasi« in pomoč ARH predstavljajo humanitarni vidik politike velikopoteznega izгона iz države? Analiza postopkov uvajanja integracijskih programov nam kaže, da ima takšna predpostavka več odtenkov: »vasi« so predvsem skupek uresničenih dogovorov in odločitev, ki so jih predlagali lokalni institucionalni akterji.

Lokalni dogovori in odločitve

Postavitve »vasi« na mnogo načinov spominja na zelo hitro gradnjo, ki so jo izvedli akterji brez pravega manevrskega prostora. Nekako se zdi, da podporniki »vasi« delujejo na obrobju sistema. To vsaj nakazujejo naslednje vrstice, ki ne želijo toliko opisati zgodovine institucionalnih programov kot določiti pogoje za njihov nastanek in delovanje.

Na hitro zasnovana politika

Lokalne skupnosti so lahko v preteklosti redno posredovale v barakarskih naseljih, tako da so na primer organizirale vsaj minimalno pobiranje odpadkov in omogočile dostop do pitne vode, nato pa so dramatični dogodki takšno posredovanje velikokrat razširili na celotno naselje. Na območjih Montreuil, Bagnolet in Aubervilliers so se lokalne oblasti odločile za ukrepanje po požarih, ki so se zgodili v teh naseljih. Morda so to storile, ker niso mogle pustiti ljudi v stiski na cesti, ne da bi povzročile ogorčene reakcije javnosti, civilne družbe in medijev, morda pa iz humanitarnih vzgibov, kot je povedal nekdanji član mestnega sveta v Bagnoletu, ko je omenjal premestitev prebivalcev barakarskega naselja dan po požaru, ki se je zgodil v noči s 30. novembra na 1. december 2004:

Župan sam se je odločil, da bo Rome premestil v *Château de l'Etang*. To je staro meščansko domovanje sredi parka. Je tudi nekdanje središče za preživljanje prostega časa, ki se ne uporablja več. Ne bi bilo odgovorno tja preseliti 80 oseb, ne da bi prej opravili vsaj nekaj obnovitvenih del [...] To je bila zelo velikodušna gesta. Romi v takšnem gradu, prav smešno je bilo. Zamisel je zabavna. V glavah ljudi je to odzvanjalo. To je edina baraka v Bagnoletu, ki ima takšen naziv – če se imenuje Château [grad, prev. op.], imena gotovo ni dobila kar tako.

Zdi se, da so institucionalni akterji in socialni delavci nekoliko nemočni pri ukrepanju v zvezi s prebivalci barakarskih naselij. Romi, za razliko od preostalih oseb, ki potrebujejo pomoč, po eni strani niso del javnih politik. Nekdanji član mestnega sveta v Bagnoletu na to temo pove: »Na Avenue Stalingrad je bil še en skvot, v katerem so živeli ljudje iz Vzhoda. Tudi tam je prišlo do požara in do dveh smrtnih žrtev. Kot delegacija smo šli na prefekturo [...] Prefekt pa je odgovoril: za narkomane še lahko poskrbimo, Romi pa niso del nobenega programa.« Po drugi strani pa terenski delavci ne skrivajo svoje neizkušenosti, kar je med intervjujem potrdil eden izmed upraviteljev »vasi«: »Povem vam iskreno: nisem poznal romske javnosti, ko smo odšli [v Aubervilliers].« Bodoči upravičenci javne politike niso samo neopredeljeni, temveč jih zaposleni na področju sociale tudi slabo poznajo. Lokalne oblasti so tako videle rešitev v tem, da so pristopile k združenjem, ki imajo izkušnje s tako imenovanimi potujočimi skupinami. Potujoče skupine seveda niso Romi, ki živijo v barakarskih naseljih. Vendar pa lahko lokalne oblasti zamešajo ti dve javnosti, kakor je s kančkom humorja povedal neki socialni delavec: »[Z]ato pa je bil Pact Arim izbran. Rekli so si: Katera od naših spremljevalnih organizacij se spozna na cigane? Pact Arim, seveda.«

Številne omejitve

Pri ustanavljanju prvih »vasi«, tj. oblika »urgentne politike«, ki je podobna številnim posredovanjem v skvotih (Bouillon, 2009: 126), naletimo na številne omejitve. Mestni svetniki in zaposle-

²⁴ »115« je urgentna telefonska številka. Uvedla jo je mobilna zdravstvena storitev za brezdomce (*Samu social*). Brezdomce obvešča o možnostih za nastanitev v njihovi okolici.

²⁵ Začasna subvencija za stanovanje. ALT predvsem pomaga financirati delovanje stanovanjskih programov.

²⁶ »La couronne réhabilitée«, *Explorimmoneuf*, dostopno na <http://www.explorimmoneuf.com/>.

ni v upravi priznavajo, da obstajajo tri velike prepreke, ki onemogočajo dobro izpeljavo integracijskega projekta za revne romske priseljence: pravni status oseb, preobremenjenost stanovanjskih programov in pomanjkanje nepremičninskih priložnosti.

Kot smo videli zgoraj, številni prebivalci barakarskih naselij nimajo urejenih papirjev, pa čeprav so evropski državljani, odkar je 1. januarja 2007 pristopna pogodba k Evropski uniji za Bolgarijo in Romunijo začela veljati. Na koncu jim samo dostop do zaposlitve lahko zagotovi trajno pravico do bivanja. Toda oblasti postavljajo prepreke tudi v tem primeru. Pogodba predvi-

deva prehodne ukrepe, ki državam članicam omogočajo, da novim Evropejcem omejijo dostop do plačane zaposlitve in jih podvržejo predhodnim odobritvam. Postopki so dolgi in plačljivi. Poleg tega ni nujno, da so uspešno zaključeni, kar odbija potencialne delodajalce. Socialno ogroženi Bolgari in Romuni so tako na francoskem ozemlju izključeni iz sistema. Nimajo pravice do zaposlitve ali trajnega bivališča. Kako lahko v takšnih razmerah socialni delavci, kaj šele romski priseljenci brez dohodka, prebredejo vse ovire na poti do integracije?

Edina stanovanjska alternativa barakarskim naseljem, ki si jo lahko zamislijo institucije, so zatočišča. »Smo v slepi ulici, kar zadeva nastanitev Romunov. Danes imamo na voljo samo zatočišča, '115'²⁴ in ALT²⁵, če želimo družine premestiti iz barakarskih naselij,« je potrdil eden izmed akterjev, ki je sodeloval pri zasnovi »vasi« na območju Aubervilliers. Pri zatočiščih je manevrski prostor zelo omejen, če verjamemo poročilu regionalnega sveta za Île-de-France (CRIDF) o »regionalni pomoči za nujne socialne primere«. Programi v regiji Île-de-France so bili leta 2005 povsem polni, čeprav je bilo na voljo skoraj 30.000 mest, polovica teh v Parizu in približno 30 odstotkov v tako imenovanem notranjem obroču prestolnice (CRIDF, 2005). Poleg tega se zdi, da je bila nastanitvena ponudba, prvotno zasnovana za samske osebe, slabo prilagojena za vedno številčnejše družine, ki so leta 2003 predstavljale več kot 10 odstotkov vseh prosilcev (ibid.). Zaradi tega so javne oblasti vedno pogosteje primorane ljudi seliti v hotelske sobe. Takšna rešitev je zelo draga, poleg tega pa ne dohaja povpraševanja. Nastajajo tudi nove oblike bivanja za ogrožene: bivanje pri sorodnikih in kampi (v mobilnem domu ali karavanu) za premožnejše, preostalim pa ostanejo barakarska naselja, ki – prav tako kot skvoti – predstavljajo »zadnjo zaščito pred ulico« (Bouillon, 2009).

Institucionalni akterji tudi pogosto opozarjajo na pomanjkanje prostora za gradnjo bivališč v notranjem obroču. Industrijska in železniška območja v nekdanjem pariškem »rdečem pasu«, ki izvirajo iz obdobja fordizma, so že nekaj let tarča svetovnega kapitala in srednjih slojev, saj sta slednja znotraj tradicionalnih mej francoske prestolnice utesnjena. Na teh območjih potekajo velike urbane spremembe. Prva, in prav gotovo najambicioznejša sprememba je bila gradnja stadiona *Stade de France* v 90. letih. Izboljšanju transportnih omrežij, vključno s postavitvijo nove postaje za vlak RER, naselitvi številnih multinacionalk in obnovitvi delavskih četrtih je sledila prava preobrazba tega predela. Potem ko je bil dokončan stadion, so se pojavili načrti, ki se bodisi izvajajo ali pa so predvideni: urbani projekt »Docks de Saint-Ouen«, »Cité du cinéma«, urbani razvojni projekt »Canal-Porte d'Aubervilliers« in »Campus Condorcet« med Porte d'Aubervilliers in Porte de la Chapelle. Po mnenju strokovnjakov je to splošno urbano širjenje od leta 2005 povzročilo »pritisk na nepremičnine in zemljišča«²⁶. Posledično je tam težje izvajati nerentabilne projekte. Ti se nanašajo na socialna stanovanja in na zavetišča, ki na teh območjih, tako kot barakarska naselja in skvoti, nimajo pravega mesta.

Delovanje na obrobju sistema

Imajo institucionalni akterji in organizacije, ki so zadolžene za projekt »vasi«, v tem kontekstu kakšno drugo možnost, kot da delujejo na obrobju sistema? Kot smo videli, je največja težava v neurejenih razmerah za bivanje upravičencev, ki so v osnovi izključeni iz glavnih integracijskih programov. Eden izmed glavnih snovalcev programa v občini Aubervilliers je povedal: »Vprašanje je ravno to, kako najti pravni sistem, ki [nezakonito priseljenim Romom] nudi pravico bivanja v francoski družbi. Ta težava je vir vseh drugih: nevzdržne življenjske razmere, barakarska naselja itd.« Regulacija z delom, ki je zapisana tako v okviru zakona iz 20. novembra 2007 (tako imenovani »Hortefeuxov zakon«) kot v prehodnih ukrepih pristopnih pogodb k EU, je za lokalne oblasti glavna priložnost. Urejanje posameznih primerov bo tako povezano s sklenitvijo pogodbe o zaposlitvi. Prefekt ima poleg tega diskrecijsko moč in prebivalcem omogoča prijavo k integracijskim programom, kot je *Plan local d'insertion par l'économie* [Lokalni integracijski načrt s pomočjo gospodarstva, prev. op.] (PLIE), ki so načeloma namenjeni upravičencem do osnovnih socialnih transferjev. Strategija je prinesla pozitivne rezultate: »Ocenjevanje na delovnem mestu je trajalo od dveh tednov do enega meseca. Rezultati so odlični, težave jim povzročata francoščina in razumevanje navodil. Toda, ko jih enkrat razumejo, je vse v redu. Nekateri so se celo zaposlili,« je povedal eden od socialnih delavcev. A vendar se zdi, da so dolgoročna dovoljenja za bivanje, ki so prvi pogoj za vključevanje prebivalcev, težko dostopna. Tako »so ljudje delali šest mesecev. Njihovo dovoljenje je poteklo. Preden so dobili uradno pogodbo za nedoločen čas, so tri mesece delali na črno,« je še dodal. Glavna prepreka na poti do uspešne integracije in posledično do uspeha »vasi« je tako še vedno uprava. Eden od njenih ciljev je nadzor dostopa tujcev do trga dela, kar je tudi dokazal Gérard Noiriel na primeru ukrepov, ki jih je Francija uvajala od konca 19. stoletja naprej.²⁷

Lokalni akterji se bodo v želji po rešitvi stanovanjske problematike zatekli k tako imenovanim alternativnim pristopom. Po predlagani rešitvi bi v osnovi gradili modularne vasi. Modularne zgradbe, s katerimi eksperimentirajo že od 70. let 20. stoletja naprej (Bernardot, 2008a), so postale »univerzalna referenca«, kot poudari Michel Lussault, ko omenja »Algeco[,] neke vrste že pripravljen, modularen in prenosen zabojnik« (2008: 25). Modularna vas je poceni, hitro se jo namesti, hkrati pa spoštuje bivalne in komunalne norme. Terenska dela se izvajajo z regijsko finančno pomočjo, ki je namenjena odpravljanju barakarskih naselij. »Vasi« so na občinski zemlji ali na zemljiščih, ki jih ima v lasti država. Kljub temu so včasih potrebna predhodna pogajanja med teritorialno upravo, decentraliziranimi državnimi službami in lokalnimi skupnostmi. Če beremo »Socialni projekt« na strani stanovanjskega in integracijskega programa občine Aubervilliers, na primer izvemo, da je bilo

občinsko zemljišče prvotno namenjeno za odlagališče; po pogajanjih z državnimi službami se je slednje preselilo na zemljišča v upravi direktorata oddelka za prostore, ki so pod mostom na cesti A86. Med pogajanja so v sprejemni načrt za potujoče skupine vključili 4000 m² [občinskih] zemljišč, v okviru katerih bi imeli 30 mest [...] Preostanek dostopnega zemljišča na tem naslovu (3000 m²) omogoča morebitno [...] snovanje bivalnega kompleksa, ki bi prispeval k zmanjševanju števila barakarskih naselij na občinskem ozemlju. Nato pa bi lahko povečali sprejemna mesta za potujoče skupine, tako da bi dali na voljo bivalno naselje 'Plaine commune'.²⁸

²⁷ »V kriznih časih se trg dela na splošno začne zapirati za tujce, predvsem za fizične delavce, a tudi za srednji razred in za svobodne poklice. Zaostri se »družbena zahteva« po strogem nadzoru identitete tujcev. Politični razred jo še toliko bolj upošteva[,] ker se izkaže, da se 'izplača' na volilni dan« (Noiriel, 1998: 87).

²⁸ V primeru »vasi« v Saint-Denisu je zemlja v lasti vojske. Ministrstvo za obrambo jo je dalo na voljo za obdobje petih let (*Le Journal de Saint-Denis*, 12. maj 2009, dostopno na www.lejds.com).

²⁹ Po *Journal de Saint-Denis* je tudi v barakarskem naselju ob cesti Campra v Saint-Denisu živel približno 600 oseb (dostopno na www.lejsd.com).

Pojav, da so »vasi« na urbanih obrobjih, ni toliko posledica kakšne posebne volje. Tako kot selitve prebivalcev skvotov, ki jih je preučevala Florence Bouillon (2009), je to rezultat dogovorov in pogajanj, ki jih vodijo lokalni akterji, še toliko bolj ker lokalni

prebivalci pogosto nasprotujejo takšnim programom. »Še huje je kot z lokacijami za nastanitev [Romov],« mi je zaupal eden izmed mojih sogovornikov.

Politična vodila, na katerih temeljijo »vasi«, tudi zelo nazorno kažejo na neprijeten položaj, v katerem se znajdejo institucionalni akterji, zadolženi za projekte. Čeprav je splošno znano, da je administrativna regulacija obvezen pogoj za vključevanje prebivalcev »vasi«, je ta termin med institucionalnimi akterji prepovedan. Lokalne oblasti za upravičevanje projektov »vasi« tako uporabljajo izraze, kot so boj proti izključenosti, vključevanje in humanitarna akcija. Kljub temu pa rušenje barakarskih naselij ostaja glavni argument, ki ga navajajo oblasti. Prvič so ga uporabili avtorji *Načrta za rušenje barakarskih naselij*. Nato pa ga je v publikaciji *Lettre* iz 14. oktobra 2008 povzela območna uprava, ki je nasprotovala nastanku »pravih barakarskih naselij«. Takšen argument sprejemajo vse stranke, poleg tega pa je velika skupna točka med institucijami in organizacijami. Slednje so obdržale skupen spomin na akcije za postopno zmanjševanje neprimernih bivališč, ki so bile izvedene na začetku 60. let. Rušenje barakarskega naselja, podobno kot humanitarna akcija, omogoča vzpostavljanje programov ali celo politike do nezakonitih priseljencev, ne da bi bilo hkrati treba načeti izrazito tabu temo, tj. upravno urejanje njihovega položaja. Konec koncev je to »ustvarjanje politike z vlamljanjem«, če povzamem domiselni izraz enega izmed svojih sogovornikov iz lokalnih skupnosti.

Glavna vprašanja, povezana z »vasmi«

»Vas«, predvsem prvo, ki je bila postavljena v občini Aubervilliers, lahko primerjamo z improvizirano akcijo, ki nastane *in situ* in s katero se spopademo s humanitarno krizo. Ravno smo ugotovili, da gre hkrati za uresničitev institucionalnih gradenj, s katerimi lahko pravno in bivalno pomagamo nezakonitim priseljencem, ne da bi padli v neskladje z zakonom in trenutnimi političnimi smernicami. Seveda je nemogoče sklepati o vzgibih enih ali drugih brez sojenja njihove namere. Vendar pa je ignoriranje velikih vprašanj, povezanih s temi (majhnimi) programi, prav tako težavna naloga.

Reševanje pretežno prostorske problematike

V Saint-Oueni, v občini Aubervilliers in v Saint-Denisu »vasi« nadomeščajo velika barakarska naselja. Seveda se stanje nikakor ne more primerjati z glavnimi mesti v državah v razvoju, kjer imajo lahko takšne naselbine več kot milijon ljudi (Davis, 2006). Kljub temu pa je barakarsko naselje, kot na primer tisto v Saint-Oueni s 600 prebivalci, podrlo vse državne rekorde.²⁹ Dan po izpraznitvi območja smo v regionalnih časopisih tako lahko brali, da »je [bilo] podrto največje barakarsko naselje v Franciji« (*Le Parisien*, 4. september 2008). Takšna velika barakarska naselja so seveda povzročala zelo veliko prostorskih problemov.

Tako kot brezdomci tudi prebivalci barakarskih naselij predstavljajo težave za policijo. Zdi se, da njihova prisotnost za lokalne oblasti predstavlja izziv oziroma vzbuja neodobravanje. Prisotnost romskih priseljencev postavlja predvsem pod vprašaj sposobnost javnih oblasti,

da nadzorujejo premike prebivalstva. Po mnenju vodilnega zaposlenega na občini Saint-Ouen so različni predvideni ukrepi prefektуре zamen: »Leta 1999 smo že imeli romsko naselje. Našli so si nekaj zemlje pri skladiščih. To je vplivalo na občinsko življenje, ker 200, 300 Romov v gosto poseljenem majhnem mestu ni ostalo neopaženih. Država jih je morala izgnati, poslati [v departma] Oise. Vendar se vrnejo, najdejo druga taborišča itn.« Zbiranje Romov, tako kot maroškega in alžirskega prebivalstva v občini Gennevilliers pred slabim stoletjem (Masclat, 2006), ljudje v uradnih govorih in dokumentih povezujejo z grožnjo javnemu redu, miru in zdravju. Čistoča je poleg tega najpogostejši razlog, ki ga omenjajo javne oblasti, da bi izpraznile zasedena območja (Romeurope, 2008). Kaj lahko pravzaprav drugega rečemo o nezakoniti zasedbi javne in zasebne lastnine, kot da takšne »deviantne« prakse, kakor jih pojmuje Howard S. Becker,³⁰ javne oblasti in prebivalci močno obsojajo. Tako se zdi, da barakarsko naselje predstavlja antimodel rastočega mesta, za katero so značilni privatizacije prostorov, načrtovanje načinov uporabe tal in obsedenost z varnostjo (Mangin, 2004). Barakarsko naselje na neki način predstavlja »paradigmo stigmatiziranega in stigmatizirajočega prostora« (Cattedra, 2006: 124).

Prisotnost velikih barakarskih naselij tako predstavlja »javno težavo«, kot jo je opredelil Joseph Gusfield, tj. »dejansko stanje, [ki je deležno] razmisleka in nasprotovanja ter [je postalo] tarča javne politike« (Gusfield, 2003: 71). Vzemimo primer barakarskega naselja v Saint-Ouenu. Nasprotovanje temu romskemu barakarskemu naselju je med lokalnim prebivalstvom nekaj vsakdanjega. Še posebej opozarjajo na umazano okolico, dim – morda toksičen? –, ki se vije iz barak, gretih na odpadni les (barvani les, vezane plošče itn.), na možnost požara, prihajanje in odhajanje posameznikov ter družin kot tudi na dejavnosti zunaj barakarskega naselja, predvsem beračenje. Poleg nezadovoljstva prebivalstva moramo upoštevati tudi gibanja v podporo prebivalcem barakarskih naselij. V Saint-Ouenu, a tudi drugje, kot na primer v občini Bagnolet, skupno akcijo vodi lokalni kolektiv, ki so ga ustanovili libertarni aktivisti, ki tudi sodelujejo v skupinah za zaščito skvotov. Tem so se pridružili politično neopredeljeni prebivalci, mestni svetniki in člani *La voix des Rroms*. Na terenu je prisotnih tudi več organizacij: Zdravniki sveta, *Coup de main* [Pomoč, prev. op.]³¹ in Parada³². Vsa ta združenja opozarjajo javne oblasti in medije na slabe življenjske razmere in na diskriminacijo, ki so je deležni revni romski priseljenci, kar prispeva k večjemu zavedanju o barakarskih naseljih v javnem prostoru, hkrati pa se zmanjšuje manevrski prostor institucionalnih akterjev. Ti tako izpraznijo območja, ne da bi izgnali prebivalce.

Barakarska naselja poleg vsega tega predstavljajo prepreko širjenju mest. Moji sogovorniki iz občine Aubervilliers so mi povedali, da je nekdo zgradil zasebni klinični center na mestu nekdanjega barakarskega naselja. V Saint-Ouenu, kjer zemljišča, ki so jih v preteklosti zasedali priseljenci, mejijo na sežigalnico, sedaj poteka urbani projekt »Docks«, v okviru katerega bodo zgradili poslovne prostore in stanovanja. Nekdanje barakarsko naselje na ulici Campra v Saint-Denisu

³⁰ Ameriški sociolog meni, da »deviantnost ni značilnost dejanja, ki ga je storila neka oseba, temveč posledica norm in sankcij, ki jih drugi uporabijo na 'prestopniku'« (Becker, 1985: 33).

³¹ Organizacija *Coup de main*, ki jo podpira Fundacija Abbé-Pierre, že približno deset let pomaga socialno ogroženim romunskim Romom (humanitarna in socialna pomoč, vključevanje preko zaposlitve in nastanitve). Pred izpraznitvijo območij je organizacija igrala veliko vlogo pri povezovanju prebivalcev barakarskih naselij z institucijami, tako da sedaj posreduje tudi v »vaseh«.

³² *Parada France*, ki je nastala leta 2001, je povezana z istoimensko romunsko zvezo. Ta deluje predvsem v dobrobit otrok na ulicah Bukarešte. *Parada France* je večinoma prisotna v barakarskih naseljih, ki so jih postavili romunski Romi. Organizacija ponuja cirkuške delavnice za otroke in prireja kulturne ter zabavne dogodke. S temi dejavnostmi želijo prispevati k vključevanju in samostojnosti socialno ogroženih posameznikov. (dostopno na <http://parada.ifrance.com/>).

³³ Izvajalci gradbenih del pravijo, da gre za zadnjo fazo projekta Landy. Ta pokriva dovršen del ravnine Saint-Denis in bo »največji kongresni prostor, ki je bil kadarkoli zgrajen v pariški regiji« (dostopno na <http://www.egis-amenagement.fr/>).

pa je stalo kar sredi gradbenega projekta »Landy-Pleyel³³«, ki pripada investitorju *Société d'économie mixte* »Plaine Commune Développement« [Družba za mešano gospodarstva »Razvoj Občine Plaine«, *prev. op.*]. Moj sogovornik iz občinske uprave mi je sporočil, da bodo na tem mestu predvidoma zgradili šolski kompleks. V obeh primerih je bil torej že čas, da prebivalci barakarskega naselja zapustijo območje.

Urbanizacija, soprisotnost, vse težave, povezane s »tuyo revščino« (Bernardot, 2008a: 86), in poslabšanje teritorialnega nadzora: to so prostorski problemi, ki jih želijo lokalne oblasti prednostno razrešiti. Zaradi tega bi bilo težko trenutna posredovanja v barakarskih naseljih opisati kot »prostorsko« dinamiko »socialnih problemov«, kot sta zapisala Sylvie Tissot in Poupeau (2006), ko sta govorila o mestni politiki. To še toliko bolj velja, ker so prefektura in lokalne skupnosti z gradnjo »vasi« uresničile drugačen program. Na svojih zemljiščih so celo uvedle gostoljubni sistem za »vsiljivce« oziroma socialno ogrožene romske priseljence.

Uvajanje javnega gostoljubnega sistema po meri

Je treba sprejeti tuje? Če da, katere? Pod kakšnimi pogoji? Posamezniki, socialne skupine in institucije si izmišljajo postopke in programe, da bi odgovorili na takšna osnovna vprašanja. Anne Gotman (2001) jih združuje v termin »gostoljubje«. Sociologinja gostoljubje opisuje kot skupek kodificiranih praks, ki naj bi zagotovile sprejem in zaščito gostov glede na njihov domnevni status, hkrati pa naj bi oddaljile nezaželene osebe. »Vasi« več kot očitno prispevajo k takšni »gostoljubni slovnici« (Gotman, 2004b: 200), ki bi jo lokalne oblasti rade zasnovala za prebivalce barakarskih naselij, obsojenih na rušenje. Institucionalni programi v tej slovnici predstavljajo (prostorske) operatorje, v smislu da določajo vedenje posameznikov in skupnosti.

»Vasi« na prvem mestu razkrivajo razvrstitev posameznikov. Ta je ključnega pomena, saj lahko oblasti tako začrtajo prvo »integracijsko mejo« (Gotman, 2004a: 5) med tujci, ki morajo nujno zapustiti kraj, ker jih še vedno dojemajo kot nezaželene, in preostalimi. Ta druga skupina je v očeh javne politike sestavljena iz upravičencev, ki jih več ne dojemamo kot vsiljivce, če verjamemo pozitivnemu izrazju institucionalnih akterjev: so »prostovoljne družine«, ki »se lahko udeležijo programa za vključevanje zaradi svojega profila in motivacij«. Nekdanji prebivalci barakarskega naselja so s pomočjo akterjev, ki so odgovorni za »vasi«, ponovno ovrednoteni oziroma destigmatizirani, potem ko so ločeni od drugih priseljencev z ograjo, ki obkroža »vas« in na neki način predstavlja prvo veliko razliko med »gosti« in »vsiljivci«. Upravljavci proudušno priznavajo, da so Romi »neproblematični ljudje«. Prebivalci »vasi«, ki veliko ne protestirajo, se lahko primerjajo z zaposlenimi. Poleg tega so trajno naseljeni in niso nomadi, kot pogosto slišimo. Prebivalec »vasi« postopoma izgubi hibe, ki so značilne za marginalne osebe v evropskih družbah: uporništvu, nedelavnost, kraje in seveda potepuštvo (Castel, 1996). Socialni delavci in upravljavci zemljišča pogosto obiskujejo prebivalce »vasi«, s čimer lažje odpravijo predsodke. Eden od sodelujočih tako priznava, da »še prešteti« ni mogel, koliko Romov mu je »šlo na živce«, predvsem tistih, ki so »pomivali okna« njegovega avtomobila na obrobju Pariza. Institucionalni akterji so si za cilj zadali tudi napredek pri prebivalcih. Pokazati želijo, da so prebivalci »vasi« popolnoma primerni gosti. Vsiljivec je preobražen v sprejemljivega gosta: sprememba je zelo pomembna za javne oblasti in za tiste, ki imajo korist od javne politike. Pri

³⁴ Preambula pogodbe o nastanitvi na preurejeni parceli v občini Bagnolet.

prvih se slabo sprejeto stanje, tj. prisotnost vsiljivcev na nekem območju, spremeni v prostovoljno gostoljubno dejanje; pri drugi skupini je sprememba sinonim za pridobitev pravice, četudi negotove, za bivanje v mestu, tj. za pridobitev nove legitimnosti in relativne stabilnosti.

Zdi se, da bivanje v »vasi« vpliva na življenjske razmere in vedenje nekdanjih prebivalcev barakarskega naselja. Tisti, ki nimajo dovoljenja za bivanje v vasi, morajo zapustiti kraj. Če se niso mogli vključiti v »vas«, se morajo nastaniti drugje (še vedno nezakonito), razen če sprejmejo humanitarna sredstva za vrnitev v svojo matično državo. Takšno stanje najpogosteje vodi v socialno negotovost zaradi izgonov, ki so v zadnjih letih postali sistematični (Romeurope, 2008). Vsiljena nestabilnost ima neovrgljive posledice za posameznike. Humanitarne organizacije in podporne skupine trdijo, da ti ljudje izgubijo premoženje, doživljajo duševne stiske, nimajo rednih zdravstvenih pregledov, otroci pa ne morejo hoditi v šolo. Po pričevanjih se spreminja tudi vedenje. Institucionalni akterji iz Saint-Denisa na primer opozarjajo na vedno večji vpliv »preprodajalcev in kriminalnih združb na priseljence«, a poudarjajo, da »to ne zadeva vseh Romov«.

Večina prebivalcev barakarskih naselij posledično zapade v trajno marginalnost, medtem ko bodo preostali imeli dostop do vedno številčnejših lokalnih virov: nastanitev, zaščita, zaposlitev, na koncu pa še stalno bivališče. Ponudba javnih oblasti pa ima tudi drugo plat. Upravičenci morajo spoštovati pravila, ki jih je upravitelj kraja uvedel prav za njih. Slednji ima kot »hišni gospodar« (Gotman, 2004b: 200) moč, da izžene prebivalce v primeru »hudega neupoštevanja pravil znotraj naselja, neizpodbitne neprilagodljivosti na življenje v naselju, nesodelovanja v projektu«.³⁴ Takšno skrbništvo, ki ga odseva predvsem nadzor prihodov in odhodov, upravičenci vidijo kot nekakšno zapiranje. Ti »vas« pogosto tudi primerjajo z »zaporom«. Pravijo, da so »zaprti«, pa čeprav priznavajo, da so s pomočjo varovanja ubežali nadzoru dominantnih družin znotraj barakarskih naselij.³⁵

Na »vas« torej ne moremo samo gledati kot na nastanitev ali kot na varnostni program. Ni tako imenovana zaprta sfera, o kateri govori Michel Lussault, ki »naj bi varovala 'integrirane' in 'normalne' prebivalce, tako da jih loči od posameznikov, ki predstavljajo tveganje, ali pa varuje šibkejše pred njimi samimi oziroma pred njihovimi sovražniki« (Lussault, 2009: 160). S svojo posebno ureditvijo deluje kot »[matematični] operator za vidljivost« (ibid.), ki prostorsko prenese pravno negotov status nekdanjih prebivalcev barakarskega naselja: po Henriju Lefebvru (2001) še zdaleč niso pridobili »pravice do življenja v mestu«, ko so prišli v »vas«, še vedno se morajo držati pravil, ki jih predpisujejo institucije, in pokazati, da se lahko vključijo. Do takrat pa imajo samo »pravico do vasi«, če parafraziramo tega marksističnega filozofa.

»Vas« kot laboratorij

Naj ne bi bile »vasi«, če ne drugega, sredstvo za uveljavljanje novih načinov omejevanja priseljencev v mestu? Takšno vprašanje je še toliko bolj upravičeno, ker je v zadnjih letih vedno več francoskih mestnih občin v skrbih zaradi prisotnosti socialno ogroženih romskih priseljencev na njihovih območjih. Evropske institucije poleg tega pritiskajo na države članice, naj vpeljejo

³⁵ Številna pričanja, ki so jih izrekli institucionalni in organizacijski akterji, dokazujejo obstoj družbene hierarhije znotraj barakarskih naselij. O »območnih šefih« so mnenja deljena. Za nekatere naj bi bili nekakšni posredniki, pogajalci brez prave moči, drugi pa menijo, da se naj bi ukvarjali z različnimi goljufijami in izsiljevanjem znotraj barakarskega naselja, pri čemer naj bi uporabljali tudi nasilje, ker bi želeli obdržati vpliv nad prebivalci.

³⁶ Glej resolucijo o stanju osnovnih človekovih pravic znotraj Evropske unije iz 14. januarja 2009.

³⁷ Nekdanje državno gradbeno podjetje za alžirske delavce (Sonacotra), ustanovljeno leta 1957.

³⁸ ALT je del programa 177: »Preprečevanje izključenosti in vključevanje ranljivih oseb« (pri ministrstvu za zdravstvo), MOUS pa spada pod program 135: »Razvoj in izboljšanje stanovanjske ponudbe« (ministrstvo za delo, socialno kohezijo in stanovanjsko politiko). MOUS je »program v skrajni sili«, s katerim rešujemo »najresnejše« primere, tj. tiste, ki so bili do tedaj nerazrešeni, kakor sporoča »okrožnica o MOUS iz 2. avgusta 1995«.

³⁹ Jacques Ion in Bertrand Ravon pojasnjujeta razliko med delom oziroma socialno podporo in socialno intervencijo [posredovanjem] na naslednji način: »'Delavec' reagira na ukaz dolgoročno; 'posrednik' se v dani situaciji odzove pravočasno« (2005: 17). Poleg tega trdita, da mora posrednik »črpati iz lastnih virov, da 'vzdružuje' osebni odnos [z upravičencem do socialnega dejanja]« (ibid.).

ukrepe za integracijo, ki bi potekali v skladu s »strateškim okvirom«, opredeljenim na evropski ravni³⁶.

Vas je tako primeren okvir za vzpostavitev mrež javnih politik (*policy network*), ki lahko ustavijo širjenje barakarskih naselij in omejujejo priseljenke. Sestavljene so iz štirih glavnih akterjev: iz lokalnih organizacij, ki omogočajo vključevanje preko nastanitve, državnih služb, lokalnih skupnosti in teritorialne uprave. So akcijski sistemi, povezani z »vasmi«, podobni »lokalnim akcijskim sistemom« srednje velikih mest, ki jih je Jean-Pierre Gaudin, na podlagi dela Mabileauja in Sorbets, opredelil kot »odraz mrež polariziranih odnosov okoli občinske institucije« (Gaudin, 2007: 138). V primeru »vasi« se omenjene mreže pravzaprav tkejo bolj okoli državnega predstavnika.

Ali takšno vključevanje uprave pomeni, da država prevzema skrb za nastanitev priseljencev? Zdi se, da z letom 2009 mobilizacija družbe ADOMA,³⁷ ki so ji zaupali gradnjo in upravljanje treh »vasi« – v Saint-Denisu, Saint-Ouenu in v prihodnje še v občini Montreuil –, potrjuje to hipotezo. Država je v petdesetih letih ustanovila družbo ADOMA, da bi urejala stanovanjska vprašanja in integracijo priseljskih delavcev (Bernardot, 2008b). Po drugi strani so lokalne skupnosti vneto prosile državo za subvencije. Vpletenost države tako omogoča, da uporabimo dva postopka za boj proti izključenosti: začasne subvencije za stanovanje (ALT) in tako imenovano *Maîtrise d'œuvre urbaine*

sociale [Upravljanje urbanih socialnih projektov, *prev. op.*] (MOUS), ki v osnovi pokriva socialno podporo.³⁸ Tako lahko rečemo, da je uvedba »vasi« končni rezultat pogosto napetih pogajanj med lokalnimi skupnostmi, ki so zadolžene za vsakdanje urbano vodenje, in državo.

Socialna podpora je podobno »formatirana« glede na upravno logiko, ki danes vodi javno politiko (Ogien, 1995). Med terenskimi anketami spomladi 2009 so državne službe sestavljale ocenjevalno lestvico, »tabele s sedmimi indikatorji«, ki po informacijah nekdanjega oddelka za zdravstvene in socialne zadeve (DDASS) vključujejo: »šolsko prisotnost, vpis v obšolske dejavnosti, indikatorje, povezane z zdravjem, dostop do zdravstvene oskrbe, zaposlovanje in poklicno izobraževanje«. Takšen normativen pogled na socialno podporo, ki se zgleduje po socialnem inženirstvu, so kritizirali socialni delavci. Na to temo je eden od njih povedal:

Tveganje [projektnih smernic, uporabljenih pri »vaseh«] je, da na koncu to ni socialno delo, temveč socialna intervencija³⁹[.] Ne sprašujejo te ravno po številkah, a le malo manjka[.] Nekomu odgovarjaš, bolj zahtevajo dejstva, medtem ko v domovih dajemo več podpore. Tu pa izvajamo operativno socialno dejavnost, včasih celo zahtevajo čisto socialno tehniko, zbiranje dokumentacije, in da skupaj z družino razmislimo, kako lahko rešimo težavo. Za izhodišče ne vzamemo toliko problemov, ki bi jih lahko imele družine, temveč potrebne korake, da dosežejo cilje. Ne začnemo z družinskimi težavami. Začnemo na drugem koncu.

Takšna pričevanja kažejo na obseg sprememb znotraj socialnega dela od začetka 90. let (Ion, Ravon, 2005). Trenutne reforme ne prinašajo nič novega, pa čeprav potekajo v duhu socialnega

inženirstva in menedžmenta. Kot smo ugotovili zgoraj, takšne reforme še vedno želijo normirati individualne vedenjske vzorce.

Postavljanje »vasi« konec koncev prispeva tudi k stabilizaciji javnopolitičnih kategorij. Romski priseljenci so posledično priznani kot ciljna populacija javnih politik. V *Lettre de l'Etat en Seine-Saint-Denis* lahko beremo o odprtju »romskih integracijskih vasi«. Pact Arim 93 je podobno ravnal v svojem poročilu iz leta 2007, ki je dostopno na internetu in široko razširjeno v organizacijskih ter institucionalnih okoljih, kjer je zapisal, da »se Romi v Saint-Denisu in [občini] Aubervilliers postopoma vključujejo« (Pact Arim 93, 2008: 16–17). Občinske oblasti v Saint-Denisu in v Montreuilu pa so ustvarile »pisarne za romske naloge«. Takšna kategorizacija, ki jo mimogrede romske organizacije obsojajo zaradi stigmatizacije,⁴⁰ je torej vse bolj prisotna znotraj institucij. Po vsej verjetnosti ima različne izvore. Lahko izhaja iz organizacij, saj je bila nevladna organizacija Zdravniki sveta prva, ki je pognala v tek »romsko nalogo« v *Île-de-France*, po drugi strani pa so tudi evropske institucije v 80. letih začele izvajati politiko vključevanja Romov (Liégeois, 2007). Kakorkoli že, ta nova kategorija javne politike⁴¹ vsekakor sledi načinu razvrščanja tujcev, ki je v Franciji dobro zasidran že od začetka 20. stoletja. Tako so bili v 50. letih na vrsti »francoski muslimani iz Alžirije«. Uprava je etnično razvrščanje uporabljala tudi za tujce. Akterjem, ki so bili zadolženi za nastanitev delavcev v domovih, je svetovala, naj posameznike razvrščajo »glede na to, ali imajo 'severnoafriške korenine' (Maročani, Tunizijci) ali pa 'prihajajo iz Evrope'« (Barros, 2005: 32).

»Vas« postaja tudi standarden način boja proti izključenosti. To velja za socialno ogrožene romske priseljence. »Vasi« v okrožju Saint-Denis so še vedno deležne pozornosti političnih in institucionalnih akterjev, vključno s sosednjimi državami. Tako je trdil upravitelj, ki je na koncu intervjuja rekel: »Pred tremi tedni je bilo tu petdeset italijanskih poslancev zaradi evropskih volitev. Zjutraj so bili z Delanoëjem [pariškim županom, *prev. op.*], popoldan so želeli videti Rome, samo Rome, naslednji dan pa so bili z Gorbačovom. Rekel sem si: 'To ni kar tako.'« Zdi se, da »vasi« vplivajo na novo regijsko politiko do zatočišč. Tako lahko v zadnjem poročilu regionalnega sveta za *Île-de-France* preberemo, da bi lahko glede na nove poskuse (tu gre za integracijske vasi, ki jih po besedah mojih sogovornikov iz regije financirajo v okviru pomoči za podiranje barakarskih naselij, *avt. op.*) dopolnili obstoječi program s podporo nastanitvenim projektom, ki predvidevajo uporabo začasnih modularnih zgradb. To bi storili bodisi zaradi zavetišč bodisi v okviru stanovanjskega projekta, katerega končni cilj bi bil dostop do stalnih socialnih bivališč. Trajanje nastanitve v obeh primerih ne bi smelo preseči obdobja petih let, predstavljeni projekti pa bi morali ustrezati vsem minimalnim normam varnosti, kvalitete in udobja kot tudi dostopnosti do samega kraja (CRIDF, 2008: 44).

Postaja »vas« v kontekstu, kjer vladata pomanjkanje socialnih stanovanj in prenasičenost z obstoječimi nastanitvenimi programi, alternativa domu in socialni nastanitvi?

Zaključek

Postavitev »romskih integracijskih vasi« v Seine-Saint-Denis prav gotovo ne predstavlja preobrata v politiki do prebivalcev barakarskih naselij. Gre bolj za »eksperimentalen projekt«, kakor

⁴⁰ Avtorja poročila »Romani People in France in 2008«, ki je bilo namenjeno evropskemu parlamentu, sta zapisala, da »nenormalno visok delež Romov, ki živi v težavnih okoliščinah, še ne nakazuje kakšne posebne romske identitete. To je bolj posledica načina, kako jih prevladujoča družba dojema in obravnava zaradi njihove etnične pripadnosti (La Voix des Roms *et al*, 2008: 2).

⁴¹ »Romski priseljenci« so druga nova kategorija. Večinoma se uporablja v okviru organizacij. Grégoire Cousin (2009) meni, da postopoma pridobiva veljavo »etno-pravniške kategorije«.

ga je označil prefekt okrožja Saint-Denis. Lahko bi celo rekli, da je nekakšna *in situ* postavitve lokalnih oblasti, ki se zatekajo k »nacionalnim tradicijam za omejevanje priseljencev« (Bernardot, 2008a) – na primer k taborišču ali domu – in k aktualnim načelom strukturalizacije javne politike (pogodba, menedžment in ocenjevanje), da bi zgradile sistem gostoljubnosti za prebivalce barakarskih naselij. Lokalne oblasti imajo tako ključno vlogo pri opredeljevanju socialnih politik in pogojev za sprejem priseljencev. Čeprav je postavljanje »vasi« poglavito povezano z reševanjem specifičnih problemov, takšni programi kljub temu prispevajo k posodabljanju načinov omejevanja revnih tujcev v mestu. »Integracijska vas«, ki na mnogo načinov spominja na taborišča in prehodna domovanja, tako v sodobnih metropolah, kjer prevladujejo gospodarske in varnostne smernice, predstavlja kraj, ki prebivalcem barakarskih naselij daje čas za vključitev v družbo.

Pri takšni ugotovitvi se postavlja več vprašanj. Ali gre pravzaprav za poseben sistem, narejen prav za prebivalstvo, ki izpolnjuje določene etnične kriterije, tj. za Rome? »Vas« postaja standard v boju lokalnih oblasti proti barakarskim naseljem in skvotom, ki so jih postavili socialno ogroženi romski priseljenci. Vendar pa takšna rešitev navdihuje tudi institucionalne in organizacijske akterje, ki so zadolženi za zavetišča. »Vas« je sedaj postala novo orodje za regulacijo urbane revščine. Seveda se lahko vprašamo, ali obstajajo alternative »vasem«. Omejitve takšnega programa so več kot očitne, naj gre za nadzorovano asimilacijo, za katero je Colette Pétonnet v okviru svojega dela, povezanega s prehodnimi domovi, pokazala, da ima negativne učinke, ali pa za marginalizacijo in nedostopnost zaposlitve, ki sta značilni za izključence iz »vasi«, tj. večinsko prebivalstvo barakarskih naselij.

Lokalni akterji so v pariški regiji in v podeželskih mestih predvideli drugačne akcije: nastanitev družin v komplekse socialnih stanovanj, bivanje v domovih itd. Seveda lahko poskušamo primerjati programe in postopke, a moramo upoštevati domnevno učinkovitost različnih programov pri integraciji oseb. Ko govorimo o položaju »romskih priseljencev«, ki ga v veliki meri določajo socialni, ekonomski in pravni dejavniki, na površje privre pogosto odrinjeno, a vendar neizogibno in v osnovi politično vprašanje o tem, kakšna pravica do mesta je v francoski družbi in na splošno v zahodni Evropi priznana priseljenecem brez prihodkov in revnim oziroma socialno ogroženim prebivalcem.

Prevedel Jernej Pribošič

Literatura

- ACONE, L. (2008): »A feu et à sang – Roms, immigrants et ouvriers en Italie«, *Terra-Ed.*, zbirka »*Reflets*«, dostopno na http://terra.rezo.net/article_701.html.
- BARROS, DE F. (2006): »Des 'Français musulmans d'Algérie' aux 'immigrés'. L'importance de classifications coloniales dans les politiques du logement en France (1950-1970)«, *Actes de la recherche en sciences sociales*, št. 159, str. 26–45.
- BECKER, H. S. (1985): *Outsiders. Etudes de sociologie de la déviance*. Pariz: Métailié.
- BENARROSH-ORSONI, N. (2007): *De la rue au squat: domestiquer les espaces de vie des familles rom à Montreuil-sous-Bois*, magistrska naloga iz etnologije, Université Paris X-Nanterre.
- BERNARDOT, M. (2007): »Les mutations de la figure du camp«, v: O. LE COUR GRANDMAISON, G. LHUILIER in J. VALLUY (ur.), *Le retour des camps? Sangatte, Lampedusa, Guantanamo ...*, Pariz: Autrement, str. 42–55.

- BERNARDOT, M. (2008a): *Camps d'étrangers*. Bellecombe-en-Bauges: Editions du Croquant, zbirka Terra.
- BERNARDOT, M. (2008b): *Loger les immigrés. La Sonacotra, 1956-2006*. Bellecombe-en-Bauges: Editions du Croquant, zbirka Terra.
- BOUILLON, F. (2009): *Les mondes du squat: anthropologie d'un habitat précaire*. Pariz: Le Monde-PUF.
- CASTEL, R. (1996): »Les marginaux dans l'histoire«, v: S. PAUGAM (ur.), *L'exclusion, l'état des savoirs*, Pariz: La Découverte str. 32–40.
- CATTEDRA, R. (2006): »Bidonville: paradigme et réalité refoulée de la ville du 20ème siècle«, v: J.-C. DEPAULE (ur.), *Les mots de la stigmatisation urbaine*, Pariz: UNESCO/MSH, str. 123–163.
- REGIONALNI SVET ZA REGIJO ÎLE-DE-FRANCE (CRIDF) (2005): *L'aide régionale en faveur de la prise en compte des situations d'urgence sociale*. Poročilo za Regionalni svet.
- REGIONALNI SVET ZA REGIJO ÎLE-DE-FRANCE (CRIDF) (2008): *Lutter contre les inégalités sociales et de santé et pour l'autonomie. L'action régionale dans les domaines du développement social et de la santé*. Poročilo za Regionalni svet.
- COUSIN, G. (2009): »Roms migrants«, *EspacesTemps.net*, Mensuelles, dostopno na <http://espacestems.net>.
- DAVIS, M. (2006): *Le pire des mondes possibles*. Pariz: La Découverte.
- DIMINESCU, D. (ur.) (2003): *Visibles mais peu nombreux. Les circulations migratoires roumaines*. Pariz: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- FOUCAULT, M. (1975): *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Pariz: NRF, Gallimard, zbirka Bibliothèque des Histoires.
- GAUDIN, J.-P. (2007): *Gouverner par contrat*. Pariz: Presses de Sciences-Po. (nova izdaja)
- GOIRAND, C. (2000): *La politique des favelas*. Pariz: Karthala, zbirka »Recherches internationales«.
- GOTMAN, A. (2001): *Le sens de l'hospitalité. Essai sur les fondements sociaux de l'accueil de l'autre*. Pariz: PUF.
- GOTMAN, A. (2004a): »Introduction«, v: A. GOTMAN (ur.), *Villes et hospitalité. Les municipalités et leurs »étrangers«*, Pariz: MSH, str. 4–12.
- GOTMAN, A. (2004b): »L'hospitalité façonnée par le droit: la loi Besson sur l'accueil et l'habitat des gens du voyage«, v: A. GOTMAN (ur.), *Villes et hospitalité. Les municipalités et leurs »étrangers«*, Pariz: MSH, str. 199–234.
- GUSFIELD, J. (2003): »Action collective et problèmes publics« (intervju z Danielom Cefajjem in Danyjem Tromom), v: D. CEFÁJ in D. PASQUIER (ur.), *Les sens du public. Publics politiques, publics médiatiques*, Pariz: PUF, CURAPP-CEMS.
- JAULIN, B. (2000): *Les Roms de Montreuil-sous-Bois: 1945-1975*. Pariz: Autrement.
- LA VOIX DES RROMS, RROMANI BAXT, TERNIKANO BERNO, CENTRE CULTUREL GITAN (2008): *Rromani People in France in 2008*. Poročilo za Evropski parlament.
- LEFEBVRE, H. (2001): *Le droit à la ville*. Pariz: Anthropos. (nova izdaja)
- LUSSAULT, M. (2009): »Le régime de l'urbain généralisé: un nouvel habitat humain«, *Théoriques 2*, »Zones urbaines partagées«, str. 21–37.
- LUSSAULT, M. (2009): *De la lutte des classes à la lutte des places*. Pariz: Grasset, zbirka »Mondes vécus«.
- MANGIN, D. (2004): *La ville franchisée. Formes et structures de la ville contemporaine*. Pariz: Editions de la Villette.
- MASCLET, O. (2006): »Du bastion au 'ghetto'. Le communisme municipal en butte à l'immigration«, *Actes de la recherche en sciences sociales*, št. 159, str. 10–25.
- OGIEN, A. (1995): *L'esprit gestionnaire. Une analyse de l'air du temps*. Pariz: Ed. de l'EHESS.
- PACT ARIM 93 (2008): *Rapport d'activités 2007*.
- PÉTONNET, C. (1985): *On est tous dans le brouillard. Ethnologie des banlieues*. Pariz: Galilée.

- ROME EUROPE (2008): *Rapport annuel 2008*, dostopno na <http://www.romeurope.org>.
- SIGONA, N. (2005): »Locating The Gypsy Problem. The Roma in Italy: Stereotyping, Labelling and Nomad Camps«, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, letn. 31, str. 741–756.
- SNOW, D. (2001): »Analyse de cadres et mouvements sociaux«, v: D. CEFÄI in D. TROM (ur.), *Les formes de l'action collective. Mobilisations dans des arènes publiques*, Pariz: Ed. EHESS, zbirka »Raisons pratiques«.
- TISSOT, S. IN F. POUPEAU (2006): »La spatialisaton des problèmes sociaux«, *Actes de la recherche en sciences sociales*, št. 159, str. 4–9.
- VILLARD, R. (2009): »L'étranger au miroir du Prince: l'invention d'une catégorie dans l'Italie du 16ème siècle«, v: P. GONZALÈS-BERNALDO, M. MARTINI in M.-L. KAPLAN (ur.), *Etrangers et sociétés. Représentations, coexistences, interactions dans la longue durée*, Rennes: PUR, str. 63–76.
- VANDERLICK, B. (2004): *Une mondialisation par le ban. Etude auprès de Roms en bidonvilles sur l'agglomération lyonnaise depuis 2001*, naloga DEA, Lyonski urbanistični inštitut – Université Lyon II.
- WACQUANT, L. (2006): *Parias urbains. Ghetto-banlieue-Etat*. Pariz: La Découverte.

Nika Autor: Jesensko sonce

Postfašizem

Kako državljanstvo postaja ekskluzivni privilegij*

* Prvotno objavljeno leta 2000 v poletni izdaji revije *Boston Review* in je dostopno na <http://bostonreview.net/BR25.3/tamas.html>.

V vso zadevo sem vpleten. Vlada Madžarske, moje države, je skupaj z bavarsko provincialno vlado (pridevnik »provincialen« ima tu več pomenov) največja tuja podpornica Avstrije Jörga Haiderja. Desničarska vlada v Budimpešti želi poleg preostalih hudodelstev zdaj še utišati parlamentarno vladanje. Kaznuje lokalne oblasti, ki so drugačne politične barve, in ustvarja ter vsiljuje novo državno ideologijo s pomočjo skrajno desničarskih *lumpen* intelektualcev. Med njimi so nekateri odkriti neonacisti. Obenem sodeluje z odkrito antisemitsko fašistično stranko, ki ima na žalost v parlamentu tudi poslanske sedeže. Ljudje, zaposleni v premierjevem uradu, bolj ali manj previdno prakticirajo revizionizem holokavsta. Državna televizija, ki je pod nadzorom vlade, besno uporablja rasizem in ga usmerja proti Romom. Navijači najpopularnejšega državnega nogometnega kluba, katerega predsednik je vladni minister, ki je vodilni v stranki, soglasno pejejo o vlaku, ki bo vsak trenutek odpeljal proti Auschwitzu.

V pritličju budimpeške *Central European University* je razstava o nemirnih letih, ki jih je država doživljala pred približno desetletjem. Tam lahko vidite nezakonit videoposnetek iz leta 1988. Na njem me sedanji madžarski premier brani in ščiti s svojim lastnim telesom pred gumijevkami komunističnih policijskih enot, ki so nadzorovale izgrede. Deset let kasneje je ista oseba na mesto ministra za notranje zadeve postavila komunističnega policijskega generala. Slednji je postal drugi oziroma tretji najvplivnejši član v premierjevem kabinetu. Politični spori med nekdanjimi prijatelji in zavezniki so pogosto trpki. To ni nobena izjema. Aktivno sodelujem v novem protifašističnem gibanju na Madžarskem, govorim na zborih in protestih. Naši nasprotniki so preblizu in tako ne morem reči, da sem nevtralni opazovalec.

Pojav, ki sem ga poimenoval postfašizem, še zdaleč ni samo značilnost Srednje Evrope. Seveda imajo Nemčija, Avstrija in Madžarska v tem pogledu pomembno vlogo zaradi zgodovinskih razlogov, ki jih vsi poznamo; znane fraze tu različno odmevajo. Nedavno sem videl, da bodo porušili staro opekarno v budimpeškem tretjem okrožju. Slišal sem, da bodo na njenem

mestu zgradili varovano sosesko s primestnimi vilami. V opekar-
ni so med drugo svetovno vojno budimpeški Judje čakali, da jih
bodo odpeljali v koncentracijska taborišča. Zakaj ne bi potem
zgradili kar počitniških hišic v Treblinki? Morda je naše budno
oko v tem delu sveta še toliko bolj potrebno kot kje drugje, saj,
zgodovinsko gledano, domnevna nedolžnost ne obstaja¹. Kljub
temu je postfašizem skupek politik, praks, običajev in ideologij,
ki jih v sodobnem svetu lahko vidimo povsod. Z izjemo Srednje
Evrope nima nič skupnega z nacistično dediščino, ni ne totali-
taren ne vedno revolucionaren, ne temelji niti na nasilnih mno-
žičnih gibanjih niti na iracionalnih voluntarističnih filozofijah,
hkrati pa se niti v šali ne igra z antikapitalizmom.

Zakaj bi takšnemu skupku pojavov nadeli ime *fašizem*, pa
četudi s predpono »post«?

Postfašizem zlahka najde svoje mesto v tem novem svetu
globalnega kapitalizma, ne da bi zamajal dominantne politične
oblike parlamentarne demokracije in reprezentativnega vladanja. Deluje na način, ki je po
mojem mnenju v samem središču vseh oblik fašizma, vključno s posttotalitarno različico: brez
führerja, brez enostranske vladavine, brez SA-jev in SS-ov... postfašizem *obrne razsvetljen-
sko težnjo povezovanja državljanstva s človekovim stanjem*.

Državljanstvo je bilo pred razsvetljenstvom privilegij. Povezano je bilo z visokim statusom,
ki je bil določen s poreklom, razredno pripadnostjo, raso, veroizpovedjo, spolom, politično
participacijo, moralo, poklicem, pokroviteljstvom in upravnimi odredbami, da niti ne omeni-
mo starosti in izobrazbe. Aktivno članstvo v politični skupnosti je bilo zelo zaželeno, saj je bilo
povezano z nekakšno plemenitostjo tako kot tudi izraz *civis Romanus sum* [»Rimljan sem.«,
prev. op.]. Po pravilu je zakonita oblast državljanski status podeljevala glede na primernost, ne
glede na to, ali je izvajala velikodušno oziroma omejevalno politiko. Tako kot nekateri stoiki
je krščanstvo želelo preseči takšen omejen pogled na državljanstvo; označilo ga je za nekaj
drugorazrednega oziroma nepomembnega, če ga primerjamo z virtualno skupnostjo odrešenih.
Svoboda pred grehom je bila več vredna od svobode mesta. V dolgem obdobju srednjeveške
zastarelosti vsega državnega so zatirali aktivno članstvo v politični skupnosti z zahtevami po
pravični vladavini, državljanska odličnost pa je bila omejena na vojno vrlino.

Takoj ko so ljudje državljanstvo začeli povezovati s človeškim dostojanstvom, je bila razširi-
tev pojma na vse razrede, poklice, oba spola, rase, veroizpovedi in lokacije samo vprašanje časa.
Posledično so temu morali slediti tudi splošna volilna pravica, državne službe in univerzalni
izobraževalni sistem. S tem ko naj bi imeli vsi ljudje dostop do visokega statusa državljana, je
nacionalna solidarnost znotraj nove enakopravne politične skupnosti s seboj prinesla zahteve
po boljši kvaliteti življenja, dostojanstvenem materialnem obstoju za vse in uničenju ostankov
suženjstva. Država, ki naj bi zastopala vsakogar, je morala večini ljudi ne samo nameniti del-
ček premoženja, temveč tudi minimalno količino prostega časa (slednji je bil nekoč izključni
časovni fevd gospodstva), zato da bi se vsi lahko zabavali in uživali v kulturi.

Takratni liberalni, socialdemokratski in preostali dediči razsvetljenstva so napredek pove-
zovali z univerzalnim državljanstvom – tj. z navidezno enakopravnostjo političnih položajev,
z navidezno enakopravno pravico do odločanja glede splošnih vprašanj za vse člane neke
skupnosti –, skupaj s socialnim položajem in modelom za racionalnost, ki bi vse to omogočal.

¹ Nekaj zanimivih angleških člankov o nedavnih dogodkih: Harry Ritter, »From Hapsburg to Hitler to Haider«, *German Studies Review*, št. 22, maj 1999, str. 269–284; Jan Müller, »From National Identity to National Interest: The Rise and Fall of Germany's New Right«, *German Politics*, št. 8, december 1999, str. 1–20; Michael Minkenberg, »The Renewal of the Radical Right«, *Government and Opposition*, št. 35, pomlad 2000, str. 170–188; Jacob Heilbrunn, »A Disdain for the Past: Jörg Haider's Austria«, *World Policy Journal*, št. 28, pomlad 2000, str. 71–78; Immanuel Wallerstein, »Albatros of Racism«, *London Review of Books*, 18. maj, 2000, str. 11–14; Rainer Bauböck, »Austria: Jörg Haider's Grasp for Power«, *Dissent*, pomlad 2000, str. 23–26.

Za nekatere je bil socializem neposredno nadaljevanje in razširitev razsvetljskega načrta; nekateri, na primer Karl Marx, so menili, da za izpolnitev načrta potrebujemo revolucijo (tako naj bi odpravili prilaščanje presežne vrednosti in ustavili družbeno delitev dela). Vendar pa so se vsi strinjali, da je združitev človeškega in političnega položaja, enostavno rečeno, moralni imperativ. (Tamás, 1999: 31–36)

Nebrzdano obsojanje meščanske družbe v 19. stoletju – nekaj časa je bila to skupna točka kulturne avantgarde in radikalne politike – je izhajalo iz prepričanja, da je takratni proces goljufiv in da individualna svoboda ni tako čudovita, kot se zdi na prvi pogled. Mnenje, da je poskus ničvreden, je zagovarjalo le nekaj osamljenih predstavnikov in po drugi strani ni igralo vloge. Nietzsche in Dostojevski nista bila edina, ki sta menila, da bi lahko povečevanje enakopravnosti vse ljudi nad in pod srednjim razredom spremenilo v malomeščanske tepce. Tudi progresivni revolucionarji so si želeli »novega moškega« in »novo žensko«, ki bi bila osvobojena notranjih demonov represije in nadvlade. Mestna skupnost, ki je bila hkrati model človeške skupnosti, je potrebovala novo moralnost na temeljih spoštovanja do tedaj izključenih.

Pustolovščina se je končala v polomiji leta 1914. Fašizem je ponudil najodločnejši odgovor na padec razsvetljenstva in propad demokratičnega socializma ter progresivnih socialnih reform. Fašizem, globalno gledano, ni bil konservativen, pa čeprav je bil protirevolucionaren: kljub nekoliko romantičnemu in reakcionarnemu besedičenju ni ponovno uvedel dednega plemstva ali monarhije. Vendar je fašizmu uspelo odpraviti ključno regulativno (oziroma liminalno) prepričanje o sodobni družbi – obstoj univerzalnega državljanstva. V tistem času je bilo že splošno sprejeto, da vlade ščitijo in zastopajo vse. Nacionalne oziroma državne meje so ločevale prijatelje in sovražnike; tuji so bili lahko sovražniki, sodržavljeni pa ne. Carl Schmitt, pravni teoretik fašizma in politični teolog tretjega rajha, je menil, da vladar *ni* mogel preprosto razglasiti, kdo bo prijatelj in kdo sovražnik. Vendar pa je imel Schmitt v osnovi prav: pojem univerzalnega državljanstva je sam po sebi paradoksalen, saj je prevladujoča institucija sodobne družbe, tj. nacionalna država, tako univerzalistična kot provincialna (kasneje teritorialna) institucija. Univerzalen liberalni nacionalizem za razliko od etnicizma in fašizma omejuje (lahko bi rekli tudi brzda). Fašizem je ustavil takšno cincanje: vladar je odločal, kdo pripada in kdo ne pripada državni skupnosti, državljanstvo pa je postalo odvisno od njegovega odločnega razglasa.

Menim, da je takšno sovraštvo do univerzalnega državljanstva glavna značilnost fašizma. Danes smo v demokratičnih okoliščinah ponovno priča zavrnitvi celo blage oblike univerzalizma (in to niti pod pretvezo demokracije). Posttotalitaren fašizem cveti pod obsežno zaščito, ki mu jo nudi globalni kapitalizem. Bobu moramo reči bob.

Nacistična trditev, da komunisti, Judje, homoseksualci in duševno bolni ljudje niso državljani, ima svojo logiko. (Slavni ideolog Železne straže, uglajen esejist E. M. Cioran, je svoj čas poudarjal, da lahko nečloveški osebk, ki strmijo k človečnosti [tj. Judje], takšno nasprotje negirajo in rešijo s svojo smrtjo, še najbolje s samomorom, kot je priporočal hvaljeni in še vedno modni estet.)

Te kategorije ljudi, kot so jih videli nacisti, so bile ključne skupine za razsvetljski načrt vključevanja. Komunisti so predstavljali uporniški »nižji tip«, ki ga je prispevala raja. Na začetku so brez voditelja in prave smeri, vodi jih univerzalizem brez korenin, nato pa se uprejo naravni hierarhiji. Judje so skupnost, ki je preživela krščanski srednji vek brez lastne politične moči; so biblično ljudstvo, ki že po definiciji ni bojevito in ki ga v osnovi vodi neprisiljena avtoriteta. Homoseksualci so s svojo nezmožnostjo oziroma odporom do rojevanja, zapuščanja in nadaljevanja živo zanikanje domnevne povezave med naravo in zgodovino. Duševno bolni pa

naj bi poslušali glasove, ki jih ostali ne slišimo; drugače rečeno, so ljudje, ki jih lahko priznamo samo z moralnim naporom in ne takoj oziroma »naravno«, vključijo se lahko samo preko enakopravnosti neenakopravnih.

Nevarno razlikovanje med državljanom in nedržavljanom seveda ni fašistična iznajdba. Michael Mann (Mann, 1999) v svoji inovativni raziskavi² poudarja, da znani izrek »mi, ljudstvo« [»we, the People«; citat je vzet iz ameriške Deklaracije o neodvisnosti, *op. prev.*] ni vključeval črnskih sužnjev in »rdečih Indijancev« (prvotnih prebivalcev Severne Amerike). Etnične, regionalne, razredne in verske definicije »ljudstva« so pod demokratičnimi, poldemokratičnimi oziroma avtoritarnimi (a ne »totalitarnimi«) vladami pripeljale do genocida tako v kolonijah kot znotraj nacionalnih držav (primer je pobje Armencev, ki so ga izvedli turški nacionalisti v imenu modernizacije). Če je suverenost v rokah ljudi, je ozemeljska in demografska opredelitev, kdo ljudje so, ključnega pomena. Odvzem legitimnosti državnosocialističnim (komunističnim) in revolucionarno-nacionalističnim (»tretji svet«) režimom, ki so imeli lažne razsvetljenske definicije državnosti, je poleg tega pustil samo rasne, etnične in veroizpovedne (oziroma verske) osnove za legitimno pravico ali upravičenost do »tvorjenja države« (na primer v Jugoslaviji, Češkoslovaški, nekdanji Sovjetski zvezi, Etiopiji-Eritreji, Sudanu itd.).

Priseljenci in celo avtohtone manjšine so tako povsod, od Litve do Kalifornije, postali sovražnik. Od njih se pričakuje, da bodo prenašali zmanjševanje in odpravljanje svojih državljanskih in človekovih pravic. Značilnost Evropske unije, da slabi nacionalno državo in krepi regionalizem (kar posledično lahko okrepi centralno oblast v Bruslju ali Strasbourgu), etnično obarva rivalstvo in ozemeljsko neenakost (severna proti južni Italiji, Katalonija proti Andaluziji, angleški jugovzhod proti Škotski, Flandrija proti Valonski Belgiji, Bretanja proti Normandiji). Tudi razredni boj postaja etnično in rasno obarvan. Na eni strani sta v metropoli uveljavljena in varna delavski ter spodnji srednji razred, na drugi pa novi priseljenci na obrobju, ki jih družba vidi kot varnostni problem in vir kriminala (Neocleous 1997, 2000)³. Madžarski in srbski etnicisti trdijo, da je narod tam, kjer živijo ljudje madžarskega oziroma srbskega izvora, ne glede na njihovo državljanstvo. Iz tega naj bi naravno sledilo, da državljani njihove nacionalne države, ki so etnično, rasno, versko ali kulturno »tujci«, pravzaprav ne pripadajo narodu.

Vedno izrazitejša depolitizacija pojma države (in prehod h kulturni definiciji) vodi do sprejemanja diskriminacije kot nečesa »naravnega«. Srednjeevropska, azijska in vse pogostejše »Zahodna« desnica odprto uporablja takšen diskurz v parlamentih in na uličnih shodih. Vseprisotni napadi na egalitarne socialne sisteme in na uporabo pozitivne diskriminacije imajo temačen rasni podton. V mnogih krajih ga spremljata rasistično policijsko nasilje in odpadništvo. Povezava med državljanstvom, enakopravnostjo in ozemljem, ki se je nekoč zdela nujna in logična, bi lahko izginila. Teoretik tretje poti in nekoč k marksizmu nagnjeni sociolog Anthony Giddens to imenuje družba odgovornih kockarjev.

² (Mann, 1999: 18–45).

³ Pierre Bourdieu je večkrat opozarjal na prehod iz »l'état social« v »l'état pénal«.

⁴ Glede težav z množicami in nasiljem glej Etienne Balibar, *Spinoza and Politics*, Verso, London, 1998, str. 105 in 115–116. Tudi: Gilles Deleuze, *Spinoza: Practical Philosophy*, City Lights, San Francisco, 1988. Zanimiva liberalna kritika Batailleve teorije o fašizmu: Suleiman, »Bataille on the Street«, v: C. Bailey Gill (ur.), *Bataille: Writing the Sacred*, Routledge, London, 1995, str. 26–45. Bataillevo kritiko moramo razumeti v kontekstu antistalinistične in revolucionarne ultra levice. Nedavno so objavili dva zvezka korespondence, v katerih so omenjeni Bataille, Souvarine, Simone Weil in skrivnostna Laure (Colette Peignot): Anne Roche in Jérôme Peignot, *Laure: Une rupture (1934)*, Editions des Cendres, Pariz, 1999; in Marina Galletti (ur.): *Georges Bataille, L'Apprenti sorcier*, Editions de la Différence, Pariz, 1999. Še ena radikalna kritika fašizma v 30. letih: Karl Polányi, »The Essence of Fascism«, v: J. Lewis, K. Polányi in D. K. Kitchin (ur.), *Christianity and Social Revolution*, Gollancz, London, 1935.

⁵ Glej tudi oba zanimiva osnutka za esej o fašizmu: »Cet aspect religieux manifeste ...« in »En affet la vie humaine ...«, v: Georges Bataille, *Oeuvres complètes*, vol. 2, Gallimard, Pariz, 1970, str. 161–164. Tudi: Antonio Negri, *Insurgencies*, Minnesota University Press, Minneapolis, 1999, str. 1–128, 212–229.

⁶ Za povezavo med Bataillem in Carlom Schmittom glej Martin Jay, »The Reassertion of Sovereignty in a Time of Crisis: Carl Schmitt and Georges Bataille«, v: *Force Fields*, Routledge, New York, 1993, str. 49–60; Bataillejev esej o suverenosti: »Sovereignty«, *The Accursed Share*, vol. 2 in 3, Zone Books, New York, 1933.

Delo G. Batailla *The Psychological Structure of Fascism* [*Psihološka struktura fašizma*], kjer avtor razlikuje med homogenostjo in heterogenostjo, je najbolj korenit poskus analize pojava političnega izključevanja (Bataille, 1993: 137–160)⁴. Preprosto povedano so značilnosti homogene družbe delo, izmenjave, koristnost, spolno zatiranje, pravičnost, mir in rojevanje. Kakšna pa je heterogena družba?

Ta vključuje vse, kar prihaja od *neproduktivne* potrošnje (svete reči po sebi predstavljajo del celote). Slednje je sestavljeno iz vsega, kar je *homogena* družba označila za odpadke ali za višje transcendentne vrednote. Pod to spadajo človeški iztrebki in analogni material (smeti, golazen itd.); deli telesa; osebe, besede ali dejanja, ki imajo namigujočo erotično vrednost; različni nezavedni procesi kot na primer sanje in nevroze; številni

kasnejši elementi oziroma družbene oblike, ki jih *homogena* družba ne more asimilirati (raja, bojevniški, plemiški in obubožani razredi, različni nasilni posamezniki ali vsaj tisti, ki ne upoštevajo pravil – blazneži, voditelji, pesniki itd.); ... za heterogene elemente so značilni *nasilje, preobilje, delirij, norost... heterogeni* obstoj lahko za razliko od vsakdanjega življenja predstavimo kot nekaj *drugega, nesorazmernega*, tako da te besede napolnimo s *pozitivno* vrednostjo, ki jo imajo v afektivem izkustvu (Bataille, 1993: 142)⁵.

Po mnenju Batailla (in Carla Schmitta⁶) je suverena oblast v svojih predmodernih sakralnih različicah v sami osnovi heterogena (kralji vladajo po božanski pravici). V kapitalistični demokraciji, kjer naj bi oblastnik vladal preko neosebnega pravnega reda, ki je enak za vse, je takšna heterogenost skrita. Fašistična diktatura ima nalogo, da jo odkrije oziroma razkrinka. Slednje tudi pojasnjuje, zakaj se fašistična diktatura povezuje z obubožano, razgrajško *lumpen* rajo. Poudariti pa moram, da se v postfašizmu izgubi ravno to. Kljub temu pa je ponovna fašistična vpeljava sakralne suverenosti lažna. Homogenost je preoblečena v heterogenost. V središču homogene sfere ostane samo še čista buržoazija brez pojma *citoyen*, Julien Sorel končno in dokončno ostane brez svojega Napoleona, Lucien Leuwen je brez Dantona. Fašizem je uničil meščansko uresničitev razsvetljenstva (tj. egalitarno kapitalistično demokracijo) in sprebrnil družbeno izključenost neproduktivnih oseb (od samotarjev in preroških pesnikov do nezaposljivih revežev in neukrotljivih upornikov) v njihovo naravno izključitev (tj. zunajsodna aretacija, lakota in smrt).

Bataillevo delo izhaja iz francoske tradicije objektivistične sociologije, ki sloni na Durkeimu, Maussu in Halbwachsu, pa tudi na Kojèvu in Paulu Veynu. Politična represija in izključevanje v tem kontekstu nista razumljena na moralistični in psihološki način, pač pa na antropološki – kot način ugotavljanja identitete. Bataillova revolucionarna kritika izključevanja »heterogenih« oziroma »neuporabnih« ljudi, ki niso »odgovorni kockarji«, temelji na razumevanju družbe, spolnosti in religije. Lahko bi rekli, da je to mešanica Durkheima in Marxa, ki bi lahko ponudila alternativo našemu sodobnemu in docela kantovskemu uporu proti postfašizmu. Naša moralistična kritika, naj bo še tako upravičena, ponavadi ne upošteva privlačnosti samega pojava. Posledično vodi do pretirano poenostavljenega preziranja barbarskih, mračnijaških rasistov, hujskačev in demagogov ter do nekoliko nedemokratičnega nepoznavanja ljudstev, strahov in hrepenenj.

Prej omenjena tradicija pa ponuja alternativni argument. Propad egalitarnih socialnih držav pogosto pripelje do spremenjenega načina dojemanja solidarnosti, bratstva in milosti. Če navidezno enakopravno državljanstvo, ki bi ga morali vpeljati pošteni liberalni demokrati

in demokratični socialisti, ne obstaja, se strast po velikodušnosti ne bo izrazila. Tovariški občutki do prijateljev in sorodnikov so bili vedno med najmočnejšimi motivi za altruizem. Ko takšen altruizem ni državljansko in enakopravno usmerjen, bo poiskal intuitivne kriterije, ki jih ponuja prevladujoči diskurz, preko katerih bo določil, komu in čemu želi služiti. Če državna politika ne zadošča, bodo prav gotovo učinkovala rasna čustva oziroma občutki kulturne bližine. Identiteta je ponavadi odvisna od naklonjenosti in prejetih groženj. Tisti, ki jih uspešno opredeli, tudi zmaga. Nihče ne zna bolje opisati takšno *identitetno paniko* kot Bataille (Piel, 1995).

Mislím, da Batailla, napol norega pornografa in ultralevičarskega ekstremista, kot ga nekateri skrivoma še vedno vidijo, socialni teoretiki, ki dajo kaj nase, še vedno ne morejo dobro sprejeti. Kljub temu pa njegovo teorijo potrjuje priznано klasično delo o nacističnem režimu, ki ga je napisal največji pravniški jastreb nemškega sindikalnega gibanja. Dandanes je ponovno aktualen in priznan kot velik mislec⁷. Veliki Ernst Fraenkel, za razliko od sanjavih teorij o totalitarizmu, povzame svoj natančen pregled nacistične zakonodaje in pravoznanstva ter pri tem zapiše:

[V] današnji Nemčiji [piše med letoma 1937–1939] se mnogim ljudem zdi arbitrarna vlada tretjega rajha nevzdržna. A vendar ti isti ljudje priznavajo, da je zamisel o »skupnosti«, kakor se tu pojavlja, resnično čudovita. Osebe, ki imajo takšen ambivalenten pogled na nacionalsocializem, zmotno gledajo na dve stvari:

1. Sedanja nemška ideologija okoli *Gemeinschaft* (skupnosti) ni nič drugega kot maska, ki skriva še vedno obstoječo kapitalistično družbeno strukturo.
2. Ideološka maska (skupnost) skriva tudi »državo privilegijev« [Prerogative State, *op. prev.*] [Fraenkel jo je razlikoval od »normalne«, tako imenovane normativne države, ki je poglavito usmerjena k civilnopravni in psevdototalitarni državi, podvrženi pojmu *Führerprinzip*], ki uporablja arbitrarne ukrepe.

Zamenjava legalne države (*Rechtsstaat*) z dvojno državo je samo simptom. Vir vsega zla se nahaja točno na točki, kjer nekritični nasprotniki nacionalsocializma odkrijejo razloge za občudovanje sistema, predvsem zaradi ideologije skupnosti in militantnega kapitalizma, ki ga naj bi skrivala že sama ideja tako imenovane *Gemeinschaft*. Avtoritarna dvojna država je v Nemčiji nujna ravno zaradi vzdrževanja kapitalizma. (Fraenkel, 1941: 153)

V nacistični Nemčiji so avtonomijo normativne države (»homogena družba«) vzdrževali na omejenem območju, predvsem ko je šlo za zaščito osebne lastnine (lastnine tako imenovanih Arijcev, seveda); »država privilegijev« je bila pomembna v ožjih političnih zadevah, pri strankarskih privilegijih, vojski in paravojaških enotah, pri kulturi, ideologiji in propagandi. »Dvojna država« je bila posledica odločitve novega oblastnika, ki je temeljila na Schmittovi filozofiji o tem, kaj je in kaj ni zakon. Kljub temu pa vladanje z dekreti ni bilo značilno za sfero, ki je lastna samo kapitalizmu, tj. gospodarstvu. Tako ne drži, da je bil *celoten* sistem nacističnega oziroma fašističnega vladanja v *celoti* arbitraren. Temačno združitev normativnega in privilegirane vidimo v dejstvu, da so Nemške cesarske železnice SS-u za grozljive prevoze v Auschwitz zaračunavale počitniško tarifo s popustom, ki je bila ponavadi namenjena za počitniške aranžmaje. Račun pa so jim kljub vsemu izstavili!

Ljudje, ki so bili pod sodno oblastjo normativne države (Batailleve homogene družbe), so uživali vsakdanjo zakonsko zaščito, pa naj je bila še tako ostra. Tisti, ki so spadali pod »državo privilegijev« (heterogena družba), pa so imeli posebna pravila – tako voditelji nacistične stran-

⁸ Za nevarne alternative sedanji politiki glej Jacques Rancière, *La Méésentente*, Galilée, Pariz, 1995, str. 95–131.

ke, uradniki in militantni aktivisti, ki so bili nad zakonom, kot preganjane manjšine pod zakonom in zunaj njega. Pred fašizmom so bili pojmi prijatelj in državljan ter sovražnik in tujec naključni; nobena vlada ni sistematično želela napovedati vojno prebivalcem ozemlja, ki so bili pripadniki naroda (pa čeprav neenakopravni). Državljanstvo vojno so enačili z odsotnostjo zakonito sestavljene in učinkovite vlade. Državljanstvo vojna, ki se začne od zgoraj in v času miru oziroma vsaj v nerevolucionarnem okviru, oblast obrne v škodo vladarja. Glavno orožje takšne metodološke državljanske vojne, kjer je država kot taka ena od bojevitih strani, je nepretrgana redefinicija državljanstva s strani »države privilegijev«.

S tem ko so ti odvezli državljanstvo, si bil dobresedno izključen iz človeštva. Razsvetljenstvo je namreč sintetično združilo državljanstvo (članstvo v politični skupnosti), nacionalno pripadnost in človeštvo. Državljanstvo smrti je tako nezadržno sledila naravna smrt, tj. nasilna oziroma nenadna smrt. Fašistični ali nacistični genocid se ni zgodil na podlagi kakšne prejšnje obsodbe (niti ne v okviru omejenih in lažnih tako imenovanih administrativnih obsodb, ki so jih izrekla čekina »sodišča«). »Naturalizacija« moralne sodbe je nekatere vrste ljudi označila za manjvredne. Ker zaščita brez državljanstva ni več obstajala, je odsotnost državljanstva postal razlog za ustavitev nujnega predpogoja človeškega stanja, tj. življenja.

Fašizem je delitev državne in človeške skupnosti na dva dela.

Ravno zato moramo ponovno obuditi ta begajoč izraz. Temeljna konceptualna tehnika državnega in posledično človeškega razdora je ponovno aktualna, a tokrat je ni obudilo namerano protirevolucionarno gibanje, temveč določeni dogodki, ki jih verjetno ni nihče usmerjal in ki potrebujejo skupno ime. To je postfašizem.

Pojav je nastal pri sotočju različnih političnih procesov. Naj jih naštejemo.

Upad kritične kulture

Po propadu sovjetskega bloka leta 1989 se je sodobna družba temeljno spremenila. Meščanska družba, liberalna demokracija, demokratični kapitalizem – imenujte, kakor koli želite – so bili vedno sporni. Za razliko od prejšnjih sistemov je razvila nasprotno kulturo. Vedno je tudi imela močne tekmece na desnici (zavezništvu med prestolom in oltarjem) in na levi (revolucionarni socializem). Oba sta zastarela, kar je ustvarilo resno krizo znotraj kulture pozne moderne (Tamás, 2000: 103–110)⁸. Že sama ideja o radikalnih spremembah (utopija in kritika) je izpadla iz besedišča in politično obzorje je sedaj napolnjeno s tistim, kar je prisotno in dano, tj. kapitalizmom. Po prevladujoči družbeni domišljiji je ves človeški kozmos »homogena družba«. To je družba posameznikov, ki so koristni, ustvarjajo bogastvo, se razmnožujejo, so stabilni, nevarni, a hkrati *jouissant* [ki uživajo, *prev. op.*] in svobodni. Državljanstvo je vse pogosteje opredeljeno apolitično in glede na interese, ki niso v nasprotju s skupnim dobrim, temveč so združeni znotraj tega dobrega na podlagi razumevanja, interpretacije, komunikacije in prostovoljnega dogovora, ki temelji na skupnih domnevah.

Pri vsem tem sta dolžnost in prisila – *differentia specifica* politike (ki neprestano potrebujeta moralno opravičevanje) – opazno odsotni. »Civilna družba« – skupek prostovoljnih skupin, kjer nadvlada in prisila že sama po sebi ne igrata pomembne vloge – naj bi kanibalizirala politiko in državo. Nevarna posledica takšne zasnove bi lahko bila, da podpiranje zakona s prisilo in nadvlado, čeprav bi bilo kritizirano *in toto*, ne bi bilo dovolj nadzorovano. Če tega ne moremo

upravičiti, potem tudi ne potrebujemo moralnega nadzora. Mit, po katerem je »civilna družba« jedro poznega modernega kapitalizma, briše konceptualne meje državljanstva, za katerega se vedno bolj zdi, da je stvar usmeritev in ne politike.

Pred letom 1989 smo lahko politično kulturo liberalno-demokracijskega-ustavnega kapitalizma samoumevno imeli za kritično kulturo, ki je pogosto v konfliktu s sistemom. Ta jo je včasih nejevoljno in neolikano vzdrževal. Apologetična kultura je bila značilna za antične imperije in antiliberalne diktature. Intelektualen obup je sedaj vseprisoten. Vendar pa se zdi, da obup brez rekvizita, ki ga predstavlja včasih implicitna utopija, ne deluje. Kakšen je smisel teoretičnega antikapitalizma, če ne moremo resno jemati političnega antikapitalizma?

Poleg tega ima takšna odsotnost kritične kulture pri opozicijski politiki nepričakovano posledico. Seymour Martin Lipset, eden izmed največjih in najpreudarnejših strokovnjakov za politično sociologijo 20. stoletja, je zapisal, da je fašizem *ekstremizem [političnega] centra*. Fašizem ni imel veliko skupnega z mračnjaškimi fevdalnimi, plemiškimi in monarhičnimi idejami. V osnovi je bil protiklerikalen, nasprotoval je komunizmu in socialistični revoluciji, hkrati pa je sovražil velika podjetja, sindikate in socialno državo (podobno kot liberalci, od katerih je fašizem podedoval volilno telo). Lipset je klasično dokazoval, da se leva in desna skrajnost nikakor ne izključujeta. Nekatera trivialna malomeščanska stališča do velikih podjetij in obsežne vladne politike so se lahko (in so tudi se) spreobrnila v smrtonosen ekstremizem. Madžarski, avstrijski, hrvaški in slovaški parafašizem (izraz sem si sposodil od Rogerja Griffina) je združeval desničarske in centristične ekstremizme. Bil je psevdokrščanski, klerikalen in rojalističen, a kljub temu sredinski ekstremizem obstaja, kar je Lipset tudi dokazal s pomočjo stalnic v volilni geografiji.

Danes razen meščanske sredine na političnem obzorju ni nič novega, tako da bo ekstremizem najverjetneje prišel iz tega naslova. (Jörg Haider in njegova Svobodnjaška stranka sta najboljši primer. Njegov diskurz je deloma libertaren/neoliberalen, njegov ideal predstavlja povprečen človek z lastnino, močno je naklonjen malomeščanski »demokraciji« delničarjev in lastnikov nepremičnin, poleg tega pa za razliko od provincialne sebičnosti in rasizma ne uporablja romantično-reakcionarnega nacionalizma.) »Desnico«, kot jo poznamo danes v Združenih državah, bi kateri koli tradicionalni desničarski režim dojemal kot uporniško in jo z oboroženo silo zatrl, ker bi jo videl kot individualistično in decentralizacijsko, nasprotovala pa naj bi monopolu vlade nad prisilno močjo (ta pa je temelj vsakega konservativnega prepričanja). Konservativci so *le parti de l'ordre* [stranka reda, prev. op.] in prezirajo milice ter plebejske kulte.

Propadajoče države

Konec kolonialnih imperijev v 60. letih 20. stoletja in stalinističnih (»državnosocialističnih«, »državnokapitalističnih«, »birokratsko-kolektivističnih«) sistemov v 90. letih je sprožil proces, ki mu nismo bili priče že vse od mongolskih vpadov v 13. stoletju. Prišlo je do obsežnega in na videz nepovratnega propada same državnosti. Medtem ko dobromisleče zahodnjaško časopisje vsak dan objokuje domnevne diktatorske grožnje v oddaljenih krajih, pogosto prezre realnost, ki tiči za neizprosno govoričenjem nemočnih voditeljev: nihče jih ne želi ubogati. Stara, betežna in nepriljubljena nacionalna država – edina dosedanja institucija, ki je omogočila državljanke pravice, minimalno socialno pomoč in nekaj zaščite pred gusarskimi tolpmi in grabežljivimi, neodgovornimi poslovnimi elitami – v večini najrevnejših predelov sveta ne

obstaja več ali pa se sploh nikoli ni razvila. Za večino predelov podsaharske Afrike in nekdanje Sovjetske zveze bi lahko rekli, da države nimajo ne le begunci, temveč celotno prebivalstvo. Če bi se po desetletjih blazne industrializacije (tu lahko na primer omenimo grozovite pripovedi o gradnjah hidroelektrarn v vseh državah v razvoju in po nekdanjem vzhodnem bloku) vrnili k naturalnemu gospodarstvu in blagovni menjavi – in to sredi okoljskega uničenja, kjer se zdi, da je razbojništvo postalo edini učinkovit način družbene organizacije –, bi zašli v slepo ulico. Ljudje v Afriki in v nekdanji sovjetski Evraziji ne umirajo zaradi prevelike prisotnosti države, temveč zaradi njene odsotnosti.

Raznovrstni boji za neodvisnost so bili tradicionalno usmerjeni proti uveljavljenim privilegijem. Enakopravnost je pogosto prišla za ceno vladajočih skupin; sekularizem je zmanjšal moč cerkvenih princev, socialna zakonodaja je znižala dobičke »denarnih interesov«, univerzalna volilna pravica je odpravila tradicionalni politični razred, ki sta ga predstavljala aristokracija z zemljo in *noblesse de robe* [uradniško plemstvo, op. prev.], zmagoslavje komercialne pop kulture je uničilo ideološke pravice progresivnih izobražencev, horizontalna mobilnost in širjenje mestnih območij sta prekinila vladavino strankarske politike na lokalni ravni, kontracepcija in potrošniški hedonizem pa sta odpravila družinski patriarhat (nekaj pridobljeno, nekaj izgubljeno). Vsak korak k večji svobodi je nekomu zmanjšal privilegije (spremembe tokrat niso bile boleče). Ni si bilo težko predstavljati osvoboditve izobčenih in zatiranih nižjih slojev z gospodarskimi, političnimi in moralnimi križarskimi pohodi. Preprosto povedano: vedno je obstajal nekdo, ki si mu lahko vzel nepošteno pridobljeno premoženje. To premoženje se je nato lahko razdelilo med bolj zaslužne dele prebivalstva, v zameno pa smo dobili večjo družbeno slogo, politični mir, privilegirane in nepriljubljene elite so bile varnejše, s tem pa smo tudi zmanjšali razredno sovraštvo. Vendar ne smemo pozabiti, da je do socialdemokratskega dogovora prišlo zaradi več stoletij trajajočih konfliktov in bolečih odrekanih vladajočih slojev. Sodobni nesrečniki nimajo možnosti za takšne nasilne oziroma miroljubne boje za neodvisnost.

Nihče jih namreč ne izkorišča. Nimajo nobenih dodatnih dobičkov in dodane vrednosti, ki bi si jih lahko polastili. Ne morejo imeti monopola nad nobeno družbeno močjo. Ni nobene kulture, ki bi ji lahko vladali. Revni ljudje, ki živijo v brezdržavnih družbah, so iz »homogenega« vidika popolnoma odvečni. Niso izkoriščani, temveč zanemarjeni. Ne poznajo prekomernih davkov, ker nimajo dohodkov. Privilegijev ne moremo razdeliti, da bi dosegli večjo enakost, saj privilegijev ni – obstajajo samo začasni, ko ti nekdo grozi z orožjem.

Sestradena prebivalstva lahko svojemu tako rekoč nečloveškemu obstoju ubežijo samo z odhodom. Tako imenovana sredina še zdaleč ne izkorišča to obrobje obrobja, temveč poskuša preprečiti, da bi v državo prišli tuji in ponavadi temnopolti reveži (pojav evfemistično imenujemo tudi »demografski pritisk«). Na mejah premožnih držav postavljajo velikanske prepreke, medtem pa naša mednarodna finančna birokracija obubožanim državam svetuje nadaljnjo deregulacijo, liberalizacijo in zmanjšanje vpliva države in vlade. Bijejo se »humanitarne vojne«, s katerimi želimo preprečiti prihod množice beguncev in njihovo zamašitev zahodnjaških socialnih sistemov, ki že sami po sebi propadajo.

Državljanstvo je v okviru delujoče nacionalne države edini gotovi vir dohodka v sodobnem svetu. Vendar pa je takšno državljanstvo dandanes privilegij manjšine. Asimilacija državljanstva z obveznim in »naravnim« političnim stanjem vseh ljudi, do katere je prišlo med razsvetljenstvom, se je obrnila. Državljanstvo je bilo nekoč privilegij znotraj držav. Dandanes je privilegij večine ljudi v nekaterih državah. Danes je državljanstvo izjemni privilegij prebivalcev cvetočih kapitalističnih nacionalnih držav, medtem ko se večina svetovnega prebivalstva ne more niti

približati državljanskemu statusu; izgubila je celo relativno varnost, ki jo nudi preddržavna (plemenska, sorodstvena) zaščita.

Ločitev državljanstva od subpolitičnega človeštva je sedaj dokončna, dosežki razsvetljenstva so za vedno izgubljeni. Postfašizmu ni treba nedržavljanov nalagati na tovorne vlake, da bi jih poslal v smrt; zadostuje, da nedržavljanom prepreči vkrcanje na vlake, ki bi jih lahko pripeljali v svet prenapolnjenih smetnjakov, kjer bi lahko dobili hrano. Postfašistična gibanja povsod, še posebej pa v Evropi, so pravzaprav gibanja proti priseljencem, ki temeljijo na »homogenem« svetovnem nazoru o produktivni koristnosti. Ne ščitijo samo rasnih in razrednih privilegijev znotraj nacionalne države, hkrati varujejo univerzalno državljanstvo znotraj bogate nacionalne države pred navideznim univerzalnim državljanstvom vseh človeških bitij, ne glede na kraj izvora, jezik, raso, veroizpoved in navade. Trenutno razumevanje izraza »človekove pravice« morda res ščiti ljudi pred nezakonitimi dejanji diktatorjev, vendar pa ne zagotavlja nikakršne zaščite pred nezakonitostmi v brezvladju.

Vrste postfašizma

Pogosto pozabljamo, da je sodobni globalni kapitalizem že druga izdaja. Kapitalizem pred letom 1914 ni poznal tečajnega nadzora (zlati standard itn.) in proste trgovine; to je bil svet brez vizumov in dovoljenj za delo, podjetja so med vojnami zalagala sovražnikove vojske z vojaško opremo, ne da bi vlade oziroma mediji sploh kaj rekli, prosti pretok kapitala in delovne sile pa je bil bolj ali manj zagotovljen (svet je bil morda manj enakopraven, je bil pa svobodnejši). V primerjavi s tem je tako imenovana »globalizacija« skromnejši podvig. Gre za postopno in plašno uničevanje etastičnih ter intervencionističnih socialnih nacionalnih držav, ki temeljijo na egalitarni kupčiji s staromodno socialdemokracijo, njeno volilno telo (temelj sodobnih držav), *rust-belt* delavski razred – pa razpada. Globalizacija je osvobodila kapitalske tokove. Špekulativni kapital se pomika v smeri »racionalnih« investicij, te pa se ponavadi pojavijo tam, kjer so nizke plače in kjer ni militantnih sindikatov oziroma ekoloških gibanj. Za razliko od 19. stoletja pa delovna sila nima enakih svoboščin. *Spiritus flat ubi vult*; kapital prav tako leti, kamor želi, vendar pa prosti pretok delovne sile ustavljajo vse ostrejšje državne regulacije. Tok je enosmeren. Kapital lahko izboljša svoj položaj, delovna sila – predvsem slabo kvalitetna in neintenzivna delovna sila – pa ne more. Kapital je dereguliran, delovna sila pa strogo regulirana.

Če je delovna sila omejena na obrobje, se bo morala sprijazniti s potilnicami (tako imenovanimi *sweatshops*). Delavci, ki poskušajo dobiti višje plače in boljše delovne pogoje, *niso* soočeni z nasiljem, stavkokazi ali vojaškimi udari, temveč s tihim begom kapitala in neodobravanjem mednarodnih finančnih institucij ter mednarodnih oziroma državnih birokracij, te pa lahko odločajo, kdo si zasluži pomoč ali odpis dolga. Če povzamem Alberta O. Hirschmana, je *glas* (tj. protestiranje) nemogoč, celo nesmiseln. Ostane samo še *izhod*, izgon, naloga postfašizma pa je, da to prepreči.

V takšnih pogojih je popolnoma smiselno, da je *nova nova* levica ponovno začela govoriti o človekovih pravicah, in ne o razrednem boju. Če berete članke v *Die Tageszeitung*, *Il Manifesto*, *Rouge* ali *Socialist Worker*, lahko opazite, da večinoma govorijo o prosilcih za azil, priseljencih (o zakonitih in nezakonitih, o tako imenovanih *sans-papiers*), skvoterjih, brezdomcih, Romih in podobnih temah. Takšen pristop so morali ubrati zaradi razkroja univerzalnega državljanstva, zaradi neoviranih globalnih kapitalskih tokov, zaradi vpliva novih tehnologij na delavce in potro-

šnike ter zaradi počasnega umiranja globalnega subproletariata. Hkrati se soočajo z obuditvijo razredne politike v novi preobliki, ki jo zagovarjajo privrženci »tretje smeri«, na primer Tony Blair. Neo-neoliberalna država je odstopila od svojih obveznosti do »heterogenih« in neproduktivnih prebivalcev ter skupin. Postfašistična strategija za ločitev državljske in človeške skupnosti poleg ponovnega podeljevanja oziroma odtegotovanja državljanstva na podlagi rase, družbenega razreda, veroizpovedi, kulture in etnične pripadnosti vključuje tudi: neoviktorske pedagoške predstave o »workfare« [sistemi denarnih nadomestil za brezposelnost v zameno za udeležbo v javnih delih ali izobraževanjih, *prev. op.*], po katerih je brezposelnost že sama po sebi grešna; enačenje upravičencev do socialne pomoči s »sovražniki ljudstva«; nadomestitev socialne podpore z olajšavami pri obdavčitvi plač (ljudje, ki niso davkoplačevalci, tako niso vredni pomoči); socialno pomoč, ki je odvisna od družinskih in bivalnih praks, kakor jih razumejo »pristojne oblasti«; vedno večjo rasno, etnično in spolno razlikovanje najnižjih razredov; nadomestitev socialne solidarnosti z etnično oziroma rasno solidarnostjo; očitno priznavanje drugorazrednih državljanov; tiho priznavanje policije v vlogi zaščitne sile pred različnimi rasami; nadomestitev ideje o emancipaciji z idejo o privilegijih (na primer članstvo v Evropski uniji, OECD, Svetovni trgovski organizaciji), ki se svojevoljno podaja zaslužnemu revnemu prebivalstvu; preoblikovanje racionalnih argumentov proti razširitvi EU v rasistično/etnično demagogijo.

Podvojitvev podrazreda – globalnega podrazreda v tujini in divjih »heterogenih« barabinov doma, kjer so interesi ene vrste podrazreda (»domačega«) predstavljeni kot sovražni do druge vrste (»tujega«) – postfašizmu doda manjkajočo populistično dimenzijo. Priseljenc (oziroma »tuji delavec« ali prosilec za azil) nima večjega sovražnika od zastarelega *lumpenproletariata*, ki ga v javnosti predstavlja zapriseženi desničarski in ekstremistični nogometni huligan. Tako imenovani »lager louts« [pijani razgrajaci, *prev. op.*] morda ne vedo, da beseda »lager« ne označuje le vrste cenene evropskega piva, temveč tudi koncentracijsko taborišče. Nezavedna besedna igra je vsaj metaforična, če ne že simbolična.

Posledično smo soočeni z novo vrsto sredinskega ekstremizma. Nova oblika ekstremizma, ki jo imenujem postfašizem, za razliko od svojega predhodnika ne ogroža liberalne in demokratične vladavine glavnih predstavnikov »homogene družbe«. Skupnost je razdeljena na dva dela. Znotraj skupnosti so svoboda, varnost in blagostanje večinoma nedotaknjeni, vsaj v okviru produktivne in ustvarjalne večine, ki v nekaterih bogatih državah obsega skoraj vse belopolte državljsane. »Heterogene« in ponavadi rasno tuje manjšine niso preganjane, temveč samo zane-marjene in marginalizirane, tako da so prisiljene živeti življenje, ki je popolnoma drugačno od življenjskega sloga večine (seveda je takšno življenje včasih lahko kvalitetnejše od deloholičnega, potrošniškega in z zdravjem obsedenega življenja večine). Droge, ki so nekoč domnevno razširjale in dvigale zavest, danes nelagodno pomirjajo vsiljeno brezdolje tistih, ki jim družba ne želi pomagati in jih ne želi priznati za soljudi. »Dionizična« subkultura subproletariata še pogloblja družbeno razklanost. Politična participacija revnih nikakor ni mogoča, pri tem pa niti ni treba omejevati volilne pravice. Nihče jih namreč ne želi zastopati, z izjemo slabotnega zametka (»novega novega«) levičarskega radikalizma, ki je tako izoliran kot anarhosindikalizem v drugi polovici 19. stoletja. Nikjer ni konceptualnih orodij, ki sta jih nekoč ponujala demokratični in libertarni socializem. Libertarci so poleg tega danes militantni meščanski ekstremisti iz sredine, so ultrakapitalistični privrženci »kiberpunka« [postmodernističen in znanstvenofantastičen literarni žanr, *prev. op.*], ki nasprotujejo vsakršni solidarnosti, večji od toka globalnega trga.

Postfašizem ne potrebuje vojakov in diktatorjev. Popolnoma je združljiv s protirazsvetljsko liberalno demokracijo, ki državljanstvo ponovno naredi za dar vladarja in ne za občo človekovo

pravico. Priznam, da sem takšno sporno ime izbral zato, ker bi rad opozoril na njegovo izrazito nepravilnost. Postfašizem je le delno zgodovinsko nadaljevanje njegovega grozovitega prednika. Seveda se srednjeevropski in vzhodnoevropski antisemitizem ni veliko spremenil, a kljub temu še zdaleč nima osrednje vloge. Postfašizem se samo redko pojavlja kot gibanje, pogosteje je stanje v državi, ki ga najpogosteje urejajo tako imenovane sredinsko-leve vlade. Zaradi tega ga tudi težko intuitivno prepoznamo. Postfašisti ponavadi niti ne govorijo o popolni ubogljivosti in rasni čistosti, temveč o informacijski avtocesti.

Vsi poznamo nagonsko jezo, ki jo doživijo ljudje, ko so soočeni z zaprtimi vrati. Danes na desetine milijonov lačnih ljudi pritiska na kljuko na vratih. Bogate države odkrivajo vse zapleteneje ključavnice, njihova jeza do zunanjih napadalcev pa tudi narašča. Nekaj te jeze pelje do obuditve nacističnega in fašističnega *Gedankenguta* («zakladnica idej»), to pa bo sprožilo pravičen odpor. Postfašizem pa kljub temu ni omejen na nekdanje sile osi in na njihove voljne nekdanje stranke, pa naj bo ta podrazličica še tako gnusna in grozovita. Vzhodnoevropske Cigane (Rome in Sinte, če navedemo njihova politično korektna imena) preganjata tako policija kot prebivalstvo, zato želijo pobegniti na »svobodni Zahod«. Zahod se odzove tako, da uvede vizumske omejitve za te države, da bi preprečil velikanski priseljski val, in svečano pozove vzhodnoevropske države k spoštovanju človekovih pravic. Globalni liberalizem je sedaj nadomestil domači rasizem, oba pa temeljita na politični oblasti, ki je vedno bolj vezana na raso.

Multikulturalistični odzivi samo obupano priznavajo svojo nemoč; to je sprejemanje etnizacije državne sfere, a s humanističnim in dobronamernim prizvokom. Priznanja hkrati priznavajo poraz, so poskus, da bi počlovečili nečloveško. Območje boja je izbral postfašizem in liberalci se poskušajo boriti z njim na njegovem priljubljenem področju, etničnosti. To je zelo neugoden položaj. Brez novih načinov spopadanja z globalnim kapitalizmom bo bitka gotovo izgubljena.

Kljub temu pa je nova dvojna država živa in zdrava. Normativna država je namenjena jedrnemu prebivalstvu kapitalistične sredine, država privilegijev, polna arbitrarnih odredb za nedržavljanke, pa preostali. Za razliko od klasičnega, totalitarnega fašizma lahko podložniki normativne države samo deloma vidijo državo privilegijev. Osnovna človeška in državljanska skupnost, ki vsebuje izključene in zatirane, je moralno nevidna. Radikalna kritika, ki trdi, da je svoboda znotraj normativne države iluzija, je razumljiva, a se moti. Nepriznavanje državljanstva, ki ne temelji na izkoriščanju, zatiranju in neposredni diskriminaciji med prebivalci »homogene družbe«, temveč samo na izključevanju in razdalji, je težko razumljivo, ker miselne navade, značilne za bolj pravično porazdelitev blaga in vpliva, ne veljajo. Težava ne tiči v dejstvu, da postaja normativna država vse bolj avtoritarna. Težava je v tem, da pripada samo peščici.

Prevedel Jernej Pribošič

Literatura

BALIBAR, E. (1998): *Spinoza and Politics*. London: Verso.

BATAILLE, G. (1970): *Oeuvres complètes*. vol. 2, Pariz: Gallimard.

BATAILLE, G. (1993): »The Psychological Structure of Fascism«, v: A. STOEKL (ur.), *Visions of Excess*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

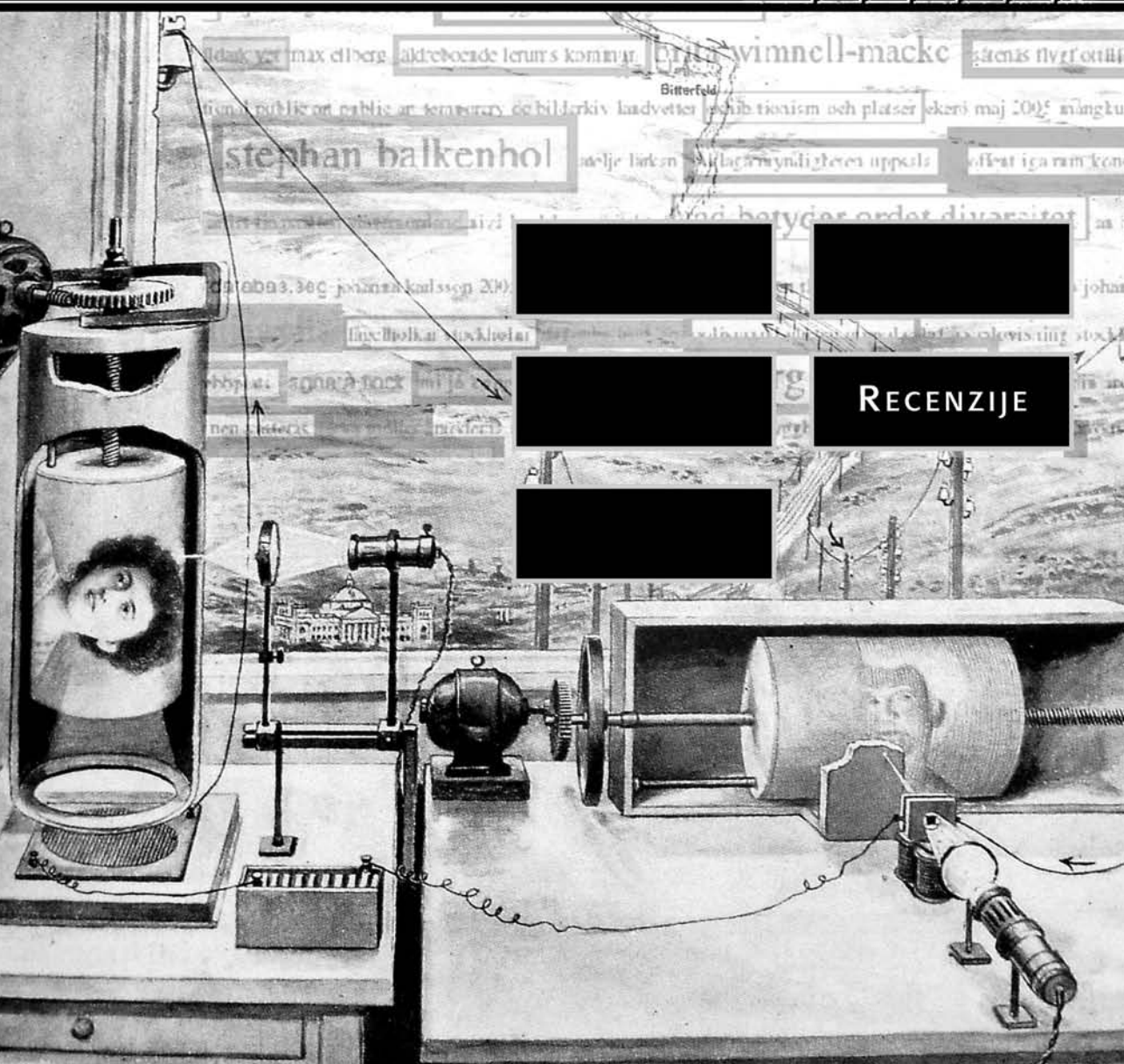
BATAILLE, G. (1993): »Sovereignty«, *The Accursed Share*, vol. 2 in 3, New York: Zone Books.

BAUBÖCK, R. (2000): »Austria: Jörg Haider's Grasp for Power«, *Dissent*, (pomlad 2000), The University of Pennsylvania Press.

- DELEUZE, G. (1988): *Spinoza: Practical Philosophy*. San Francisco: City Lights
- FRAENKEL, E. (1969): *The Dual State* [1941]. New York: Octagon.
- GALLETTI, M. (ur.) (1999): *Georges Bataille, L'Apprenti sorcier*. Pariz: Editions de la Différence.
- HEILBRUNN, J. (2000): »A Disdain for the Past: Jörg Haider's Austria«, *World Policy Journal*, letn. 17, št. 1.
- JAY, M. (1993): »The Reassertion of Sovereignty in a Time of Crisis: Carl Schmitt and Georges Bataille«, *Force Fields*, New York, Routledge.
- MANN, M. (1999): »The Dark Side of Democracy: The Modern Tradition of Ethnic and Political Cleansing«, *New Left Review*, št. 235 (maj/junij).
- MINKENBERG, M. (2000): »The Renewal of the Radical Right«, *Government and Opposition*, vol. 35, št. 2 (pomlad 2000).
- MÜLLER, J. (1999): »From National Identity to National Interest: The Rise and Fall of Germany's New Right«, *German Politics*, letn. 8, št. 3 (december 1999).
- NEGRI, A. (1999): *Insurgencies*. Minneapolis: Minnesota University Press.
- NEOCLEOUS, M. (1997): *Fascism*. Buckingham: Open University Press.
- NEOCLEOUS, M. (2000): »Against Security«, *Radical Philosophy*, št. 100 (marec/april 2000).
- PIEL, J. (1995): »Bataille and the World«, v: L. A. BOLDT-IRONS (ur.), *On Bataille: Critical Essays*, Albany: SUNY Press.
- POLÁNYI, K. (1935): »The Essence of Fascism«, v: J. LEWIS, K. POLÁNYI in D. K. KITCHIN (ur.), *Christianity and Social Revolution*, London: Gollancz.
- RANCIÉRE, J. (1995): *La Méésentente*. Pariz: Galilée.
- RITTER, H. (1999): »From Habsburg to Hitler to Haider«, *German Studies Review*, letn. 22, št. 2, German Studies Association.
- ROCHE, A. IN J. PEIGNOT (1999): *Laure: Une rupture (1934)*. Pariz: Editions des Cendres.
- SCHOENBAUM, D. (1976): *Hitler's Social Revolution*. Garden City: Anchor Doubleday.
- SULEIMAN, S. R. (1995): »Bataille on the Street«, v: C. BAILEY GILL (ur.), *Bataille: Writing the Sacred*, London: Routledge, 1995.
- TAMÁS, G. M. (1996): »Ethnarchy and Ethno-Anarchism«, *Social Research*, letn. 63, št. 1.
- TAMÁS, G. M. (1999): »The Two-Hundred Years War«, *Boston Review*, letn. 24 (poletje 1999).
- TAMÁS, G. M. (2000): »Democracy's Triumph, Philosophy's Peril«, *Journal of Democracy*, letn. 11, št. 11, str. 103–110.
- WALLERSTEIN, I. (2000): »Albatros of Racism«, *London Review of Books*, XXII, 10, maj 18.

the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words
the power of words

Evrocentrizem, bojišče Samira Amina

Amin, Samir (2009): *Evrocentrizem: kritika neke ideologije*. Ljubljana: Založba Sophia.

Samir Amin je izjemno plodovit in prodoren mislec, ki si je za svoj vseživljenjski projekt izbral krepitev historičnega materializma. Po materi je privzel načela francoskega jakobinstva in po očetu tedaj revolucionarne ideje egiptovskega antimonarhičnega nacionalizma. Samoironično pravi, da bi bil prav lahko tudi vojak, če ne bi bil tako antiavtoritar. Je »politična žival«, neodvisni marksist in neutruden borec proti kapitalizmu, prepričan, da drugačen svet ni le mogoč, temveč nujen!

Aminov politični angažma se začne v zgodnji mladosti, ki jo v štiridesetih letih prejšnjega stoletja preživlja v hitro rastočem egiptovskem pristaniškem mestecu Port Said. Tam je priča brutalnemu izkoriščanju pristaniških delavcev, tako imenovanih oglarjev, ki od zore do mraka – in tako vse do onemoglosti – na svojih hrbtih tvorijo oglje na kolonialne parnike. Njihova podoba se mu neizbrisljivo vtisne v spomin in zariše uvid v to, kaj dejansko pomeni »realno obstoječi kapitalizem«. Ko so Rommlove čete pred Aleksandrijo, na vrata svoje sobe obesi Stalinovo sliko; šele po letu 1956 pa sprejme maoistično kritiko stalinizma, ki ji ostane zvest vse do leta 1980, ko postane močno kritičen do kitajskega kapitalizma brez kapitalistov. Ključna za njegovo politično zorenje pa sta bandunška konferenca in obdobje po njej (1955–1975). Prepričan je namreč, da so se tedaj odvile

»temeljne spremembe v sodobni zgodovini sveta«. Po eni strani je to čas silovitih antikolonialističnih bojev. Po drugi pa takrat spozna, da ne buržoazna ne socialistična revolucija v tako imenovanem tretjem svetu nista mogoči; saj kolonizirane države z razglasitvijo neodvisnosti (med njimi tudi Naserjev Egipt) bodisi postanejo »kompradorske« bodisi se znajdejo v »slepi ulici 'liberalne utopije'«.

Kot strokovnjak za makroekonomsko načrtovanje dela najprej za državni ekonomski inštitut v Kairu, kasneje pa za številne afriške »socialistične« vlade. Je učitelj politične ekonomije na Univerzah v Dakarju in Poitiersu, od maja 1968 pa v jedru kritične misli, na Univerzi Pariz 8. Dve leti zatem sprejme mesto direktorja Afriškega inštituta za gospodarski razvoj in načrtovanje v Dakarju; njegov cilj je iz njega napraviti vodilni center za »afriško teorijo in refleksijo« ter od tujih znanstvenih in raziskovalnih središč »prevzeti monopol nad mišljenjem o Afriki«. V okviru inštituta, ki je pod nadzorom Združenih narodov, ustanovi in vodi kasneje neodvisne raziskovalne in izobraževalne organizacije, med njimi tudi Forum za tretji svet. Forum za tretji svet, ki temelji na »proučevanju 'sveta, kot je videti z Juga', namesto 'Juga v svetu'«, se leta 1997 priključi Svetovnemu forumu alternativ, katerega namen je osnovati skupno antikapitalistično fronto na globalni ravni; zanjo sta tedaj temeljnega pomena Seattle '99 in rojstvo alterglobalističnega gibanja.

Aminov *Evrocentrizem* je zasnovan na treh frontah: na kulturalistični, liberalni in naivno socialistični. Pri prvi gre za spopad s »kulturalizmi«, ki pogosto delujejo prikrito, tako v vsakdanjih družbenih praksah kot v resnih znanstvenih študijah. Prav tako so prisotni v aktivizmu in zastopništvu, značilnem še zlasti za akterje na področju nevladnega in humanitarnega sektorja. Njihova trdovratnost je pravi izziv: zagovarjajo »kulture razlike« in mobilizirajo slogane »boja proti rasizmu in vsem drugim oblikam diskriminacije«. Obenem pa se zavzemajo za

»legalizacijo razlik«, kar zabrisuje resnični problem. »Sodobni rasizem in diskriminacija,« kot pravi Amin, »se producirata in reproducirata z ekspanzionistično logiko realno obstoječega kapitalizma, še zlasti v njegovi t. i. liberalni obliki,« kar po njegovem mnenju »ne vodi nikamor drugam kot v 'globalni apartheid'«. ¹ V tem smislu je »liberalna utopija«, kot jo imenuje Amin, utemeljena na prehodu v potrošniški paradiz srednjega razreda. In kulturalizmi v tej shemi niso zgolj blažilci razrednega boja, temveč legitimirajo tudi evrocentrizem, ki utemeljuje in opravičuje obstoječi sistem. Prav tako oster je tudi do naivnih socialistov, prepričanih v hipotezo, da je kapitalizem minil oziroma da bo prav kmalu presežen. Spričo spodletelih socialističnih eksperimentov zavzame skromnejšo držo: prizadeva si za drugačne kulturne študije, drugačno vizijo zgodovine in sodobnega sveta, ki bi bile zmožne za predmet svojega proučevanja vzeti svet kot celoto in ne zgolj kot sestavljenko »kulturnih fenomenov«, in skuša šele zatem pokazati na alternative – te pa pripadajo tistim, ki se svetu ne le prilagajajo, temveč ga tudi spreminjajo.

Amin pojav evrocentrizma umesti v renesančni prelom s srednjeveško preteklostjo. Zanj je značilna geografska zmota, ki je omogočila osvojitve sveta. Vendar pa se, kot meni Amin, evropski »osvajalci«, večinoma mladi in samski moški, ki so se vkrcavali na ladje z Iberskega polotoka, usmerjene proti obzorju, pravzaprav niso zavedali, da »gradijo kapitalizem«. So pa prevlado v Novem svetu vse pogosteje utemljevali z argumentom svoje »evropskosti«: krščanstva in na novo odkritih grških korenin. Zgodba o Grčiji kot zibelki Evrope (ki dandanes ni več prav posebej priljubljena, čeprav so je učbeniki za zgodovino in filozofijo še vedno polni) je ustanovni mit, na katerem sloni ves evrocentrizem: vanj Amin vgradi še druge elemente »evropske kulturne dediščine«, iz katerih so Evropejci črpali in utemljevali svoje civilizacijsko poslanstvo: poleg »poudarjanja krščanstva« in »konstrukcije Vzhoda«, ki ga je kasneje

zamenjal »rez med Severom in Jugom«, tudi »rasistično hipotezo«, na katero je bilo sicer treba počakati vse do 19. stoletja, da je lahko za nazaj »znanstveno« utemeljila »kontinuiranost evropske zgodovine«.

Konkvista torej ni bila zgolj odkritje Amerik, temveč še zlasti Evrope, ki kot enotna verska in politična skupnost pred srednjim vekom ni obstajala. Vendar pa po Aminovem mnenju njene srednjeveške zaostalosti za drugimi regijami oziroma njenega »perifernega tributarnega produkcijskega načina« nikakor ne smemo razumeti kot njene šibkosti, temveč kot prednost, na kateri je ob zori kapitalizma legitimirala svojo prevlado.

Evrocentrizem nastane v tej »novi zavesti«, a kot v spremni besedi ugotavlja Tomaž Mastnak, njegov vznik ni povsem jasno opredeljen. V želji, da bi natančneje določil pojav evrocentrizma, predlaga, da v njegovo proučevanje poleg odkritja Amerik vključimo še zlasti padec Konstantinopla. V tem ideogramu konkvisto upravičuje zunanja grožnja, ki so jo v tej »novi zavesti« predstavljali Turki. Na tak način je po Mastnakovem mnenju prav enotna latinskokrščanska fronta najprej proti Turkom na vzhodu in zatem proti muslimanom po vsem Sredozemlju temeljnega pomena za razumevanje nastanka evrocentrizma. Ob tem pa dobijo drugačen pomen tudi odkritja Amerik, osvajalska dinamika kolonizacije, nebrzdano plenjenje podzemnih in zemeljskih bogastev celine ter konec koncev tudi genocid nad indijanskimi ljudstvi – postanejo sestavni del »antimuslimanskega [čezatlantskega] imaginarija«, iz katerega se v 15. in 16. stoletju rojeva Evropa.

V vsakem primeru je za evrocentrizem značilna osvajalska dinamika, ki ne pripada zgolj preteklosti, temveč je močno prisotna v sodobnih družbenih in kulturnih formacijah. V skladu z Aminovo teoretsko shemo se docela izkristalizira v 19. stoletju, v obdobju *Pacis Britannicae*, ko svet dejansko razpade na imperialno središče in kolonizirane periferije; ta razpad je temeljnega pomena za Aminov

koncept »neenakega razvoja«, kot ga je zasnoval že v istoimenski knjigi, izdani leta 1973.² V reviziji marksistične misli se je tedaj z njim oddaljil od »stopenjskega« modela razvoja in nasproti »abstraktnemu nasprotju med kapitalom in delom« postavil »realno obstoječi kapitalizem«, s katerim je zavnil evrocentrično vizijo zgodovine: družbe ne prehajajo od nerazvitih k razvitim in se šele tedaj soočijo z mejami, ki jih postavlja sistem, temveč je sistemu imanentna »polarizacija na centre in periferije«, zato meja, ki jih periferijam postavlja sistem, znotraj njega ni mogoče preseči.

Evrocentrizem odpira celo vrsto temeljnih vprašanj: Kako sta se evropski liberalni (trg + demokracija) in kulturni (diktatura medijev + potrošništvo) model razširila in uveljavila na planetarni ravni? Kako je kapitalizem postal edini mogoči »trajnostni« produkcijski način? Kako je prevladala teologija prostega trga, na videz neomejeno kroženje kapitala, čeprav se spriči njegove neenake akumulacije prepad med bogatimi in revnimi iz leta v leto vse bolj pogloblja in širi? Kako drug ob drugem uspevata krščanski in islamski fundamentalizem? Zakaj vse strožji nadzor nad migracijami?

Po eni strani Amin poudari zahtevo po popolnem odprtju meja med državami Severa in Juga, kar bi po njegovem mnenju razrešilo »nasprotje med centri in periferijami«, vendar pa v isti sapi dodaja, da se s tako hipotezo »podajamo izven polja politike in vstopamo na področje znanstvene fantastike«. Po drugi strani sprašuje, kakšne so mogoče alternative obstoječemu, v temeljih neenakemu sistemu, ki so znotraj njega nedosegljive. Predlaga nič manj drzen projekt »razdružitve«, ki pa ga moramo postaviti v okvir njegovega širšega političnega programa: gre za spopad na neenakem terenu, znotraj resnično svetovnega sistema, v katerem si je s čezatlantskim prenosom oblasti nova imperikalna velesila v 20. stoletju zagotovila popoln nadzor nad »petimi monopoli«: nad finančnimi trgi, tehnologijo, zemeljskimi in podzemnimi viri, množičnimi mediji in orožjem za mno-

² Glej Samir Amin, *Le développement inégal: essai sur les formations sociales du capitalisme périphérique*, Éditions de Minuit, Pariz, 1973.

³ Glej Samir Amin, *Sur la crise: Sortir de la crise du capitalisme ou sortir du capitalisme en crise*, Le Temps des Cerises, Pariz, 2009, ali angleško izdajo: *Ending the Crisis of Capitalism or Ending Capitalism?*, Pambazuka Press, Dakar, 2011.

žično iztrebljanje.³ Evrocentrizem upravičuje in utemeljuje vsakega izmed njih. Zato Amin kot strateško usmeritev predlaga vzpostavljanje »avtocentričnih ekonomij« oziroma »ljudskih nacionalnih držav« na Jugu sveta. To danes – še zlasti v Latinski Ameriki – sproža goreče polemike in obenem odpira pomembna vprašanja: Do kod je lahko neka država »razdružena« od sistema, v katerega je tako ali drugače vključena? Do kod je nacionalna in od kod ljudska? Do kam segajo nacionalistične težnje lokalnih oligarhij in njihovi apetiti po kapitalizmu ter kolikšna je dejanska avtonomija ljudskih in družbenih gibanj v boju proti odplačilu zunanjih dolgov finančnemu kapitalu, proti patentizaciji, privatizaciji in odprodaji naravnih virov, proti oporiščem za urjenje poklicnih morilcev in militarizaciji celotnih območij v imenu »boja proti drogam«, proti tehnološkemu zaslužnjevanju v klicnih centrih itn.

Amin je ob egiptovski ljudski vstaji februarja 2011 dejal: »Danes je bolj kot kadarkoli nujno, da razumemo, kaj je na kocki; to ni 'neoliberalni kapitalizem z nečloveškim obrazom', ampak kapitalizem sam.« Zdaj ko na obzorju ni več multitudine, da bi predrugčila svet, in ko se rojeva nova generacija aktivistov, temeljni problem vidi v umanjanju »političnega subjekta«, ki bi se z uničujočim sistemom, ki ne grozi več zgolj človeštvu, temveč celotnemu planetu, lahko spopadel na svetovni ravni. Po drugi strani pa se zaveda, da se taki subjekti v zgodovini pojavljajo zgolj ob redkih trenutkih. Zato je zanj še zlasti pomembno, da najprej natančno opredelimo meje, ki jih postavlja sistem. Šele tedaj se zares lahko podamo na odkrivanje alternativ. In prav v tem je *Evrocentrizem* resničen izziv sodobnemu družboslovju in humanistiki.

Pravica do članstva kot človekova pravica

Benhabib, Seyla (2010): *Pravice drugih: Tujci, rezidenti in državljani*. Ljubljana: Krtina.

V ZDA delujoča politična filozofinja Seyla Benhabib se s pričujočo zbirko predavanj umešča v krog tistih, ki zagovarjajo sprostitev nekaterih zakoreninjenih ovir, ki so do sedaj največkrat onemogočale ali vsaj zelo otežile vstopanje množicam migrantov v ciljne države. V razpravi, ki je razdeljena na pet poglavij, avtorica zagovarja *pravico do članstva* oziroma *zahteve po državljanstvu* začasno prebivajočih kot splošno človekovo pravico prek interpretacije Kantovega kozmopolitskega prava; *pravice do pravic* Hannah Arendt in sodobnih novokantovskih teorij globalne pravičnosti. Z analizo EU pa pokaže na preobrazbe koncepta državljanstva in ponudi primer praks demokratičnih iteracij vključno z zagovorom *kozmpolitskega državljanstva*.

V prvem poglavju avtorica zagovarja drugačen, bolj vključujoč pristop pri urejanju vstopanja tujcev na ozemlja suverenih držav na podlagi Kantovega spisa »K večnemu miru« in zlasti njegovega koncepta *obiska*. Kantov *obisk* temelji na pravici vseh ljudi, da se drugim ponudijo v družbo, in predstavlja pogoj splošne »hospitalitete« svetovljanskega prava. Ta pravica naj bi pripadala vsakemu človeku, vendar jo je po Kantu mogoče omejevati, denimo z razlogi samoohranitve.

Razprava se nadaljuje s premislekom o nara-vice tega, čemur danes rečemo pravica in človeko-

va pravica ob delu Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, v katerem opozarja ne nekaj skorajda samoumevnega: o človekovih pravicah je smiselno govoriti šele tedaj, ko se tudi udeležajo, pri čemer denimo pravica do življenja ne more biti interpretirana le kot golo živetarjenje, pravica do gibanja pa ne le kot svobodno tavanje po telesu »suverena«. Po mnenju Benhabib pa se v arendtovski »pravici do imeti pravice« med seboj hkrati povezujeta moralni imperativ zahteve po članstvu v neki človeški skupnosti in civilno-pravna raba. Šlo naj bi za korelacijo pravic z obveznostmi, ko je prva raven, pravica do članstva, že izpolnjena.

Do tu se zdi izpeljava konsistentna. Če namreč človekove pravice zunaj članstva niso izvedljive, je treba najprej zagotoviti članstvo. Toda, kdo oziroma kaj naj izpelje prepoznanje takšnega članstva? Po mnenju obeh političnih filozofinj še vedno država v svetovni zbirki držav, saj nista naklonjeni niti ideji »svetovne vlade« niti državocentričnemu modelu, ki naj bi bil dominanten v obdobju 20. stoletja. Vseeno se zdi, da bi v neki idealni obliki prav nekakšna »svetovna država« z neko svetovno vlado, vsaj načeloma, lahko zagotavljala članstvo vsem ljudem. Benhabib zavrača to možnost, vendar iz razprave ni povsem jasno, čemu bi bila neka svetovna vlada »manj demokratična«, manj primerna od sedanjih državnih »vladavin«. Protislovje med suverenostjo in človekovimi pravicami ali med partikularno enakostjo na ravni države in univerzalno moralno enakostjo na ravni sveta se torej nadaljuje. Dokler bodo človeška bitja želela živeti v sistemu držav, bo to precej nujno proizvajalo tudi tiste, ki bodo ostajali zunaj.

V naslednjem poglavju Benhabib zavrača argumentacije dveh normativnih teorij: teoriji *razdeljevalne pravičnosti* ugovarja, da se vprašanja pravičnega članstva ne da skrbiti na vprašanja pravičnejšega razdeljevanja; teoriji *zatona državljanstva* pa nasprotuje, ker naj bi njene ideje o ogroženosti domnevno kulturno »homogenih« ljudstev ne zdržale resnejše presoje.

Tako Benhabib predlaga reformulacijo človekovih pravic. Opira se na lastno razumevanje »diskurza« v smislu diskurzivne etike v odnosih med človeškimi bitji, ki želijo smiselno in razumno urejati medsebojna razmerja. Sledeč temu je treba po njenem mnenju spoštovati predvsem človeško sposobnost za »komunikativno svobodo«, kajti človekove temeljne norme naj bi bile tiste, ki podpirajo in omogočajo osebno avtonomijo v smislu izvajanja temeljne pravice, to je pravice do upravičenja.

Vpeljava sposobnosti za komunikativno svobodo kot temeljne pravice je vsekakor pomembna, verjetno pa jo je mogoče interpretirati celo malce širše, kot to stori Benhabib. Kajti navzlic temu, da naj bi komunikativna svoboda pripadala sleherniku (vsaj tistemu, ki je tega zmožen, za tega nezmožne Benhabib zagovarja načelo zagovornišтва), to še ne pomeni, da avtorica zagovarja enakost izhodiščnih pozicij obeh vpletenih strani. Suveren lahko po njenem namreč legitimno postavlja pogoje za vključitev, ne da bi pri določanju teh pogojev lahko sodeloval ta, na katerega se ti pogoji nanašajo. V tej argumentaciji ima suveren pravico postavljati pogoje za članstvo v svojem telesu, toda ne na podlagi naključnih »neizbranih« okoliščin (jezik, spol ipd.). V tovrstnem moralnem dialogu naj bi bili potemtakem veljavni edinole tisti razlogi za odrekanje možnosti članstva, ki bi bili enako sprejemljivi za obe strani. Dopustni kriteriji za pridobitev članstva pa naj bi od potencialnih članov vendarle lahko zahtevali določene spretnosti, usposobljenosti in tudi vire, saj naj ne bi zanikali osnovne komunikativne svobode.

Avtorica večkrat omenja pravice in dolžnosti suverena do svojega prebivalstva, denimo z izpeljevanjem ustrezne zakonodaje, kar je povsem smiselno. Ko pa zagovarja pravico suverena, da omejuje priseljevanje in pri tem navaja naravo potrebnih in legitimnih kriterijev, se zgodba nemara zaplete. Zdi se, da Benhabib pravzaprav ne utemelji najbolje, čemu bi suveren legitimno nekomu lahko odrekal pravico do članstva.

Čemu bi denimo imel suveren pravico preprečiti prihod nekaj milijonov ljudi v Italijo ali EU v obdobju nekaj mesecev? Bi to ogrozilo katero od dimenzij »suverenosti«, vzdržno količino razpoložljivih virov za že vključeno prebivalstvo ali morebiti kaj tretjega? V avtoričinem zagovoru kozmopolitskega univerzalizma človekovih pravic se omenja tudi »nabor« posebnih kriterijev, ki naj bi zadostili pravici do komunikativne svobode. Toda ni si težko zamisliti situacijo, v kateri bi neki potencialen član – v omenjenem moralnem dialogu, ki bi se izpeljal ob izraženi želji do članstva – tega pridobil lažje, če bi, denimo, imel doktorat iz atomske fizike, česar ni mogoče preprosto umestiti med »izbrane okoliščine«. Bi bilo to morda legitimno zaradi tega, ker je tako izobražen človek *intrinzično* več vreden od tistega, ki bi na vrata suverena potrkal brez kakršnekoli formalno priznane izobrazbe? Ali potemtakem suveren lahko v takšni primerih legitimno presoja na podlagi posebnih koristi, ki bi mu jih prinesel takšen član? V argumentaciji, ki zagovarja kriterij »neizbranih okoliščin«, težko, kajti, tudi visoka izobrazba ni nujno (zgolj) izbrana okoliščina.

V zadnjih dveh poglavjih avtorica ugotavlja, da se model, po katerem je državljanstvo ali narodna pripadnost pomenila ekskluziven vir korpusa državljanskih, socialnih in političnih pravic, spreminja v smeri »drobljenja« državljanstva. Sedaj je v EU mogoče naleteti na ljudi, ki uživajo zgolj enega od zgornjih sklopov pravic. Pri tem Benhabib omenja primer »mestnega državljanstva«, kjer stalni prebivalci nekega mesta lahko sodelujejo na mestnih volitvah ne glede na njihov siceršnji status v širši državi.

Kozmopolitske norme naj bi tako vstopale v pravni red posameznih političnih skupnosti, s čimer naj bi se v »kozmpolitskem federalizmu« držav pravice širile na posameznike bolj na osnovi kraja prebivanja kot pa na osnovi kulturnih identitet. Na tem mestu avtorica vpeljuje koncept demokratičnih iteracij, torej javne razprave, posvetovanja in izmenjave, ki še

vedno izpodbijajo univerzalistične zahteve po pravicah, a jih obenem, s sklicevanjem nanje, tudi kontekstualizirajo. Primer demokratičnih iteracij predstavi z analizo » afer« z rutami v Franciji in Nemčiji v devetdesetih letih.

Vpeljavo »demokratičnih iteracij« bi lahko razumeli kot precej hvalevreden poskus poziva članom in članicam »liberalnih demokracij«, naj se aktivneje lotevajo političnega delovanja. A še pred tem bi se nemara morali lotiti prav pojma »liberalne demokracije«, ki ga Benhabib in tudi mnogi drugi avtorji pogosto precej nekritično uporabljajo. Katere družbe, vsaj v zadnjih desetletjih veljajo za vzor tega modela? V mnogih diskurzih zagotovo ZDA, ki pa jih bolj ali manj na vseh ključnih ravneh obvladujeta zlasti dve strankarsko obarvani »oligarhiji«. Poleg tega se v družbi liberalnih demokracij lahko znajdejo tudi nekatere ustavne monarhije (Norveška, Švedska, Anglija), pri čemer ni povsem jasno, kako je lahko neka država ustavna kraljevina, torej kraljevina z ustavo, obenem pa tudi demokracija? Ali obratno: kako je neka država lahko demokracija, obenem pa tudi (ustavna) kraljevina? Mnoge »liberalne demokracije« (tudi Slovenija) pravkar sodelujejo v nekaterih vojnah (Irak, Afganistan), ki bi jih precej težko imeli za »pravične« (če je kaj takega sploh mogoče resno upravičiti). Kot uspešna liberalna demokracija so ZDA pred zgolj nekaj desetletji svojo »uspešnost« že dokazovale in dokazale v vojni v Vietnamu, v kateri so dobesedno iztrebile tri milijone prebivalcev Vietnoma. Pravzaprav si niti ni tako težko zamisliti svetovne vlade v neki svetovni državi, ki bi bila vsaj toliko liberalnodemokratična, kot so dandanes mnoge »liberalne demokracije«.

Poleg tega model kozmopolitske federacije z zagovorom pravice do članstva nekako odmisli, da noben tujec ni nikdar »kulturno« (ali ideološko) nepopisan list, kar pomeni, da lahko svoje predstave o dobrem življenju, v zelo pomembnem deležu, gradi prav na osnovah teh »kultur« in ideologij, ki jih nosi s seboj. Bi po pozitivnem odgovoru s strani suverena takšen

tujec moral pozabiti denimo na svoj jezik? Bi to bila v tako postavljenem kozmopolitizmu legitimna zahteva suverena? Kako bi se ta model, vsaj na normativni ravni, spopadel z zahtevo pravkar naturaliziranega prebivalca, s katero bi od države zahteval financiranje dela izobraževanja svojega otroka v svojem jeziku? Tega odgovora takšen model ne ponuja. Ponuja pa ga, med drugimi, model (liberalnega) multikulturalizma, ki ga že kaki dve desetletji aktivno zagovarja denimo Will Kymlicka.

Seyla Benhabib se v knjigi *Pravice drugih, tujci, rezidenti in državljani* zavzema za: moralni univerzalizem, kozmopolitski federalizem; prepustne, ne pa odprte meje; pravice beguncev, azilantov; pravico demokracij, da urejajo prehod od prvega sprejema k polnemu članstvu; podreditev zakonov o naturalizaciji normam človekovih pravic; pridobitev državljanstva tam že živečih tujcev ter dekriminilizacijo migracijskih gibanj. Zlasti pa avtorica zagovarja, da bi pravica do državljanskih in političnih pravic morala biti posledje obravnavana kot človekova pravica, kar pomeni, da bi po sprejemu tujca odpadle tudi (dosedanje) ovire na poti k enakopravnemu članstvu. Idejo, da bi pravica do državljanskih in političnih pravic postala človekova pravica, velja podpreti, kajti, tudi po našem mnenju, ni več mogoče prepričljivo zagovarjati stalnega tujstva za prebivalce, ki že bivajo znotraj meja neke države. Vendar pa ta model ne pojasni dovolj natančno, na podlagi česa naj bi suveren smel legitimno ovirati priseljevanja tujcev. Obenem se zdi, da zagovor kriterijev, po katerih bi v predstavljenem kozmopolitizmu suveren smel izbirati bodoče člane, pravzaprav ni najbolj konsistenten že z nekaterimi prehodno postavljenimi izhodišči. Navsezadnje iz razprave tudi ni mogoče čisto jasno razbrati, zakaj naj bi bilo vprašanje transnacionalnih gibanj, ki predstavlja rdečo nit knjige, v novem stoletju tako poglavitno. Mar niso vsaj enako, če ne celo bolj pomembna vprašanja, ki pogosto ždijo v ozadju mnogih notranjih in zunanjih migracij,

zlasti (svetovna) revščina, neenakosti, ekologija in nenazadnje nasilje v obliki državnega terorizma ter notranjih spopadov?

Knjiga *Pravice drugih, Tujci, rezidenti in državljani* predstavlja hvalevreden poskus konsistentno urejene razprave o pravicah ljudi, ki pri prečkanju meja sodobnih držav pogosto obstanejo v nekakšnem vmesnem prostoru, v katerem se jim, navzlic univerzalni naravi ideje človekovih pravic, ne priznavajo nekatere temeljne pravice, zelo pogosto pa se jim, vsaj posredno, kot v primeru prisilnega vračanja na vojna področja, krši celo tista najosnovnejša, pravica do življenja. Koliko je pri tem avtorica knjige prepričljiva, naj presodi vsak bralec/bralca zase. Vsekakor pa bi morala biti vprašanja, ki jih ta knjiga načenja, tudi po sedmih letih od njenega izida, še kako pomembna tudi za sorodne premisleke v različnih interpretativnih okvirjih, tudi v liberalnodemokratski Sloveniji.

Raziskovanje marginaliziranih družbenih skupin

Romi in Rominje v evropskem kontekstu

Stewart, Michael in Márton Rövid (ur.) (2011): *Multi-disciplinary approaches to Romany studies. Selected papers from participants of Central European University's Summer Course 2007–2009.* Budimpešta: Central University European Press.

Zbornik reflektira specifične položaje romskih skupnosti in družbene ter politične okoliščine, ki s strukturnimi pogoji omogočajo razraščanje neenakosti, rasizacijo in etnizacijo Romov in Rominj v evropskih kontekstih. Prispevki so nastali v okviru poletnih šol med letoma 2007 in 2009 na dveh univerzah, Centralno evropski univerzi v Budimpešti na Madžarskem in Babes Bolyair v Cluju, v Romuniji. Kot pojasnjuje uvodoma Michael Stewart, eden od urednikov zbornika in organizator poletnih šol, so danes romske študije ujete med dvema nasprotujočima si perspektivama. Na eni strani so umeščene v kontekst človekovih pravic, na drugi strani pa so pogosto vpete v raziskovalne zagate ukvarjanja z »ljudmi, ki niso ljudje v pomenu, kot jih konstituirajo nacionalne države« (str. 4). Zato je ključni namen zbornika prav v tem, da začrta smernice romskih študij stran od teh omejujočih in ideoloških pristopov.

Zbornik je organiziran v pet vsebinskih sklopov, ki si sledijo od prevpraševanja koncepta etničnosti tako v teoriji kot v praksi prek zgodovinske obravnave genocida nad Romi do partikularnih tem, kot je na primer vpliv najodobnejših informacijskih tehnologij na življenjske stile romskih skupnosti. V prvih dveh sklopih, *Operacionalizacija »etničnosti« kot teoretičnega pojma* in *Operacionalizacija »etničnosti« v praksi*, avtorji in avtorice razpravljajo o konceptu etničnosti in analitičnih izzivih proučevanja etničnosti in etničnih skupin. Prevladujoča teza je, da je etničnost analizirana kot pojem, ki zajema različne pomene v raznolikih kontekstih, kar omogoča tudi nejasnosti o tem, kaj je etničnost. V vsakdanjem jeziku je etničnost pogosto razumljena kot rasa, v akademskem polju pa se pojem etničnost pogosto uporablja za označevanje lingvistične in kulturne skupine, povzema Michael Stewart. V prvem prispevku zbornika Judit Durst predstavi etnografsko študijo dveh romskih skupnosti v severnem delu Madžarske. Etničnost obravnava kot odnosno spremenljivko, ki ni zgolj rezultat skupka dejavnikov, kot so družbeni status, zakonski stan, kulturne prakse, temveč pokaže na njihovo vpetost v družbeni kontekst, ki definira lokacijo etnične skupine. Avtorica izmenično uporablja pojma Rom in Cigan, na kar naletimo v precejšnjem delu zbornika, in se pri tem opira na številčno literaturo iz madžarskega prostora, ki uporablja oba pojma z argumentacijo, da se na Madžarskem Romi opredeljujejo večinoma kot Cigani. Medtem pa Judith Okley opozarja, da je kulturna identiteta Romov konstruirana v opoziciji do Neromov. Katalin Kovalcsik z etno-zgodovinsko študijo o delovanju znane romske glasbene skupine v zadnjih dvajsetih letih pokaže na tranzicijo v razumevanju etničnosti. V prispevku pokaže, kako so Romi na neki način ovirani v operacionalizaciji etničnosti v praksi, ko poudari, da nesprejemanje romskih glasbenih zvrsti, ki ne veljajo za visok nivo umetniškega ustvarjanja, ostaja, vse dokler bo romska glasba stereotipizirana in ideologizirana. Stefan Benedik zaključuje prvi del zbornika z mikroštudijo diskurzivne analize časopisnih naslovnice o »problemu prosjačenja« v Gradcu v

Avstriji. Problematizira etnizacijo Romov, ki prikaže Rome kot žrtve, kar ima kontraproduktiven učinek, saj kot odgovor v javnosti nastanejo novi rasistični stereotipi in predsodki.

V drugem delu zbornika Yasar Abu Ghosh z mikroštudijo o odprtju trgovine v romsko-češki vasi opozori na deetnizacijo ekonomskih odnosov v vsakdanjem vaškem življenju. Sistem menjave omogoča vrnitev subjektivitete Romom, iz katere so družbeno izključeni. Sledita dva prispevka, ki tematizirata spol, dinamiko družinskih odnosov in seksualnost. V prvem Cecília Kovai analizira razmerja med spoloma in močjo ob tezi, da prisotnost ali odsotnost moči ni identična z mejami med spoloma. V analizi argumentira, da moč izvira iz zakonske zveze in opredelitve prek sorodstvene mreže, pri čemer otrok predstavlja središčno figuro odnosov med spoloma. Medtem ko Kata Horváth izpostavi vprašanje barve kože v konstrukciji romskosti. Izpostavi primer, ko barva kože ni prepreka ženskosti, temveč opolnomoči seksualnost mladega romskega dekleta. V zadnjem prispevku drugega dela zbornika pa Alexey Pamporov z analizo podatkov opozori na iluzorno korelacijo med etničnostjo in nepripravljenostjo za delo.

V tretjem delu, *Anti-romski rasizmi*, beležimo vsebinski premik od mikroštudij vsakdanjega življenja romskih skupnosti k seriji študij, ki se ukvarjajo z Romi kot etnično ali rasno »Drugimi«. Huub van Baar prevprašuje vlogo romskih zgodovinskih spominov v evropskih družbah ter osvetli načine, kako se romske organizacije soočajo s komemoracijo teh dogodkov. Michael Stewart analizira nacistično preganjanje Romov, medtem ko Zsuzsanna Vidra predstavi vzporedno izkušnjo Židov in Romov skozi zgodovinsko perspektivo.

Četrty del, *Sodobne manifestacije*, osvetli rasizacijo in etnizacijo v italijanskem kontekstu. Giovanni Picker kaže na dva prekrivajoča se diskurza v italijanski politiki do Romov, diskurz socialne integracije in diskurz deviantnosti, ki sta utemeljena na kategoriji

»nomada«. Tommaso Vitale in Enrico Claps pa predstavljata analizo javnega mnenja do romskih skupnosti v Italiji. Predlagata vpeljava »odnosne konfiguracije« v predstavljanju rezultatov raziskav, kar pomeni glas Romov in Rominj kot potencialni vir refleksije o možni uporabi rezultatov raziskav.

Peti, zadnji vsebinski sklop, *Romski odgovori*, analizira odgovore romskih skupnosti na hitro spreminjajoče se družbene, politične in kulturne okoliščine v evropskih družbah. Marcelo Frediani preučuje vpliv sodobnih informacijskih tehnologij na življenjske stile Romov in Rominj, medtem ko Johannes Ries tematizira vključevanje romskih skupnosti v binško cerkev. V zadnjem prispevku Hana Synková obravnava ključna vprašanja o delovanju romske nevladne organizacije na Češkem, o vplivih notranjih konfliktov v organizaciji in zunanjih pritiskih ter vplivu oznake »romske organizacije« na njeno delovanje.

Zbornik predstavlja pomemben prispevek k romskim študijam, k razumevanju specifičnosti položaja Romov in Rominj v evropskih kontekstih tako v zgodovinski perspektivi kot v okvirih sodobnih družbenih in političnih okoliščin. Zborniku širine obravnave gotovo ne moremo očitati, pogošamo pa kakšen prispevek o romskih skupnostih z območja bivših jugoslovanskih republik. Raznolikost in kompleksnost položajev romskih skupnosti je zaznana v zborniku, umanjka pa tematizacija znotraj skupinskih razlik in neenakosti znotraj romskih skupnosti, zlasti romskih žensk, starejših, mlajših Rominj itn.

Nedvomno se strinjamo z urednikom zbornika, ki pravi, da ne moremo razumeti romskih svetov, če ne prepoznamo centralnih družbenih procesov, v katerih so ti konstruirani in transformirani. Zato je razumevanje strukturalnih pogojev evropskih kontekstov ključno pri razumevanju kompleksnosti položaja Romov in Rominj ter oblikovanju možnih strategij antidiskriminacijskih programov reševanja problemov neenakosti, s čimer se zbornik sicer ne ukvarja.

Preučevanje marginaliziranih družbenih skupin, kot so Romi in Rominje, ki so na presečiščih neenakosti in večplastne diskriminacije, zato zahteva tudi problematizacijo neenakosti in postavitev obravnavanih položajev neenakosti v okvir človekovih pravic ter dostopnosti do temeljnih pravic in njihovega uresničevanja v praksi. In to je ključni kritični moment, ki se v zborniku mestoma izgubi. Na primer, sicer inovativni prispevek o vplivu novih tehnologij na življenjske prakse romskih skupnosti ne prezre vprašanja dostopnosti do teh tehnologij, na kar avtor tudi opozori. Tudi v Sloveniji v romskih naseljih, denimo, ostaja dostop ključni problem, vendar ne samo do sodobnih tehnologij, temveč tudi do pitne vode, elektrike in preostale osnovne infrastrukture, ki so drugim družbenim skupinam bolj kot ne samoumevne. Da o pojavih rasizma tako na mikroravni vsakdanjih odnosov do Romov, na mezo- (institucionalni) in širše, na makroravni sploh ne govorimo. Obravnave prikritega rasizma, o katerem se premalo piše in govori, saj ga ključni akterji ne »zaznavajo« in ne priznavajo, se avtorice in avtor sicer lotevajo v prvem delu zbornika, vendar vseeno pogršamo njegovo problematizacijo v preostalih delih zbornika, zlasti v kontekstu sodobnih družbenih in političnih okoliščin v evropskih državah.

Pomemben prispevek zbornika pa je razumevanje, da ne gre zgolj za eno »nezaželeno« kategorijo, na primer določeno etničnost, ki posameznika ali posameznico lahko postavlja v slabši položaj v primerjavi z drugimi v družbi, temveč pogosto za intersekcijo s spolom, razredom, starostjo v kombinaciji s strukturnimi okoliščinami družbenega in političnega konteksta. Tako Romov nikakor ne gre stereotipizirano obravnavati kot homogene skupine, kar se sicer pogosto dogaja v populističnem diskurzu. Prav tako ne gre spregledati kritičnega poudarka pričujočega zbornika, da poskušajo analitiki, praktiki, raziskovalci, oblikovalci politik, ki se ukvarjajo s položajem Romov in Rominj, pogosto postaviti lastna prepričanja, predsodke, stereotype v glasove marginaliziranih skupin, v

tem primeru Romov in Rominj, kar rezultira predvsem v nezmožnosti prepoznavanja in zagovarjanja lastnega glasu marginaliziranih skupin. Posledično pa vodi tudi v neustrezne antidiskriminacijske programe in strategije reševanja neenakosti Romov in Rominj, česar zbornik sicer ne obravnava.

Pričujoče delo odlikuje dejstvo, da so avtorji in avtorice tako starejša kot mlajša generacija raziskovalcev in akademikov, tako učiteljev kot učencev, kar lahko prinaša nove pristope k preučevanju marginaliziranih skupin in prepoznavanju glasu teh skupin. Zbornik je dostopen kot e-knjiga, mogoče pa jo je tudi naročiti v tiskani izdaji. Stvarno in imensko kazalo bi še dodatno doprinesla k uporabni vrednosti dela. Predstavlja pomembno študijsko gradivo za študente in študentke družboslovja, prav tako je referenčno delo za raziskovalce in raziskovalke neenakosti, diskriminacije in marginaliziranih skupin, zlasti Romov in Rominj. Poleg tega prinaša znanja, uporabna tudi za oblikovanje antidiskriminacijskih programov in politik reševanja neenakosti, v katerih se nahajajo v različnih evropskih državah Romi in Rominje.

Kaj evropeizacija »romskega vprašanja« prinaša Romom in Rominjam?

Sigona, Nando in Nidhi Trehan (ur.) (2009): *Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization, and the Neoliberal Order.* Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

Romi v Evropi, zlasti pa, kot se rado poudarja, v »vzhodnoevropskih postkomunističnih državah«, ki so v prehodu na kapitalistični sistem prestajale ekonomski šok in pospešeno neoliberalizacijo, doživljajo na eni strani dramatično brezposelnost, revščino in rasizem, na drugi strani pa so deležni obljub o varovanju njihovih temeljnih človekovih pravic in pravic narodnostne manjšine ter o institucionalizaciji teh pravic na evropski ravni. Zbornik prispevkov, ki sta ga uredila Nando Sigona in Nidhi Trehan, na ozadju ekonomske negotovosti, naraščajočega ksenofobnega nasilja in potencialnega družbeno-političnega prevrata, ki grozijo sodobni Evropi, analizira prav ta paradoksn razvoj položaja Romov in hkrati s tem globoke strukturne, zlasti socialne probleme, s katerimi se sooča približno osem milijonska populacija romskih državljanov in državljanek.

Zbornik, ki povezuje trinajst prispevkov iz različnih disciplin – avtorjev tako romske kot neromske narodnostne pripadnosti, raziskovalcev/raziskovalk, aktivistov/aktivistk in politikov/političark – in iz številnih evropskih držav, je razdeljen v dva dela. V prvem delu, *Romski politični prostor v Evropi*, se avtorji in avtorice osredotočajo na procese in mehanizme konstrukcije »romskega vprašanja« na evropski

ravni, na načine, kako so bili Romi in Rominje kategorizirani, kdo so bili akterji in kakšni so bili motivi ter učinki tovrstnih kategorizacij. Analizirani so tako procesi konstrukcije »romskega vprašanja« od zunaj«, s strani oblikovalcev/oblikovalk evropskih politik, mednarodnih humanitarnih nevladnih organizacij in organizacij na področju človekovih pravic (ki jih avtorji označijo predvsem kot eksplicitne ali implicitne nosilce neoliberalnih vrednot), kot tudi lastna vpetost romskih aktivistov in romskega političnega gibanja v te procese. V drugem delu, *Lokalne perspektive*, avtorji in avtorice iz Romunije, Slovaške, Kosova, Španije, Anglije in Italije predstavljajo in analizirajo nacionalne politike ter vpetost lokalnih romskih političnih gibanj v razvoj politik za romske skupnosti. Zbornik tako obsega multiplo in kompleksno prepletenost različnih vsebinskih področij in ravni oblikovanja politik, kot so evropska, državna, regionalna, lokalna raven ter raven romske samoorganizacije in aktivizma.

V predgovoru h knjigi, ki ga je prispeval *Etienne Balibar*, so že izpostavljeni problemi zelo nasprotujočih si učinkov konstrukcije Evropske unije za romske skupnosti, katerih preiskovanje predstavlja rdečo nit prispevkov. V procesih konstrukcije Evropske unije so bili namreč Romi kategorizirani kot »problem«, kar Balibar označi kot prvi korak k »novi etnicizaciji in rasizaciji« (str. ix) Romov, ki so na tak način postavljeni v isto kategorijo kot »priseljenci« (ali potomci priseljencev). Razliko med položajem migrantov, kot ga skozi svoje politike konstruira Evropska unija, in položajem Romov pa označi kot razliko med »zunanjim drugim« (angl. »external other«) in »notranjim drugim« (angl. »internal other«) (str. x), kar po besedah Balibarja krepi stereotype o Romih kot o »notranjem sovražniku«, ki imajo porazne učinke za romsko prebivalstvo.

V nadaljevanju izpostavljam dva prispevka: prvi se odlikuje z dosledno dekonstrukcijo diskurzivnih mehanizmov tvorjenja političnega pomena kategorije »Romi«; drugi pa z nadvse aktualno analizo učinkov neoliberalnih politik na

družbeno-ekonomski položaj romskih skupnosti v Evropi. *Katrin Simhandl* v svojem prispevku analizira konstruiranje Romov in »romskega problema« skozi politične kategorizacije pred in po razširitvi Evropske unije. Pri tem poudarja, da jezik politik ni nevtralen medij, ki posreduje neodvisno oblikovane ideje, pač pa učinkuje kot institucionaliziran pomen, ki na specifičen način usmerja in določa politično definicijo problema ter ustrezno politično delovanje. Avtorica opozarja na esencialistični in od dominantnega večinskega prebivalstva razločevalni učinek kategorije »Romi«, ki tvori osnovo za oblikovanje političnih strategij in akcijskih programov, ki naj bi izboljšali položaj Romov v Evropski uniji in njenih državah članicah, saj niso bili definirani nikakršni objektivni kriteriji, ki bi odločali, kdo je in kdo ni pripadnik/pripadnica romske narodnosti in kako se pripadniki romske narodnosti razlikujejo od preostalega prebivalstva. Objektivnost politične kategorije »Romi« je zato treba utrditi in vedno znova potrjevati s preštevanjem, z »objektivnimi« statističnimi podatki, ki pričajo o obstoju specifične romske populacije kot objektivne kategorije. V treh fazah, ki jih avtorica identificira v procesu razvoja diskurza o Romih na ravni Evropske unije, so bili v prvi fazi, v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, Romi konstruirani kot »nomadi«. S to kategorizacijo so bili Romi diferencirani od sedentarnega prebivalstva, kategorija »nomadi« pa tudi implicira, da so Romi »večni migranti«, ki ne izvirajo »od tukaj«. Avtorica ta učinek poimenuje diskurzivni izgon iz države bivanja oziroma »diskurzivna ekspatriacija«. Poudarja, da so bili v teh konstrukcijah Romi zlasti objekt diskurza in nikoli akterji, ki bi lahko sodelovali pri oblikovanju diskurza. Dvajset let kasneje so v evropskih politikah namesto kategorizacije »nomadi« začeli uporabljati kategorizacijo »Romi«, ki je učinkovala tako, da je ukinila razlike znotraj kategorije in podobnosti s prebivalstvom zunaj kategorije. Hkrati so bili Romi opredeljeni kot narodnostna manjšina (v Sloveniji ni prišlo do priznanja statusa narodnostne manjšine romski skupnosti,

pač pa ji je bil določen status narodnostne skupnosti in s tem manjši obseg pravic, kot so ga deležne narodnostne manjšine). Politični fokus tega novega diskurza, ki je konstruiral Rome kot narodnostne manjšine, je bil osredotočen na države vzhodne Evrope, ki so se v tistem obdobju priključevale Evropski uniji. Romi so bili s tem diskurzivno lokalizirani, torej geografsko umeščeni v vzhodni del Evrope in z argumentom kvantifikacije je evropska politika dobila nedvoumen »dokaz«, da je »vprašanje Romov« problematično (zgolj) v vzhodni Evropi, medtem ko je položaj Romov v zahodni Evropi urejen. Tretjo fazo diskurzivnega konstruiranja Romov kot objektivne kategorije avtorica definira kot »obrat od objekta k subjektu« (str. 83), v katerem abstraktno kategorijo zapolnijo resnični ljudje, torej pripadniki in pripadnice romske narodnosti, ki vstopajo v institucije Evropske unije in v organe nacionalnih politik. Avtorica pa opozarja, da ko Romi vstopajo kot subjekti v diskurz o Romih in je temeljno dejanje diskriminacije Romov odpravljeno, se pravi politični boji za pomen in pripoznanje Romov v Evropi šele zares začnejo.

Nando Sigona in Nidhi Trehan v svojem uvodnem prispevku reflektirata povezave med neoliberalnimi politikami in porastom nasilja nad Romi v vzhodni Evropi. Kot pravita, romske skupnosti predstavljajo tako imenovani tretji svet v sodobni Evropi, medtem ko je bil v obdobju socializma in komunizma v vzhodnoevropskih državah položaj Romov bistveno boljši, kot je sedaj. Avtorja nekoliko presenetljivo menita, da to povzroča predvsem dominantni politični diskurz, ki Rome obravnava v okviru temeljnih človekovih in manjšinskih pravic in zanemarija vidik ekonomskih in socialnih pravic. Poudarek na političnih pravicah naj bi torej zmanjšal pozornost, namenjeno socialnim pravicam, kar naj bi bil predvsem program neoliberalnih ameriških in evroatlantskih političnih elit (str. 8). Ob bok temu bi vendarle veljalo izpostaviti pasti uokvirjanja posamezne narodnostne skupine zgolj v diskurz socialne problematike. Diskurz o Romih

kot o socialnem problemu, ki je marsikje v lokalnih okoljih prevladujoč, je namreč pokroviteljski diskurz, ki Rome homogenizira in viktimizira, jih obravnava kot pasivne prejemnike socialnih transferjev in teži k njihovi normalizaciji in asimilaciji. Ultimativni cilj diskurza o Romih kot socialnem problemu je njihova proletarizacija, torej asimilacija skozi zadovoljivo obvladovanje jezika, dokončanje vsaj osnovnega šolanja in zaposlitve na prekernih področjih dela.

Kljub prepričljivosti avtorjevih argumentov menimo, da vsekakor velja poleg socialnih pravic razvijati in vpeljevati tudi diskurz političnih pravic Romov kot manjšinske skupnosti. V diskurzu političnih pravic Romov vidimo dopolnitev in alternativo obstoječemu diskurzu o Romih kot socialnemu problemu. Diskurz političnih pravic vzpostavlja Rome kot enakovredne partnerje namesto kot žrtve, spodbuja njihovo opolnomočenje in samoorganizacijo namesto pasivnosti, upošteva pravico do drugačnosti namesto normalizacije in asimilacije ter spodbuja razvoj alternativnih načinov socialne vključenosti Romov. Seveda pa je pri emancipaciji Romov skozi politično participacijo potrebna previdnost, na kakšnih osnovah jo utemeljujemo. Precej dvomno je, kako je mogoče koncept manjšinskih pravic, ki temelji na konceptu jezikovne in kulturne enotnosti ter kolektivne identitete, dejansko uresničevati tudi pri Romih, saj Romi ne izkazujejo skupne kulturne identitete, tudi jezikovno, kulturno in versko so izrazito heterogeni. Koncept manjšinskosti Rome v bistvu nasilno homogenizira in utemeljuje njihove pravice na nekakšni romski kulturni specifičnosti oziroma kulturnem esencializmu, ki jim, na dolgi rok, pravzaprav bolj škodi kot koristi, saj vodi v reprodukcijo etničnih in rasnih stereotipov. Paradokso pa je ravno homogena kulturna identiteta, ki naj bi bila specifična v odnosu do večinske kulture in hkrati Romom intrinzična, postala tudi politični projekt romskih aktivistov, na katerih utemeljujejo svoje zahteve po priznanju. S tem smo spet pri konstrukciji kategorij, saj gre

za neke vrste »strateški esencializem« ali »strateško kategoriziranje«, ki pa je izjemno dvomno početje. Romski aktivisti se namreč v težnji po emancipaciji Romov angažirajo v identitetnih politikah in utemeljujejo zahtevo po političnem priznanju s specifično romsko kulturno identiteto. S tem pa vzpostavljajo Rome kot poenostavljeno, koherentno in od večinske družbe drugačno skupino s skupnimi lastnostmi, kot so marginalnost, skupna kultura, skupni izvor, specifične lastnosti, enotna etnična identiteta ipd. Vendar ideja enotne kulture nikakor ne uspe zadostno mobilizirati kulturno izjemno raznolike skupine Romov. Veljalo bi razmisliti o tem, da v primeru Romov bitka za politično priznanje manjšin ne bi smela izražati zgolj zahtevo po potrditvi kulturne kolektivne identitete, pač pa predvsem zahtevo po eliminiranju neenakosti pri dostopu do resursov. In v tem bi bilo mogoče artikulirati stično točko med boji za politične pravice in socialne pravice kot alternativo temu, da poudarek na političnih pravicah izključuje prizadevanja za socialne pravice, in kot alternativo kulturni homogenizaciji Romov.

Zbornik *Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization, and the Neoliberal Order* spada med pomembnejša sodobna dela o položaju Romov v sodobni Evropi, saj postavlja tematiko v kompleksen političen kontekst in ponudi širok spekter tematik, ki jih poglobljeno in aktualno interpretira. Gre za odlično zbirko znanstvenih in aktivističnih prispevkov, ki na dinamičen način in iz do sedaj še nereflektiranih perspektiv artikulirajo problem izključenosti Romov iz evropskih družb. Zbirka je še posebej dragocena, ker prinaša refleksije aktualnih evropskih politik in institucij tudi s perspektive romskih aktivistov/aktivistk ter raziskovalcev/raziskovalk. Tudi primerjalna dimenzija, ki je zajeta v drugem delu knjige in obsega nacionalne študije iz različnih delov Evrope, predstavlja pomembno analitično gradivo za vse, ki jih zanimajo vprašanja, povezana s položajem Romov v Romuniji, Slovaški, na Kosovem, v Španiji, Angliji in Italiji.

Razumevanje pluralnosti identitet

Sen, Amartya (2009): *Identiteta in nasilje. Iluzija usode*. Ljubljana: Sodobna družba.

V slovenskem prostoru so knjige, ki bi na kritičen in večplasten način pojasnjevale izvore nasilja redke in premalo brane. Zato se vse prehitro zgodi, da se nasilje pojasnjuje kot nekaj slučajnega, nepričakovanega in nekaj, kar je tako rekoč del človekovih nenadzorovanih impulzov. Tudi to, da se pisec, ki je prejel Nobelovo nagrado za ekonomijo, ukvarja z nasiljem, se ne zgodi prav pogosto. Pragmatična knjiga slavnega znanstvenika indijskega rodu že v naslovu pove, da ima nasilje opraviti predvsem s kompleksnim konceptom identitet in da je ideja usode, ki pripelje do nasilja, predvsem iluzija. Zato se avtor ukvarja z dekonstrukcijo nekaterih iluzij, ki se še danes uporabljajo na področju pojasnjevanja nasilja. Sen za pojasnjevanje izvorov nasilja v Evropi, Aziji in Afriki, uporablja historični, intersekcijski in kritični pogled hkrati.

Čeprav je Amartya Sen knjigo *Identiteta in nasilje* napisal že leta 2006, je z njo mogoče pojasniti številne nove družbene dogodke in procese, od arabske revolucije do današnjih protestov za pravičnejši svet po zahodnih državah. Tudi kontinuiteta nasilja, begunstva in revščine v nekaterih afriških državah – kot na primer v LR Kongo, kjer danes množična posilstva ženskega prebivalstva, v katerih so udeležene različne bojevniki strani, vodijo do pravega razsula celotnih skupnosti in razširjenih družin – niso stvar naključja in afekta, temveč posledica preteklih globalnih neena-

kosti in današnje dominacije pretežno belih lovcev na velike ekonomske profite in vojnih dobičkarjev, ki dobavljajo orožje komurkoli, ki ga je pripravljen plačati. Tudi nemoralnost globalnih neenakosti, ki so nastajale desetletja in stoletja, dokler niso beli dobičkolovci samo iz Evropske unije izvozili 80 milijonov delovnih mest, da nemoteno izkoriščajo ljudi v azijskih in afriških conah brezpravja, tvori ozadje današnjega in prihajajočega nasilja, ki se zdi, potem ko se pojavi, zgolj stvar naključja, nesporazuma, nesrečne komunikacije.

Za avtorja je eden temeljnih izvorov skupinskega, politično motiviranega nasilja prepričanje, da obstaja singularna identiteta, ki bistveno ločuje enega človeka od drugega in ki je bodisi predvsem verska, nacionalna, etnična ali slojevska: »Trdno povezana skupnost, v kateri člani sami od sebe in z veliko neposrednosti in solidarnosti drug za drugega počnejo naravnost čudovite stvari, je lahko obenem skupnost, ki bo metala opeko skozi okna priseljencev, ki so v okolje prišli od drugod.« (str. 2) Če ena identiteta ljudi povezuje, pa jih lahko druga, ki je označena kot nezaželena, a dominantna, ločuje in ustvarja skupinsko nasilje. Etnična ali religiozna identiteta pogosto postaneta dominantni identitetni poziciji, ki zabrišeta vse preostale, ne glede na to, ali se posameznik z njima identificira ali pa sta mu vsiljeni od zunaj.

Prav ta, napačna in zožena predstava o navidezni singularnosti identitet pride vedno prav militantnim voditeljem, ko zasledujejo svoje politične cilje, za njihovo dosego pa uporabljajo hujskanje ljudi, ki jih lahko mobilizirajo z idejo boja »ene identitete proti drugi«. Takšno hujskaštvo proizvede različne fundamentalizme, med katerimi je v zgodovini največ žrtev nastalo zaradi religioznih fundamentalizmov, kot sta islamski in krščanski, ali etničnih fundamentalizmov, ki pa so praviloma z religioznimi tesno povezani. Religiozni fundamentalisti ljudi ne vidijo več kot kolektiv državljanov in državljanek, temveč kot konglomerat verskih skupnosti. Sen tako o

sektaškem nasilju zapiše: »Pod to grobo brutalnostjo tiči tudi velika konceptualna zmeda glede posameznikovih identitet, ki spreminja večdimenzionalna človeška bitja v enodimenzionalne kreature.« (str. 166) Če je bil del zahodnega fundamentalizma kolonializem, katerega prežitke danes zahod manifestira s prodajo orožja različnim vojskujočim skupinam afriških prebivalcev, ali pa s prodajo neuporabnih odvrženih zdravil, se današnji azijski in afriški fundamentalizem kaže v poudarjanju »nezahodne identitete«, čemur Sen pravi »dialektika kolonialnega uma«. Ločitev na »naše« v razliki s tujim in nenašim, ki je poganjala kolonializem, se danes pogosto nadaljuje v razmišljanju tistih, ki so bili nekaj žrtve kolonialnega gospostva.

Ideji, da je človekova identiteta singularna, Sen nasprotuje z navajanjem številnih zgodovinskih dejstev in dogodkov, ki pokažejo, da je identiteta vedno večplastna in da je nanjo treba gledati na intersekcijski način, torej s premislekom, kako součinkujejo kategorije in identitetni položaji, kot so spol, starost, izobrazba, hendikep, etničnost, ekonomska preskrbljenost, število otrok, na doajanje posameznikovega sveta in na njegove življenjske priložnosti v določenem času.

Tako kot se politični hujskači, fašistično usmerjeni posamezniki in nacionalistični populist zanašajo na to, da bodo ljudi prepričali, da se poistovetijo z eno samo identiteto, in identiteto drugih vidijo predvsem kot sovražno, tako se isti ljudje zanašajo tudi na to, da jim bo uspelo prepričati ljudi, da obstaja hierarhija kultur, med katerimi so ene po svoji »naravi« uspešnejše kot druge. Da so prav rasisti kulturo videli kot nekaj stalnega, kot zaledeneli košček »resničnosti«, je mogoče videti v današnjem populističnem definiranju »romske kulture« kot stalne, slabše, patogene. Ideološki obrazec »To je njihova kultura!«, ima namen kulturo v prvi vrsti diskreditirati na način, ki se na zunaj zdi pluralen, tolerant. Zaradi svojega navideznega kulturnega relativizma (to je njihova

kultura, zato se obnašajo tako) ali celo pluralizma (podton multikulturalnosti) se zdi izjava privlačna, saj ohranja videz pluralnosti, ko je v resnici rasistična. S ponavljanjem pa ohranja svojo moč. Takšen kulturni determinizem, ki kulturo obravnava kot kriterij napredka, romsko kulturo definira kot slabšo in slovensko kot boljšo, obenem pa se izogne pojasnitvi zgodovinskih, socialnih in ekonomskih izvorov neenakosti ter absolutne zgodovinske marginaliziranosti Rominj in Romov, ki se manifestira že z bistveno slabšim zdravjem romskih prebivalcev za razliko od neromskih in z obstojem nepismenosti v družbi, kjer je pismenost splošna norma. Ideja, da je človekova identiteta singularna, je že sama po sebi nasilna, obenem pa po Senovem mnenju tudi proizvaja nasilje: »Zagovarjanje ene same identitete za nasilne namene deluje tako, da izloči eno identitetno skupino – neposredno povezano z dotičnim nasilnim namenom – in se usmeri nanjo, nato pa nadaljuje od tam in zasenči relevantnost drugih zvez in pripadnosti.« (str. 167).

Prav tovrstno obliko nasilja, ki ga opisuje Sen, so v letih 2010 in 2011 v Sloveniji večkrat izrazili nasprotniki družinskega zakona, ki naj bi izenačil heterospolne in istospolne družinske skupnosti. Nasilje hujskačev je potekalo po internetu, na ulicah in v medijih. Za svojo tarčo so vzeli otroke, ki živijo v mavričnih družinah, in jih začeli singularno opredeljevati prek spolne orientacije njihovih staršev. Otrokom so odvzeli večplastne identitete in jih oklestili na zgolj eno, negativno identiteto. Sen to poimenuje *fragmentarna* logika. Tako kot so v množičnih posilstvih v Ruandi in v Bosni zločinske vojske z načrtovanimi množičnimi posilstvi žensk hotele ponižati in degradirati moške druge skupine ter spraviti na kolena celotno skupnost, so slovenski hujskači s sklicevanjem na otroke izvajali nasilje nad odraslimi, ki živijo v istospolnih skupnostih, in otroki obenem. Tako otroci kot odrasli so bili reducirani na singularno identiteto, okoli katere se kaj hitro lahko organizira pogroma-

ško nasilje, saj je istospolno usmerjena spolna identiteta zgodovinsko nezaželeno in moteča za ustaljeni red spolov v večini družb s trdno patriarhalno strukturo in tudi v tistih, kjer dominirajo prežitki patriarhalnosti. Nasilje torej ni hipno in slučajno, temveč zgodovinsko, načrtovano in ideološko usmerjeno.

Temeljno sporočilo knjige torej je, da je identiteta pluralna, multipla, večplastna, celo konfliktna in spreminjajoča skozi čas in prostor. V tem sporočilu ni v resnici ničesar novega, saj so pred njim multiplo značilnost identitet pokazali že mnogi avtorji in avtorice s področja kritičnih feminističnih, antikolonialnih in kulturnih študij. Teoretiki antiislamizma in afriških študij so prav tako pokazali, kam vodi bodisi etnični bodisi religiozni fundamentalizem. A vrednost knjige je prav v tem, da bralstvo s številnimi primeri, ki pokažejo kompleksnost soobstoja različnih identitet, vodi do razumevanja in uvida v to, da je singularizacija identitet nujno izvor sedanjega in prihodnjega nasilja. Poleg identitetne pluralnosti je pogoj nenasilja sposobnost, da posameznik uvidi tudi podobnosti, medsebojne povezanosti in soodvisnost med ljudmi, ki se mu zdijo na prvi pogled »tuji« in sovražni.

V kontekstu Senove argumentacije je pomembno tudi njegovo opozorilo, da imata drobljenje šolstva in ustvarjanje novih verskih šol v Združenem kraljestvu škodljive prihodnje učinke. V državi, ki večinoma spoštuje pluralnost identitet in kulturni ter religiozni pluralizem, bi fragmentacija šol na verske in etnične pomenila tudi nevaren premik k singularnosti v dojemanju identitet in bi zgrešila svoj namen, torej pluralizacijo in možnost izbire indentitetnih položajev. Z vpisom otroka v versko šolo namerno vzgajamo zamejen pogled in reduciramo otrokove možnosti za iskanje lastnih identitet: »Nepošteno je do otrok, ki še niso imeli veliko priložnosti za presojo in izbiro, da jih umestimo v toge predalčke na podlagi enega specifičnega kriterija kategorizacije, in jim rečemo: »To je tvoja identiteta,

in to je vse, kar dobiš.« (str. 111). Nepravilno je določiti, da se identiteta otrok oblikuje predvsem prek religiozne, etnične ali spolne identitete njihovih staršev. Identiteta torej lahko, kot pravi Sen, »tudi ubija«. Zato je pomembno, da določena identiteta ne izbriše pomembnosti drugih identitet, čeprav v različnih kontekstih prihajajo v ospredje ali odidejo v ozadje različne identitete. Ohranjanje njihove pluralnosti je pogoj demokratične družbe.

Amaryta Sen ostaja ekonomist, čeprav njegova knjiga obsega številne discipline – z njo se bori proti siromašenju ljudi, to pot ne siromašenju neposredno z ekonomskim izkoriščanjem, temveč z odtegotvanjem pluralnosti identitet.

Spoštovanje razlik namesto enakosti?

Socialno delo, tematska številka: Romi, let. 49, št. 2–3 (marec – junij 2010).

Neoliberalne politike, ki javne sisteme razglašajo za izvor gospodarske, finančne in politične krize, »varčujejo« najprej tam oziroma tako, da se izognejo volilnemu tveganju ali si celo zagotovijo dobiček – pri programih, namenjenih tistim, ki so aktualni in zgodovinski Drugi in zato primerni grešni kozel v potujitvenih praksah, kot bi rekel Mitscherlich. V Evropi so med njimi zagotovo vselej Romi, družbena kategorija, ki je nekakšno presečišče mnogih osi podrejanja in dominacije oziroma strukturnih neenakosti. Tematska številka revije Socialno delo Romi analizira kompleksna razmerja med vednostmi, politikami, vsakdanjimi materialnimi in diskurzivnimi praksami diskriminacije, stigmatizacije in marginalizacije Romov, protislovja strokovnega in raziskovalnega terenskega dela ter nelagodja in nemoči neposredno vpletenih.

Prispevki so formalno razdeljeni na štiri sklope: teoretskim razpravam o procesih in praksah izključevanja Romov, govorih o »rasi«, razlikah in »drugačnosti« (Š. Urh, D. Zavišek, A. Janko Spreizer in J. Sardelić) sledita razpravi o rezultatih kvalitativne raziskave v izrazito degradiranem »romskem getu« v Ljubljani (M. Hrženjak, J. Zorn in A. M. Sobočan); v drugem sklopu strokovna članka analizirata strogo legalističen pristop k dodeljevanju denarne pomoči, ki spregleda, da ljudje nimajo enakih možnosti uveljavljanja pravic, kar povečuje

neenakosti in diskriminacijo (M. Hribar in D. Gutić), in sovražnost do Romov na spletnem forumu Fakultete za socialno delo (!) (A. Pirec, T. Recko, J. Bedrač in A. Schmidt); tretji sklop zajema poročila o projektih, katerih cilj so dekonstrukcija predsodkov in stereotipov ter senzibilizacija večinskega prebivalstva (avtorice Š. Urh, J. Zaman, M. Novak Rabzelj in A. Košak), vse skupaj pa zaokrožijo osebne pripovedi ljudi, ki jih povezuje socialno delo.

Procesi in prakse konstrukcije Drugega so konec osemdesetih in v devetdesetih letih 20. stoletja v družbenih vedah postali privilegiran objekt raziskovanja pa tudi najpogostejša tarča političnih bojev, ki so se sklicevali na enakost. Vendar so bili cilji teh bojev relativno skromni, praviloma so se omejevali na zahteve po spoštovanju »različnosti«, tolerantnosti in politični korektnosti. Politično korektno poimenovanje je eden redkih »otipljivih« rezultatov teh bojev, vendar za politično korektnimi imeni pogosto vztrajajo stari problematični koncepti, na kar opozarjajo tudi v tematski številki *Socialnega dela*. Namesto o *drugem* in *tujem* se na primer govori o *drugačnih* (Romih), ta »drugačnost« pa opravičuje segregacijo in je vsaj implicitno označena negativno (Zavišek); »znanstvene ideologije« o Romih se izogibajo kategoriji »rase« in namesto tega govorijo o etnični pripadnosti, vendar pa etnijo interpretirajo raso, ko poudarjajo namišljene antropološke značilnosti Romov (Janko Spreizer).

Boji za priznanje razlike in tolerantnost so (bili) dobro usklajeni s tistimi družbenimi analizami, ki so razširjale tezo, da se v pozni moderni zmanjšuje pomen razlik, ki temeljijo na ekonomskem položaju, zaradi česar naj bi bila kulturna potrošnja, ne pa razredna pripadnost, ključni dejavnik družbene diferenciacije. To naj bi skupaj z detradicionalizacijo povečalo možnost izbir, avtonomije in svobode. V svojem prispevku J. Sardelić, sklicujoč se na Baumana, Kymlicko in Balibarja prav z analizo položaja Romov prepričljivo dekonstruira podobo sodobnih zahodnih družb kot

najboljšega vseh (možnih) svetov, opozori na nevarno zvezo med individualizmom in nacionalizmom ter na prikrito fašizacijo, ki z retoriko liberalizma promovira in uveljavlja politike izključevanja.

Tematska številka *Socialnega dela*, podobno kot večina poskusov spoprijemanja s »strukturnimi razdaljami« med družbenimi večinami in manjšinami, vzbuja določeno mero nelagodja, ker prej odpira vprašanja, kot pa odgovarja nanje, in odpira dileme, ki so skupne raziskovanju in socialnemu delu v ožjem pomenu. Homogenizacija je na primer pogosto kritizirana značilnost politik in diskurzov o družbenih manjšinah. Toda – ali se homogenizaciji, ali vsaj abstrakciji in stereotipizaciji v načrtovanju politik in govorih o družbenih manjšinah sploh lahko popolnoma izognemo? Se lahko ob vseh zadržkih, ki jih gojimo do nje, odpovemo kategorizaciji, če je na primer etnična pripadnost pol, okrog katerega se oblikuje ena od osi kulturnega zatiranja in ekonomskega izkoriščanja, kar za Rome v Evropi vsekakor velja? Na ravni posameznice in posameznika je etnično pripadnost mogoče obravnavati zgolj kot eno od identitetnih oporišč, ki je za konkretno osebo bolj ali manj pomembno. Vendar takoj, ko neko skupino posameznic in posameznikov poimenujemo z »Romi«, abstrahiramo, hote ali nehote stereotipiziramo, pa čeprav vrednostno pozitivno in naklonjeno. In kdo je sploh Rom? Tisti, ki se sam opredeli kot Rom, ali tisti, ki ga kot Roma opredeli raziskovalec, socialni delavec, ekspert, politik, učitelj? Na osnovi katerih kriterijev?

Drugo vprašanje zadeva domet kritičnih analiz in emancipacijskih projektov. Diskriminacijske politike in diskurzi, ki vzdržujejo in proizvajajo podobo Romov kot (homogenega) nevrednega drugega, vztrajno polnijo časopise, politične programe, vsakdanje govore, še posebej spletne forume. Ne katerekoli spletne forume, celo spletni forum Fakultete za socialno delo, kot razkriva že omenjeni prispevek (Pirec idr.). Politično korekten govor pač ne odpravlja diskriminacij in zatiranja, ne

odpravlja jih niti spoštljiv odnos do posameznic, posameznikov in skupin, ki so sicer »zunaj polja vljudnosti«, kar pa seveda ne pomeni, da jih bi bilo bolje kar opustiti. Vendar v tej tematski številki *Socialnega dela*, ki sicer opozarja na vrsto izključevalnih, diskriminacijskih praks in ponuja tudi nekaj konkretnih predlogov za odpravo diskriminacije, pogrješamo tematizacijo razlik med politikami »vključevanja« in asimilacijo Romov, predvsem pa poglobljeno razpravo o izključevanju romskega jezika iz skupine uradnih jezikov v Sloveniji.

Eno najbolj neprijetnih vprašanj, ki se zastavljajo ob delu z marginaliziranimi in diskriminiranimi in ob raziskovanju njihovega položaja pa tudi ob branju razprav o konstrukciji *manjvrednega drugega*, zadeva razmerja moči. Marginalizacija, diskriminacija, »izključevanje« so raziskovalne niše, eden od virov (sicer slabo) plačanega dela ekspertov – kaj s tem pridobijo marginalizirani, diskriminirani, izključeni? J. Zorn in A. M. Sobočan v svojem prispevku to nelagodje izrazita nedvoumno: svojo raziskavo, ki, kot pravita sama, »ni pripomogla k emancipaciji vseh udeleženi«, ocenita kot »zgolj še en dejavnik v vrsti (subtilnega) simbolnega nasilja nad prebivalci naselja na Koželjevi ulici«. Raziskovalci in raziskovalke (pa tudi socialne delavke in delavci) sicer lahko ponudijo čisto konkretne predloge ukrepov. Tako na primer M. Hrženjak ugotavlja, da so neurejeni pravni statusi (zaradi izbrisa in restriktivne azilne politike) ključni problem, ki getoiziranim Rominjam in Romom v enem od ljubljanskih naselij onemogočajo ali vsaj močno ovirajo dostop do socialnih pravic in možnost legalne zaposlitve. Kot zgledno sistemsko rešitev navaja podporni projekt v okrožju romunske Prahove, ki s terenskim delom Rome in Rominje seznanja o pomenu in načinih pridobivanja pravnega statusa, hkrati pa opozarja, da bi bilo treba delo pravno-informacijskega centra, ki z brezplačno pomočjo opravlja pomembno podporno funkcijo, prilagoditi specifičnim potrebam posebej ranljivega dela romske populacije. Vendar

raziskovalke in raziskovalci po tem, ko oddajo raziskovalna poročila, nad rezultati svojega dela praktično nimajo nadzora. »Subjekti« raziskovanja pa svoj nadzor izgubijo že precej prej – takoj ko svoje besede prepustijo interpretaciji ekspertov.

Na neprijetna vprašanja, ki zadevajo smisel raziskovalnega in socialnega dela, implicitno, deloma odgovarjajo zadnje strani tematske številke. Revijo namreč zaključujejo kratke osebne pripovedi ljudi, ki jih povezuje socialno delo. To so pripovedi brez komentarja. In prav zato sporočajo več kot »zgolj« izkušnje pripovedovalk in pripovedovalcev. Sporočajo, da ta, ki se je znašel na poziciji *drugega*, potrebuje možnost, da govori o sebi in za sebe, da zahteva in da je slišan tudi brez posredovanja zagovornikov, brez interpretacij strokovnih in znanstvenih avtoritet. S tem se odpre vsaj majhna možnost identifikacije onstran stereotipizacij, ki ji podlega vsaka kategorizacija. Hkrati pa te pripovedi sporočajo, da vednost o vzrokih in učinkih binarnih delitev na *nas* in *tujce* ter kritična distanca do vladajočih predstav o vrednih in nevrednih lahko krepi zagovorniško vlogo socialnega dela, socialni delavki in delavcu pa pomaga prepoznavati diskriminacijske prakse, se argumentirano spopadati s sovražnimi diskurzi in izključevalnimi politikami ter tako omiliti škodo, ki jo povzročajo vnaprejšnje, samoumevne obsodbe. *Lahko* – vednost pač ni zadosten pogoj, da bosta socialna delavka in delavec tudi dejansko tako ravnala.

Socialno delo je eden tistih poklicev, katerih učinkov ni mogoče predvideti in katerih cilj se nenehno izmika, še posebno če je ta cilj odprava neenakosti. Težava niso samo nepredvidljivi medsebojni vplivi neposredno vpletenih posameznic in posameznikov, temveč predvsem strukturne neenakosti, ki s simbolnimi in materialnimi ovirami onemogočajo emancipacijske procese. Tako socialnim delavkam in delavcem pogosto ne preostane drugega kot zgolj blažiti stiske, kar je eden od načinov zmanjševanja škode. Prav zaradi teh omejitev

se na socialno delo (podobno kot na psihoterapijo) naslavlja očitki, da s tem, ko pomaga ljudem v stiski življenje napraviti znosno, hkrati pomaga ohranjati razmerja dominacije in podrejanja na makro družbeni ravni. Z vidika globalnih razmerij so ti očitki umestni, z vidika konkretnih ljudi, ki se soočajo z vprašanjem, kako ohraniti golo življenje, pa arogantni. Pravi naslovniki teh očitkov so namreč predvsem politični aparat in vednosti, ki individualizirajo vzroke neenakosti.

Romska glasba in glasba Romov

**Gutsa, Nicolae (2010): *La Grande Voix
Tzigane de la Roumanie*. Innacor.**

Romska glasba oziroma glasba, ki jo Romi proizvajajo že stoletja, je v polju sodobnih popularnih godb nadvse razvejan fenomen, ki ga v zadnjih nekaj desetletjih pospešeno zajema zlasti polje »svetovnih godb«, nudi pa tudi nemalo snovi precejšnjemu številu muzikoloških in socioloških disertacij. V sicer nadvse informativnih in uporabnih knjižnih vodnikih je mogoče zaslediti, da se glasbo Romov pogosto označuje s pridevnikom »romska«. Takšno označevanje je pravzaprav lahko povsem umestno, podobno kot to velja za preostale »glasbe«, ki se jim dodaja etnični pridevnik. Romska glasba lahko označuje predvsem glasbo Romov, kadar ta zajame nekatere ključne značilnosti, lastne zlasti delovanju romskih glasbenikov v okoljih, kjer so se, skozi njim neprijazna stoletja, sploh smeli ustaliti. Pri tem imamo v mislih vsaj dve takšni potezi: izraziti glasbeni eklekticizem, ki se napaja iz raznorodnih godb iz bližnje ter daljne okolice in ki je predelan v neko do tedaj še nepoznano zvočno obliko ter izvedbeno virtuoznost, ki se pogosto nadgrajuje z instrumentalno ali vokalno improvizacijo, ob čemer nikakor ni primanjkovalo povsem izvorno domišljene zvočne estetike.

Naj v potrditev napisanega navedemo le tale primer: trobilni romski orkestri v Srbiji in Makedoniji so v preteklem stoletju predstavili nekaj tistega prepoznavnega glasbenega zlitja že obstoječih glasb ter avtorskih domislic,

ki jih dotlej v takšni obliki ni bilo mogoče zaslediti nikjer drugje. Tovrstne pihalne, trobilne in z mnogimi drugimi zvočili podprte romske godbe, ki so nastajale zlasti v državah Balkanskega polotoka, so sprva pod svojimi okrilji držale predvsem domače glasbene založbe, koncertno pa so bolj ali manj nastopale po kavarnah, gostilnah in na lokalnih prireditvah. V devetdesetih letih minulega stoletja pa so postajale vse bolj zanimive tudi za oblikujoče se polje tako imenovane svetovne glasbe.

Nemara je na tem mestu najprej treba opraviti z zgodbo, ki jo je še vedno mogoče slišati, in ki pravi, da so Romi odlični glasbeniki, ker naj bi imeli glasbo nekako v genih, v krvi, skratka, glasba naj bi bila Romom nekako prirojena. Takšna predpostavka je nesmiselna ravno toliko, kakor tista o Judih, tako imenovanih rojenih bankirjih, ali pa »črncih«, bojda rojenih jazzovskih glasbenikih, vse pa sodijo bolj v nekakšno mitologijo vsakdanjega življenja. Razlogi za uspešnost vseh treh »skupnosti« na omenjenih področjih se nemara prej skrivajo v dosti bolj prizemljenih sferah: glasba je bila, vsaj za nekatere Rome in ameriške »črnce«, podobno kot nekoč za Jude ukvarjanje s financami, predvsem tisto družbeno področje, v katerega jim je bilo sploh dovoljeno vstopiti, seveda v okoljih, kjer jim je bilo, kot nadvse preganjanim prebivalcem, dovoljeno stalno se naseliti.

Vzpostavljajoče se polje tako imenovanih *world music* oziroma glasb sveta, ki je pred nekaj desetletji začelo globalno intenzivneje tržiti zlasti godbe avtorjev in avtoric iz različnih predelov afriške celine, je nekje od konca osemdesetih let začelo resneje vleči na plan tudi vse številčnejše romske zasedbe. Njihova glasba je sprva navduševala zlasti mnoge evropske in ameriške glasbenike in muzikologe. Toda nad njihovo glasbo so se navduševali še pred tem, denimo, na območju nekdanje Avstro-Ogrske, četudi so bili Romi v Romuniji še do sredine 19. stoletja sužnji. Romi so torej že stoletja ustvarjali glasbo, ki je

navduševala takratne glasbene odjemalce po različnih evropskih dvorih. Zlasti sovjetska in jugoslovanska filmska produkcija sta po drugi svetovni vojni vključevala Rome in njihovo glasbo v svoje odmevne filmske projekte, toda šele vzpostavitev polja svetovnih godb jim je dejansko odprla nekatere, dotlej povsem nedosegljive poti v smeri širše glasbene uveljavitve. Seveda je slavni romski jazzovski kitarist iz Belgije, Django Reinhardt, že med obema svetovnjima vojnoma v Parizu prodiral z dotlej še nepoznano virtuoznostjo obvladovanja instrumenta. Vendar se glasba Romov zunaj meja držav, v katerih so živeli, v širši glasbeni prostor prebije šele kakih pet desetletij pozneje.

Ne romska glasba ne njihova prisotnost nista v Sloveniji nič novega. Eden prvih nam znanih festivalskih nastopov romske zasedbe v polju slovenske kulturne industrije se je zgodil šele leta 1988, ko je na povabilo festivala Druga godba v Ljubljanskih križankah nastopil *Duvački orkestar Fejata Sejdića* iz Srbije. Romski glasbeniki so pred tem zagotovo že mnogokrat nastopili na različnih prireditvah, vsaj v nekaterih predelih države, vstop v polje svetovnih godb pa se na teh tleh nemara zgodi prav z nastopom omenjenega orkestra.

Po kakih dveh desetletjih globalnega odpiranja meja romski glasbi je danes ta poznana zaradi številnih novih in ponovno izdanih starih plošč ter nastopov na mnogih glasbenih festivalih po vsem svetu. S tem glasba Romov vstopa tudi v dotlej večinoma precej priprte kulturne institucije, na primer ljubljanski Cankarjev dom. Tradicionalno pa nabor držav, iz katerih vsaj v zadnjih desetletjih prihajajo najodmevnejše romske zasedbe, sestavljajo seveda tiste, v katerih so romske populacije najštevilčnejše: Makedonija, Srbija, Bolgarija, Madžarska, Grčija, Romunija, Rusija, Španija, Francija in Turčija.

Nicolae Gutsa sodi med manj znane predstavnike romskih popularnih godb iz Romunije. Svojo glasbeno pot je začel v začetku osemdesetih kot harmonikar in voka-

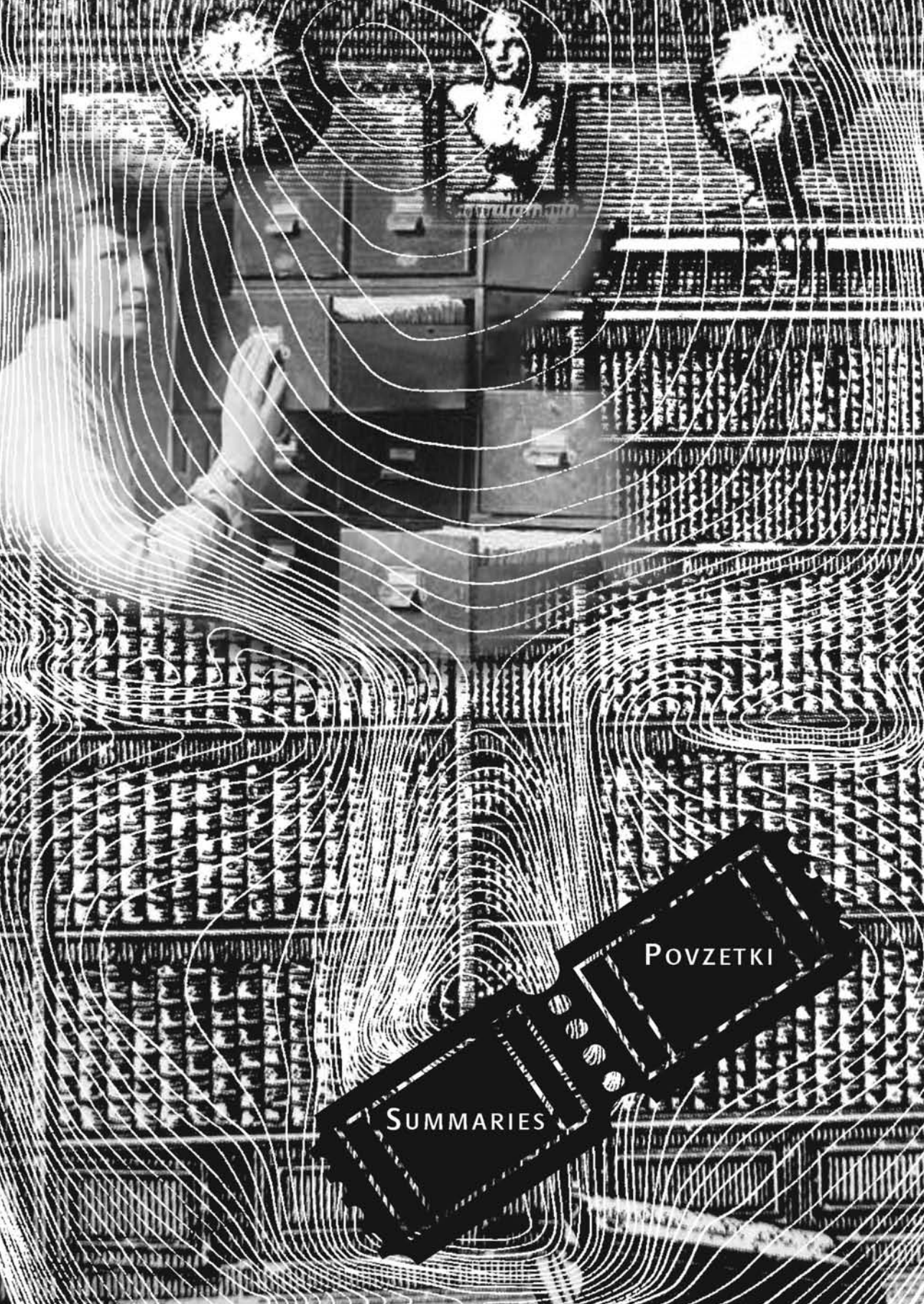
list, katerega prva domača plošča je izšla leta 1992, prva tuja pa štiri leta pozneje v Franciji. Sprva Gutsa preigrava bogato tradicijo romske *musice lautaresca*, za bolj urbanizirano glasbo romunskih Romov, točneje, profesionalnih glasbenih romskih družin. Ta žanrsko ni enotna, saj se glasbeni stili razlikujejo glede na pokrajine, v katerih glasbeniki živijo in delujejo, o čemer navsezadnje pričata dve tako raznorodni godbi, kot ju predstavljata skupini danes znamenitih romunskih lautarijev, *Taraf De Haidouks* in *Fanfare Ciocarlia*.

Plošča *La grande voix tsigane de Roumanie* je pravzaprav ponatis plošče iz leta 1995, ki v nadvse razvejani glasbeni sceni Romunije ni glasneje odmevala. Gutsa je na plošči zbral odlične glasbenike, in sicer harmonikarja Mariusa Gheorghea, violinista Antona Trifoija, saksofonista Remusa Carpacija, kitarista Balanta Petrovicija in organista Tudorja Ivanovicija, ki v 12 skladbah predstavijo nekaj izborne glasbe. Čeprav se glasba drži nekaterih »obrazcev«, ki niso značilni zgolj za romske glasbenike, lahko precej odstopa od žanra. To velja zlasti za Gutsine pevske improvizacije, v katerih se poigrava z osnovno melodijo dvočetrtinskega kola ali kake ciganske »rumbe«. Gutsa je zlasti prepričljiv vokalist, ki neobremenjeno preči različne predhodno načrtane konvencije posameznega žanra, tako denimo namesto klasične romunske romske rumbe predstavi svojo malce improvizirano zavito godbo. Glede na predstavljeno glasbo je naslov plošče vsekakor malce pretiran, vseeno pa njen izid po krivem ni bil deležen večjega odmeva. V poznejšem obdobju se je Gutsa začel ukvarjati z drugačno glasbeno zvrstjo. Danes velja za enega najodmevnejših izvajalcev glasbe »manele«, ki se je od obetajočih akustičnih začetkov podala v bolj elektrificirano pop muziko urbanih predmestij Bukarešte.

Glasba, ki so jo dolgo preigravali in predelovali predvsem Romi, pa ni rezervirana zgolj za romske glasbenike, saj njihovo glasbo preigravajo mnogi po vsem svetu. Verjetno najbolj

znana »romska« skupina v Sloveniji *Šukar* preigrava romsko glasbo v romskem jeziku. Glasba Romov je poleg mnogih drugih svetovnih godb v Sloveniji najbolj sistematično spremljana na valovih ljubljanskega Radia Študent, ki njihovo glasbo redno uvršča v dnevne programe in oddajo *Tolpa bumov*, v katerih opozarja na izide plošč mnogih pomembnih izvajalk in izvajalcev.

Naj zgolj opozorimo, da sodobno umeščanje romske glasbe na globalizirane glasbene trge še ne pomeni, da se je s tem tudi bistveneje poseglo v razmerja, ki reproducirajo socialni položaj romskih prebivalstev v omenjenih državah. Velika večina Romov še vedno vegetira na robu družbe ali celo povsem zunaj nje. Le redki so tisti, ki so s pomočjo glasbe lahko stopili iz kroga revščine in izrinjenosti.

POVZETKI

SUMMARIES

ROMI

13–26 Patrick Williams

Pariz – New York: organizacija dveh ciganskih skupnosti

Družbeno organizacijo »Ciganov« lahko razumemo le s preučevanjem številnih skupnosti, ki so razpršene po vsem svetu. V vsaki se vzpostavi partikularna konfiguracija celotne, globalne organizacije. To konfiguracijo določajo odnosi, ki se uveljavijo z okoliško, necigansko družbo. Romi, ki jih danes srečamo v predmestju Pariza in v newyorški aglomeraciji, so poznali skupno pot do začetka 20. stoletja. Vseeno se danes njuni družbeni organizaciji pomembno razlikujeta, četudi si obe skupnosti želita zagotoviti avtonomno existenco in se zapreti pred preostalo družbo. Na podlagi ekonomskih dejavnosti, političnih odnosov in zakonskih menjav avtor obravnava procese, ki so povzročili te razlike.

Ključne besede: Romi Kalderaš, družbena organizacija, identiteta, ekonomska produkcija, primerjalna metoda.

Patrick Williams je eden najpljuinejših aktualnih francoskih socialnih antropologov-romologov v Franciji. Podrobneje je preučeval različne aspekte življenja in jezika francoskih Romov Kalderaš in Gadjkene Manouš, trenutno pa se ukvarja zlasti z jazzom Manouš v sklopu raziskovalnega centra za urbano antropologijo v Parizu.

27–39 Henriette Asséo

Gypsy Studies in evropsko manjšinsko pravo

Prihod Romov v politiko in akademsko sfero se je zgodil v času, ko je bila Evropa v nekem posebnem položaju. Kulturna sociologija je tako srečala romski svet znotraj polja anglosaksonskega manjšinskega prava in politike multikulturalizma, ki si prizadevata

za vzpostavitev enotne politične skupnosti Romov z lastnimi kompetentnimi predstavniki. A delovanje privržencev manjšinskega prava in romskih voditeljev, ki morajo hkrati uveljavljati načelo transnacionalnega priznavanja in zahteve po lokalnem zastopstvu, temelji na kulturnem esencializmu, ki se uveljavi v akademskem polju znotraj *Gypsy Studies*, četudi ta pristop nasprotuje zgodovinskemu izkustvu in deluje proti vsem, ki se ne prilagodijo tej perspektivi. Kulturalistične premise še dodatno uveljavljajo številni raziskovalni centri, ki so odvisni ravno od finančne podpore evropskih institucij in nevladnih organizacij, kot tudi programi pomoči in razvoja romskih skupnosti, ki tako upravičujejo sodelovanje samozvanih poznavalcev sveta Romov v organih odločanja. Vidimo lahko, da med instrumentalizacijo ideje državljanstva in marginalizacijo zgodovinskega pristopa v preučevanju Romov obstaja vzporednica.

Ključne besede: Romi, manjšinsko pravo, kulturne študije, politika multikulturalizma.

Henriette Asséo je zgodovinarica in predavateljica na École des Hautes Études en Sciences Sociales. Ukvarja se zlasti z zgodovino Romov v Evropi, migracijami v evropskem prostoru in oblikovanjem narodov.

40–48 Martin Olivera

Strokovna fabrikacija »romskega vprašanja« – prepletenost multikulturalizma in neoliberalizma

Retorika zavračanja in marginalizacije romske skupnosti, ki se pojavi na začetku devetdesetih let, naj bi pojasnila težak položaj te skupnosti. A današnje »romsko vprašanje« je dejansko neposredni naslednik »ciganskega problema«, ki se pojavi v zahodni Evropi na začetku prejšnjega stoletja. Prispevek preučuje izdelovanje »romskega vprašanja« v zadnjih dvajsetih letih, zlasti pa vlogo znanstvenikov in mednarodnih organizacij, ki s svojimi statističnimi poročili gojijo podobo o množično marginalizirani populaciji pod okriljem boja proti diskriminaciji in izključevanju. Nikoli pa se pod vprašanje ne postavi same kategorije Romi/Cigani, niti procesa identifikacije skupin, ki jih

te raziskave preučujejo. Pa vendar že zbrani podatki raziskav vzbudijo dvome o podobi homogene in globalno marginalizirane »skupnosti«. Tako na eni strani etnizacija revščine omogoči pozabo cene, ki jo vsi ljudski sloji starih komunističnih držav plačujejo med to neskončno »ekonomsko tranzicijo«, na drugi pa redukcionistična obravnava Romov kot imigrantov v zahodne države prikriva strukturne težave, s katerimi se Romi, kot vsi, ki živijo v prekrasnih razmerah, soočajo na brutalen način.

Ključne besede: Romi, marginalizacija, mednarodne institucije, etnizacija.

Martin Olivera je socialni antropolog, ki se ukvarja z družbenimi in kulturnimi procesi romskih skupin v Romuniji in v Franciji, kot tudi z javnimi politikami, ki so namenjene romskim skupinam. Trenutno dela kot koordinator projekta Action tsigane pod okriljem organizacije Rues et cités v Parizu.

49–52 Rada Iveković

Kaste v Evropi in Romi v humanizmu

Sociološke kategorije, ki jih uporabljamo, imajo določeno zgodovino in so pogosto normativne ter zaznamujoče. Četudi naj pojem kaste ne bi uporabljali za Evropo, lahko Rome dejansko primerjamo z indijsko kasto »nedotakljivih«. Kot *dalite* se tudi Rome odriva na družbeno obrobje zaradi nekega starega in globoko zasidranega rasnega predsodka, ki se pogosto prenaša z »nezavedno« kulturo in nepremišljenimi družbenimi praksami. Neizprosna diskriminacija glede na rojstvo je družbena, politična in ekonomska realnost tako v Indiji kot Evropi, a vseeno se je *dalitom* v Indiji uspelo uveljaviti na političnem polju. V Evropi imamo mehanizme odpora in kastnega vedenja, a jih tako ne poimenujemo in jih tudi ne prepoznamo, iz koncepta kaste pa delamo kaznovalen, diskriminatoren, normativen in rasističen model, s katerim stigmatiziramo Indijo kot »kastno družbo«.

Ključne besede: sociološke kategorije, Romi, kaste, Indija, diskriminacija.

Rada Iveković je filozofinja, ki živi in dela v Parizu. Bila je programski vodja pariškega Collège international de philosophe (2004–2010) in je poučevala na različnih univerzah v Jugoslaviji, ZDA, Franciji in drugje. Sodeluje z indijskimi in drugimi raziskovalci. Med drugim se ukvarja s politično filozofijo in feministično teorijo.

54–66 Tjaša Pureber

Segregacija danes: refleksija systemskega nasilja nad Romi na Dolenjskem

Razčlovečenje, izkoriščanje in odtujenost, ki so inherentni del kapitalističnega načina produkcije, so danes pogosto skriti za etničnimi alibiji. Liberalna država marginalizacijo romske skupnosti v Sloveniji blaži s politiko priznanja. Posledično korekcijska politika države deluje na enakih izključevalnih principih, ki v prvi vrsti povzročajo to, sicer pretežno ekonomsko determinirano marginalizacijo. Zaradi multikulture obravnave s strani številnih nevladnih organizacij so Romi še dodatno potisnjeni v pozicijo objekta različnih humanitarizmov, ki jim sistematično onemogočajo, da bi postali subjekti svojih življenj. V prispevku smo razgrnili različne nivoje tovrstnega systemskega nasilja nad romsko skupnostjo. Pripravili smo popis infrastrukturnih bivanjskih razmer v novomeških romskih naseljih in nekaj najbolj očitnih primerov uporabe prekomerne fizične sile s strani policije ter razkrili njihove strategije ravnanja z romsko skupnostjo, ki temeljijo na totalnem nadzoru prebivalstva. Nadaljujemo z analizo diskriminatornih ravnanj znotraj zdravstvenega sistema, raziskali pa smo tudi izključevalne mehanizme delovanja znotraj šolstva, politike zaposlovanja in uradništva. Na koncu bomo poskušali predstaviti še nekaj primerov dobrih praks, kjer se gradijo prvi poskusi presejanja tovrstne segregacijske politike.

Ključne besede: Romi, Novo mesto, izključevanje, segregacija, primer dobrih praks.

Tjaša Pureber je politologinja in doktorska študentka sociologije kulture na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Ukvarja se predvsem z uprašanjem revolucije in preučuje nova družbena gibanja.

Mariborski Romi – od priseljevanja do sodobnih praks

Prvi romski priseljenci so se v Maribor s Kosova in balkanskih držav začeli naseljevati leta 1961. Takrat so družine lažje poskrbele za ugoden socialni status zaradi ekonomskih potreb po zaposlovanju delavcev v regiji, manj zapletenih birokratskih postopkov in strpnejšega okolja. Po osamosvojitvi Republike Slovenije so bili tudi Romi med izbrisanimi iz registra stalnih prebivalcev, obenem pa so mnogi ostali brez dela zaradi padca industrijske proizvodnje. Danes romska skupnost formalno deluje prek dveh društev, Romskega društva Romano Pralipe in Romskega društva Romano Anglunipe, ki pa med seboj nista povezani. Skupini na različen način ohranjata kulturno identiteto in tradicionalne vzorce, povezane z versko opredelitvijo, ohranitvijo romskih kulturnih identitet in oblačenjem, četudi obe skupini deloma ohranjata običaj dogovorjenih porok. Združenje ustvarjalnih ljudi na področju kulture (ZULK) je prepoznalo nekaj ključnih omejitev za uspešno skupno sodelovanje obeh društev. Skupina za romska in etnična vprašanja pri Urbanih brazdah, ki poteka v sklopu Zavoda Maribor 2012 – EPK, identificira problematike mariborske romske skupnosti, preučuje možnosti izvajanja emancipacijskih praks in oblikuje projekte za avtonomno in suvereno zastopanje posameznikovih interesov. S tem bodo vse dosedanje aktivnosti, povezane z romskimi vprašanji, nadgrajene znotraj mariborske lokalne skupnosti in širše.

Ključne besede: Romi, Maribor, segregacija, strategije polnomočenja.

Mira Muršič, mentorica/svetovalka za kulturno-umetniške programe, pretežno se ukvarja z romskimi in etničnimi vprašanji ter zagovarja enake možnosti.

Proces komodifikacije delovne sile v slovenski tranziciji: konstrukcija Romov in dekonstrukcija delavskega razreda

Prispevek reflektira položaj prebivalcev romskih naselij v Grosuplju skozi procese uničevanja delavske solidarnosti in socialne države v času slovenske tranzicije ter po priključitvi slovenske države v EU. Pri tem se opira zlasti na Wallersteinov koncept gospodinjstva kot ene izmed institucij kapitalističnega sistema. V začetku spremembe politično-ekonomskega sistema je bilo treba določiti kriterije za pridobitev državljanstva in socialnih pravic ter kriterije odpuščanja delavcev. Nacionalistični diskurz tako ni le legitimiral etničnega hierarhiziranja gospodinjstev glede na prejeti dohodek in izbrisa državljanov iz državnega registra, ampak je tudi prispeval k prekarizaciji vseh nizkokvalificiranih delavcev, kamor sodi tudi večina grosupeljskih Romov. Nove razmere profitabilnosti in konkurence silijo podjetja v nenehno nižanje stroškov delovne sile, njihovo početje pa nadalje legitimira država. Prilagoditev zakonodaje manjšinskemu pravu EU nadalje vzdržuje obstoječi položaj romskih prebivalcev: država naraščajočo formalno brezposelnost in družbene neenakosti odpravlja z uzakonjenjem negotovih oblik zaposlitve (program javnih del), svoje početje pa uspešno prikriva s podpiranjem političnih bojev za pravice romske skupnosti, s čimer navsezadnje le priskrbi pravno podlago etničnemu hierarhiziranju delovne sile. Etnizacija in prekarizacija delovne sile pa slabita moč in solidarnost delavskega razreda.

Ključne besede: delavski razred, gospodinjstva, etničnost, Romi, prekarizacija, slovenska tranzicija.

Ana Podvršič je diplomirala iz sociologije kulture na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Trenutno študira na École des Hautes Études en Sciences Sociales v Parizu, kjer se ukvarja z vprašanjem lastnine med spremembo slovenskega družbeno-ekonomskega sistema.

Vpliv socialne države na (ne)odvisnost delavcev od tržnih pogojev zaposlovanja

Socialna država je nastala kot produkt delavskih bojev v času industrializacije in je temeljila na univerzalnih principih socialne pravičnosti, enakosti in solidarnosti, ki jih je najti v temeljih evropskih demokracij po drugi svetovni vojni. Delavski in sindikalni boji so črpali moč iz razrednih neenakosti, ki jih je produciral kapitalizem. Socialna država je zato političen koncept, ki je bil zgodovinsko priborjen. Pomembno je, kakšne konceptualne premike v zvezi z delom in posledično statusom delavstva so prinesle sedanje spremembe v besednjaku socialne države. Kapitalizem, razred, izkoriščanje, dominacija, neenakosti izginjajo iz besednjaka večine držav in dobivajo nadomestke, kot so fleksibilnost, vodenje, zaposljivost, podrazred, izključenost, nova ekonomija, vitka država itd. V socialni politiki se neoliberalizem reflektira predvsem v zmanjševanju socialnih pravic, opuščanju tradicionalnih blaginjskih vrednot, v privatizaciji javnega sektorja ter individualiziranju odnosa med delodajalci in delojemalci. Takšno politiko podpirajo prepričanja o tem, da so ljudje, ki ne uspejo na trgu dela, za neuspeh krivi sami, da je ta povezan z njihovimi osebnostnimi značilnostmi, za katere država ne bo sprejemala odgovornosti. Tem prepričanjem sledijo ukrepi zmanjševanja ravni socialne države.

Ključne besede: kapitalizem, socialna država, delo, enakost, socialna pravičnost, socialne pravice.

*Vesna Leskošek je docentka na Fakulteti za socialno delo, kjer predava družbena gibanja in globalne neenakosti, spol in študij mladine. Raziskovalno se ukvarja s socialno državo, družbenimi neenakostmi in spolom. Objavila je monografijo *Zavrnjena tradicija in vrsto člankov v domačih in tujih revijah in knjigah.**

Kritični spoprijem z neoliberalnimi praksami v srednji in vzhodni Evropi: upravljanje romske manjšine med aktivacijo in aktivizmom

Prispevek analizira vpliv neoliberalnih oblik upravljanja na obravnavanje romskih manjšin v srednji in vzhodni Evropi. Socialne politike, ki so jih razvile mednarodne organizacije, kot so Evropska unija, Svetovna banka in Združeni narodi, se opirajo predvsem na neoliberalni trend reševanja socialne problematike s pomočjo procesov decentralizacije, s prenašanjem dela na zasebne subjekte v javnem sektorju in z mobilizacijo civilno-družbenih organizacij. Takšne oblike neoliberalnega upravljanja so pogosto najavljali kot prizadevanja, da bi izpopolnili upravljanje in njegove strukture, ga napravili bolj trajnostnega, demokratičnega in učinkovitega, in kot prizadevanje za vključevanje manjšin pod zanje sprejemljivimi pogoji. Toda, kakor bom pokazal na primeru nedavno razvitih neoliberalnih načinov upravljanja romskih manjšin v srednji in vzhodni Evropi, ostaja nejasno, ali so poskusi reševanja manjšinskih vprašanj po neoliberalni poti zares pripeljali do predvidenih in želenih rezultatov. V številnih primerih so šli procesi decentralizacije in nadomeščanja javnih servisov z zasebnimi ponudniki storitev ter povečana vpletenost institucij civilne družbe z roko v roki z zmanjševanjem demokratičnosti načinov upravljanja manjšin, z vprašljivo preobrazbo državljskih praks in s prenašanjem pristojnosti z državnih institucij na NVO-je kakor tudi na pripadnike tistih manjšin, ki so bile z nedavnimi spremembami najbolj prikrajšane. Neoliberalizem izjemno ambivalentno vpliva na dejanski položaj Romov in vodi do njihovega razlastninjenja in praks izkoriščanja ter dehumanizacije.

Ključne besede: socialna politika, neoliberalno upravljanje, srednja in vzhodna Evropa, Romi.

Huub van Baar je raziskovalec na School for Cultural Analysis Univerze v Amsterdamu (ASCA). Ukvarja se z oblikami upravljanja in položajem, zgodovino ter kulturno reprezentacijo romskih manjšin v Evropi.

Razmislek o različnih izkušnjah iz socialno-kulturnega dela z drugimi etničnimi manjšinskimi skupnostmi in priseljenci

V članku pokažemo, da Romi nimajo enakovredno uveljavljenih pravic v različnih državah. Izpostavimo metode dela in akterje, ki so pomembni v procesu polnomočenja romske skupnosti. Proces polnomočenja razumemo kot uresničitev interesov romske skupnosti in ne kot prenos moči »od nas k njim«. Avtorica črpa iz dolgoletnih izkušenj dela z Romi in skozi različne primere praks podaja prednosti in slabosti nekaterih realiziranih projektov v slovenskem prostoru, inovativnost in iznajdljivost pri delu v skupnosti, izpostavi pomembnost medkulturnih kompetenc pri delu ter zaželeno kontinuiteto sodelovanja med Romi in Neromi. Besedilo nazadnje premisli možnosti razvoja dosedanjih parcialnih projektov v okviru projekta Etnomobil, ki v svoji osnovi omogoča nadgradnjo obstoječih projektov v Mariboru ter uresničitev dolgoročnih ciljev posameznikov romske skupnosti in drugih etničnih skupnosti ter priseljencev.

Ključne besede: antirasistično socialno delo, delo v skupnosti, polnomočenje, Romi, etnične skupnosti, priseljenci, Etnomobil.

Hazemina Minka Đonlić je diplomirana socialna delavka, multiinstrumentalistka, pevka, terapevtka, fotografinja in pisateljica. Na različnih socialnih in kulturnih področjih deluje kot aktivistka, mentorica glasbenih delavnic in vodja različnih kulturnih projektov. V zadnjih letih dela predvsem s pripadniki romskih skupnosti in drugimi etničnimi manjšinskimi skupnostmi v Grosuplju, Ljubljani, Mariboru.

149–166 Olivier Legros

»Integracijske vasi«: preobrat v politiki do romskih priseljencev v pariški regiji?

Članek analizira gradnjo »romskih integracijskih vasi«, ki so jih država in lokalne oblasti z letom 2007 začele postavljati blizu primestnih predelov. S temi ukrepi

želijo odpraviti barakarska naselja, ki so jih po letu 2000 začeli postavljati bolgarski in romunski Romi, najpogosteje kar brez finančnih virov in redne zaposlitve. »Integracijske vasi« nekaj izbranim družinam ponujajo bivanje na zaprtih in nadzorovanih območjih skupaj s triletno oziroma petletno socialno podporo. Je to preobrat v politiki do romskih priseljencev? Ali pa je to javnomnenjska predstava, ki bi lokalnim oblastem še naprej nudila dobro humanitarno podobo, medtem ko bi lahko nadaljevali politiko preseljevanja in izganjanja posameznikov? Odgovor ni enoznačen. »Vas« hkrati predstavlja uvedbo varnostne paradigme, javno gostoljubje, ki so ga *in situ* organizirale lokalne oblasti, in območje, kjer lahko preučujemo nove načine spopadanja z revščino, s katero so soočeni tuji priseljenci v mestih.

Ključne besede: predmestja, barakarsko naselje, izključevanje, gostoljubje, bivališče, priseljevanje, socialna ogroženost, Romi, sociologija, politika, izbor.

Oliver Legros je docent geografije na Univerzi v Toursu, član raziskovalne skupine o odnosih med družbo in prostorom (UMR CITERES 6173) ter internetnega omrežja Urba-Rom, ki združuje raziskovalce, strokovnjake in vse, ki se zanimajo za politike do Romov/Čiganov v evropskih mestih.

168–180 Gáspár Miklós Tamás

Postfašizem: Kako državljanstvo postaja ekskluzivni privilegij

Postfašizem je nova oblika sredinskega političnega ekstremizma in predstavlja skupek politik, praks, običajev in ideologij, ki v sodobnem kapitalizmu cvetijo povsod. Z izjemo Srednje Evrope nima nič skupnega z nacistično dediščino, ni ne totalitaren ne vedno revolucionaren, ne temelji niti na nasilnih množičnih gibanjih niti na iracionalnih voluntarističnih filozofijah. Njegova temeljna značilnost je sovraštvo do univerzalnega državljanstva. Priseljenci in celo avtohtone manjšine so povsod postali sovražnik. Na vznik postfašizma so vplivali procesi upadanja kritične kulture pri opozicijski politiki, depolitizacije pojma državljanstva in

uničevanja socialnih nacionalnih držav. Postfašizem je tako popolnoma združljiv s protirazsvetljsko liberalno demokracijo, ki državljanstvo ponovno naredi za dar vladarja in ne za občo človekovo pravico. Država je namreč postala dvojna: jedrni prebivalci kapitalistične sredine imajo opraviti z normativno državo, medtem ko je država privilegijev, ki je polna arbitrarnih odredb za nedržavljanke, namenjena preostalim. Multikulturalistični odzivi s humanističnim in dobromernim prizvokom dejansko sprejemajo to etnizacijo državne sfere. Globalni liberalizem je tako nadomestil bivši domači rasizem, oba pa temeljita na politični oblasti, ki je vedno bolj vezana na raso.

Ključne besede: postfašizem, fašizem, državljanstvo, država, priseljenci.

Gáspár Miklós Tamás je eden vplivnejših madžarskih intelektualcev in pomemben glas madžarske demokratske opozicije. Trenutno predava na Inštitutu za filozofijo na Madžarski akademiji znanosti in redno predava politično filozofijo in družbeno teorijo na številnih univerzah po vsem svetu.

SUMMARIES

ROMA

13–26 Patrick Williams

Paris-New-York. The Social Organisation of Two Gypsies Communities

Gypsy social organisation can be understood only with reference to their numerous communities scattered throughout the world. In each of these groups, a particular version of an overall organisational pattern is determined by their relationship with surrounding non-Gypsy society. Thus, although the Rom presently living on the outskirts of Paris and those settled in the City of New York remained together until the beginning of the 20th century, they presently show marked difference in organisation. Through an analysis of economic activities, political relations and matrimonial exchanges, the author reveals the process that led to these differences.

Keywords: Roma Kalderash, social organisation, economic activity, ethnology, Paris, New-York.

Patrick Williams is one of the most influential current French social anthropologists regarding studies of Gypsy communities. he has studied different aspects of life and language of the French Roma Kalderash and Gadjkene Manouch. As a member of the research institute in Paris, Laboratory of Urban Anthropology, he is currently interested in jazz Manouch.

27–39 Henriette Asséo

Gypsy Studies and European Minority Law

The arrival of the Roma into politics and into the academic sphere took place at a special period in European history. Cultural sociology thus came into

contact with the Roma world within the framework of Anglo-Saxon minority law and the policy of multiculturalism. Their goal is a unified Roma political community with its own competent representatives. However, the activities of minority law adepts and Roma leaders, forced to simultaneously enforce the principle of transnational recognition and the demand for local representation, are based on cultural essentialism, defined in the academic field of *Gipsy Studies*. At the same time, such an approach directly contrasts historical empiricism and works against anyone unwilling to take such a view. Cultural premises are further propagated through numerous research centres, relying on the financial aid from European institutions and NGOs, as well as through programmes aimed at helping and developing Roma communities. These can then justify the presence of self-proclaimed experts on the Roma people in decision-making bodies. It is thus apparent that there is a connection between the instrumentalisation of the idea of citizenship and the marginalisation of the historic approach to researching the Roma people.

Keywords: Roma, minority law, cultural studies, policy of multiculturalism.

Henriette Asséo is a historian and a professor at School for Advanced Studies in the Social Sciences in Paris. She is interested in the history of the Roma in Europe, migrations in European space and the construction of nations.

40–48 Martin Olivera

The Expert Fabrication of the »Roma Question« – Multiculturalism and Neoliberalism Interwoven

The rhetoric rejecting and marginalising the Roma community, appearing in the early 90's, supposedly explains the community's difficult position. However, the current »Roma question« is *de facto* directly related to the »gipsy problem« which sprang up in Western Europe at the turn of the previous century. The article studies the inception of the »Roma question« over the last twenty years and looks especially

at the role of scientists and international organisations using statistical reports to foster the image of a widely marginalised population, all the while hiding behind the supposed fight against discrimination and exclusion. On the other hand, the Roma/gipsy category is never questioned nor is the process of identifying the groups involved in the research. However, the collected research data alone raise doubts concerning the image of a homogenous and globally marginalised »community«. On the one side, the *ethnicisation* of poverty enables people to forget the price being paid by all the strata of society in former communist countries during the endless »economic transition«; on the other, the reductionist viewpoint of the Roma as mere immigrants into Western countries serves to cover up structural problems that brutally affect the Roma and everyone living in precarious conditions.

Keywords: Roma, marginalisation, international institutions, ethnicisation.

Martin Olivera is anthropologist researching especially the social and cultural processes in the Roma groups in Romania and France as well as public policy concerning the Roma. He is working as a project coordinator of »Action tsigane« within the association »Rues et cités« in Paris.

49–52 Rada Iveković

Castes in Europe, the Roma in Humanity

Sociological categories that we use have a certain history, they are normative and they stigmatize. Although we should not apply the concept of caste for Europe, we can actually compare the Roma with the Indian caste «untouchables». *Dalits* as well as the Roma are pushed into the margins of society because of an old and deep-seated racial prejudice that is often transmitted through the «unconscious» culture and inconsiderate social practices. Relentless discrimination based on birth is thus social, political and economic reality in India as well in Europe. But the *Dalits* in India have managed to make themselves valued on the political field. In Europe we have the mechanisms of revolt and caste behavior, but they are

neither defined nor recognized as such. Nevertheless we construct from the concept of caste a punitive, discriminatory, racist and normative model by which we stigmatize India as «a caste society.»

Keywords : sociological categories, Roma, caste, India, discrimination.

Rada Iveković is philosopher and she lives and works in Paris. She was Programme Director at the Collège international de philosophie, Paris (2004-2010) and taught at different universities in Yugoslavia, the USA, France and elsewhere. She collaborates with Indian and other researchers. She is interested among other in political philosophy and in feminist theory.

54–66 Tjaša Pureber

Segregation today: Reflection upon the Systemic Violence over Roma Communities in Dolenjska

Dehumanization, exploitation and alienation, which are inherent to the capitalist mode of production, are today often hidden behind the ethnical alibi. The Liberal state is trying to soothe the marginalization of Roma communities in Slovenia through the politics of recognition. Correction politics of the state are consequently operating on the very same exclusive principles that are creating this otherwise more or less economically determined marginalization in the first place. Due to the multicultural approach of nongovernmental organizations, Roma communities are pushed even further into the position of being objectified by different humanitarianisms that are systematically preventing them from becoming the subjects of their own lives. In our contribution, we have tried to illuminate different levels of such systematic violence over Roma communities. For that purpose, we have prepared a list of infrastructure in Roma communities in the town of Novo Mesto and some more obvious examples, where police were using excessive force. We also uncover their strategies of dealing with the Roma community, which are based on the total control of a population. We continue with the analysis of the discriminatory leveling within health system. We furthermore explore the excluding mechanisms within

the school system, and politics of employment and bureaucracy. In the end, we will try to present some good examples of how to overcome such segregation politics.

Keywords: Roma, Novo Mesto, exclusion, segregation, good practice examples.

Tjaša Pureber graduated from political science and is studying sociology of culture on Faculty of Arts in Ljubljana. She is researching the concept of the revolution and new social movements.

67–82 Mira Muršič

Maribor Roma – from Immigration to Modern Practices

In Maribor the first Roma immigrants settled in 1961. They mostly came from Kosovo and other Balkan countries and were able to provide better social status for their families in that time due to economic need for workers in the region, less red tape proceedings and more tolerant environment. After the independence of the Republic of Slovenia, a considerable number of Roma were erased from the register of permanent residents, while many also lost their jobs due to the collapse of the industry. The Roma community nowadays formally operates through two unconnected Roma associations. Both groups, Romano Pralipe and Romano Anglunipe, in different ways preserve Roma cultural identity and traditional patterns related to religious identification, preservation of Roma cultural identities and the way they dress, even though both groups are partially sustaining pre-arranged marriages. Association of creative people in culture (ZULK) has identified some key constraints for successful cooperation between the two societies. The Research group for Roma and Ethnic Issues working under *Urban furrows* as part of the *Maribor 2012 - European Capital of Culture*, is identifying problems of the Maribor Roma community, exploring the possibilities of emancipatory practices and project implementation to develop autonomous and sovereign representation of individual interests. This will ensure that all previous activities related to Roma in Maribor will be developed within the local community and beyond.

Key words: Roma, Maribor, segregation, powerment strategies.

Mira Muršič is mentor/adviser of cultural-artistics programmes. She engages in Gypsy and ethnic questions mostly and advocates equal possibilities.

83–101 Ana Podvršič

Process of Labour Power Commodification during the Slovenian Transition: Construction of the Roma and the Deconstruction of the Working Class

The article examines the situation faced by the inhabitants of Roma settlements in Grosuplje through the process of disintegration of workers' solidarity and the welfare state during the Slovenian transition and in the aftermath of the country's accession to the EU. In so doing, the paper draws mostly upon Wallerstein's concept of the household as one of the institutions of the capitalist system. When the political and economic system began to change, the criteria for acquiring citizenship and social rights – along with the criteria for laying-off workers – needed to be established. The nationalistic discourse thus not only legitimised the ethnical hierarchy of households according to income and the erasing of citizens from the state register, but also contributed to the precarisation of all low-qualified workers, including the greater part of the Grosuplje Roma population. New conditions demanding profitability and competition force companies into constantly lowering labour costs. These actions are further legitimised by the state. The harmonisation of the legislation with EU *legal* framework for the protection of *minority* rights encourages the existing conditions faced by the Roma population: the state is eliminating ever-increasing formal unemployment and social inequalities by enforcing precarious forms of employment (the public works programme). This behaviour is successfully covered up by encouraging political battles for the rights of the Roma community, thus giving way to a legal basis for the ethnic hierarchisation of the workforce. The ethnicisation and precarisation of the workforce in turn lessen the power and solidarity of the working class.

Keywords: working class, households, ethnicity, Roma, precarisation, slovenian transition.

Ana Podvršič graduated from the sociology of culture on the Faculty of Arts in Ljubljana. She is currently studying at the School for Advanced Studies in the Social Sciences (EHESS) in Paris where she is researching the question of property during the change of Slovenian socio-economic system.

103–112 Vesna Leskošek

The Impact of the Social State on the (Non) dependency of Workers from the Market Condition of Employment

The Social state was a result of the labour movement fights in times of industrialisation and was based on the universal principles of social justice, equality and solidarity. Those principles are also fundamental for the post-war European democracies. Labour and trade-union battles gained their power from social inequalities that were produced by capitalism. The Welfare state was therefore a political consensus that was a result of those battles. It is important to know what conceptual shifts in regards to labour and, consequently, in the status of workers have been made in current reforms. The vocabulary in regards to the welfare state influenced the change in meanings and consequently in social rights. Words like capitalism, class, exploitation, domination, inequalities are replaced with flexibility, management, employability, underclass, exclusion, new economy, tin state etc. In social policy neo-liberalism is reflected in lowering the level of social rights and abandoning welfare principles, in privatisation of public services and in individualisation of the relation between the workers and owners of capital. Such politics are supported with the individualisation of blame for failure, with the criminalisation of the welfare recipients and with the *pathologisation* of their personalities. The main aim of such politics is to abandon the concept of the welfare state.

Keywords: capitalism, social state, work, equality, social justice, social rights.

Vesna Leskošek is senior lecturer at the Faculty of Social Work, where she teaches social movements and global inequalities, gender and youth studies. Her research interest is in welfare state, social inequalities and gender. She published a book Rejected tradition in many articles in domestic and foreign journals and book.

113–138 Huub van Baar

Contesting Neo-liberal Practices in Central and Eastern Europe: Romani Minority Governance Between Activation and Activism

This paper analyzes how neoliberal governance has affected the ways in which Central and Eastern European Romani minorities have been approached. The social policies developed by international governing organizations, such as the EU, the World Bank, and the UN rely heavily on a neoliberal trend to govern social affairs through decentralization and the 'outsourcing' of public services to civil society agencies. These modes of governance have often been heralded as endeavors to make governance more sustainable and democratic and, when it comes to minorities, as ways to include them on their own terms. However, as I argue by taking the example of neoliberal modes of Romani minority governance in East Central Europe, it remains to be seen whether attempts to govern minority affairs in a neoliberal way have led to the desired outcomes. In many cases, decentralization, the displacement of public services in favor of private service providers, and the enhanced involvement of civil society agencies have gone together with diminishing the democratic accountability of minority governance, with a questionable reshaping of citizenship, and with the devolution of responsibilities from state institutions to NGOs and those members of minorities who are disadvantaged the most by the recent transformations. The articulation of neoliberalism has highly ambivalently impacted on the Roma's situation on the ground, leading to their eviction and to practices of exploitation and dehumanization.

Keywords: social policies, neoliberal governance, East Central Europe, Roma.

Huub van Baar is a research fellow at the Amsterdam School for Cultural Analysis (ASCA), University of Amsterdam. His research interest is in governmentality and the situation, history, and cultural representation of Romani minorities in Europe.

139–148 Hazemina Minka Đonlić

Reflection upon Different Experiences of Social-cultural Work with Other Ethnic Minority Communities and Immigrants

The article shows that rights of the Roma are not established equally level in different countries. It puts forward the methods and actors that are important in the process of powerment of the Roma community. Process of powerment is understood as the realization of the interests of the Roma community and not as a transfer of the power »from us to them«. Based on the author's many years of experience working with Roma people, the article reconsiders advantages and disadvantages of some realized projects in Slovenia, their inventiveness for community work and it emphasizes the importance of the intercultural competences as well as the continuity of cooperation between the Roma and the non-Roma. It reconsiders the possibilities of further development of social work in the current project called *Etnomobil* which allows the upgrading of existing projects in Maribor and the achievement of long-term goals of the Roma community and other ethnic communities and immigrants.

Keywords: Roma, antiracist social work, community work, strategy of powerment, Roma, ethnic communities, immigrants, *Etnomobil*.

Hazemina Minka Đonlić graduated in social work and is a multi-instrumentalist, singer, therapist, photographer and writer. She works actively in social and cultural areas as an activist, music workshop mentor, the head of various cultural projects. For the last few years she is working especially with the Roma communities and other ethnic minority groups in Grosuplje, Ljubljana, Maribor.

»Integration Villages«: A Turning Point
in the Policy towards Roma Immigrants
in the Paris Region?

The article analyses the construction of »Roma integration Villages«, which local authorities started to set up near the suburbs of Paris in 2007. The measures are aimed at eliminating shantytowns, erected by Bulgarian and Romanian Roma after the year 2000, often without any financial resources and regular employment. »Integration Villages« offer living space in enclosed and monitored areas to a select number of families. This is accompanied by three to five years of financial aid. The article asks whether this marks a turning point in the policy towards Roma immigrants, or it is simply a public display aimed at providing local authorities with a mask of humanitarianism, while they go about with their policy of displacing and expelling individuals? The answer is not one-sided. The concept of the »Village« represents the introduction of a security paradigm, of public hospitality – *in situ* organised by the local authorities – and of an area, where it is possible to study new ways of tackling poverty that plagues immigrants in cities.

Keywords: suburbs, shantytown, exclusion, hospitality, residence, immigration, precarity, Roma, sociology, policy, selection.

Oliver Legros is senior lecturer at the University of Tours and a member of a research group on the changing relationship between society and space (UMR CITERES 6173) as well as of the Urba-Rom network which assembles researches, professionals and associative actors interested in the politics concerning the Roma/Gypsies in the European cities.

On Post-Fascism: How Citizenship is becoming
an Exclusive Privilege

Post-fascism is a new form of political extremism of the center. It represents a cluster of policies, practices, routines, and ideologies that can be observed everywhere in the contemporary world; that have little or nothing to do, except in Central Europe. Post-fascism has little to do with the legacy of nazism, totalitarianism or revolution and it is not based on violent mass movements and irrationalist, voluntaristic philosophies. Its main characteristic is the hostility to universal citizenship. Everywhere, then, from Lithuania to California, immigrants and even autochthonous minorities have become the enemy. Post-fascism itself came into being at a confluence of various political processes, like the absence of a critical culture tied to an oppositional politics, the depoliticization of the concept of a nation and the destruction of the welfare state. Thus it is perfectly compatible with an anti-Enlightenment liberal democracy that rehabilitates citizenship as a grant from the sovereign instead of a universal human right. The state has become dual: a Normative State for the core populations of the capitalist centre, and a Prerogative State of arbitrary decrees concerning non-citizens for the rest. Multiculturalist responses are only desperate avowals of impotence: an acceptance of the ethnicization of the civic sphere, but with a humanistic and benevolent twist. Domestic racism is supplanted by global liberalism, both grounded on a political power that is rapidly becoming racialized.

Keywords: post-fascism, fascism, citizenship, state, immigrants.

Gáspár Miklós Tamás is one of Hungary's preeminent public intellectuals and a significant voice of the Hungarian democratic opposition. He is currently Research Professor at the Institute of Philosophy of the Hungarian Academy of Science and lectures regularly in political philosophy and social theory in universities around the world.

